

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1955:13

Finansdepartementet

Penningvärdeundersökningen: Del I

**UTLANDSTRANSAKTIONERNA
OCH DEN SVENSKA
EKONOMIN**

AV

BENGT METELIUS

Stockholm 1955

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1955

Kronologisk förteckning

1. Lag om jordbrukskasserörelsen m.m. Kihlström. 160 s. **Jo.**
2. Stöd åt den mindre och medelstora skeppsfarten. Idun. 280 s. **H.**
3. o. 4. Nordiska post- och teletaxor. Idun. 37 s. **U.**
5. Prissättningen på jordbruksprodukter. Bilaga 1. Marcus. 101 s. **Jo.**
6. Vattenvården. Hægström. 133 s. **Jo.**
7. Det mindre jordbrukets möjligheter att uppnå bättre lönsamhet. Berlingska Boktryckeriet, Lund. 402 s. **Jo.**
8. Tvätt. Kihlström. 368 s. **S.**
9. Frågan om statsinlösen av stamaktierna i LKAB. Marcus. 181 s. **Fi.**
10. Vidlyftiga rättegångar. Norstedt. 72 s. **Ju.**
11. Psykologisk utbildning och forskning. Idun. 324 s. **E.**
12. Rationalisering av sjukhusdriften. Kihlström. 283 s. **I.**
13. Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin. Av B. Metelius. Idun. 245 s. **Fi.**

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1955: 13

Finansdepartementet

Penningvärdeundersökningen: Del I

UTLANDSTRANSAKTIONERNA
OCH DEN SVENSKA
EKONOMIN

AV

BENGT METELIUS

IDUNS TRYCKERIAKTIEBOLAG ESSELTE AB
STOCKHOLM 1955

UTLÄNDSKANSÅKTIONERNA
OCH DEN SVENSKA
EKONOMIN

RESENDRIS

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Missiv.....	7
-------------	---

Inledning

Kapitel 1. Allmänna förutsättningar och plan för undersökningen.....	9
1. Uppgiften.....	9
2. Anknytningen till svenska förhållanden.....	9
3. Kort eller lång sikt.....	10
4. Den ekonomiska politikens infogande i den teoretiska analysen.....	11
5. Riktpunkter för undersökningen.....	13
6. Plan för arbetet.....	15

Del I. Utlandstransaktionerna under efterkrigstiden

Kapitel 2. Betalningsbalansen i teori och praktik.....	17
1. De internationella transaktionernas betydelse för den svenska ekonomin.....	17
2. Principiella synpunkter på betalningsbalansen.....	20
3. Det statistiska underlaget.....	22
4. De kommersiella krediternas roll.....	24
5. Netto- kontra bruttoredovisning.....	28
6. Data för efterkrigstiden.....	29
Kapitel 3. Utrikeshandeln och dess bestämningsfaktorer.....	33
1. De stora dragen i utvecklingen.....	33
2. Importen.....	36
Det prispolitiska programmet.....	37
Den faktiska utvecklingen.....	38
Importens bestämningsfaktorer.....	41
Valutakrisen 1947 och dess följder.....	42
Liberaliseringsepoken.....	44
3. Exporten.....	45
Förutsättningarna för exportökningen 1945—1951.....	45
Utlandets betalningsförmåga.....	46
Den svenska exportkapaciteten.....	47
Priser och kostnader.....	49
Bakslaget 1952 och utvecklingen därefter.....	51
4. Sammanfattning.....	52

Del II. De teoretiska sammanhangen

Introduktion	55
Kapitel 4. De individuella prisförändringarnas spridning	57
1. Horisontell och vertikal prisspridning	58
2. Några typfall	60
Exportprisstegring	60
Exportprisfall	64
Importprisförändringar	65
3. Sammanfattning och kompletterande synpunkter	67
Kapitel 5. Modell och metod	71
1. Grundläggande premisser	71
2. Det förenklade transaktionsschemat	73
3. Tillämpning på efterkrigsåren	77
4. Motivering av metodvalet	78
Kapitel 6. Prisförlopp	83
1. Exportprisstegring	84
2. Importprisstegring	101
3. Export- och importprisstegring	110
4. Sammanfattande omdöme	119
Kapitel 7. Volymförlopp	121
1. Diskussion av premisserna	121
2. Återverkningarna av en nedgång i exportens volym	123
3. Schematiskt konjunkturförlopp styrt av exportens variationer	134

Del III. Utlandstransaktionerna och den ekonomiska politiken

Kapitel 8. Några synpunkter på ekonomisk teori och ekonomisk politik	141
1. De partiella teoriernas konsolidering	141
2. Den politiska värderingen av mål och medel	143
3. Avgränsning av problemkretsen	144
4. Disposition av den fortsatta diskussionen	146
Kapitel 9. Avskärmning av utländska störningar	148
1. Olika typer av störning	148
2. Inflationsfallet närmare preciserat	150
3. Växelkurspolitik	152
Olika typer av växelkurspolitik	152
Erfarenheter av tidigare växelkursförändringar	154
Den svenska valutamarknadens nuvarande struktur	156
Internationella bindningar	158
Motiven för en appreciering	159
Ovissheten om framtiden	160
Successiv förändring eller engångsåtgärd	160
Spekulationens inflytande	161
Växelkurserna under kulmen och priset	162
Prissplittringens inflytande	164
Den kvarstående störningen	166
Jämförelse med fri kursbildning	167

4. Differentierade avskärningsåtgärder	168
Tullsänkningar	168
Subventioner och avgifter	169
5. Den interna ekonomiska politiken	171
Specifika motåtgärder	173
Generella motåtgärder	174
6. Depressionsfallet	177
Avskärningspolitik	178
Prisavskärming	178
Kvantitetsavskärming	180
Internationella bindningar	182
Intern ekonomisk politik	183
7. Sammanfattning	183
Kapitel 10. Den yttre jämvikten	185
1. Om inre och yttre jämvikt	186
2. Orsaker till bristande yttre jämvikt	188
3. Teorier rörande balansmekanismen vid oförändrad växelkurs	189
4. Motåtgärder vid bristande yttre jämvikt	191
Växelkursförändring	191
Fluktuerande valutareserv	194
Importreglering	195
Omläggning av den interna politiken	196
5. Sammanfattning	197

Exkurser

Exkurs 1. Pris- och kvantitetsförändringar inom den svenska utrikeshandeln	199
1. Problemställning	199
2. Statistiskt material	200
3. Beräkningarnas utförande	201
4. Resultat	202
5. Jämförelse med exportutvecklingen under 1930-talet	208
6. Korrelation kontra elasticitet	211
Exkurs 2. Om verkningarna av en växelkursförändring	220
1. Problemställning	220
2. Det linjära fallet	223
3. Konstant punktelasticitet	227
4. Sambandet mellan utlandspriser, växelkurs och betalningsbalans	232
5. Resultatens praktiska räckvidd	235
Exkurs 3. Nationalbokföring för åren 1938/39, 1946—1952	238
Litteraturförteckning	242

108	4. Die Entwicklung der ...
109	a) ...
110	b) ...
111	c) ...
112	d) ...
113	e) ...
114	f) ...
115	g) ...
116	h) ...
117	i) ...
118	j) ...
119	k) ...
120	l) ...
121	m) ...
122	n) ...
123	o) ...
124	p) ...
125	q) ...
126	r) ...
127	s) ...
128	t) ...
129	u) ...
130	v) ...
131	w) ...
132	x) ...
133	y) ...
134	z) ...
135	aa) ...
136	ab) ...
137	ac) ...
138	ad) ...
139	ae) ...
140	af) ...
141	ag) ...
142	ah) ...
143	ai) ...
144	aj) ...
145	ak) ...
146	al) ...
147	am) ...
148	an) ...
149	ao) ...
150	ap) ...
151	aq) ...
152	ar) ...
153	as) ...
154	at) ...
155	au) ...
156	av) ...
157	aw) ...
158	ax) ...
159	ay) ...
160	az) ...
161	ba) ...
162	bb) ...
163	bc) ...
164	bd) ...
165	be) ...
166	bf) ...
167	bg) ...
168	bh) ...
169	bi) ...
170	bj) ...
171	bk) ...
172	bl) ...
173	bm) ...
174	bn) ...
175	bo) ...
176	bp) ...
177	bq) ...
178	br) ...
179	bs) ...
180	bt) ...
181	bu) ...
182	bv) ...
183	bw) ...
184	bx) ...
185	by) ...
186	bz) ...
187	ca) ...
188	cb) ...
189	cc) ...
190	cd) ...
191	ce) ...
192	cf) ...
193	cg) ...
194	ch) ...
195	ci) ...
196	cj) ...
197	ck) ...
198	cl) ...
199	cm) ...
200	cn) ...
201	co) ...
202	cp) ...
203	cq) ...
204	cr) ...
205	cs) ...
206	ct) ...
207	cu) ...
208	cv) ...
209	cw) ...
210	cx) ...
211	cy) ...
212	cz) ...
213	da) ...
214	db) ...
215	dc) ...
216	dd) ...
217	de) ...
218	df) ...
219	dg) ...
220	dh) ...
221	di) ...
222	dj) ...
223	dk) ...
224	dl) ...
225	dm) ...
226	dn) ...
227	do) ...
228	dp) ...
229	dq) ...
230	dr) ...
231	ds) ...
232	dt) ...
233	du) ...
234	dv) ...
235	dw) ...
236	dx) ...
237	dy) ...
238	dz) ...
239	ea) ...
240	eb) ...
241	ec) ...
242	ed) ...
243	ee) ...
244	ef) ...
245	eg) ...
246	eh) ...
247	ei) ...
248	ej) ...
249	ek) ...
250	el) ...
251	em) ...
252	en) ...
253	eo) ...
254	ep) ...
255	eq) ...
256	er) ...
257	es) ...
258	et) ...
259	eu) ...
260	ev) ...
261	ew) ...
262	ex) ...
263	ey) ...
264	ez) ...
265	fa) ...
266	fb) ...
267	fc) ...
268	fd) ...
269	fe) ...
270	ff) ...
271	fg) ...
272	fh) ...
273	fi) ...
274	fj) ...
275	fk) ...
276	fl) ...
277	fm) ...
278	fn) ...
279	fo) ...
280	fp) ...
281	fq) ...
282	fr) ...
283	fs) ...
284	ft) ...
285	fu) ...
286	fv) ...
287	fw) ...
288	fx) ...
289	fy) ...
290	fz) ...
291	ga) ...
292	gb) ...
293	gc) ...
294	gd) ...
295	ge) ...
296	gf) ...
297	gg) ...
298	gh) ...
299	gi) ...
300	gj) ...
301	gk) ...
302	gl) ...
303	gm) ...
304	gn) ...
305	go) ...
306	gp) ...
307	gq) ...
308	gr) ...
309	gs) ...
310	gt) ...
311	gu) ...
312	gv) ...
313	gw) ...
314	gx) ...
315	gy) ...
316	gz) ...
317	ha) ...
318	hb) ...
319	hc) ...
320	hd) ...
321	he) ...
322	hf) ...
323	hg) ...
324	hh) ...
325	hi) ...
326	hj) ...
327	hk) ...
328	hl) ...
329	hm) ...
330	hn) ...
331	ho) ...
332	hp) ...
333	hq) ...
334	hr) ...
335	hs) ...
336	ht) ...
337	hu) ...
338	hv) ...
339	hw) ...
340	hx) ...
341	hy) ...
342	hz) ...
343	ia) ...
344	ib) ...
345	ic) ...
346	id) ...
347	ie) ...
348	if) ...
349	ig) ...
350	ih) ...
351	ii) ...
352	ij) ...
353	ik) ...
354	il) ...
355	im) ...
356	in) ...
357	io) ...
358	ip) ...
359	iq) ...
360	ir) ...
361	is) ...
362	it) ...
363	iu) ...
364	iv) ...
365	iw) ...
366	ix) ...
367	iy) ...
368	iz) ...
369	ja) ...
370	jb) ...
371	jc) ...
372	jd) ...
373	je) ...
374	jf) ...
375	jg) ...
376	jh) ...
377	ji) ...
378	jj) ...
379	jk) ...
380	jl) ...
381	jm) ...
382	jn) ...
383	jo) ...
384	jp) ...
385	jq) ...
386	jr) ...
387	js) ...
388	jt) ...
389	ju) ...
390	jv) ...
391	jw) ...
392	jx) ...
393	jy) ...
394	jz) ...
395	ka) ...
396	kb) ...
397	kc) ...
398	kd) ...
399	ke) ...
400	kf) ...
401	kg) ...
402	kh) ...
403	ki) ...
404	kj) ...
405	kk) ...
406	kl) ...
407	km) ...
408	kn) ...
409	ko) ...
410	kp) ...
411	kq) ...
412	kr) ...
413	ks) ...
414	kt) ...
415	ku) ...
416	kv) ...
417	kw) ...
418	kx) ...
419	ky) ...
420	kz) ...
421	la) ...
422	lb) ...
423	lc) ...
424	ld) ...
425	le) ...
426	lf) ...
427	lg) ...
428	lh) ...
429	li) ...
430	lj) ...
431	lk) ...
432	ll) ...
433	lm) ...
434	ln) ...
435	lo) ...
436	lp) ...
437	lq) ...
438	lr) ...
439	ls) ...
440	lt) ...
441	lu) ...
442	lv) ...
443	lw) ...
444	lx) ...
445	ly) ...
446	lz) ...
447	ma) ...
448	mb) ...
449	mc) ...
450	md) ...
451	me) ...
452	mf) ...
453	mg) ...
454	mh) ...
455	mi) ...
456	mj) ...
457	mk) ...
458	ml) ...
459	mm) ...
460	mn) ...
461	mo) ...
462	mp) ...
463	mq) ...
464	mr) ...
465	ms) ...
466	mt) ...
467	mu) ...
468	mv) ...
469	mw) ...
470	mx) ...
471	my) ...
472	mz) ...
473	na) ...
474	nb) ...
475	nc) ...
476	nd) ...
477	ne) ...
478	nf) ...
479	ng) ...
480	nh) ...
481	ni) ...
482	nj) ...
483	nk) ...
484	nl) ...
485	nm) ...
486	nn) ...
487	no) ...
488	np) ...
489	nq) ...
490	nr) ...
491	ns) ...
492	nt) ...
493	nu) ...
494	nv) ...
495	nw) ...
496	nx) ...
497	ny) ...
498	nz) ...
499	oa) ...
500	ob) ...
501	oc) ...
502	od) ...
503	oe) ...
504	of) ...
505	og) ...
506	oh) ...
507	oi) ...
508	oj) ...
509	ok) ...
510	ol) ...
511	om) ...
512	on) ...
513	oo) ...
514	op) ...
515	oq) ...
516	or) ...
517	os) ...
518	ot) ...
519	ou) ...
520	ov) ...
521	ow) ...
522	ox) ...
523	oy) ...
524	oz) ...
525	pa) ...
526	pb) ...
527	pc) ...
528	pd) ...
529	pe) ...
530	pf) ...
531	pg) ...
532	ph) ...
533	pi) ...
534	pj) ...
535	pk) ...
536	pl) ...
537	pm) ...
538	pn) ...
539	po) ...
540	pp) ...
541	pq) ...
542	pr) ...
543	ps) ...
544	pt) ...
545	pu) ...
546	pv) ...
547	pw) ...
548	px) ...
549	py) ...
550	pz) ...
551	qa) ...
552	qb) ...
553	qc) ...
554	qd) ...
555	qe) ...
556	qf) ...
557	qg) ...
558	qh) ...
559	qi) ...
560	qj) ...
561	qk) ...
562	ql) ...
563	qm) ...
564</	

*Till Herr Statsrådet och Chefen för
Kungl. Finansdepartementet*

Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande den 22 juni 1951 har chefen för finansdepartementet tillkallat åtta utredningsmän med uppdrag att verkställa vetenskapliga undersökningar inom olika delar av samhällsekonomin, syftande till att belysa möjligheterna att bevara ett stabilt penningvärde i ett samhälle med full sysselsättning. Avsikten var att envar utredningsman skulle behandla viss del av det ifrågavarande ämnesområdet. Åt undertecknad uppdrogs tillika att samordna de olika undersökningarna.

Utredningsmännen antog benämningen 1951 års penningvärdeundersökning.

Härmed får undersökningen vördsamt överlämnas den första av sina delstudier. Den behandlar utlandstransaktionernas inflytande på den svenska ekonomin samt den ekonomiska politikens möjligheter att eliminera eller dämpa den internationella konjunkturutvecklingens ogynnsamma återverkningar.

Föreliggande utredning har verkställts av fil. lic. Bengt Metelius, vilken tillkallats såsom utredningsman genom beslut av chefen för finansdepartementet den 30 juni 1951.

Fil. kand. Jan Ohlin har granskat de matematiska formlerna i det följande och kontrollräknat de numeriska modellförloppen i kapitlen 6 och 7. Jur. kand. Margit Waldau har utfört korrelationsberäkningarna i exkurs 1 och fil. kand. Ursula Wallberg har ritat samtliga diagram.

Stockholm den 25 april 1955.

För penningvärdeundersökningen

Erik Lundberg

Till Hrn Statsrådet och Chifren för
Kungl. Högskolestyrelsen

Med stöd av Kungl. Maj:ts beviljande den 22 Juni 1921 har följande för-
hållanden tillfallit till utredning och utredning till utredning av
statliga undersökningar som äro till nytta för utredning av utredning
att betyda utredning av utredning av utredning av utredning av utredning
allt förhållande. Avseende på utredning av utredning av utredning av utredning
av det förhållande som utredning av utredning av utredning av utredning
och de öfriga undersökningarna.

Utredningarna utgör följande utredning av utredning av utredning av utredning
Härmed för undersökning utredning av utredning av utredning av utredning
Den behandlar utredning av utredning av utredning av utredning av utredning
den ekonomiska utredning av utredning av utredning av utredning av utredning
förhållande utredning av utredning av utredning av utredning av utredning
helt som utredning av utredning av utredning av utredning av utredning
30 Juni 1921.

En förhållande utredning av utredning av utredning av utredning av utredning
konkurrens utredning av utredning av utredning av utredning av utredning
Walden har utredning av utredning av utredning av utredning av utredning
Walden har utredning av utredning av utredning av utredning av utredning
Stockholm den 22 April 1921.

För präsigelse undersökningar
Erik Lundberg

INLEDNING

KAPITEL 1

Allmänna förutsättningar och plan för undersökningen

1. Uppgiften

Föreliggande arbete utgör en del av 1951 års penningvärdeundersökning, som tillkallats enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 22 juni 1951 för att undersöka möjligheterna att bevara ett stabilt penningvärde i ett samhälle med full sysselsättning. Rörande denna del uttalade chefen för finansdepartementet, statsrådet Sköld, i sina direktiv till undersökningen¹:

»De internationella bestämningsfaktorerna för den svenska prisutvecklingen böra ingående studeras både teoretiskt och statistiskt-historiskt. Härvid bör en inventering företagas av möjligheterna att genom olika åtgärder, såsom valuta-politik, penningpolitik, subventioner osv., neutralisera eller dämpa från utlandet kommande störningar av penningvärdet.»

Den sålunda definierade forskningsuppgiften utgör blott en mindre del av penningvärdeundersökningens stora problemkomplex. Det internationella inflytandet på den svenska ekonomin gör sig emellertid gällande på många olika vägar, samtidigt som variationsmöjligheterna, när det gäller den ekonomiska politiken, är mycket stora. För att göra uppgiften hanterlig är det därför nödvändigt att redan från början avgränsa problemställningen tämligen snävt. Denna avgränsning blir särskilt uppenbar vid den teoretiska analysen, men den präglar även i hög grad de deskriptiva avsnitten.

2. Anknytningen till svenska förhållanden

När de teoretiska studierna lagt en grund för överväganden rörande utformningen av praktiska ekonomisk-politiska åtgärder, är det — som framgår av direktiven till penningvärdeundersökningen — statsmakternas avsikt att tillsätta en särskild kommitté med uppdrag att framlägga konkreta förslag i sådant hänseende. För att de teoretiska studierna skall kunna bli till gagn i detta sammanhang, måste de anknytas till de institutionella förhållanden, som för närvarande råder i vårt

¹ Statsrådsprotokollet den 22 juni 1951, återgivet i *Post- och Inrikes Tidningar* den 29 juni 1951.

land på det ekonomiska och politiska området. Hur långt man skall driva kravet på verklighetstrohet i detta avseende blir ytterst en omdömesfråga, som får avgöras från fall till fall. Utan några djupare kunskapsteoretiska överväganden kan dock redan här anföras ett par allmänna synpunkter på detta spörsmål.

Det är givet, att man ej kan begära att bland premisserna för de ekonomiska teorierna återfinna alla de detaljer, som ingår i den — i och för sig osäkra och långt ifrån kompletta — bild man gjort sig av det ekonomiska skeendet. Tvärtom måste en rad abstrakta och starkt förenklade antaganden med nödvändighet läggas till grund för varje teoretiskt resonemang. Vad som kan och bör krävas i detta sammanhang är emellertid, att dessa antaganden — på den abstraktionsnivå, som väljs för de olika resonemangen — står i samklang med sådana grundläggande förhållanden inom den svenska ekonomin, som kan antas vara av väsentlig betydelse för de problem, som skall behandlas.

Det vore till exempel föga realistiskt att studera utlandstransaktionernas inflytande på vår ekonomi och därvid bortse från den offentliga sektorn och den statliga ekonomiska politiken eller låta bli att beakta de stora löntagarorganisationernas reaktioner. Lika litet kan man vänta sig att Keynes' och hans många efterföljares »allmängiltiga» teorier, med deras djupa rötter i trettioalets världsdepression, utan vidare skall vara tillämpliga på efterkrigstidens svenska fullsysselsättningssamhälle. Dessa teorier hade som en grundläggande premis förekomsten av stora outnyttjade reserver av realkapital och arbetskraft. Därigenom kunde de bortse från flera faktorer och sammanhang, som penningvärdeundersökningen måste beakta. Den senare kan, för att ta ett särskilt uppenbart exempel, inte gärna genomgående arbeta med förutsättningen konstanta priser.

3. Kort eller lång sikt

Ett annat avgränsningsproblem anmäler sig vid valet av tidsinriktning för analysen. Utlandstransaktionernas och då speciellt utrikeshandelns verkningar på den svenska ekonomin kan ses på olika lång sikt. Har man ett tillräckligt långt tidsperspektiv, kommer sådana frågor som utrikeshandelns omfattning i förhållande till den inhemska produktionen och dess mera långsiktiga inverkan på produktivitet och välfärd i förgrunden. Ser man åter problemen på mycket kort sikt, måste man ta hänsyn till de utomordentligt snabba återverkningar, som ekonomiska och politiska händelser utomlands ofta har på svenska företagens och konsumenters förväntningar och handlande. Mellan dessa två ytterligheter faller vad som med en kanske föråldrad terminologi skulle kunna kallas de konjunkturella sammanhangen på detta område. Härmed avses sådana utvecklingsförlopp inom den svenska ekonomin, som alstras av faktiska förändringar i exempelvis priser och kvantiteter inom utrikeshandeln och vilka sträcker sig ett begränsat antal år framåt i tiden. Det är i stor utsträckning förlopp av detta slag, som kommer att dominera den följande framställningen, även om ingen av de två ytterlighetssynpunkterna kommer att helt uteslutas.

Betydelsen av detta val bör emellertid ej överdrivas. Skiljelinjen mellan kort sikt och lång sikt är alltid flytande. Var den dras i det konkreta fallet blir i hög grad beroende på det problem som behandlas. Tillfälliga eller spekulativa faktorer, som kan lämnas därhän i vissa sammanhang, måste beaktas i andra. Detsamma gäller sådana faktorer, vilka förändras långsamt och mera kontinuerligt.

4. Den ekonomiska politikens infogande i den teoretiska analysen

En stor del av det följande kommer att handla om den svenska ekonomins sätt att reagera inför utifrån kommande impulser av olika slag. Vi skall till exempel söka följa hur en prisstegring utomlands påverkar den svenska pris- och lönenivån eller hur en förändring i utlandets efterfrågan på vår export kan tänkas påverka den interna ekonomiska utvecklingen. Det blir härvid i stor utsträckning fråga om på vad sätt företag och enskilda beter sig inför förändringar i utlandstransaktionerna. För en ekonomi som den svenska med en betydande offentlig sektor och åtskilliga statliga regleringar på det ekonomiska området blir emellertid också utformningen av statsmakternas ekonomiska politik av stor betydelse.

Det är inte så lätt att fånga in den ekonomiska politiken i en teoretisk ekonomisk analys. Vanligen går en sådan analys ut på att undersöka konsekvenserna av vissa, som givna och oföränderliga betraktade beteendemönster hos individer och företag. I teorin antas dessa beteendemönster i regel vara mycket enkla. Man arbetar till exempel gärna med konstanta kvoter mellan olika storheter eller mellan deras förändringar. Den ekonomiska politiken däremot går ofta just ut på att modifiera eller bryta igenom dessa enskilda beteendemönster.

Hur skall då den ekonomiska politiken kunna införas i analysen av ett ekonomiskt förlopp, det må vara verkligt eller konstruerat?

Vid en historisk analys kan detta te sig enkelt. Det gäller bara att se vilka ekonomiska åtgärder statsmakterna vidtagit under den tidrymd, som skall studeras, och sedan söka fastställa effekten härav. Redan ett sådant fastställande kan emellertid vara besvärligt nog. En vanlig metod inom den teoretiska nationalekonomin har varit följande. Man söker först bestämma vilket förlopp eller vilket jämviktsläge, som skulle ha kommit till stånd vid oförändrad statlig ekonomisk politik. Därefter jämförs detta med det resultat, som i stället skulle ha erhållits, om den ena eller den andra statliga åtgärden vidtagits. På det sättet menar man sig kunna bestämma effekten av olika åtgärder.

Men den allmänna ekonomiska politiken består inte av enstaka åtgärder, vilkas effekt kan bestämmas var för sig. I verkligheten är det nästan alltid fråga om en hel serie olika åtgärder och föranstaltningar. Vill man bedöma det offentligas totala inflytande på det ekonomiska livet, räcker det för övrigt ej att bara ta hänsyn till de nya åtgärder, som vidtagits. Redan bibehållandet av en oförändrad statlig ram av lagar och förordningar har betydelsefulla konsekvenser för det ekonomiska skeendet. En progressiv inkomstskatt kan sålunda verka dämpande på en inflationsprocess, utan att någon förändring av skatteskalorna behöver vidtas. På liknande

sätt har i och för sig oförändrade regler för arbetslöshetsunderstöd helt olika konsekvenser i skilda konjunkturlägen. Sådana med konjunkturläget varierande verkningar av på förhand fixerade regler för statens ekonomiska handlande kan leda till en automatisk uppbromsning av konjunktursvängningarna. Man får vad som i den finanspolitiska diskussionen brukar kallas »inbyggda stabilisatorer» i budgeten. I princip bör det alltid vara möjligt att införa dessa automatiska reaktioner i en ekonomisk analys.

Man kan gå ett steg längre, när det gäller det statliga reaktionssättet inför olika ekonomiska förändringar. Vid sidan av den nästan mekaniska automatism, som hittills berörts, kan man tala om automatism i vidare mening, om ett beteendemönster från det offentliga sida. Härmed åsyftas till exempel det av erfarenheten bestyrkta förhållandet, att statens utgifter i regel har en stark tendens att stiga i kapp med inkomsterna. En mera betydande överbalansering av den totala budgeten har därför visat sig svår att uppnå. Under efterkrigsperioden 1951/52, som uppvisar en sådan. Ett annat område där man möjligen kan tala om en automatism, om ett statligt beteendemönster, är affärsverkens investeringar. Dessa har, i varje fall hittills, i mångt och mycket reagerat som enskilda företags investeringar inför en expansions- eller kontraktionsprocess inom näringslivet.

Men man får akta sig att alltför ensidigt hemfalla åt detta betraktelsesätt och överbetona automatismen. Ett sådant tillvägagångssätt leder till ett underskattande av den ekonomiska politiken och dess inflytande. Som redan framhållits, går denna politik i stor utsträckning ut på att förändra de beteendemönster, som får den teoretiska ekonomins modeller att fungera. Det är därvid fråga om ett genombrytande såväl av den offentliga som av den enskilda sektorns beteendemönster.

En ekonomisk analys, som syftar till verklighetstrohet och objektivitet, står tydligen inför ett dilemma på denna punkt. Detta blir särskilt tydligt, om man, som i den följande analysen av utlandstransaktionernas återverkningar, arbetar med teoretiska modellförlopp. Å ena sidan kan man låta de hypotetiska ekonomiska processerna löpa linan ut, utan annan påverkan av det allmännas ekonomiska politik än som följer av ett på förhand fixerat beteendemönster för den offentliga sektorn. Å andra sidan kan man på skilda punkter i de tänkta ekonomiska förloppen införa olika medvetna ekonomisk-politiska motåtgärder från statsmakternas sida.

Det förra tillvägagångssättet har den nackdelen, att det minskar analysens relevans för här aktuella problem. Man förutsätter då, att de yttre störningarna inte möts av andra motåtgärder än dem som ryms inom ett givet, och därtill starkt förenklat offentligt beteendemönster. Det senare tillvägagångssättet har å andra sidan den nackdelen, att det gör analysen mer villkorlig och mer invecklad. Det leder lätt ut i ett ohanterligt stort antal alternativ.

Det bör understrykas, att den ekonomiska analysen i och för sig inte blir mer objektiv, därför att den medvetna ekonomiska politiken hålls utanför. Tvärtom ter sig ett sådant förfaringsätt i många fall både subjektivt och orealistiskt.

Vad som här har sagts om statsmakternas ekonomiska åtgärder är delvis också

tillämpligt på de stora intresseorganisationernas ekonomiska politik. En väsentlig skillnad ligger dock däri att marknadsförhållandena sätter betydligt snävare gränser för dessa organisationers handlande. De kan inte som staten genom lagstiftning eller på annat vis modifiera eller helt omskapa marknadsförhållandena efter sina intentioner. I vissa lägen, särskilt vid full sysselsättning, kan dock spelrummet för exempelvis löntagarnas organisationer vara betydande.

Föreliggande undersökning har på denna punkt karaktären av en kompromiss. I stort sett gäller, att statsmakternas medvetna ekonomiska politik hålls utanför de teoretiska modellförloppen i del II. Olika alternativ för lönepolitiken prövas däremot tämligen ingående i denna del. Den allmänna ekonomiska politiken ställs i centrum av intresset först i del III.

Tillspetsat kan man säga, att del II belyser vad som blir följden, om statsmakterna ingenting gör, medan del III diskuterar vad de kan och eventuellt också bör göra.

5. Riktpunkter för undersökningen

Det utländska inflytandet på den svenska ekonomin gör sig gällande i en mängd olika hänseenden, men det är av praktiska skäl uteslutet att behandla andra än de viktigaste. Urvalet på denna punkt har utomordentlig betydelse för den ekonomiska analysens utformning och för de många förenklande förutsättningar, som krävs för att en teoretisk analys skall kunna genomföras utan orimligt arbete. Det är inte desto mindre fråga om ett i hög grad subjektivt val.

Ett sätt att få bort den personliga subjektiviteten vid detta val kunde tänkas vara att ta sikte på de allmänna målen för statsmakternas ekonomiska politik, sådan denna gestaltar sig för närvarande. Dessa mål har under hela efterkrigstiden sammanfattats i formeln: samhällsekonomisk balans. Vi skall inte i detta sammanhang ta upp frågan om den närmare preciseringen av detta begrepp. För vårt syfte räcker det att konstatera att denna term, så som den använts i den ekonomisk-politiska debatten, fått täcka en rad, delvis rätt varierande inställningar till mera primära mål ifråga om sysselsättning, penningvärde, valutaställning osv. Dessa primära mål har i viss utsträckning varit motstridiga. Vad som befrämjat det ena, har ofta försvårat uppnåendet av det andra.

Det värde, som olika individer och intressegrupper sätter på uppnåendet av dessa skilda mål, är dessutom mycket skiftande. Somliga sätter den fulla sysselsättningen så högt, att de är beredda att ta en penningvärdeförsämring, om detta skulle visa sig nödvändigt för att uppnå önskad sysselsättningsgrad. Andra menar, att man kan och bör tolerera en något lägre sysselsättningsgrad, om utsikterna att bevara ett stabilt penningvärde härigenom väsentligt förbättras. Den ekonomiska politiken står här inför en rad avvägningsproblem, vilkas innehåll skiftar med det ekonomiska läget och den politiska maktgrupperingen.

De teoretiska frågor, som är förknippade med den ekonomiska politikens mål och medel, behandlas mera utförligt i andra av penningvärdeundersökningens studier. Utan att avvakta resultaten därav är det emellertid nödvändigt, att redan

på detta stadium fastställa vissa riktpunkter för den följande ekonomiska analysen av utlandstransaktionernas inflytande på den svenska ekonomin.

Då penningvärdeundersökningen, som redan nämnts, är avsedd att efterföljas av en parlamentarisk kommitté med uppdrag att framlägga förslag till konkreta ekonomisk-politiska åtgärder, är det lämpligt att dessa riktpunkter väljs så att resultaten av undersökningens olika studier senare kan anknytas till gängse ekonomisk-politiska värderingar. Detta betyder med andra ord, att den ekonomiska analysen så vitt möjligt skall utformas så att de konsekvenser av olika yttre förändringar, som den leder fram till, är föremål för eller kan göras till föremål för direkta politiska värderingar. Däremot innebär riktpunkternas uppställande i och för sig inte något ställningstagande till den politiska avvägning mellan olika mål och medel, som det blir den planerade parlamentariska kommitténs uppgift att göra, bland annat med ledning av penningvärdeundersökningens resultat. Avsikten är endast att ge den teoretiska analysen en sådan inriktning, att den kan bli till gagn för det fortsatta praktiska arbetet på det ekonomisk-politiska området.

Mot bakgrunden av det nu sagda har det tett sig lämpligt att i detta arbete lägga särskild vikt vid de yttre förändringarnas verkningar i följande fem hänseenden, nämligen deras effekt på

- 1) sysselsättningen,
- 2) penningvärdet,
- 3) valutareserven,
- 4) inkomstfördelningen,
- 5) produktionen.

Valet av punkterna 1 och 2 behöver inte särskilt motiveras. Det står i överensstämmelse med utredningsdirektiven och anknyter till centrala problemställningar inom samhällsekonomin.

Punkt 3 syftar på de internationella transaktionernas direkta och indirekta konsekvenser för valutaställningen och därmed för den svenska ekonomiska politikens rörelsefrihet. Den erinrar om den problemkrets, som på 1930-talet diskuterades under rubriken: det internationella utrymmet.

Punkt 4 påminner om utlandstransaktionernas inflytande på inkomsternas fördelning mellan olika kategorier av inkomstmottagare. Intresset kommer i första hand att koncentreras, inte till den individuella inkomstfördelningen utan till fördelningen mellan stat, företag och hushåll samt mellan skilda näringsgrenar. Förändringar i dessa senare fördelningar påverkar dock som regel också den individuella fördelningen. Till båda slagen av fördelningar är knutna skiftande och ofta direkt motstridiga värderingar från skilda intressegruppers sida.

Punkt 5, slutligen, vill fästa uppmärksamheten på utlandstransaktionernas betydelse för produktionens omfattning och inriktning. Det är här bland annat fråga om växlingarna i bytesförhållandet gentemot utlandet och dessas inverkan på det totala samhällseliga produktionsresultatet. Men även mera långsiktiga problem rörande själva omfattningen av bytet av varor och tjänster med utlandet och detta bytes inverkan på produktivitet och välfärd faller under denna punkt.

Att dessa fem punkter uppställs som ledstjärnor för undersökningen innebär ej någon övertro på möjligheten att framgångsrikt bestämma verkningarna av olika yttre förändringar i samtliga fem avseenden. Syftet med dem är i första hand att de skall beaktas vid införandet av de förenklade förutsättningar, som kommer att krävas vid den ekonomiska analysen. Det gäller med andra ord att välja dessa förutsättningar så att de ej utesluter sammanhang av väsentlig betydelse för någon av dessa punkter, eller i varje fall så att möjligheten hålls öppen för en komplettering av analysen i det ena eller andra av dessa avseenden.

6. Plan för arbetet

Den fortsatta framställningen har disponerats på tre olika delar, en deskriptiv eller beskrivande, en teoretisk och en ekonomisk-politisk.

Den första delen ger en historisk-statistisk översikt av utlandstransaktionerna och deras inflytande på den svenska ekonomin. Denna del innehåller vissa återblickar längre tillbaka i tiden, men är i huvudsak koncentrerad till tiden efter det andra världskrigets slut.

I den andra delen tas de problemställningar, som den tidigare deskriptiva analysen utmynnat i, upp till teoretisk behandling. Bland annat redovisas där ett antal enkla modellförlopp, som under abstrakta och starkt förenklade förutsättningar belyser hur inflation och deflation utomlands kan tänkas påverka den interna ekonomiska utvecklingen.

I den tredje och sista delen diskuteras den ekonomiska politikens möjligheter att eliminera eller dämpa den internationella konjunkturutvecklingens ogynnsamma återverkningar på den svenska ekonomin. Då finans-, penning- och lönepolitik är föremål för separata studier inom penningvärdeundersökningen, har intresset i första hand inriktats på sådana åtgärder, som direkt påverkar själva utlandstransaktionerna. Det är följaktligen valuta-, tull- och handelspolitik, som främst behandlas.

Till huvudtexten är vidare fogade tre exkurser, som belyser olika specialproblem.

Avt. dess som punkter uppräpade som ledstjärnor för undersökningen medelst
 vilken övriga på möjligheten av framgångsrika lösningar undersöks. De olika
 nya förändringarna i samtidiga lösningar försvinner dock med tiden och i förtida handlar
 de skall bedömas vid införelse av de föreslagna förändringarna, som sammanfattat
 brukar vid den ekonomiska analysen. Det gäller inte minst och av detta skäl
 förändringarna av de ekonomiska förhållanden av ekonomiska förhållanden för sig
 i dessa punkter eller i varje fall av en möjlighet till förändring av ekonomiska
 förhållanden i det som efter andra av dessa punkter.

2. Plan för arbetet

Den föreslagna framställningen har till syfte att ge en översikt över de ekonomiska
 och politiska förhållanden som berör den ekonomiska politiken.
 Den första delen av den historiska och ekonomiska analysen av den ekonomiska
 och politiska förhållanden på den svenska ekonomiska läroplanen och dess förändringar
 på den svenska läroplanen i tiden, men med särskild hänsyn till tiden efter den
 andra världskrigets slut.
 I den andra delen tas de problemställningar som den tidigare delen har
 för avsikt att upplösa tekniskt behandla. Därmed skall redovisning av de
 olika modellförslag som under utredning och särskilt förändringarna av
 just den inflation och deflation förhållanden som under denna del av utredningen
 varit nödvändiga.

I den tredje och sista delen behandlas den ekonomiska politikens förhållanden på
 europeisk eller å andra sidan den internationella förhållanden mellan den ekonomiska
 analysen av den svenska ekonomiska läroplanen och dess förändringar.
 Inom detta område behandlas framförallt den ekonomiska analysen av den svenska
 läroplanens förändringar på den svenska läroplanen som har betydelse för
 den svenska ekonomiska läroplanen som har betydelse för den svenska ekonomiska
 läroplanen. Det är följande punkter som har betydelse för den svenska ekonomiska
 läroplanen: Till exempel är detta förhållanden som förhållanden som förhållanden
 problem.

Utlandstransaktionerna under efterkrigstiden

K A P I T E L 2

Betalningsbalansen i teori och praktik

1. De internationella transaktionernas betydelse för den svenska ekonomin

Ett starkt beroende av internationellt handelsutbyte är inte något för vårt land unikt. Det utmärker flertalet små länder med högt utvecklat och specialiserat näringsliv. Vill man studera vårt aktuella läge i dessa hänseenden, finns därför rika möjligheter till historiska och geografiska jämförelser. I detta och följande kapitel skall vi emellertid i stort sett avhålla oss från sådana paralleller och koncentrera vårt intresse till den mera näraliggande utvecklingen i Sverige sedan det andra världskrigets slut. Denna begränsning av blickfältet beror inte bara på en önskan att undvika alltför omfattande och tidskrävande forskningar. Den betingas också av en viss skepsis rörande värdet för våra syften av allmänna jämförelser av detta slag. Motiv för en sådan skepsis är lätta att finna i de stora olikheter, som vid närmare påseende i regel visar sig föreligga även mellan till synes mycket likartade länder, och i de snabba och ofta genomgripande institutionella förändringar, som sker inom ett enskilt land från en period till en annan. Rent praktiskt är det dessutom ofta svårt att få fram tillräckligt uttömmande och någorlunda jämförbara statistiska data.

Det nu sagda innebär emellertid långtifrån något allmänt avståndstagande från jämförelser mellan Sveriges ekonomiska läge efter kriget och motsvarande situation vid andra tidpunkter eller i andra länder. Redan här nedan skall sålunda anföras vissa jämförande statistiska data, ägnade att belysa den svenska ekonomins relativa utrikeshandelsberoende. Dessutom kommer i det följande, särskilt vid diskussionen av olika ekonomisk-politiska åtgärder i del III, att göras specifika jämförelser med dessa åtgärders effekt vid andra tillfällen och i andra länder.

Sambandet mellan Sveriges ekonomi och andra länders kan belysas på olika sätt. När det gäller enstaka varor, kan man ange hur stor del av produktionen som

Tabell 1. Export- och importkvoter för vissa länder 1938, 1947—1952.

		Procent av total tillgång resp. efterfrågan						
		1938	1947	1948	1949	1950	1951	1952
Holland	Importkvot . . .	24	27	28	27	32	35	31
	Exportkvot . . .	26	18	22	26	28	34	37
Norge	Importkvot . . .	22	29	28	29	30	31	30
	Exportkvot . . .	23	21	23	23	26	31	30
Belgien	Importkvot . . .	—	—	26	24	26	30	29
	Exportkvot . . .	—	—	24	25	23	32	30
Island	Importkvot . . .	32	29	28	27	28	34	30
	Exportkvot . . .	34	18	25	20	24	28	27
Irland	Importkvot . . .	21	31	29	27	30	34	29
	Exportkvot . . .	21	22	24	23	23	23	26
Danmark	Importkvot . . .	21	17	18	20	23	25	23
	Exportkvot . . .	22	15	16	19	21	24	24
Storbritannien	Importkvot . . .	15	17	17	17	19	23	20
	Exportkvot . . .	14	13	17	18	21	21	21
Sverige	Importkvot . . .	16*	19	16	14	17	21	19
	Exportkvot . . .	16*	14	15	16	18	23	19
Portugal	Importkvot . . .	14	21	21	18	15	17	18
	Exportkvot . . .	8	11	11	10	12	15	14
Österrike	Importkvot . . .	—	—	13	14	17	19	17
	Exportkvot . . .	—	—	7	8	14	14	15
Västtyskland	Importkvot . . .	—	—	8	10	13	13	14
	Exportkvot . . .	—	—	6	7	12	15	16
Frankrike	Importkvot . . .	—	—	11	11	12	14	13
	Exportkvot . . .	—	—	8	11	13	14	12
Italien	Importkvot . . .	8	15	12	13	12	14	14
	Exportkvot . . .	7	6	10	10	12	13	11
Samtliga OEEC-länder	Importkvot . . .	5	9	8	7	7	9	7
	Exportkvot . . .	5	4	6	6	7	8	7
USA	Importkvot . . .	3	3	4	4	4	4	4
	Exportkvot . . .	5	8	6	6	5	5	5
Kanada	Importkvot . . .	19	21	19	19	20	21	19
	Exportkvot . . .	21	22	22	20	19	19	20

Källa: OEEC, *Statistics of National Product and Expenditure 1938, 1947 to 1952*, Paris, 1954.
 Anm. Exportkvoten har erhållits genom att dividera värdet av den totala exporten av varor och tjänster med värdet av den totala efterfrågan och importkvoten genom att dividera importvärdet med den totala tillgången. Total tillgång definieras i OEEC-studien som summan av bruttonationalprodukten (här mätt i löpande marknadspriser och nationellt mynt) och fobvärdet av varuimporten plus importen av tjänster och är definitionsmässigt lika med den totala efterfrågan. I Sveriges fall har emellertid varuimporten räknats cif och nettot av tjänsteutbytet med utlandet i sin helhet lagts till värdet av varuexporten.
 Kvoten för »samtliga OEEC-länder» avser endast deras handel med utomstående länder.
 * 1938/39.

exporteras eller hur stor del av konsumtionen som tillgodoses genom import.¹ För hela ekonomin kan man på ett liknande sätt söka ange hur stor del av det samlade produktionsresultatet som exporteras, respektive hur stor del av den

¹ Jämför exempelvis Margareta Lindstrand, »Utrikeshandeln» i *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A:18*, Stockholm, 1950, s. 24—26 samt 35 och Ingvar Svernison, *Strukturella inslag i de senare årens ekonomiska utveckling*, Stockholm, 1939, (*Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B:1.*).

totala försörjningen som täcks genom import. Tack vare statistik, som sammanställts och överarbetats inom OEEC i Paris, är det möjligt att för åren 1938 och 1947—1952 få något så när jämförbara uppgifter härom för ett antal västeuropeiska länder samt Kanada och USA.

Som framgår av tabellen bildar de relativt små länderna Holland, Norge, Belgien, Island, Irland och Danmark en grupp för sig med export- och importkvoter, som i genomsnitt håller sig mellan 20 och 30 procent. Storbritannien och Sverige når knappt upp till 20 procent. Västtyskland, Frankrike och Italien har alla kvoter på 15 procent eller därunder.

De låga siffrorna för USA, som pendlar kring 5 procent, får ses mot bakgrunden av detta lands storlek och högt uppdrivna produktion, som gör att det i detta sammanhang närmast är att betrakta som en kontinent för sig. De är därför mest jämförbara med de — sannolikt mycket osäkra — procenttalen för hela OEEC-området handel med andra länder.

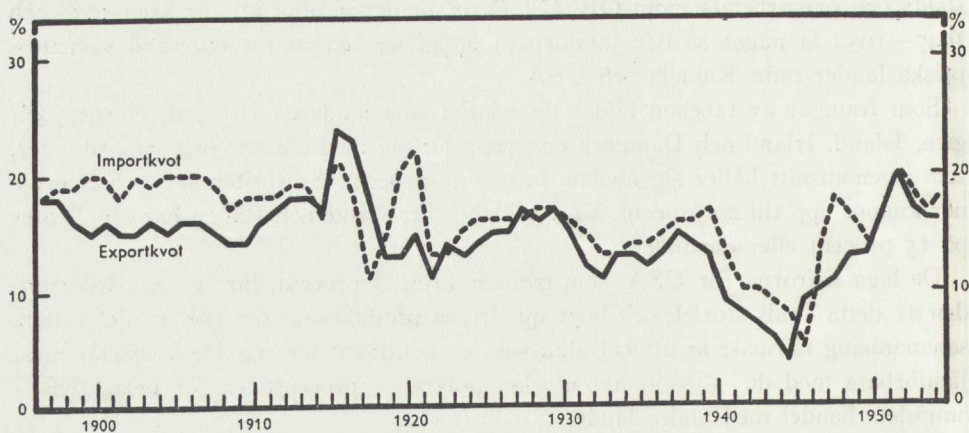
Det är självfallet inte möjligt att här pröva tillförlitligheten hos det omfattande statistiska material på vilket tabellens procenttal grundar sig. Ett par allmänna påpekanden kan dock göras. Eftersom kvoterna är beräknade på löpande värden i respektive lands myntslag, påverkas de både av de relativa prisförhållandena och av växelkursernas avvägning. Skiljer sig utlandstransaktionernas prisutveckling från hemmamarknadens eller hålls växelkurserna på en artificiell nivå, avviker de här anförda kvoterna från dem som skulle erhållas, om man kunde göra en meningsfull beräkning av de »reala» kvoterna mätta i fasta priser.² En omständighet, som leder till en systematisk underskattning av utlandsberoendet och påverkar siffrornas jämförbarhet, är vidare den från land till land växlande omfattningen av nettoredovisning i bytesbalansen. Det extrema exemplet erbjuder Sverige, där samtliga tjänster anges netto, men även för de övriga länderna förekommer helt säkert nettoredovisning i större eller mindre grad.

Det kan också vara av ett visst intresse att jämföra efterkrigstidens svenska export- och importkvoter med kvoterna under tidigare år. Diagram 1 belyser utvecklingen i detta hänseende ända sedan 1896. Det baserar sig på en inom konjunkturinstitutet verkställd kompilation av olika data, hämtade ur *National Income of Sweden 1861—1930* och senare nationalinkomstberäkningar. Det totala utbudet har erhållits genom att till den uppskattade bruttonationalprodukten till marknadspris lägga en justerad serie för cif-importens värde.³ Exportkvoten i diagrammet har till skillnad från i tabell 1 beräknats på enbart varuexportens värde utan tilllägg av nettot av tjänsteutbytet med utlandet.

² Detta skulle kräva att man räknade om bruttonationalprodukt och utrikeshandel till det prisläge, som rådde under ett eller flera basår. En sådan omräkning ger närmast svar på frågan hur export- och importkvoter skulle gestaltat sig, om basårets prisrelationer förblivit oförändrade. Om växelkurserna under basåret av en eller annan anledning befunnit sig ur jämvikt, krävs ytterligare justeringar för att man skall komma fram till kvoter som är strikt jämförbara länderna emellan.

³ En redogörelse för de olika korrektioner av den officiella handelsstatistikens siffror, som vidtagits, finns i Lindahl, Dahlgren, Kock, *National Income of Sweden 1861—1930, Part II*, Appendix D, Stockholm, 1937, s. 214—230.

Diagram 1. Export- och importkvoter för Sverige 1896—1954.

Det understryks att kvoterna gäller värdena i löpande priser. Detta i förening med den allmänna osäkerheten i det statistiska underlaget gör diagrammet svårtolkat. Det vill dock synas som om det relativa utrikeshandelsberoendet mätt på detta sätt snarast skulle ha varit större under tiden före det första världskriget än efter detsamma. Man kan vidare spåra en ganska tydlig konjunkturvariation under mellankrigsperioden med maxima 1920, 1928—29 och 1937 samt minima 1921 och 1932—33. Skillnaden mellan de två krigsperioderna speglas också i diagrammet. Under perioden 1914—1918 expanderade utrikeshandeln till en början och sjönk sedan endast relativt obetydligt. Från avspärningen i april 1940 sjönk dess volym däremot kontinuerligt till bottenläget i början av 1945. Vidare kommer exportens kontinuerliga expansion från det andra världskrigets slut till och med 1951 till uttryck, liksom efterkrigstidens mer ryckiga importutveckling.

Som en allmän reflexion kan slutligen tillfogas, att diagrammet ger ett starkt intryck av den betydande variabiliteten inom den svenska utrikeshandeln. Det har ofta framhållits, att de snabba och omfattande pris- och volymförändringarna inom utrikeshandeln hittills varit den viktigaste, ja enligt mångas mening den helt dominerande faktorn bakom konjunkturvariationerna inom den svenska ekonomin. Utrikeshandeln spelar emellertid härvidlag en dubbelroll, å ena sidan förmedlar den det utländska konjunkturinflytandet till vårt land, å andra sidan tjänstgör den som en säkerhetsventil, som utjämnar en del av över- eller undertrycket i den svenska ekonomin.

2. Principiella synpunkter på betalningsbalansen

För att ge en mer konkret uppfattning om ett lands ekonomiska transaktioner med utlandet kan det ibland vara till en viss hjälp att föreställa sig dessa transaktioner som fyra strömmar enligt följande enkla schema :

	Sverige	Utlandet
Försäljning av varor och tjänster . . .	_____	_____→
Betalningar från utlandet	←_____	_____
Köp av varor och tjänster	←_____	_____
Betalningar till utlandet	_____	_____→

I princip finns det ingenting som hindrar att man i strömmarna av varor och tjänster även inräknar samtliga kapitaltransaktioner. I så fall blir försäljningarna från Sverige för varje tidsperiod lika med inköpen från utlandet. Genom att sammanföra försäljnings- och inköpstransaktionerna i två kolumner med gemensam gruppering erhålls en betalningsbalans för ifrågavarande period (jämför tabell 2, s. 31). Den ger för att använda den internationella valutafondens definition »en systematisk sammanställning av alla ekonomiska transaktioner, som under en given period företagits mellan innevånarna i det rapporterade landet och innevånarna i andra länder».⁴ Innevånare, som i detta sammanhang använts för att översätta det engelska ordet »resident», får härvid tänkas innefatta även företag och offentliga myndigheter.

I praktiken är det statistiska fastställandet av betalningsbalansen förenat med flera vanskligheter. Trots att det är en del av det större nationalbokföringsproblemet har det mer och mer blivit en uppgift för specialister. I Sverige övertog sålunda riksbanken uppgiften från kommerskollegium i början av det andra världskriget och på det internationella planet har valutafonden i Washington under efterkrigstiden blivit en central för betalningsbalansstatistiken. Härigenom kom fonden att föra vidare och utvidga det arbete, som under mellankrigsperioden och fram till och med 1945 utfördes inom Nationernas Förbund. Här är inte platsen att ta upp de definitionsfrågor och de statistiska problem, som uppställandet av en betalningsbalans reser.⁵ Ett par spörsmål av mera allmän innebörd skall dock beröras.

När det gäller ekonomiska transaktioner med utlandet kan man — i analogi med nationalbokföringen — skilja mellan tre olika faser, vilka i regel motsvaras av tre möjliga tidpunkter för transaktionens statistiska registrering. Denna kan nämligen, om vi håller oss till en vanlig varutransaktion, ske, (1) då avtalet om köp respektive försäljning ingås eller eventuellt den senare tidpunkt, då äganderätten till varan övergår från säljare till köpare, (2) då varan passerar en geografisk gräns eller (3) då betalning erläggs. Även om den nu angivna ordningsföljden är den vanligaste, är det tydligt att de tre händelser, det här är fråga om, kan ske i vilken tidsföljd som helst och inom en tidrymd, som kan variera mycket starkt från fall till fall. De kan naturligtvis också sammanfalla i tiden.

Om vi försöker fullfölja strömanalogin, skulle vi tydligen få sex strömmar. I samband med exporten skulle det gå två strömmar från Sverige till utlandet, en bestående av försäljningar och en bestående av faktiskt utförda varor och tjänster,

⁴ Se exempelvis *IMF Balance of Payments Yearbook*, Volume 3, Washington, 1951, s. 1 eller *IMF Balance of Payments Manual*, Washington, January 1950, s. 1.

⁵ Se härom valutafondens tidigare omnämnda årsböcker och dess betalningsbalanshandbok. En utförlig redogörelse för den svenska betalningsbalansstatistiken återfinns i Ingemar Gerhard, *Sveriges Bytesbalans 1948*, Göteborg, 1951.

samt en ström i motsatt riktning bestående av exportbetalningar. På importsidan skulle det på motsvarande sätt bli två ingående strömmar, en köpström och en införselström, samt en utgående ström av betalningar för importen. Under förutsättning att kapitaltransaktioner medräknas, råder definitionsmässigt identitet mellan summan av exportförsäljningar och summan av importinköp. I övrigt får man tänka sig att export- och importströmmarna som regel skiljer sig åt, både ifråga om bredd och strömningshastighet. Gåvor in natura kommer exempelvis inte med i betalningsströmmen. Betalningarna kan påskyndas eller avsaktas i förhållande till strömmen av varor och tjänster och detsamma gäller köp och försäljningar.

Analogin med strömmarna bör emellertid ej drivas för långt. Avgörande i det konkreta fallet blir vilken registrering som bäst motsvarar de problem, som skall belysas, och vilka möjligheter det finns att statistiskt genomföra densamma.

Vid nationalinkomstberäkningar och nationalbokföring koncentreras intresset i allmänhet till den ekonomiska aktiviteten och dess resultat, medan däremot den rent kassamässiga regleringen av betalningarna tilldrar sig mindre intresse. För utlandstransaktionernas del betyder detta i praktiken, att man främst är intresserad av en registrering vid ägarebyte eller gränspassage. Export från lager måste dock härvid särskiljas.

För riksbanken som vårdare av landets valutareserv är det däremot naturligt att ägna särskild uppmärksamhet åt själva betalningarna till och från utlandet; det är ju de som direkt påverkar valutaställningen. Detta hindrar ej att de andra typerna av registrering också kan vara av värde i detta sammanhang, inte minst för att bedöma valutareservens framtida utveckling.

Ur militär beredskapssynpunkt slutligen kan det vara viktigt att veta, om varorna befinner sig inom landets gränser och en registrering vid gränspassagen framstår därför som mest relevant.

3. Det statistiska underlaget

Oberoende av de önskingar man eventuellt kan ha beträffande de den svenska betalningsbalansstatistiken, är man för efterkrigsperioden i allt väsentligt hänvisad till de i riksbankens årsböcker publicerade redogörelserna för betalningsbalansen. Det är uppenbart, att den utformning riksbankens betalningsbalanser fått, i hög grad varit avhängig av den statistik och de övriga informationer, som stått banken till buds. I två avseenden har banken haft ett klart övertag över kommerskollegium, som stod för mellankrigsperiodens betalningsbalanser. Den har haft komplett kunskap om sina egna valutatransaktioner och den har haft tillgång till valutakontorets statistik över inköp och försäljningar av utländska valutor. Trots att det statistiska underlaget i flera avseenden förbättrats, är det dock på många punkter osäkert och delvis inkomplett. Ett relativt betydande inslag av mer eller

mindre skönsmässiga uppskattningar ingår sålunda fortfarande i den svenska betalningsbalansen. Det är därför knappast möjligt att komma fram till en kvantitativt preciserad uppfattning om felmarginalerna i de siffror, som kommer att anföras i det följande.

I stora drag går riksbanken tillväga på följande sätt vid uppgörandet av betalningsbalansen för ett visst år. Varuexportens och varuimportens värden hämtas från tullverkets statistik över ut- och införseln under året. Härtill läggs det s. k. sjöfartsnettot, dvs. i första hand skillnaden mellan den svenska handelsflottans intäkter och kostnader i utrikes fart under året. Siffrorna häröver grundar sig numera — med vissa kompletteringar för utländska fartygs utgifter i Sverige — på kommerskollegii kvartalsstatistik över de till rederierna redovisade intäkterna och kostnaderna för utrikes fart. För övriga tjänster och löpande transaktioner med utlandet, som endast redovisas netto i årsboken använder banken i huvudsak valutakontorets interna statistik över inköp och försäljningar av valutor.⁶ Genom att ställa samman dessa tre olika slag av uppgifter kommer riksbanken fram till bytesbalansens saldo.

Vid fastställandet av kapitaltransaktionerna med utlandet utnyttjar riksbanken också skilda källor. Den enskilda värdepappershandeln med utlandet kan följas i bank- och fondinspektionens statistik (liksom också i valutakontorets) och de offentliga kapitaltransaktionerna med utlandet sker ju i regel via riksbanken. Ifråga om guldkassan och riksbankens och affärsbankernas valutaställning finns fortlöpande uppgifter av hög precision. En post i kapitalbalansen är emellertid mycket osäker, nämligen den som benämnes »uppskattade för- och efterskotts-betalningar».⁷ Innebörden härav som nära sammanhänger med betalningsbalansens statistiska uppbyggnad, tarvar ett par ord till förklaring.

Hade valutakontorets statistik över köp och försäljningar av valutor varit sådan att riksbanken kunnat basera betalningsbalansen uteslutande på den, skulle posten för- och efterskottsbetalningar ha fallit bort. Om den vore fullständig och korrekt, skulle en sådan statistik i princip stämma med förändringen i guldkassan och riksbankens och affärsbankernas utländska konton. Nu har emellertid bytesbalansen i riksbankens uppställning erhållits genom addition av tre olika slags statistiska uppgifter, tullstatistiken över varornas gränspassage, rederiernas redovisade intäkter och kostnader i utrikes fart samt valutakontorets uppgifter om betalningarna för övriga tjänster m. m. Den precisa innebörden av riksbankens bytesbalans är därför inte så lätt att ange. Det ligger närmast till hands att betrakta den som en statistisk approximation av det faktiska bytet av varor och tjänster med utlandet under det år balansen avser. Varornas gränspassage kan väl i allmänhet inte skilja sig alltför mycket från den tidpunkt, då de övergår från svensk till utländsk ägo eller vice versa, och ifråga om tjänsterna kan man hoppas, att betalningstidpunkten i regel ej avviker alltför mycket från tiden för tjänstens utförande.

⁶ I riksbankens årsbok skiljs endast mellan räntor och utdelningar å ena sidan, och övriga löpande transaktioner å den andra. De senare omfattar bl. a. försäkringar, transitolikvider, provisioner, patentavgifter, löner, utgifter för diplomatisk representation, turism, gåvor, arv m. m.

⁷ Jämför t. ex. *Sveriges Riksbank 1951*, s. 25* och 26*.

Om dessa förmodanden är riktiga — visshet härom kan blott erhållas efter en ingående undersökning av betalningsförhållandena under en serie år — skulle det alltså vara berättigat att sammanställa riksbankens bytesbalans med övriga poster i den löpande nationalbokföringen.⁸ Vid denna gäller det ju framför allt att belysa den ekonomiska aktiviteten och dess resultat under olika år, medan däremot själva betalningstransaktionerna kommer i andra hand och får betydelse främst i den mån de är direkt knutna till själva aktiviteten och kan användas för att mäta denna.

Riksbanken har emellertid varit angelägen att få en sådan betalningsbalansuppställning, att den kan stämmas av mot den årliga förändringen i valutareserven. En bytesbalans, som i varje fall ifråga om varuhandeln mera tar sikte på prestationerna än på betalningarna, stämmer i allmänhet inte överens med de under samma period statistiskt registrerade kapitalrörelserna. Härtill bidrar i första hand de fel och ofullständigheter, som vidlåder detta, liksom så många andra statistiska material. Det är sålunda klart, att åtskilliga transaktioner på detta svårkontrollerade område aldrig kommer till valutakontorets kännedom. För smärre transaktioner, särskilt med grannländerna, har över huvud taget inte förelegat någon anmälningsskyldighet under senare år. Därtill kommer — och detta torde vara ändå viktigare — att det inom själva valutareglerns ram föreligger betydande möjligheter till fullt legala förändringar i de kommersiella krediterna. Dessa förändringar återspeglas i stor utsträckning blott i de enskilda importörernas och exportörernas bokföring och kommer endast delvis till synes i bankställningen gentemot utlandet. I riksbankens betalningsbalans utgör de den felande länk, som med bortseende från övriga felkällor åstadkommer den definitionsmässiga identiteten mellan debet och kredit.

4. De kommersiella krediternas roll

Den kreditgivning mellan svenska och utländska företag, som det här är fråga om, är av naturliga skäl mycket ofullständigt statistiskt belyst. Vår kunskap här om inskränker sig i huvudsak till vissa på indirekt väg gjorda uppskattningar av dess nettoresultat på betalningsbalansen, vilka redovisats under rubriken »för- och efterskottsbetalningar» i riksbankens betalningsbalanser under efterkrigsåren. Under krigsåren redovisades denna post ej explicit utan slogs samman med en del andra. Som synes av tabell 2, s. 31, har denna post företett betydande växlingar under efterkrigsåren och ofta på ett avgörande sätt påverkat valutareservens förändringar. Sålunda svängde den från — 375 miljoner kronor år 1946 till + 300 miljoner kronor år 1947 och från — 415 till + 320 miljoner kronor mellan 1950

⁸ Så har också skett i konjunkturinstitutets nationalinkomstberäkningar och finansdepartementets nationalbudgetuppställningar. Se exempelvis *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B:13* och *Serie B:14*, Stockholm, 1951 resp. 1952.

och 1951. Det är inte så lätt att komma underfund med vad som ligger bakom dessa förändringar. Framställningen återkommer härtill i det följande. Ett försök att rent principiellt bena upp problemet skall dock först göras.

Om utrikeshandelns sammansättning och volym vore oförändrad och betalningsvanorna stabila, skulle de kommersiella krediterna ständigt vara desamma och prestationer och betalningar skulle alltid vara identiska under varje period. Prestations- och betalningsströmmar för import respektive export skulle vara lika breda och flyta lika fort, ehuru i motsatt riktning. Dessa villkor är nästan aldrig realiserade i verkligheten. Priser och kvantiteter förändras ständigt i utrikeshandeln liksom också handelns fördelning på länder. Även om betalningsvanorna förblir fullständigt oförändrade, kan det följaktligen uppstå förskjutningar i de kommersiella krediterna enbart till följd av förändringar i själva handeln. Ett fingerat exempel kan kanske enklast belysa detta.

Antag att vår export i genomsnitt betalas en månad efter det den registrerats i den svenska tullstatistiken. Från december 1950 till december 1951 steg det månatliga svenska exportvärdet från cirka 600 till cirka 900 miljoner kronor. Vid oförändrade betalningsvanor borde detta då ha medfört en ökning av de svenska exportörernas kreditgivning till sina utländska kunder med 300 miljoner kronor. En prestationsbalans visavi utlandet för år 1951 skulle följaktligen med dessa förutsättningar — och om vi bortser från eventuella förändringar på importsidan — visa ett 300 miljoner kronor bättre resultat än som motsvarade den samtida förändringen i valutaställningen.

Att å andra sidan även relativt obetydliga förskjutningar i betalningsvanorna har betydelsefulla konsekvenser för valutaställningen kan också belysas med ett enkelt sifferexempel. År 1951 var både importvärdet och exportvärdet i genomsnitt omkring 750 miljoner kronor per månad. Antag nu att såväl import som export betalas efter det varorna registrerats i tullstatistiken. Antag vidare att det 1951 skulle ha skett en förkortning av betalningsterminerna på importsidan med i genomsnitt cirka 14 dagar och en lika lång förlängning av betalningsterminerna på exportsidan. Jämfört med om denna förändring inte hade skett, skulle vi då ha fått en ökad belastning på valutaställningen motsvarande omkring en halv månads import och en halv månads export, dvs. i runt tal 750 miljoner kronor.

Direkt statistisk kunskap om de kommersiella krediterna och deras växlingar saknas i stort sett. Vi kan förmoda, att de i regel är tämligen kortfristiga, men ifråga om större verkstadsprodukter och fartyg vet vi att kreditterminerna kan sträcka sig över flera år. En systematisk stickprovsundersökning av betalningsvanorna inom den svenska utrikeshandeln skulle utan tvivel vara av stort värde för att skingra vår okunnighet på detta område. Redan de nyss anförda, starkt stiliserade exemplen visar, att tämligen små relativa förskjutningar i betalningsvanorna och utrikeshandelns omfattning kan få betydelsefulla konsekvenser för valutaställningen. Ja, det framstår mot bakgrunden av dessa exempel närmast som överraskande att de i tabell 2 angivna siffrorna för betalningsförskjutningarna under åren 1945—1953 inte är större.

Man får emellertid inte glömma att siffrorna över de kommersiella krediterna i tabell 2 är nettosiffror, som ger totalresultatet av förändringarna på både import- och exportsidan. I åtskilliga fall kan det tänkas, att dessa i rätt stor utsträckning tar ut varandra. Detta bör exempelvis gälla vid en parallell expansion av exportens och importens omfattning. Likaså är det troligt att en övergång från en säljarnas till en köparnas marknad eller tvärtom av det slag, som vi fått bevittna på världsmarknaden vid ett par tillfällen under efterkrigstiden, påverkar betalningsvillkoren för import och export på ett likartat sätt.

Av annat slag är däremot de förskjutningar, som ofta uppträder kring en faktisk eller förväntad växelkursförändring. De förskjutningar, det då blir fråga om, sker i stor utsträckning inom ramen för redan ingångna försäljningsavtal. Om exempelvis en sänkning av kronans värde emotses, lönar det sig för de svenska exportörerna att uppskjuta hemtagandet av de likvider i främmande valuta, som de har utestående, även om de härvid gör en mindre ränteförlust. Under samma förutsättningar lönar det sig i regel för svenska importörer att forcera likviden för den import, som de ännu ej betalat, även om de därigenom kanske går miste om en mindre räntefavor. Båda dessa reaktioner innebär en extra påfrestning på en kanske redan svag valutareserv. Förväntas en höjning av kronans värde blir reaktionsmönstret det motsatta, exportörerna söker påskynda och importörerna söker bromsa sina likvider, vilket stärker valutaställningen.

Vare sig växelkursförändringen kommer till stånd eller ej, följs de nu senast berörda förändringarna i de kommersiella krediterna i regel efter en tämligen kort tid av en kompenserande ström i motsatt riktning, förutsatt att nya förväntningar om ytterligare växelkursförändringar inte uppstår. Detta är en följd av att dessa krediter är direkt knutna till själva varuhandeln. Denna omständighet sätter också en gräns för dessa krediters omfattning och fluktuationer. I båda dessa avseende skiljer de sig från de fristående spekulativa kapitalrörelser, som var vanliga under mellankrigsperioden. Särskilt under trettioalet förekom det ju att internationellt flytkapital av skilda skäl flyttades mycket snabbt från land till land. Fråga är dock om man ej varit benägen att överskatta och dramatisera betydelsen av detta speciella slag av kapitalrörelser. En stor del av de extraordinära påfrestningarna på enskilda länders valutareserver under trettioalet härrörde säkert från spekulativa förskjutningar i de vanliga kommersiella krediterna.

De i riksbankens betalningsbalanser angivna siffrorna för »för- och efterskotts-betalningar», eller rättare för variationerna i de kommersiella krediterna, har byggt på kalkyler utförda inom valutakontoret och handels- och industrikommissionen. I princip är tillvägagångssättet vid dessa kalkyler enkelt.

Med stöd av tidigare erfarenheter och vissa specialundersökningar uppskattar man, hur mycket valutor den faktiska importen under året skulle dragit, respektive hur mycket valuta exporten skulle gett, om de betalats samtidigt med gränspassagen. Genom att jämföra de sålunda erhållna beloppen med valutakontorets statistik över de valutabelopp, som under året betalats för importvaror respektive för exportvaror, erhålls ett mått på förskjutningen i de kommersiella krediterna

under året. Saken kan också uttryckas så att man får ett mått på skillnaden mellan de vid årets början och årets slut utestående kommersiella krediterna. Av flera skäl är det emellertid ett mycket osäkert mått man kommer fram till på denna indirekta väg. Varken handels- eller valutastatistiken är så exakt att den balansgång mellan olika felkällor, som det här ytterst är fråga om, kan ske utan risk. Därtill kommer att det är förenat med betydande svårigheter att få handels- och valutastatistiken jämförbara. Valutakontorets inköps- och försäljningsanmälningar innehåller en blandad fob- och cifredovisning allt efter betalningsvilkorens utformning i varje enskilt fall, medan handelsstatistiken genomgående anger importvarorna cif och exportvarorna fob.

Så som riksbanken beräknat den s. k. förskjutningsposten kommer den att helt förläggas till varuhandeln. För större delen av tjänsteområdet förutsätts att någon sådan förskjutning inte äger rum. I den mån tjänstebalansen bygger på valutakontorets statistik förefaller detta plausibelt. Även här kan dock smärre tidsförskjutningar inträffa mellan försäljnings- och inköpsanmälningarnas registrering och den faktiska betalningstransaktionens inverkan på riksbankens eller affärsbankernas valutakonton. Där de i betalningsbalansen ingående tjänsterna registreras på annat sätt än via valutakontorets statistik, är däremot större tidsförskjutningar möjliga. Den utan gensägelse största posten där så är fallet, är som redan nämnts sjöfartsnettot. Detta baseras numera på kommerskollegii kvartalsstatistik över den svenska handelsflottans redovisade intäkter och kostnader i utrikes fart. Det är tydligt, att denna redovisning kan skilja sig från själva betalningarna och därför inte behöver stämma med valutaställningens förändringar. Än mindre är det troligt, att denna eftersläpande redovisning stämmer överens med de under året utförda prestationerna på sjöfartsområdet.

Eftersom en del av fraktkostnaderna för importen betalas i kronor från svenska importörer till svenska redare, borde betalningsbalansen, så som den för närvarande är utformad, strängt taget innehålla ännu en förskjutningspost. Också för denna del av fraktkostnaden kan det nämligen tänkas föreligga en skillnad i tiden mellan prestationen, sådan den registreras i tullens statistik, och betalningen, sådan den registreras i kommerskollegii kvartalsstatistik över rederiernas redovisade intäkter. I betalningsbalansen förutsätts dessa prestationer och betalningar vara identiska och ta ut varandra under året. Detsamma gäller ifråga om svenska exportörers fraktutgifter för export som sålts cif. Genom att exporten räknas fob, kommer de härmed förenade valutatransaktionerna över huvud taget inte med i betalningsbalansen. Om exportören befaktar utländskt lastrum förutsätts tydligen, att kostnaden härför kan kvittas mot skillnaden mellan cif- och fobpriset. Om han befaktar en svensk båt, förutsätts att de mot cifpriset svarande högre valutaintäkterna kommer med på indirekt väg, nämligen i fraktnettot, som intäkter i utrikes fart för svenska rederier. I båda fallen kan förskjutningar i tiden föreligga mellan prestations- och betalningsströmmarna.

I cifvärdet för den svenska varuimporten, liksom också i den nu diskuterade cifexporten, ingår försäkringspremier, som svenska företag erlagt till svenska

bolag. Dessa transaktioner, som sker i svenska kronor, ingår av naturliga skäl ej i valutakontorets statistik, från vilken betalningsbalansens uppgifter om utbytet av försäkringstjänster med utlandet i huvudsak hämtats. Om det fulla cifvärdet av varuimporten ingår i betalningsbalansen, utan att försäkringsnettot i analogi med sjöfartsnettot innehåller de däremot svarande kronintäkterna, måste detta medföra en systematisk överskattning av utgiftssidan i bytesbalansen. Under senare år har — utan att detta utsägs i årsböckerna — en viss korrektion härför vidtagits.

De nu senast berörda omständigheterna har det gemensamt att de, liksom den av riksbanken uppskattade förskjutningsposten, alla spelar en roll för avstämningen mellan prestationer och betalningar. Åtskilliga av de diskuterade faktorerna har väl relativt liten betydelse och i en del fall går kanske deras verkan i olika riktning. I riksbankens betalningsbalanssammanställningar har i allmänhet ej tagits någon hänsyn till deras effekt. Detta är förklarligt på grund av svårigheterna att få fram statistiskt material, som belyser dessa förhållanden. Vad man däremot möjligen kan ställa sig undrande inför är hur riksbanken, trots den allmänna osäkerheten i det statistiska underlaget och dessa utelämnade poster, tidigare fått betalningsbalansen att stämma på några miljoner kronor när under åren 1949 till 1951. Från och med 1952 har riksbanken upphört att redovisa felposten separat och i stället slagit ihop den med förskjutningsposten.

5. Netto- kontra bruttoredovisning

En svaghet i riksbankens presentation av bytesbalansen är att tjänsterna hittills tämligen genomgående redovisats netto. Detta leder lätt till en underskattning av betydelsen av tjänsteutbytet med utlandet. För flertalet efterkrigsår kan dock bilden på denna punkt kompletteras med ledning av valutafondens mera utförliga, om ock mera osäkra bruttoredovisning av den svenska betalningsbalansen, som även den ytterst bygger på uppgifter från riksbanken.⁹

I detta sammanhang bör också nämnas, att den omständigheten att importvärdet i riksbankens redovisning anges cif, dvs. inklusive försäkrings- och fraktkostnader, leder till en viss överskattning av varuimportens relativa betydelse. Effekten härav på bytesbalansens saldo motvägs, som redan nämnts, genom att de svenska rederiernas intäkter för hemfraktning av svensk import ingår i fraktnettot. I den mån dessa frakter betalas i kronor av svenska importörer till svenska redare kommer det s. k. sjöfartsnettot på detta sätt att innehålla inhemska kronbetalningar, som inte är några internationella transaktioner. Ett liknande resonemang kan tillämpas på importörernas försäkringar i svenska bolag, därest dessa konsekvent inräknats i nettot av utländska försäkringstjänster. Å andra sidan inräknas, som redan nämnts, inte på debetsidan i fraktnettot svenska exportörers utgifter för transport på utländsk köl och försäkring i utländska bolag av sådana svenska exportvaror, som sålts cif. Från synpunkten av bytesbalansens saldo spelar ett utelämnande härav mindre roll, då dessa utgifter i stort sett får anses täckta av det

⁹ Se särskilt *IMF Balance of Payments Yearbook*, Volume 5, Washington, 1954.

högre pris, som den utländske köparen får erlægga. Klart är dock att ett sådant utelämnande innebär en lucka i informationen om våra transaktioner med utlandet.

Det nu förda resonemanget har som en tyst förutsättning haft, att det är betalningsbalansens uppgift att redovisa våra transaktioner med utlandet och ingenting annat. Konsekvensen härav blir att alla transaktioner, som sker mellan svenska innevånare, utesluts från betalningsbalansen även om de avser sådana saker som transport eller försäkring av varor eller personer i utrikes fart. Idealet från denna utgångspunkt förefaller att vara en fobredovisning av såväl export som import av varor kombinerad med en bruttoredovisning av tjänsteutbytet med utlandet. Kravet på bruttoredovisning får dock hållas inom rimliga gränser. Sålunda förefaller det lämpligt att s. k. transitoaffärer, som avser inköp av en vara i ett land för försäljning till ett annat, utan att varan som regel över huvud taget passerar Sverige, inte redovisas brutto utan netto. Detta är liktydigt med att endast mellanhandsvinsten (ev. förlusten) upptas som valutaintäkt.

När det är fråga om import eller export av varor, kan man emellertid också inta en annan ståndpunkt och hävda att varuutbytet inte är slutfört, förrän varan levererats till respektive lands gräns. I konsekvens härmed skulle utrikeshandeln värderas till sitt cifvärde både för import och export och samtliga interna svenska transport- och försäkringstransaktioner, som avser utrikeshandeln, inkluderas i betalningsbalansen. För ett sådant betraktelsesätt skulle tala, att alternativen vid en fördelning av våra inhemska resurser mellan exempelvis produktion av exportvaror och hemtransport av importvaror skulle komma fram klarare, samtidigt som samhällets totala kostnader för det utrikes handelsutbytet skulle bli bättre redovisade. Mot detsamma talar att utrikeshandeln närmast är att betrakta som en »blandad» produktion, vars kostnader bör fördelas mellan vår import från utlandet och utlandets import från oss. Hur denna fördelning skall ske, måste i många fall te sig tämligen godtyckligt. Endast vid en stark renodling av problemen kan det ges entydiga svar på detta spörsmål.

Är man endast intresserad av själva valutaställningen blir tydligen det avgörande, huruvida den transport- eller försäkringsprestation det är fråga om betalas i utländsk valuta. Vill man å andra sidan undersöka vilka produktionsresurser, som binds i utrikeshandeln och vilka följaktligen skulle frigöras vid en fullständig avspärrning, är det tydligt att även de transport- och försäkringstjänster, som betalas i kronor mellan svenska företag, måste tas med i beräkningen.

6. Data för efterkrigstiden

Föregående avsnitt i detta kapitel har huvudsakligen behandlat betalningsbalansens och betalningsbalansstatistikens utformning ur principiell synpunkt. Avslutningsvis skall nu ges en översikt av de svenska utlandstransaktionerna under efterkrigstiden sådana dessa speglas i tillgänglig statistik. I kapitel 3 följer sedan

en mera utförlig skildring av själva utrikeshandelns utveckling, dess inflytande på och dess samband med det inhemska ekonomiska skeendet.

Låt oss först, innan riksbankens betalningsbalansstatistik presenteras, tänka oss att denna hade kunnat utformas med fobredovisning av varuhandeln och brutto-redovisning av tjänsterna, så att den bättre belyste utlandstransaktionernas totala omfattning. För ett år som 1951 skulle vi då ha haft ett värde av varuexporten på över 9 miljarder kronor medan varuimporten, fobräknad, med all sannolikhet överstigit 8 miljarder kronor. Sjöfarten med utlandet skulle antagligen under samma år ha gett upphov till ett utbyte av tjänster, som totalt torde ha rört sig om åtminstone en miljard kronor i vardera riktning.¹⁰ Övriga tjänster kan med ledning av valutafondens tidigare omnämnda bruttodata approximativt sättas till en miljard eller mera i vardera riktningen.

Även en så lös uppskattning av bruttoutbytet av varor och tjänster, som den nu gjorda, framhäver två omständigheter, som ej kommer fram i riksbankens vanliga betalningsbalansstatistik. Den första är att varuutbytet visserligen ger upphov till den dominerande delen av våra transaktioner med utlandet, men att tjänsteutbytet dock är så pass betydande att det — inte bara under 1951, men sannolikt under större delen av efterkrigstiden — motsvarat något sådant som en fjärdedel av varuutbytet. Den andra är att sjöfarten med utlandet inte, som man skulle kunna förledas att tro av riksbankens redovisnings sätt, gett upphov till något stort valutatillskott. Tvärtom tyder den statistiska information, som numera står till buds, på att sjöfartstransaktionerna med utlandet går tämligen jämnt ut rent valutamässigt. Underskott i detta hänseende förefaller långt ifrån otänkbara, trots de stora sjöfartsnetton som kommer till synes med riksbankens redovisningsmetod.

Efter dessa påpekanden presenteras här nedan ett sammandrag av den officiella svenska betalningsbalansen, sådan den redovisas av riksbanken.

Övre delen av tabellen sammanfattar resultatet av det löpande utbytet av varor och tjänster med utlandet under olika år. Nedre delen redovisar nettoresultatet av kapitaltransaktionerna med utlandet. Härvid har, liksom i riksbankens uppställning, förändringen i vår guld- och valutabehållning räknats som en kapitaltransaktion, vilket medför att den liksom övriga kapitalposter får omvänt tecken. En ökning av guld- och valutabehållningen betraktas följaktligen som en kreditgivning till utlandet. I den utsträckning handel och betalningar med utlandet regleras med bilaterala avtal är det mycket som talar för detta betraktelsesätt, även om guldets inte riktigt passar in i bilden. Är däremot olika valutor utbytbara mot varandra som inom den europeiska betalningsunionen eller eventuellt konvertibla i guld, kan det synas naturligare att betrakta valutareserven som en kassa av internationella betalningsmedel. Kapitalbalansen borde då endast omfatta posterna (7) och (8) och dess och bytesbalansens saldo avstämmas mot valutareservens förändring. En

¹⁰ Härvid har endast medtagits sådana tjänster som gett upphov till valutatransaktioner, dvs. å ena sidan svenska rederiers utländska intäkter och utländska rederiers utgifter i Sverige, å andra sidan svenska fraktbetalningar till utländska rederier och svenska rederiers utgifter i utlandet.

Tabell 2. Sveriges betalningsbalans 1945—1953.

Miljoner kronor.

	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
<i>Löpande transaktioner</i>									
(1) Varuexport fob	+ 1757	+ 2554	+ 3250	+ 3990	+ 4262	+ 5707	+ 9206	+ 8164	+ 7645
(2) Varuimport cif	— 1088	— 3407	— 5234	— 4952	— 4366	— 6102	— 9189	— 8992	— 8161
(3) Handelsbalans (1)—(2)	+ 669	— 853	— 1984	— 962	— 104	— 395	+ 17	— 828	— 516
(4) Sjöfartsnetto	+ 300	+ 620	+ 600	+ 640	+ 590	+ 600	+ 970	+ 1075	+ 860
(5) Övriga tjänster, netto	+ 324 ¹	+ 127	— 64	— 76	+ 15	— 20	— 70	— 80	+ 15
(6) Bytesbalans (3)+(4)+(5)	+ 1293	— 106	— 1448	— 398	+ 471	+ 185	+ 917	+ 167	+ 329
<i>Kapitaltransaktioner</i>									
(7) Långfristiga, inkl. gåvor m. m. (nettoförändring)	— 510 ¹	— 141	— 199	— 146	— 63	+ 31	— 172	— 132	— 31
(8) Uppskattade för- och efterskottsbetalningar (nettoförändring)	— 430	— 375	— 300	+ 310	+ 60	— 415	+ 320	+ 108 ²	+ 55 ²
(9) Valutareservens nettoförändring	— 425	+ 540	+ 1304	+ 176	— 475	+ 202	— 1059	— 143	— 353
(10) Summa kapitaltransaktioner	— 1365	+ 24	+ 1405	+ 340	— 478	— 182	— 911	— 167	— 329
(11) Differens beroende på ofullständigheter i det statistiska materialet (6)+(10)	— 72	— 82	— 43	— 58	— 7	+ 3	+ 6	—	—

Källa: *Riksbankens årsböcker 1948, 1951 och 1953.*

¹ Minskas eventuellt med 215 miljoner kronor, motsvarande flyktinghjälp m. m. disponerad i Sverige och efterskänkt.

² Från och med 1952 har posterna (8) och (11) sammanslagits.

fördel med detta förfaringssätt vore att man sluppe byta tecken på valutareservens förändring, vilket lätt kan verka förvirrande.

Tabell 2 belyser bäst det som för riksbanken måste framstå som det centrala, nämligen hur olika poster i betalningsbalansen »slagit» på valutareserven. I stort sett har växlingarna i den senare bestämts av bytesbalansens utfall. De tidigare diskuterade svängningarna i de kommersiella krediterna har under olika år modifierat detta samband. Långfristiga krediter har inte spelat samma roll i detta sammanhang. Med undantag av år 1945, då en relativt betydande svensk kreditgivning ägde rum till krigshärjade länder, har den långfristiga nettokreditgivningen till utlandet inte under något år överstigit 200 miljoner kronor eller i runt tal en halv procent av bruttonationalprodukten. År 1950, och sannolikt också år 1954, var Sverige nettoimportör av långfristigt kapital.

Utrikeshandelns expansion fram till och med 1951 och dess tillbakagång under åren 1952 och 1953 dominerar bytesbalansen. Denna utveckling kommenteras mera ingående i följande kapitel. De summariska nettouppgifterna om sjöfart och övriga tjänster ger föga upplysning om utvecklingen på dessa områden. Ökningen av sjöfartsnettot från cirka 600 miljoner kronor 1946 till närmare 1 100 miljoner kronor 1952, är i huvudsak en funktion av den ökade omslutningen inom utrikeshandeln. Sjöfartsexpansionen har gått hand i hand med en kraftig utbyggnad av den svenska handelsflottan. Det sammanlagda bruttotonnaget för fartyg över 20 nettoton har sålunda ökat från 1 600 000 ton i slutet av 1945 till 2 738 000 ton i slutet av 1954.¹¹ Ett markant inslag i efterkrigstidens tjänstutbyte med utlandet har vidare varit den starkt utvidgade turisttrafiken. Från att ha varit av mycket obetydlig omfattning under de första efterkrigsåren har denna nu vuxit så att svenska turisternas sammanlagda utgifter (inklusive resekostnader) i utlandet under 1954 kan uppskattas till 300 à 500 miljoner kronor. Utländska turisternas utgifter i Sverige har samtidigt av Svenska turisttrafikförbundet beräknats till cirka 400 miljoner kronor.

Som framgår av post (9) i tabell 2 har valutareserven undergått betydande variationer under efterkrigstiden. Från ett maximum av 2 973 miljoner kronor i slutet av juni 1946 sjönk riksbankens guld- och valutareserv till 377 miljoner i augusti 1948.¹² En del av denna förlust återvanns under 1949, men det var först i och med den kraftiga reservökningen under 1951, som reserven på nytt uppnådde samma nivå som vid krigets slut eller ungefär 2,5 miljarder kronor. Vid årsskiftet 1954/55 uppgick den till 2 474 miljoner kronor. På grund av de växelkursförändringar som inträffat, är de nu nämnda siffrorna inte fullt jämförbara. Även om valutareserven nominellt fortfarande är nästan lika stor som vid krigets slut, är dess reella värde avsevärt reducerat på grund av den starka prisstegring, som sedan dess ägt rum inom utrikeshandeln. — Jämfört med växlingarna i riksbankens valutabehållning har variationerna i affärsbankernas valutaställning varit små.

¹¹ *Kommersiella Meddelanden*, januari 1946 och januari 1955.

¹² Häri ingår ej riksgäldskontorets dåvarande innehav av pund och franska francs till ett sammanlagt värde av 154 miljoner kronor.

KAPITEL 3

Utrikeshandeln och dess bestämmningsfaktorer

Varuutbytet med utlandet dominerar, som redan framhållits, genom sin omfattning och sina snabba växlingar bytesbalansen och därmed hela betalningsbalansen. Det är också den del av utlandstransaktionerna, som är bäst statistiskt genomlyst. En någorlunda utförlig redovisning av utrikeshandeln och de faktorer, som bestämt densamma under efterkrigstiden, är därför både påkallad och möjlig. Genom en sådan redovisning skapas en bakgrund såväl för den teoretiska analysen i del II, som för den ekonomisk-politiska diskussionen i del III.

En skildring av det slag, det här är fråga om, läggs vanligen upp som en krönika från år till år. I det följande har det tätt sig mera ändamålsenligt att behandla import och export i tur och ordning. Först skall dock de stora dragen i utrikeshandelns utveckling behandlas i ett för dem båda gemensamt avsnitt.

1. De stora dragen i utvecklingen

Under det andra världskrigets handelsavspärrning pressades utrikeshandeln successivt ned till en volym, som mot slutet av kriget endast utgjorde omkring en fjärdedel av förkrigstidens. Eftersom priserna samtidigt steg kraftigt, gick värdet av handelsomsättningen endast ned till omkring hälften. Från denna låga nivå expanderade sedan handeln så snabbt att såväl export- som importvärdet år 1951 ungefär niodubblats. Exportvärdet var då fem gånger så stort som 1938 och importvärdet låg $4\frac{1}{2}$ gånger över förkrignivån. Fortsatt prisuppgång bidrog emellertid i hög grad till denna stegring. Räknat i fasta priser torde export och import år 1951 endast ha varit omkring 30 à 40 procent större än 1938. Under 1952 och 1953 gick såväl export som import tillbaka för att åter öka under 1954.

Som framgår av nedanstående tablå över de procentuella förändringarna från år till år, har utvecklingen varit rätt ojämn, särskilt på importsidan, där den år 1947 införda importregleringen pressade tillbaka importvärdet under 1948 och 1949.

Procentuell förändring från föregående år enligt handelsstatistiken.

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Exportvärde	+ 45	+ 27	+ 23	+ 7	+ 34	+ 61	— 12	— 6	+ 7
Importvärde	+ 213	+ 54	— 5	— 12	+ 40	+ 50	— 2	— 9	+ 13

Ur ren betalningsbalanssynpunkt spelar det föga roll, om värdeförändringarna beror på pris- eller kvantitetsförändringar. För en förståelse av utrikeshandelns inflytande på den svenska ekonomin är det emellertid i hög grad angeläget att kunna skilja på dessa två ting. En värdeförändring, som beror på prisstegring, kan väntas ha andra återverkningar än en värdeförändring, som beror på volymökning. Inverkan på prisläge och varutillgång inom landet blir väsentligt annorlunda i de två fallen.

Att göra en entydig uppdelning i en pris- och en kvantitetskomponent av hela det virrvarr av pris- och kvantitetsförskjutningar, som ligger bakom det totala export- eller importvärdets förändring från ett år till ett annat, stöter på flera svårigheter av både teoretisk och praktisk natur. På det teoretiska planet uppträder i detta sammanhang de gängse indexproblemen och på det praktiska planet är det bland annat fråga om att få fram meningsfulla pris- och kvantitetsuppgifter för de olika statistiska numren i handelsstatistiken. Klyftan mellan den ekonomiska teorins starkt förenklade abstraktioner och den mångskiftande verkligheten är djup på detta område. Behovet av en uppdelning minskas emellertid inte för den skull. För att tillfredsställa detta behov utförs också pris- och volymläsningsberäkningar för utrikeshandeln i ett stort antal länder. I Sverige är det numera konjunkturinstitutet, som svarar för dessa beräkningar.¹

Institutets beräkningar omfattar omkring tre fjärdedelar av utrikeshandeln och, om de antas representativa för hela utrikeshandeln, erhålls följande uppdelning av den årliga värdeförändringen på export- respektive importsidan.

Tabell 3. Pris- och volymförändringar inom utrikeshandeln 1945—1954.

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
<i>Export</i>									
Volym	+ 35	+ 11	+ 10	+ 15	+ 25	+ 4	- 11	+ 7	+ 9
Pris	+ 8	+ 15	+ 11	- 7	+ 7	+ 55	- 1	- 12	- 1
Värde	+ 45	+ 27	+ 23	+ 7	+ 34	+ 62	- 12	- 6	+ 7
<i>Import</i>									
Volym	+ 213	+ 34	- 10	- 13	+ 25	+ 18	- 7	- 1	+ 13
Pris	± 0	+ 15	+ 5	+ 1	+ 12	+ 27	+ 5	- 8	± 0
Värde	+ 213	+ 54	- 5	- 12	+ 40	+ 51	- 3	- 9	+ 13

Huvudkälla: *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A : 25*, Stockholm, 1954, s. 172 ff.

Procenttalen i tabell 3 är så osäkra, att de ej tillåter preciserade slutsatser. Trots att de bygger på årssiffror och därför suddar ut en del av variabiliteten, ger de dock goda belägg för hur pass snabba och omfattande förändringarna inom utrikeshandeln varit under efterkrigsperioden. Förändringarna mellan 1945 — som ju i så hög grad präglades av kriget — och 1946 är så pass exceptionella, att de ej skall kommenteras i detta sammanhang. Den tidigare på tal om värdeserien be-

¹ En redogörelse för institutets beräkningar finns i *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A : 17*, Stockholm, 1949, s. 60 ff.

rörda skillnaden mellan exportens och importens utveckling kommer fram ännu tydligare i volymserien. Den kvantitativa expansionen av exporten ter sig jämnare och reduktionen av importvolymen kraftigare än i motsvarande värdeserier. Frilistningen och den liberalare licenspolitiken under 1950 gör den starka stegringen i importvolymen från 1949 års nedpressade nivå förklarlig. Mera märkligt är att exportvolymen, som befunnit sig i oavbruten stegring sedan krigets slut, också orkade öka med hela 25 procent mellan 1949 och 1950.

Under 1952 berodde utrikeshandelns sammankrympning framför allt på volymminskning; under 1953 sammanhängde den med prisnedgång. År 1954 slutligen karakteriserades av en allmän volymexpansion. Denna var något större för importen än för exporten.

Vad prisutvecklingen beträffar visar tabell 3 vidare att det importprisfall, som man räknat med skulle komma till stånd efter krigets slut och vartill så många förhoppningar om penningvärdets förbättring knutits, praktiskt taget inte alls syns i de faktiska genomsnittspriserna för importen. Kommerskollegii importprisindex, som bygger på de vid varje tillfälle noterade priserna, gick dock ned med något över 10 procent mellan 1945 och 1946. Mellan 1946 och 1947 steg de realiserade importpriserna med 15 procent, men sedan var importprisutvecklingen tämligen lugn ända fram till den snabba uppgången efter Koreakrigets utbrott i juni 1950.

De realiserade genomsnittspriserna för exporten, vilka dominerats av den dramatiska prisutvecklingen på massa och andra skogsprodukter, har tämligen genomgående varierat mera än genomsnittspriserna för importen. Detta har i sin tur lett till rätt betydande växlingar i bytesförhållandet («the terms of trade») med utlandet under efterkrigstiden. Divideras konjunkturinstutets exportprisindex med dess importprisindex, erhålls följande serie för bytesförhållandets växlingar. Det är fortfarande fråga om den procentuella förändringen från föregående år.

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Bytesförhållande.....	+ 8	- 1	+ 5	- 8	- 5	+ 22	- 6	- 4	- 1

Den exceptionella förbättring i bytesförhållandet, som ägde rum efter Koreakrigets utbrott, var kortvarig. Från toppnivån vid årsskiftet 1951/52 försämrades bytesförhållandet med närmare 20 procent under loppet av 1952. Enligt de mycket skakiga jämförelser, som gjorts med förkrigsläget, skulle våra »terms of trade» numera ligga på ungefär samma nivå som 1938.

Den i det föregående skildrade utvecklingen av den svenska utrikeshandeln under efterkrigstiden bör ses mot bakgrunden av världshandelns snabba och allmänna expansion under denna tid. Enligt den djärva statistiska konstruktion, som Förenta nationernas ekonomiska sekretariat benämner världshandelns volym, skulle världshandeln ha ökat med cirka 80 procent mellan åren 1946 och 1951. Motsvarande svenska volymindex visar en uppgång på något över 80 procent för exporten och på mellan 50 och 60 procent för importen. Det förefaller sålunda

som om vi skulle ha hållit vår ställning på exportsidan, medan däremot den svenska importen ökat mindre än genomsnittet för andra länder. Vid jämförelser av detta slag hänger emellertid mycket på vilket utgångsår som väljs. 1946 var för Sveriges del ett år med relativt stor import och relativt liten export. Importöverskottet uppgick under detta år till hela 20 procent av det totala importvärdet. (Jämför tabell 2, s. 31.) Mellan 1952 och 1953 deltog den svenska exporten i världshandelns volymmässiga uppsving, medan den svenska importvolymen fortsatte att sjunka — om än obetydligt.

Även om världshandelns totala volym steg förvånansvärt jämnt under större delen av den här betraktade perioden, har utvecklingen av enskilda länders utrikeshandel varit åtskilligt oregelbunden. Betalningskriser och därav föranledda tvära kastningar i importpolitiken har långtifrån varit sällsynta och detta har på flera punkter lagt hinder i vägen för den svenska exporten. Så länge alternativa avsettningsmarknader funnits, har detta dock ej utgjort något hinder för totalexportens expansion.

2. Importen

Inom den ekonomiska teorin och kanske framför allt inom konjunkturteorin har det varit vanligt att betrakta importen som en tämligen passiv faktor. Exporten och investeringarna har betraktats som de främsta drivkrafterna bakom det interna konjunkturförloppet, medan importen tänkts anpassa sig mer eller mindre automatiskt till den inhemska aktivitetsnivån. Man har i allmänhet inte velat ge importen någon aktiv roll i konjunkturförloppet utan nöjt sig med att framhålla dess bromsande inflytande. Man har med andra ord haft ögonen öppna för att en del av inkomstökningen vid en expansionsprocess läcker ut till utlandet och att på samma sätt en del av inkomstbortfallet vid en intern konjunkturedgång träffar importen och därmed bärs av utlandet. Ibland har hänsyn också tagits till de ömsesidiga samband mellan import och export, som går via inkomstbildningen i utlandet.

Karakteristiskt för det konjunkturteoretiska betraktelsesättet är, att det i allmänhet arbetar med ett tämligen kort tidsperspektiv och eftersträvar en allmän-giltig förklaring av vissa mer eller mindre regelmässiga växlingar i den ekonomiska aktiviteten. Beaktar man däremot tillfälliga förändringar av det slag, som ofta inträffar inom utrikeshandeln, eller mera långsamma strukturella förskjutningar i konsumtionsvanor och produktionsförutsättningar, framstår importen genast som ett mera aktivt element i utvecklingen. Den slingrar sig då lätt ur den marginella importbenägenhetens tvångströja och blir en självständig faktor i det ekonomiska förloppet.²

² För en tillämpning av dessa två betraktelsesätt på svenska förhållanden kan hänvisas till ett par av konjunkturinstitutets tidigaste rapporter. I *Konjunkturläget hösten 1937 (Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A : 1)* anlägger Erik Lundberg det gängse konjunkturteoretiska betraktelsesättet, medan Ingvar Svennilson i *Strukturella inslag i de senare årens ekonomiska utveckling (Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B : 1)*, Stockholm, 1939, starkt understryker importens självständiga roll i det ekonomiska förloppet.

Spörsmålet om huruvida importen är en aktiv eller en passiv faktor i det ekonomiska förloppet kan emellertid lätt urarta till en tvist om påvens skägg. Det är inte svårt att i den svenska efterkrigsutvecklingen finna situationer, som utan djupare analys kan anföras som exempel på den ena eller den andra av dessa ståndpunkter. Så här i efterhand förefaller det till exempel rätt uppenbart att 1946—47 års starka importexpansion utan större svårighet kan tolkas som en i huvudsak passiv reaktion från importens sida inför det relativt höga inflationstrycket inom landet och den uppdämda efterfrågan, bland annat för lageruppyggnadsändamål. Detta hindrar ej att den rikliga valutareserven och en tillräcklig leveransförmåga från utlandet, i första hand Förenta staternas sida, var nödvändiga förutsättningar för att den stora importökningen skulle komma till stånd. Tag å andra sidan den pris- och inkomstinflation, som inträffade i Sverige efter Koreakrigets utbrott på sommaren 1950. Där ter det sig ganska klart, att den snabba importprisstegringen och den därav orsakade levnadskostnadsstegringen var en av de viktigaste faktorerna bakom de starka kraven på omfattande allmänna lönehöjningar.

Det prispolitiska programmet

Redan åtskillig tid före det andra världskrigets slut hade man i Sverige, liksom i andra länder, sökt sätta sig in i och planera för den ekonomiska utvecklingen efter kriget. De av riksbanksfullmäktige tillkallade valutasakkunniga behandlade i sitt på hösten 1943 avgivna betänkande riktlinjerna för pris-, penning- och valutapolitiken efter krigets slut. De sakkunnigas program biträdades av fullmäktige och tillstyrktes av en enhällig kommission för ekonomisk efterkrigsplanering.³ Det framlades sedan för riksdagen och lämnades utan erinran av bankoutskottet, som summerade den prispolitiska delen av programmet på följande sätt:⁴

»Såsom framgår av propositionen, framstå som väsentliga önskemål för den allmänna ekonomiska politiken under den närmaste efterkrigstiden tryggandet av största möjliga sysselsättning inom näringslivet och ett återställande snarast möjligt av förkrigstidens reallönenivå. Med denna utgångspunkt bör penningpolitiken under nämnda period inriktas på en stabilisering av penningvärdet inom de gränser, som betingas av fluktuationer i varuförsörjningen sammanhängande med växlingar i den inhemska produktiviteten eller bytesrelationerna med utlandet. I den mån efter kriget ett förbättrat försörjningsläge inträder i samband med att den extraordinära varuknappheten upphör samt import- och produktionskostnaderna nedgå, bör detta föranleda en motsvarande förbättring av penningvärdet. Hinder bör således ej resas mot en snar anpassning av priserna till de fallande kostnaderna. Därutöver bör emellertid icke eftersträvas någon sänkning av prisnivån. Härför skulle nämligen erfordras en nedpressning av penninginkomsterna, som kunde ge upphov till en deflationsprocess med depressionsverkningar

³ För ordningens skull bör antecknas, att en av kommissionens ledamöter, herr Ohlin, befann sig i Förenta staterna och därför ej deltog i beslutet.

⁴ Denna formulering, som återfinns i *bankoutskottets utlåtande 1944: 57*, s. 5, går i allt väsentligt igen i de tidigare omtalade yttrandena. Jämför de sakkunnigas betänkande, sådant det återges i inkomstbilagan till 1944 års statsverksproposition, planeringskommissionens yttrande (*SOU 1944: 57*) och *Kungl. Maj:ts proposition 1944: 252*, där också bankofullmäktiges skrivelse återges.

för produktion och sysselsättning. Å andra sidan är det för penningprogrammets fullföljande av vikt, att den nominella inkomstnivån icke höjes under övergångstiden. Detta skulle nämligen kunna aktualisera risker för en inflation, vilka äro särskilt framträdande, så länge en spänning mellan köpkraft och varutillgång kvarstår. Utskottet delar därför den i propositionen uttalade uppfattningen, att penninginkomsterna i regel böra varken höjas eller sänkas under övergångstiden. Av det anförda framgår, att såsom mål för den närmaste efterkrigstidens penningpolitik icke bör uppställas en återgång till någon viss prisnivå.»

Det var till importen som förhoppningarna om en förbättring av penningvärdet efter kriget framför allt stod. Dels skulle importpriserna falla och detta prisfall skulle fortplanta sig genom det inhemska prissystemet, dels skulle en ökad importvolym förbättra försörjningen och därmed höja produktiviteten och möjliggöra ytterligare prissänkningar. Den kostsamma ersättningsproduktionen skulle falla bort och vi skulle åter i ökad utsträckning kunna basera vår produktion på importerade råvaror och bränslen. Det saknades inte heller kvantitativa preciseringar av det önskvärda eller möjliga fallet i konsumtionsprisnivån. Erik Lindahl hävdade sålunda i en tidskriftsartikel 1943 att en sänkning av levnadskostnaderna med omkring 15 procent under den första efterkrigstiden vore lämplig såväl ur fördelnings- som konjunkturpolitisk synpunkt.⁵ Och i en specialrapport från konjunkturinstitutet presterades ett par alternativa kalkyler enligt vilka en sänkning av konsumtionsprisnivån mellan 1944 och »1949» med 10 à 20 procent vore möjlig.⁶ En uttrycklig förutsättning var i båda fallen, att den nominella inkomstnivån inte höjdes.

Den faktiska utvecklingen

Den faktiska utvecklingen följde inte ritningarna. Av de tre premisserna för det prispolitiska programmet, importvolymökningen, importprisfallet och den interna inkomststabiliseringen var det egentligen endast den första, som realiserades i större omfattning och detta endast till en tid. Från bottenivån under krigets 12 sista månader nära nog fyrdubblades importvolymen fram till 1947. Därefter skars importen åter ned genom den i början av detta år införda, skärpta importregleringen.

Vad priserna beträffar sjönk visserligen, som redan antytts, kommerskollegii import- och partiprisindex en del. Noga räknat gick importprisindex ned med 14 procent från maj 1945 till april 1946, medan partiprisindex under samma tid sjönk med 6 procent. Vad importprisindex beträffar, får man emellertid ej ta för hårt på denna siffra. Importen var utomordentligt starkt nedskuren mot slutet av kriget och möjligheterna att få tillförlitliga prisnoteringar var därför mycket begränsade. Den i och för sig lika osäkra importprisindex, som konjunkturinstitutet beräknat på grundval av handelsstatistikens enhetsvärden, sjönk endast med cirka 5 procent från sommaren 1945 till tredje kvartalet 1946. Såväl import- som parti-

⁵ »Sveriges penning- och prispolitik efter kriget», *Ekonomisk Tidskrift*, 1943, s. 91 ff.

⁶ Se *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B : 4*, Stockholm, 1945, s. 81.

prissänkningen var i hög grad koncentrerad till vissa speciella varugrupper, framför allt bensin, oljor och metaller. Tre fjärdedelar av den ovannämnda nedgången i partiprisindex föll till exempel på brännolja och smörjmedel.

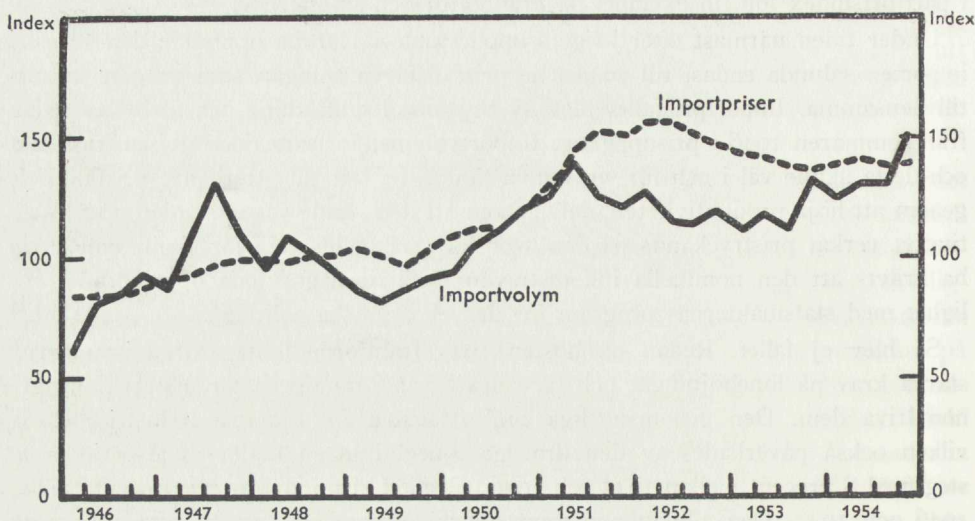
Under tiden närmast efter krigets upphörande i Europa uppfyllde den svenska importen sålunda endast till en del de prisfallsförväntningar, som tidigare knutits till densamma. Importprisfallet blev av begränsad omfattning och förbyttes redan från sommaren 1946 i prisuppgång. Importvolymen fortsatte dock att öka i rask takt och detta skulle väl i och för sig kunna tänkas ha lett till ytterligare prisfall, dels genom att höja produktiviteten, dels genom att den ökade varumängden rent kvantitativt verkat pristryckande på den svenska marknaden. Härför skulle emellertid ha krävts att den nominella inkomstnivån förblivit någorlunda oförändrad i enlighet med statsmakternas program för den ekonomiska politiken.

Så blev ej fallet. Redan på hösten 1945 framförde löntagarorganisationerna starka krav på lönehöjningar och lyckades också i tämligen stor utsträckning genomdriva dem. Den genomsnittliga timförtjänsten för manliga industriarbetare, vilken också påverkades av den kraftiga löneglidningen under avtalsperioderna, steg med 8 procent mellan 1945 och 1946 och med ej mindre än 14 procent mellan 1946 och 1947. Den allmänna inkomststegringen spelade som så ofta annars en dubbelroll. Dels fyllde lönehöjningarna ut en del av det tomrum, som bildades på kostnadssidan till följd av produktivitetsförbättringen och det begränsade importprisfallet, dels skapade vinst- och lönestegringen tillsammans med en del från krigstiden kvarstående uppdämd efterfrågan ett mer än tillräckligt köpkraftsunderlag. De utifrån kommande prisfallsimpulserna ledde därför, som redan nämnts, endast till ett kortvarigt fall i partiprisnivån och satte över huvud taget inga spår i socialstyrelsens levnadskostnadsindex, som förblev praktiskt taget oförändrad fram till sommaren 1946 och därefter sakta steg.

Importens utveckling under efterkrigstiden belyses i diagram 2, s. 40, som bygger på konjunkturinstitutets indexberäkningar. Beträffande volymutvecklingen kan man skilja mellan fyra tämligen skarpt avgränsade faser. Den första, som varade från krigets slut till tredje kvartalet 1947, utmärktes, som redan nämnts, av en mycket snabb volymexpansion. Denna bröts ungefär sex månader efter det den skärpta importregleringen införts i mars 1947. Sedan pressades importvolymen undan för undan ned, så att den under andra kvartalet 1949 kom att ligga närmare 40 procent lägre än under toppkvartalet 1947. Därefter följde en ny expansion i samband med liberaliseringen av handeln mellan OEEC-länderna, en expansion, som accentuerades genom köpruschen efter Koreakrigets utbrott. Redan i och med andra kvartalet 1951 vände emellertid utvecklingen. Baksidan av köpruschen visade sig. De inhemska lagren hade ökats, samtidigt som detaljhandelsomsättningen börjat gå tillbaka. Importörerna sökte minska sina engagemang och detta tog sig snart uttryck också i en nedgång av den faktiska importen. På textilområdet, där hela denna utveckling var särskilt markerad, började importens tillbakagång redan under första kvartalet 1951 och importvolymen av textilvaror hade i mitten av 1952 sjunkit till mindre än hälften av den tidigare toppnivån.

Diagram 2. Importvolym och importpriser 1946—1954.

Index: 1948 = 100.

Under 1953 steg textilimporten åter kraftigt, medan importen av järn och stål och verkstadsprodukter gick tillbaka. Det var först under 1954 som den totala importvolymen åter visade en klar stegring.

Den genomsnittliga importprisutvecklingen har — som framgår av diagram 2 — varit betydligt jämnare och inte uppvisat lika tvära kastningar som importvolymen. Den tidigare diskuterade nedgången i kommerskollegii importprisindex var kortvarig och satte dessutom föga spår i handelsstatistikens enhetsvärden, vilka ligger till grund för indextalen i diagrammet. De internationella råvarupriserna visade tendenser till stegring redan i slutet av 1945 och från mitten av 1946 inträdde en allmän internationell prisuppgång, som förstärktes genom den amerikanska priskontrollens uppluckring och slutliga upphävande. Höjningen av den svenska kronans värde med 17 procent i juli 1946, som i hög grad bestämdes av farhågorna för fortsatt prisuppgång i utlandet, mäktade inte vända, endast bromsa importprisstegringen.

Under 1948 bedarrade den internationella prisuppgången och mot slutet av detta år och början av 1949 ledde den amerikanska konjunkturedgången till prisfall på ett flertal för världshandeln betydelsefulla varor. En viss, om än svag återspeglning härav kommer också fram i diagrammet. Sänkningen av kronans värde med 30 procent i september 1949 bröt emellertid denna utveckling. Trots att många av våra viktigaste handelspartners, däribland Storbritannien, devalverade samtidigt, gav växelkursförändringen ett kraftigt utslag i importpriserna. Komerskollegii importprisindex steg med inte mindre än 19 procent mellan augusti och november 1949 och även de mera trögrörliga importenhetsvärdena reagerade kraftigt. Under första halvåret 1950 syntes de genomsnittliga importpriserna, delvis som ett resultat

av motstridiga tendenser för enskilda varor, åter på väg att nå en plattå. Koreakriget, som bröt ut i juni 1950, förändrade i ett slag bilden. Den starkt spekulativt betonade prisinflationen utomlands förde på mindre än ett års tid upp de svenska importpriserna till en nivå, som låg 40 à 50 procent högre än före fientligheternas början. Det därpå följande prisfallet på råvarumarknaderna satte endast långsamt spår i de genomsnittliga importpriserna, även om enskilda importvaror, främst textil och läder, gick ned rätt kraftigt i pris. Under 1953 och 1954 stabiliserades importpriserna kring en nivå, som låg cirka 10 procent under toppläget i början av 1952.

Importens bestämningsfaktorer

Den svenska importen är ifråga om de flesta varor blott en obetydlig bråkdel av världshandeln och en än mindre del av världsproduktionen. Under den första efterkrigstiden bestämdes den svenska importens omfattning i stor utsträckning av utlandets leveransförmåga. Allteftersom produktionen i andra länder ökat och våra inköpsmarknader vidgats genom olika multilaterala arrangemang, har emellertid den potentiella tillgången på importvaror vuxit, så att den i de flesta fall ter sig som tämligen obegränsad i förhållande till våra importbehov. Förklaringen till växlingarna i den svenska importen under efterkrigstiden kan därför knappast i större utsträckning vara att finna på utbudssidan utan måste i stället sökas på efterfrågesidan. Den ekonomiska utvecklingen och den ekonomiska politiken inom landet blir därmed den viktigaste bestämningsfaktorn. I den mån import- och hemmamarknadsvaror konkurrerar direkt eller indirekt, blir utvecklingen av priser och kostnader härhemma och i utlandet av stor betydelse för tolkningen av vad som hänt.

Trots den omfattande förstörelse och desorganisation av produktions- och transportapparaten i många länder, som kriget fört med sig, uppnådde den svenska importvolymen redan på sommaren 1946 förkrignivån. Leveranssvårigheter lade dock alltså hinder i vägen för importen av vissa varor, särskilt kol och koks, liksom också för importen från vissa länder. Mot slutet av 1946 hade omställningen från krigs- till fredshushållning i de flesta länder nått så långt att en ytterligare förbättring i leveransförmågan inträtt. I särskilt hög grad gällde detta Förenta staterna, vars väldiga, under kriget ytterligare utbyggda produktionsapparat förblivit intakt och mycket snabbt omställd till fredsproduktion. Därmed hade i stort sett det rent kvantitativa utbudet av importvaror från utlandets sida upphört att vara en begränsande och därmed bestämmande faktor för den svenska importens storlek.

Ser man på de första efterkrigsårens importutveckling från efterfrågesidan, är det till en början svårt att skilja mellan den mera extraordinära efterfrågan, som dämtes upp under krigsårens avspärrningstid och den efterfrågan, som härrörde ur den löpande inkomstbildningsprocessen. Vår statistiska kunskap om lagerutvecklingen under denna period är för stora områden helt obefintlig och i de fall där uppgifter föreligger är de ofta sporadiska och osäkra. Vi vet dock att lagren på

flera punkter var starkt neddragna vid krigsslutet, samtidigt som det på många områden förelåg stora reinvesteringsbehov både ifråga om kapitalvaror och varaktiga konsumtionsvaror. Att kvantitativt precisera hur mycket dessa förhållanden bidragit till att öka efterfrågan på importvaror går ej. Vi får nöja oss med att konstatera att en del och kanske en betydande del av den stora importökningen under 1946 och 1947 gått till lagerpåfyllnad och ersättningsinvestering. I den utsträckning detta var fallet, kunde den däremot svarande förtäringen av valutareserven tas med mera jämnmod. Till en del var nämligen denna reservs ökning under kriget en följd av att dessa ersättningsbehov då måste eftersättas.

Valutakrisen 1947 och dess följder

Men importökningen och valutareservens uttömning gick under slutet av 1946 och början av 1947 vida utöver vad som kan förklaras med hänvisning till lagerpåfyllnad och ersättningsinvesteringar. Denna utveckling får i huvudsak ses som en konsekvens av den interna svenska inflationskonjunkturen under denna tid. Denna konjunkturfas, som varade fram till början eller mitten av 1948, utmärktes hela tiden av mycket hög sysselsättning. Priser, vinster och löner steg, men pris-kontroll och byggnadsreglering bromsade upp och höll tillbaka takten i förloppet. Det var hela tiden fråga om en kontrollerad inflation. Delvis just på grund härav uppkom vid den kontrollerade prisnivån en spänning mellan den köpkraftiga efterfrågan och det löpande utbudet av varor och tjänster. Det från krigstiden välbekanta köpkraftsoverskottet återuppstod. En spänning av detta slag kan emellertid ej bestå, den måste upplösas, utjämnas i efterhand på något sätt. Då importregleringen successivt lättats under 1946, blev en av vägarna för spänningens utjämnning den tidigare diskuterade starka ökningen av importen och importöverskottet fram till mitten av 1947.

En förutsättning för att det inhemska efterfrågetrycket — och därmed påfrestningen på den inhemska prisnivån — kunde minskas på denna väg var tydligen vår relativt stora valutareserv. Denna började snart sjunka på ett oroväckande sätt. Redan på hösten 1946 höjdes varnande röster och den 15 mars 1947 hade situationen utvecklats därhän, att allmänt importförbud infördes för att möjliggöra en väsentligt skärpt importkontroll. På grund av de förhållandevis liberala övergångsbestämmelserna blev skärpningen inte effektiv förrän under senare delen av året. Som framgått av diagram 2 var det först under fjärde kvartalet 1947, som en nedpressning av importvolymen kom till stånd. Valutautströmningen upphörde dock redan på sommaren. Riksbankens guld- och valutareserv hade då gått ned till omkring en miljard kronor från att ha varit 2,7 miljarder i slutet av 1945.⁷ Den fritt disponibla delen därav, dvs. i praktiken guld, dollar och

⁷ Reserven, vari denna gång även inkluderats riksgäldskontorets dåvarande behållning av engelska pund och franska francs, har härvid värderats till de kurser, som gällde efter apprecieringen på sommaren 1946. Se *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A : 15*, Stockholm, 1948, s. 72.

schweizerfrancs, hade reducerats än kraftigare, från 2,2 miljarder till cirka 600 miljoner kronor.⁸

I och med att importregleringen blev effektiv, kan man säga att den interna svenska efterfrågan på importvaror sattes ur spel som direkt bestämningsfaktor för importen. Det blev i stället vår internationella betalningsförmåga, sådan den bestämdes av våra exportintäkter, som kom att sätta en gräns för importens totala omfattning. Den sålunda begränsade importen fördelades på varor och länder av den centrala licensmyndigheten, i detta fall handels- och industrikommissionen. Vid vägningen av importbehoven mot importmöjligheterna spelade många synpunkter in, men redan en flyktig granskning av handelsstatistiken ger belägg för två huvudlinjer vid licenspolitikens utformning: begränsningen av konsumtionsvaruimporten och diskrimineringen gentemot hårdvalutaländerna. Konsumtionsvarornas procentuella andel i det totala importvärdet sjönk under åren 1946—1949 på följande sätt, 27, 22, 16, 16.⁹ Importen från USA pressades ned från toppnivån på över 500 miljoner kronor under tredje kvartalet 1947 till omkring 100 miljoner kronor per kvartal under 1949.

Koncentrationen av importnedskärningen till konsumtionsvaror kan bland annat ha sammanhängt med föreställningen att dessa var mer umbärliga. Denna uppfattning, som tidigare spelat en stor roll för försörjningspolitikens utformning under krigstidens knapphushållning, gäller emellertid inte utan vidare vid en valutakris. Färdigvaruimport, som friställer produktionskrafter för exportproduktion, kan då mycket väl tänkas vara mera valutabesparande än råvaruimport för hemmamarknadsindustrin. En sådan importpolitik kunde i och för sig tänkas ha rimmat bättre med den samtidigt startade exportbefrämjande politiken. Den senare koncentrerades emellertid till den hårdarbetade dollarmarknaden, där resultaten endast kunde beräknas komma långsamt och bli relativt begränsade. Upprätthållandet av hög produktion och sysselsättning inom landet underlättades under dessa omständigheter otvivelaktigt genom den inriktning importpolitiken faktiskt fick.

Om diskrimineringen mot hårdvalutaimporten är inte mycket att säga. Den dikterades av den hårda nödvändigheten att rätta munnen efter matsäcken. Till följd av den allmänna dollarbristen i världen kunde vi inte längre som före kriget konvertera våra traditionella exportöverskott i pund och vissa andra valutor till dollar. Om man bortser från det lån och den villkorliga dollarhjälp vi erhöll under Marshallplanen, var vi därför helt enkelt tvungna att skära ned våra dollarutgifter till samma nivå som våra dollarinkomster.

Importnedskärningen kulminerade som redan nämnts under 1949. Oaktat exportpriserna, särskilt på skogsprodukter, gick tillbaka rätt kraftigt, fick valutareserven en välbehövlig påfyllning på omkring en halv miljard kronor under detta

⁸ Den kontraktiva effekten på kreditmarknaden av riksbankens valutaförsäljningar under denna period motvägdes av att banken samtidigt företog stora obligationsköp för att hindra den långa räntan att stiga. Affärsbankerna, som var mycket likvida vid krigets slut, kunde oförhindrat utvidga sin kreditgivning. Genom att de sålde ut sitt obligationsinnehav, försämrades deras likviditet dock mot slutet av perioden.

⁹ *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A : 17*, Stockholm, 1949, s. 69.

är. Samtidigt hade förutsättningarna för den svenska importen förändrats i flera viktiga avseenden. På det internationella planet hade OEEC i Paris intensifierat sina strävanden att liberalisera handeln och betalningarna mellan de västeuropeiska länderna och de till dem knutna valutaområdena. Trots den påfrestning, som importnedskärningen och exportöverskottet innebar, hade vidare den interna svenska ekonomin uppnått en betydligt högre grad av jämvikt än under 1946 och 1947. Till en del berodde denna ökade jämvikt på världskonjunktorens dämpning, till en del var den ett resultat av den restriktiva politik, som statsmakterna inaugurerat under intryck av den tidigare valutakrisen. Sålunda hade en rad nya eller höjda indirekta skatter införts vid årsskiftet 1947/48. Större verkan hade dock den kraftiga nedskärningen av byggnadsverksamheten. Antalet färdigställda bostadslägenheter sjönk från 58 000 år 1947 till omkring 42 000 år 1949. Av stor betydelse i detta sammanhang var också rundabordsuppgörelsen om allmän pris- och inkomststabilisering, som bland annat innebar att de löneavtal, som gällt för 1948, i stort sett förlängdes oförändrade för 1949 och 1950.

Liberaliseringsepoken

Scenen var därmed satt för en ny fas i importens utveckling. Under hösten 1949 och första halvåret 1950 frilistades, dvs. undantogs från importkontroll, större delen av vår införsel från OEEC-länderna.¹⁰ Den inhemska efterfrågan blev på nytt en direkt bestämmande faktor för en stor del av vår import.

Liberaliseringen i förening med det amerikanska konjunkturuppsvinget från sommaren 1949 gynnade också vår export, vars konkurrenskraft dessutom stärktes genom den kraftiga devalveringen på hösten 1949. Mellan 1949 och 1950 fick vi därför för första gången under efterkrigstiden vara med om en parallell expansion av export- och importvolymerna, vilka båda steg med hela 25 procent mellan dessa år. Importvolymen fortsatte att stiga till och med andra kvartalet 1951 och blev för hela detta år närmare 20 procent högre än 1950. Exporten stagnerade visserligen, men den utomordentligt starka exportprisstegringen förbättrade våra »terms of trade» och gav oss mer än tillräckliga valutainkomster för att betala den ökade importen. Valutareserven steg med över en miljard kronor under 1951. Visavi dollarområdet kvarstod dock betalningssvårigheterna och importen därifrån förblev starkt beskuren. Inom landet skapades förutsättningarna för importexpansionen huvudsakligen genom den stora pris- och inkomsthöjning, som följde i den internationella Koreainflationens spår. Det var egentligen endast ifråga om den kraftigt ökade bilimporten, som man fortfarande kunde tala om eftersatta behov.

Det förefaller inte nödvändigt att i detta sammanhang gå närmare in på de allra senaste årens importutveckling, vars huvuddrag redan tidigare berörts. Tendensen har hela tiden gått i riktning mot ökad liberalisering av handelsutbytet framför allt med de länder, som deltar i det europeiska ekonomiska samarbetet. Från och

¹⁰ Den s. k. frilistningsprocenten, som beräknades på grundval av vår totala införsel i privat regi från OEEC-länderna, höjdes successivt från 50 procent till över 75 procent.

med hösten 1954 har även en stor del av importen från dollarområdet frigivits. En närmare redogörelse för det aktuella läget ifråga om frilistningen ges i kapitel 9, s. 156, i samband med beskrivningen av den svenska valutamarknadens nuvarande struktur.

Det kan tyckas märkligt, att importen trots den utvidgade liberaliseringen gick ned såväl under 1952 som 1953. Nedgången från 1951 till 1952 var i stor utsträckning att betrakta som en reaktion efter den tidigare köprushen i samband med Koreainflationen. Den fortsatta nedgången till 1953 sammanhängde med den allmänna dämpning av efterfrågan inom landet, som blev en följd av stabiliseringen av priser och inkomster under detta år. Takten i den allmänna produktionsökningen var också lägre under åren 1950—53 än tidigare under efterkrigstiden.

Under 1954 ökade expansionstakten och vissa inflationstendenser blev märkbara, särskilt mot slutet av året. Importen reagerade snabbt härför och steg så att den i genomsnitt för året kom att ligga 13 procent över föregående års värde och volym. Då exportvärdet samtidigt steg med 7 procent och även sjöfartsnettot ökade, begränsades nedgången i valutareserven under 1954 till ett hundratal miljoner kronor.

3. Exporten

Liksom importen bestäms den svenska exporten av ett växelspel mellan in- och utländska faktorer. Den svenska leveransförmågan och utlandets betalningsförmåga, konjunkturläget hemma och ute, det relativa pris- och kostnadsläget i Sverige och andra länder, allt detta är omständigheter som i större eller mindre utsträckning spelar in i detta sammanhang.

Förutsättningarna för exportökningen 1945—1951

Om man ser utvecklingen i stort, ligger det nära till hands att betrakta den fortgående svenska exportexpansionen från 1945 fram till och med 1951 som det svenska näringslivets reaktion inför en tämligen kontinuerligt växande internationell efterfrågan. Inom landet rådde det under denna tid full sysselsättning och hög efterfrågan och det finns därför ingen anledning att anta att våra produkter tvingades ut på andra marknader av brist på efterfrågan här hemma. Tvärtom rådde det under flera år och för många produkter ett starkt efterfrågesug från hemmamarknaden. Samtidigt karakteriserades världsekonomin under denna period på det hela taget av stigande produktion och utvidgat handelsutbyte mellan länderna. Vissa bakslag förekom visserligen — det mest betydande den amerikanska konjunkturdgången på våren 1949 och dess följdåtgärder — men de blev av tämligen kort varaktighet och avlöstes snart av nya expansionsimpulser.

Den starka utländska efterfrågan på svenska varor var en nödvändig betingelse för exportuppgången under de sex första efterkrigsåren. Men den var i och för sig inte en tillräcklig betingelse. Det krävdes därutöver att efterfrågan var köpkraftig, dvs. att utlandet förfogade över svenska kronor eller internationellt gång-

bara betalningsmedel för att tillfredsställa densamma. Vidare fordrades det att den svenska produktionen tillräckligt snabbt och friktionsfritt kunde omställas till framställning av exportvaror. Slutligen kan som ett tredje villkor nämnas, att de svenska produkterna måste offereras till sådana priser, som var konkurrenskraftiga vid gällande växelkurser.

Utlandets betalningsförmåga

Vid krigets slut dominerade de bilaterala handels- och betalningsavtalen. Utlandets möjligheter att betala den svenska exporten var därför framför allt beroende av vad det kunde sälja till oss, dvs. av den svenska importen av varor och tjänster. Importmöjligheterna från de krigshärjade länderna var av lätt förstådda skäl små, samtidigt som dessa länders behov av svenska exportvaror var stort. Till bilden hör att dessa länder i stor utsträckning uttömt sina valutareserver under kriget. I insikt härom ställde Sverige, särskilt under 1945, betydande krediter i olika former till andra länders förfogande. Allteftersom produktionen i dessa länder successivt kom i gång, kunde de finansiera en ökad import från Sverige med export hit.

Även om de bilaterala avtalen dominerade våra handelsförbindelser under kriget och de första efterkrigsåren, förelåg dock redan då en hel del möjligheter till multilateral betalning av den svenska exporten. Sålunda förekom ofta överföringar från ett bilateralt konto till ett annat antingen från fall till fall eller efter på förhand överenskomna regler. Hela sterlingområdet utgjorde vidare ett stort multilateralt handelsområde, där vår export till exempelvis Storbritannien kunde finansieras genom vår import från såg Australien eller Sydafrikanska unionen. Vidare betalades en inte obetydlig del av vår export i guld eller fritt utbytbara valutor.

I och med de intereuropeiska betalningsöverenskommelserna och den därur framvuxna europeiska betalningsunionen (EPU) underlättades betalningarna för den svenska exporten. Betalningsunionen möjliggör en multilateral clearing av de löpande betalningarna mellan samtliga OEEC-länder och de till dem anslutna valutaområdena. Hela sterlingområdet är sålunda med i betalningsunionen. I och med betalningsunionens tillkomst vidgades möjligheterna för de däri deltagande länderna att finansiera import från Sverige genom export i andra riktningar. I den mån ett svenskt exportöverskott uppstår visavi EPU-länderna, är vidare unionen inskjuten som en buffert mellan oss och debitorländerna. Medlemsländerna är nämligen skyldiga att upp till en viss gräns lämna kredit till unionen mot att de erhåller betalning för halva sitt överskott i guld eller fria valutor. Betalningsunionen befrämjar följaktligen inte bara en multilateral utjämning av betalningarna mellan medlemsländerna, den möjliggör också en betydande automatisk kreditgivning dem emellan.

När den värsta varuhungern i Europa och på andra håll stillats och produktionen fr. o. m. 1948 kom i gång i ökad omfattning, stegrades möjligheterna för utlandet att betala för den svenska exporten genom att skicka importvaror hit.

Olika omständigheter, som det skulle föra för långt att söka analysera här, gjorde emellertid, att många länder hade svårt att upprätthålla jämvikten i sin betalningsbalans och det internationella betalningssystemet utsattes för svåra påfrestningar. Bristen på jämvikt var i hög grad koncentrerad till betalningarna mellan USA och resten av världen och detta gav upphov till en stark dollarbrist. Trots en omfattande amerikansk hjälp uppstod vid flera tillfällen akuta betalningskriser, av vilka de mest uppmärksammade kom att koncentreras kring det engelska pundet.

För att komma till rätta med dessa tillgreps i stor utsträckning direkt importreglering. Då den svenska exporten till relativt stor del bestod av råvaror, drabbades den dock under denna period ej så hårt av utlandets importrestriktioner.

Den svenska exportkapaciteten

Den andra omständigheten, som kan tänkas ha begränsat den svenska exportexpansionen, är otillräcklig svensk produktionskapacitet. Det är emellertid endast ett fåtal företag, som är så helt inriktade på produktion av rena exportprodukter, att deras exportkapacitet kan sättas lika med deras produktionskapacitet. I regel försäljs företagets produktion både på export och på hemmamarknaden. Exportandelen växlar starkt från företag till företag och från bransch till bransch. Som en följd av företagets kontinuerliga anpassning till ändrade marknadsförhållanden kan också exportens andel förte avsevärda förskjutningar från ett år till ett annat.

Som kommer att belysas i det följande var en sådan omläggning från hemmamarknad till export en av de viktigaste faktorerna bakom den svenska utrikeshandels snabba expansion under efterkrigstiden. Att priserna vid export ofta var högre än vid försäljning på hemmamarknaden påskyndade omläggningen. Importstegringen och importens ökade andel i den svenska konsumtionen var ett uttryck för samma process sedd från en annan sida.

Förutom genom omläggning inom ramen för en i stort sett oförändrad produktionskapacitet ökades exportmöjligheterna genom direkta kapacitetsutvidgningar. En ansevärd del av efterkrigstidens livliga investeringsverksamhet syftade till att tillfredsställa ökad exportefterfrågan. Särskilt tydligt kom detta fram vid de stora utbyggnadsprogrammen för skeppsvarven och de norrländska malmfälten. Men även i många andra fall gav den statliga byggnadsregleringen prioritet åt exportbefrämjande investeringar. Statsmakternas jordbrukspolitik hade också den konsekvensen att ett tämligen betydande exportöverskott av jordbruksprodukter uppkom från och med 1950.

Den starka stegringen i utrikeshandels värdemässiga andel i den totala försörjningen återspeglades redan i diagram 1, s. 20. Exportkvoten, som 1944 varit nedpressad till 4 procent, steg från 10 procent 1946 till 20 procent 1951. Importkvoten, som nått sitt minimivärde 5 procent år 1945, låg 1946 vid 13 procent och uppgick också den 1951 till 20 procent. Såväl export- som importkvoten hade därmed nått över mellankrigstidens nivå. Till en del sammanhängde detta med att prisstegringen inom utrikeshandeln under den betraktade perioden varit snabbare än inom övriga komponenter i försörjningsbalansen.

Genom att sammanställa industri- och handelsstatistikens uppgifter över produktion respektive export av enskilda varor kan en mera konkret uppfattning om exportandelens förändringar erhållas. Uppgifterna i de två slagen av statistik är dock ej hundraprocentigt jämförbara; industristatistiken anger värdet vid fabrik, handelsstatistiken värdet fritt ombord. Vidare störs jämförelsen av de lagerförändringar, som ägt rum under de olika åren och varöver statistik i allmänhet saknas. Tabell 4 får därför tolkas med försiktighet.

Tabell 4. Exportens andel av produktionen av vissa varor.

Procenttal *

	1937	1938	1946	1947	1948	1949	1950	1951
Trävaror, endast sågade K	50	44	35	36	51	56	61	70
» , sågade och hyvlade K	46	41	10	12	17	18	22	25
Träfiberplattor K	29	24	31	32	37	41	50	36
Monteringsfärdiga trähus V	—	—	32	12	11	41	11	42
Pappers- och silkesmassa:								
mekanisk K	48	43	39	35	32	41	38	40
blekt sulfat K	84	75	79	79	77	86	86	80
oblekt sulfat K	78	70	79	71	60	70	73	63
blekt sulfat K	100	94	58	77	77	90	90	85
oblekt sulfat K	76	67	71	65	53	60	58	51
Tidningspapper K	70	63	45	54	58	63	62	60
Omslagspapper K	82	75	58	65	65	68	83	75
Smörpapper K	79	75	67	76	73	77	79	77
Tändstickor K	82	80	81	64	68	81	78	76
Järnmalm och slig K	92	90	76	94	85	92	94	97
Silver- och blymalm K	105	110	65	69	78	35	52	45
Tackjärn K	14	14	2	2	3	4	9	8
Ferrolegeringar V	82	70	20	48	27	26	43	35
Varmvalsat järn och stål:								
stångjärn, armeringsjärn m. m. K	19	21	6	6	6	6	6	8
plåt, tråd K	14	16	5	6	7	7	9	10
Kallvalsat järn och stål K	22	25	12	12	12	12	—	—
Kul- och rullager V	73	65	83	65	59	67	84	91
Förbrännings- och varmluftsmotorer V	39	40	18	27	39	35	37	32
Metallbearbetningsmaskiner V	38	42	36	37	39	42	45	47
Traktorer V	27	19	30	21	26	14	14	25
Lantbruksmaskiner V	30	28	22	19	18	19	22	29
Separatorer V	84	88	102	104	92	84	99	94
Elektriska generatorer och motorer V	47	40	25	26	30	25	25	30
Skriv- och räknemaskiner, kassaregister V	70	55	43	50	56	63	68	68
Telegraf- och telefonapparater V	26	33	38	39	37	34	37	45
Elektrisk ledningstråd K	14	13	2	1	1	2	2	3

* Beteckningen K anger att procentalen beräknats på kvantitetssuppgifter, V att de beräknats på värdeuppgifter. De senare procentalen är troligen genomgående något för höga, eftersom exportvärdet redovisas fob utan avdrag för frakter inom landet.

Av de trettio varor eller varugrupper, som är medtagna i tabellen visar 23 en — ofta betydande — ökning av exportandelen mellan 1946 och 1951, medan endast 7 visar nedgång. Trots detta är det endast omkring en fjärdedel av de medtagna produkterna, som 1951 nått upp i jämnhöjd med eller överstigit 1937 års exportandel. Detta år, som var det mest utpräglade högkonjunkturåret under 1930-talet,

har ansetts erbjuda en bättre bas för jämförelser med 1951 än 1938, som på flera områden medförde ett bakslag för exporten.

Den nu diskuterade omfördelningen av produktionsresultatet från hemmamarknad till export, den allmänna produktivitetstegringen och kapacitetsutvidgningarna inom exportindustrin var alla nödvändiga förutsättningar för exportexpansionen mellan 1946 och 1951. Trots att exportens andel av den totala produktionsvolymen sannolikt inte nått förkrigsnivån, verkade det emellertid som om exportexpansionen slog i taket under 1951. Det hjälpte inte att priserna på flera av våra viktigaste exportprodukter steg drastiskt mellan 1950 och 1951. Den totala kvantitativa exportökningen stannade ändå vid knappa 4 procent mellan dessa två år. För pappersmassa, där prisstegringen var allra våldsammast, gick exportkvantiteten till och med ned 4 procent. Här torde det dock ha varit den begränsade tillgången på massaved, snarare än otillräcklig produktionskapacitet, som bromsade upp utvecklingen. Över huvud taget har pappersmassan, som framgår av diagram 3, s. 50, varit den av våra stora exportprodukter, som företett den minsta exportvolymökningen under efterkrigsåren.

I detta sammanhang bör ännu en gång understrykas att fördelningen av produktionsresultatet mellan export och hemmamarknad vid varje särskild tidpunkt är beroende av styrkan i den inhemska efterfrågan på olika produkter. Exportkapaciteten har inte enbart varit ett tekniskt datum, den har också berott på det inhemska konjunkturläget.

Priser och kostnader

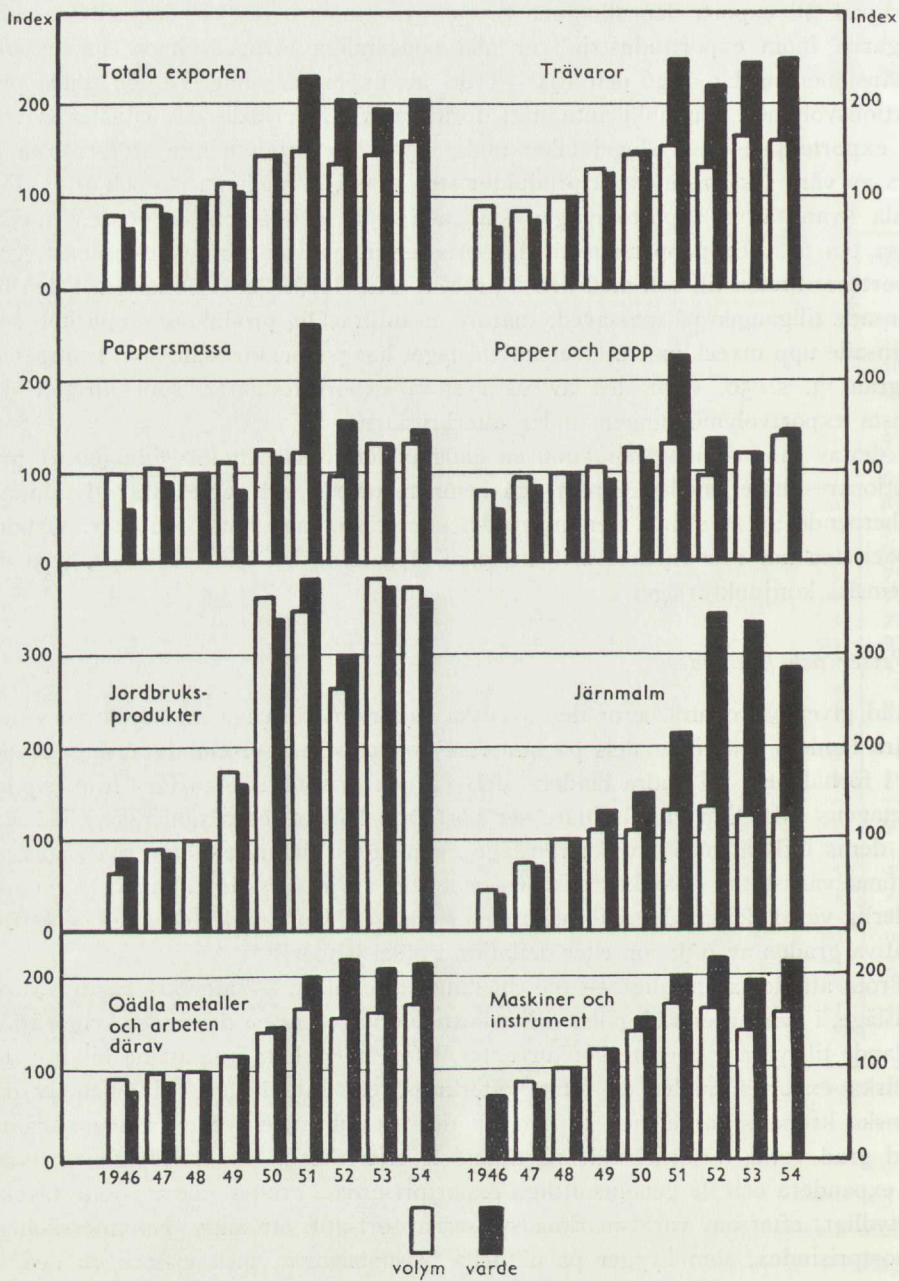
Vid given växelkurs beror den svenska exportens förmåga att konkurrera med andra länders produkter dels på hur vårt kostnads- och produktivitetsläge ställer sig i förhållande till andra länders, dels på den prispolitik som förs från exportföretagens sida. Om vi tillsvidare ser bort från handelsrestriktioner av olika slag och deras inflytande på konkurrensläget, kan de nu nämnda faktorerna sägas bestämma vår status i konkurrenshänseende vid varje särskild tidpunkt. I en föränderlig värld skiftar dessa förhållanden ständigt; bland annat påverkas de av den relativa graden av inflation eller deflation i olika länder.

Trots att det är möjligt — om än långtifrån säkert — att vårt relativa kostnadsläge, i synnerhet vad gäller arbetskostnaderna, stigit en del under kriget i förhållande till våra viktigaste konkurrenter,¹¹ förefaller detta inte att ha hindrat den svenska exporten under de första efterkrigsåren. Inte heller höjningen av den svenska kronans värde med 17 procent den 13 juli 1946 tycktes i någon nämnvärd grad verka avskräckande på utlandets efterfrågan. Exportvolymen fortsatte att expandera och de genomsnittliga exportpriserna i kronor räknat sjönk mycket obetydligt, eftersom världsmarknadspriserna fortsatte att stiga. Kommerskollegii exportprisindex, som bygger på aktuella prisnoteringar, gick visserligen ned ett par procent under höstmånaderna 1946, men konjunkturinstitutets beräkningar,

¹¹ Se härom *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B:6*, Stockholm, 1946, s. 15 ff.

Diagram 3. Exportvolym och exportvärde för vissa varugrupper 1946—1954.

Index: 1948 = 100

som i stället grundar sig på de realiserade exportenhetsvärdena enligt handelsstatistiken, visar praktiskt taget ingen nedgång alls.¹²

Mot slutet av 1948 och början av 1949 ledde avmattningen i den amerikanska konjunkturen till en vikande tendens på världsmarknaden för många varor. Prisfallet var särskilt utpräglat för råvaror och träffade bland annat vår export av skogsprodukter. Till följd av prolongeringen av 1948 års löneavtal var emellertid den interna svenska kostnadsstegringen samtidigt obetydlig.

Den kraftiga sänkningen av den svenska växelkursen med inte mindre än 30 procent den 19 september 1949 lättade en del av pristrycket för exporten. Till skillnad från apprecieringen 1946, som var en isolerad svensk åtgärd, följde vi denna gång endast med det engelska pundet vid en allmän devalvering av de väst-europeiska valutorna. Det var därför endast på en del av våra exportmarknader, som prisrelationerna direkt påverkades av växelkursjusteringen. Indirekt hade denna dock betydelse för vårt konkurrensläge också i de länder, som liksom vi devalverade i större eller mindre grad. Även på dessa marknader förbilligades våra exportprodukter relativt sett i förhållande till de länders, som inte ändrade sina växelkurser. De svenska exportpriserna förblev oförändrade eller höjdes obetydligt, medan de amerikanska i regel steg väsentligt mycket mer.

Eftersom vår export till förhållandevis stor del består av priskänsliga råvaror såsom trävaror, massa och järnmalm blev reaktionen på exportsidan mycket häftig vid Koreakrigets utbrott. Om vi håller oss till de prisindexberäkningar, som grundar sig på handelsstatistikens enhetsvärden och som därför är mera trög-rörliga än de indextal, som grundar sig på de löpande noteringarna, kan ändå konstateras, att exportpriserna i genomsnitt steg med inte mindre än 80 procent från andra kvartalet 1950 till sista kvartalet 1951. Då importenhetsvärdet under samma tid endast steg med cirka 35 procent, förbättrades vårt bytesförhållande med utlandet högst avsevärt under denna period. Även om förbättringen var kortvarig, uppgick den faktiskt till den exceptionellt höga siffran 40 procent. Exportprisstegringen var särskilt häftig för pappersmassan, som mer än tredubblades i pris. Utmärkande för den inflationistiska utvecklingen ute i världen under denna tid var att efterfrågan på kort sikt snarare föreföll att stimuleras än att dämpas av de successiva prishöjningarna. Som redan nämnt lade däremot den begränsade tillgången hinder i vägen för en mera omfattande exportexpansion mellan 1950 och 1951.

Bakslaget 1952 och utvecklingen därefter

Snabba inflationsprocesser bryts emellertid ofta snabbt och särskilt brukar detta gälla spekulationsbetonade lagerkonjunkturer. Redan under 1951 uppstod en stockningskris inom textil- och skoindustrin i flertalet länder. Den svenska exporten, som domineras av skogsprodukter, järn och stål samt verkstadsprodukter,

¹² Gustav Cederwall, »Utrikeshandeln», *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A : 15*, Stockholm, 1948, s. 69.

träffades först något senare. Under 1952 samverkade emellertid ett flertal omständigheter till att bryta den tidigare exportexpansionen.

Den engelsk-franska betalningskrisen under 1951 — till stor del en följd av bakslaget på de internationella råvarumarknaderna — ledde till en kraftig skärpning av dessa länders importrestriktioner och denna skärpning träffade flera av våra viktigaste exportprodukter. Samtidigt sjönk priserna. Detta gällde särskilt skogsprodukter, där köparländerna i början av 1952 gick till samlad aktion mot de högt uppdrivna priserna på massa och papper. Slutligen hade vårt relativa kostnads läge och därmed vår konkurrensförmåga försämrats till följd av de osedvanligt stora pris- och lönehöjningar, som inträffat inom landet sedan Koreakrigets utbrott. Det samlade resultatet blev en nedgång i den totala exportvolymen med 11 procent mellan 1951 och 1952.

Den genomsnittliga exportprisnivån enligt konjunkturinstitutets beräkningar var visserligen ungefär densamma för hela åren 1951 och 1952, men den sjönk med hela 25 procent mellan första och sista kvartalet 1952.

Exportens tillbakagång var otvivelaktigt en av de viktigaste faktorerna bakom den dämpning av den svenska konjunkturen, som inträffade under 1952 och 1953. Som framgått av diagram 3, s. 50, var utvecklingen dock rätt skiljaktig för olika grupper av exportvaror. Tillbakagången var i stor utsträckning koncentrerad till skogsprodukter, medan exempelvis järnmalmsexporten ökade i volym och än mera i pris.¹³

Mot slutet av 1952 stabiliserades de genomsnittliga exportpriserna på en nivå, som låg cirka 25 procent under det tidigare toppläget. På denna nivå kvarlåg de realiserade priserna t. o. m. utgången av år 1954. Som framgått av tabell 3, s. 34, började den totala exportvolymen att stiga redan under 1953 och fortsatte därmed under 1954. Mellan 1952 och 1954 utgjorde volymökningen 17 procent.

4. Sammanfattning

Ett lands utlandstransaktioner kan ses ur många olika perspektiv. I denna del har intresset koncentrerats till en ekonomisk-statistisk översikt av de svenska utlandstransaktionerna under efterkrigstiden. I anslutning härtill har vi sökt analysera och, i möjligaste mån, fastställa vilka faktorer inom och utom landet, som bestämt denna utveckling. Export och import har därvid framstått som det som skulle förklaras, medan den ekonomiska utvecklingen i Sverige och ute i världen betraktats som given.

De ekonomiska sambanden är emellertid i stor utsträckning ömsesidiga och det råder en ständig växelverkan mellan olika faktorer i det ekonomiska utvecklingsförloppet. Vilka element man bryter ut för att förklara och vilka man väljer till förklarande, bestäms i hög grad av det problem, som skall belysas. Med hänsyn till penningvärdeundersökningens uppdrag ter det sig lämpligt att i det följande se

¹³ Jfr exempelvis Bengt Pettersson, »Utrikeshandeln» i *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A: 23*, Stockholm, 1953, s. 53 ff.

utlandstransaktionerna ur en annan synvinkel än som skett i denna del. Skall man undersöka möjligheterna att neutralisera eller dämpa från utlandet kommande störningar av penningvärdet, måste dessa primära störningar betraktas som utifrån givna vid den ekonomiska analysen. Som en övergång till den teoretiska analysen i nästa del skall därför avslutningsvis i all korthet summeras de huvudtyper av utländsk påverkan av den interna ekonomin, som efterkrigstiden erbjudit exempel på. Vi skall därvid anknyta till de inledningsvis skisserade riktpunkterna för denna undersökning.

Vad först sysselsättningen beträffar kan konstateras, att det — trots de tidigare skildrade snabba och betydande växlingarna i utrikeshandelns omfattning — under hela efterkrigstiden i stort sett rätt full sysselsättning inom den svenska ekonomin. Den totala arbetslösheten inom industrifackförbunden har till exempel inte under någon månad överstigit 2,5 procent. Mellan 1951 och 1953 gick dock sysselsättningen inom industrin ned med 5 å 6 procent, vilket till stor del sammanhänge med den vikande exportkonjunkturen och den under denna tid ökade importkonkurrensen. Den inom industrin friställda arbetskraften fick visserligen i stor utsträckning arbete inom byggnadsverksamhet och andra näringsgrenar, men utvecklingen under dessa år exemplifierar ändå hur en primär sysselsättningsminskning kan uppkomma via utrikeshandeln. Den tidigare exportexpansionen under 1950 bidrog å andra sidan verksamt till den skärpning av knappheten på arbetskraft, som inträdde mot slutet av detta år. En upprepning av detta fenomen, ehuru i mindre skala, inträffade av allt att döma under senare delen av 1954.

Att växlingarna i export- och importpriser haft ett avgörande inflytande på den inhemska prisnivån behöver inte särskilt utvecklas. Erfarenheterna från 1947 och 1950/51 års prisstegringsperioder talar här ett tydligt språk.

Som framgått av det föregående, erbjuder den svenska efterkrigsutvecklingen också ett exempel på en akut valutakris; den år 1947.

Ehuru detta inte särskilt behandlats i det föregående, är det vidare tydligt att den här skildrade utvecklingen haft betydelsefulla konsekvenser för inkomstfördelningen. Framställningen återkommer till denna fråga i samband med de teoretiska modellförloppen i nästa del.

Återstår så utrikeshandelns effekt på produktiviteten. Två huvudproblem kan här urskiljas. Å ena sidan skedde en engångsbetonad förbättring av produktiviteten i och med utrikeshandelns expansion från krigstidens avspärning till en mera »normal» omfattning. Å andra sidan erbjuder efterkrigstiden flera exempel på tvära omkastningar från ett år till ett annat i vår »yttre» produktivitet, dvs. i vårt bytesförhållande med utlandet. Tillsammans med de inhemska produktivetsförändringarna har dessa växlingar i »terms of trade» haft ett bestämmande inflytande på det s. k. löneutrymmet.

Då produktivetsproblemen är föremål för en särskild studie inom penningvärdeundersökningen, skall de nu senast nämnda frågorna inte tas upp här. I de två följande delarna skall vårt intresse i stället koncentreras till utlandstransaktionernas pris- och sysselsättningseffekter och möjligheterna att motverka dessa.

DEL II

De teoretiska sammanhangen

INTRODUKTION

För att belysa utlandstransaktionernas inflytande på den svenska ekonomin på ett överskådligt sätt är det nödvändigt att tillgripa starka förenklingar av sammanhangen. Analysen blir abstrakt och man tvingas bortse från en hel rad komplikationer, som man vet föreligger i verkligheten. Själva valet av förenklande förutsättningar får ofta avgörande betydelse för analysens resultat. Ju abstraktare analysen är, desto subjektivare blir på sätt och vis detta val, och desto svårare är det att låta det bestämmas av empiriskt konstaterbara fakta, helt enkelt därför att många av de storheter som den ekonomiska teorin arbetar med hittills antingen inte alls, eller endast i begränsad omfattning kunnat göras till föremål för direkt observation. I många fall, som till exempel när det gäller förklaringen av olika individers ekonomiska handlande, förs man dessutom snabbt in på problem, som måste angripas med helt annan vetenskaplig metodik än nationalekonomins. Även om teorin inte behöver bli subjektiv i den meningen, att den bygger på emotionella värdepremisser, kan man inte komma ifrån att själva premissvalet ofta påverkas av den enskilde forskarens temperament eller av sådana tekniskt betydelsefulla, men för den ekonomiska teorin ovidkommande omständigheter som den matematiska lätthanterligheten. Den vetenskapliga traditionen är också en faktor av stor betydelse i detta sammanhang.

Två ting, som alltid måste vägas mot varandra vid premissvalet i en analys av det slag det här är fråga om, är å ena sidan behovet av anknytning till och eventuellt vidareutveckling av redan existerande ekonomiska teorier och å andra sidan önskvärdheten att välja premisserna så att de, så långt det går, står i samklang med nu rådande ekonomiska förhållanden i Sverige. I många avseenden kan det vara en fördel att kunna utnyttja redan existerande teorier eller analysmetoder. Härigenom bevaras också kontinuiteten i det vetenskapliga arbetet. Det är emellertid en gammal erfarenhet att det ekonomiska teoribygandet ofta släpar efter i förhållande till den ekonomiska verklighetens förändringar och de aktuella ekonomisk-politiska problemen. Man måste därför vara på sin vakt, så att man ej på köpet får med sådana, ofta dolda eller mindre klart uttalade premisser, som strider mot väsentliga förhållanden i den ekonomiska verkligheten.

Väsentligt är vidare, att de konkreta problem, som skall studeras, får bestämma utformningen av de teoretiska konstruktionerna och inte tvärtom. Även här gäller det att se upp, ty det är ofta frestande för en teoretisk ekonom att formulera, eller till och med formulera om problemen så att de kan behandlas med de analytiska hjälpmedel, som står till hans förfogande och som han är van att arbeta med.

Vad vi vill försöka belysa i det följande är framför allt två saker, nämligen dels den individuella spridningen av enstaka utländska pris- och kvantitetsförändringar genom den svenska ekonomin, dels de allmänna ekonomiska förlopp, som dessa förändringar kan tänkas ge upphov till, när de uppträder i större skala.

När det gäller den förra problemkretsen, råder det knappast någon tvekan om att den i första hand bör angripas med en partiell analys, som tar sin utgångspunkt i de enskilda företagens reaktioner.

Att välja den teoretiska konstruktionen, som är bäst ägnad att belysa det samlade ekonomiska skeendet, är betydligt svårare. Detta beror framförallt på att variationsmöjligheterna är så stora, både vid valet av analysmetod och vid bestämmandet av de storheter, som skall ingå i analysen. Eftersom vi vill söka skildra hypotetiska ekonomiska förlopp, är det dock tydligt att analysen måste få tidsdimension. Samtidigt är det av praktiska skäl angeläget att antalet betraktade storheter begränsas så långt det går, utan att analysen därigenom förlorar alltför mycket av sin anknytning till konkreta förhållanden inom den svenska ekonomin. Den metod som vi stannat inför är den inom svensk nationalekonomi flitigt använda periodanalysen.¹ Denna metod har tillämpats på en starkt förenklad tresektormodell av den svenska ekonomin. För att bli så lättillgänglig som möjligt har tillämpningen givits formen av numeriska räkneexempel, där siffrorna valts i ungefärlig anslutning till den svenska nationalräkenskapsens data.

¹ Metoden, som enkelt uttryckt går ut på att beskriva det ekonomiska förloppet som en serie förändringar från period till period, har gamla anor. Knut Wicksell använde den redan i sitt arbete *Geldzins und Güterpreise*, Jena, 1898. Bland senare arbeten av svenska ekonomer, där denna metodik kommit till användning, kan exempelvis nämnas Alf Johansson, *Löneutvecklingen och arbetslösheten*, Stockholm, 1934 (Bilaga 3 till arbetslöshetsutredningens betänkande, SOU 1934:2), Erik Lindahl, *Studies in the Theory of Money and Capital*, London, 1939, Erik Lundberg, *Studies in the Theory of Economic Expansion*, Stockholm, 1937, Anders Östlind, *Det privata näringslivets dynamik*, Stockholm, 1946.

KAPITEL 4

De individuella prisförändringarnas spridning

Sveriges förhållandevis stora export och import av varor och tjänster omfattar produkter av mycket växlande förädlingsgrad. Skalan sträcker sig från föga förädlade råvaror till de konsumtionsfärdiga varor och tjänster, som turisterna förbrukar. På nästan alla stadier i den samhälleliga produktionsprocessen sker en avtappning av en större eller mindre del av produktionsresultatet till utlandet. Samtidigt tillförs produktionsprocessen på nästan alla stadier importerade varor och tjänster. Inflytandet från den ekonomiska utvecklingen i utlandet gör sig därför gällande över ett mycket brett fält. Såväl efterfrågeförhållandena för vår export som utbudsförhållandena för vår import kan, som erfarenheten visar, växla mycket snabbt. Ibland går utvecklingen för olika varor och på olika marknader åt skilda håll, prishöjningar blandas med prissänkningar och den genomsnittliga prisnivån förändras endast måttligt. Som framgår av tabellerna 4 och 7 i exkurs 1, s. 204 och 209, var detta till exempel fallet med exportprisernas utveckling mellan åren 1932 och 1936 och under perioden 1948—50.² Under andra perioder är den ekonomiska utvecklingen på olika håll ute i världen mera enhetlig, prishöjningar eller prissänkningar dominerar och resultatet blir en kraftig förskjutning uppåt eller nedåt av prisnivån i utrikeshandeln. Utvecklingen mellan 1950 och 1951, återgiven i tabellerna 3 och 5 i exkurs 1, exemplifierar en sådan prisstegringsperiod. För exportens del belyses prisfall och volymnedgång 1930—32 i tabell 6.³ Det säger sig självt att det framförallt är förändringar av det nu senast exemplifierade, enhetliga slaget, som kan beräknas få större återverkningar på penningvärde och sysselsättning inom landet.

Vad vi är intresserade av i detta kapitel, i motsats till i de följande, är emellertid själva gången vid den individuella spridningen av utifrån kommande primärförändringar. Dessa primärförändringar kan vara av flera slag och ge upphov till reaktioner, som kan väntas variera starkt från bransch till bransch och från företag till företag. Det är vidare givet att återverkningarna av en och samma utifrån kommande primärförändring kan väntas skifta alltefter den ekonomiska situation som råder inom landet. För att inte bli ohanterlig, måste den följande analysen

² Exportprisstabiliteten under den senare perioden sammanhänger också med krondevalveringen 1949. Utan den hade vår exportprisnivå i kronor räknat helt säkert sjunkit en del. Till jämförelse kan nämnas att enhetsvärdet för USA:s export sjönk med 10 procent mellan 1948 och 1950. Se *The Economic Report of the President, January 1953*, Washington D. C., 1953, s. 210.

³ Även här verkade en svensk devalvering bromsande på exportprisfallet.

därför begränsas till några få typfall och samtidigt förenklas mycket starkt. Avsikten är närmast att ge en vision av vissa led i ett betydligt mera invecklat sammanhang.

Som en allmän inskränkning gäller att det följande endast behandlar återverkningarna av primära prisförändringar. Sett ur export- och importföretagens synpunkt betyder detta att prisförändringarna inom utrikeshandeln betraktas som autonoma fenomen, över vilka de ej har något inflytande. Exportörerna är med andra ord hänvisade till att reagera enbart genom variationer av de utbudna kvantiteterna, medan importörerna endast tänkes variera de av dem efterfrågade kvantiteterna. Detta är otvivelaktigt en långtgående begränsning, som gör det omöjligt att belysa flera betydelsefulla sammanhang i själva skarven mellan den svenska ekonomin och utlandet. Inte utan fog kan det göras gällande att det hade varit bättre att börja med en primär förändring i utlandets efterfrågan på en viss exportvara eller i dess utbud av en viss importvara och därefter gå igenom olika alternativ för exportörers och importörers handlande. Nackdelen med ett sådant förfaringssätt är emellertid att analysen redan från början splittras på ett mycket stort antal alternativ. Då vi i detta sammanhang inte är inriktade på någon detalj-analys av export- och importföretagens reaktioner utan fastmer på en undersökning av primärförändringarnas vidare spridning genom den svenska ekonomin, förefaller den genomförda begränsningen dock kunna försvaras. I andra sammanhang, till exempel vid en ekonomisk-politisk diskussion, skulle motsvarande begränsning i många fall innebära en betydande underskattning av vår prispolitiska rörelsefrihet, särskilt på exportsidan.

I. Horisontell och vertikal prisspridning

Vi skall nu försöka göra oss en starkt förenklad bild av de utländska prisförändringarnas spridning genom den svenska ekonomin.⁴ Vi föreställer oss härvid en kontinuerligt pågående produktionsprocess, där det utländska prisinflytandet primärt gör sig gällande på alla stadier från råvaror till högt förädlade färdigvaror. Från dessa angreppspunkter sprids detta inflytande sedan såväl horisontellt som vertikalt inom produktions- och distributionsprocessen. Betydelsen av horisontell och vertikal inom geometrin är fullt klar och entydig. Men detsamma kan knappast sägas om dessa begrepp, när de överförs till ekonomin. De har också definierats på ett rätt skiftande sätt av olika författare.⁵ Gemensamt för definitionerna har dock varit att de inneburit en orientering av spridningen i förhållande till själva produktionsprocessen.

⁴ För en utförligare behandling av dessa problem kan hänvisas till Dag Hammarskjöld, *Konjunkturspridningen*, Stockholm, 1933 (Bilaga 4 till arbetslöshetsutredningens betänkande, SOU 1933: 29).

⁵ Se till exempel Hammarskjöld, *a. a.* s. 6 och Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, Stockholm, 1953, s. 217.

För att belysa begreppens innebörd förefaller det enklast att tänka på sådana varor för vilka produktionsprocessen består av ett flertal led och där det mellan leden finns utbildade marknader, där de mer eller mindre förädlade mellanprodukterna byter ägare. På dessa marknader kan sedan i större eller mindre utsträckning uppträda exportörer eller importörer. Termen horisontell kan man då reservera för den prisspridning, som sker inom ett och samma marknadsskikt, medan den spridning, som äger rum från ett marknadsskikt till ett annat, betecknas som vertikal. Man kan vidare skilja på vertikal prisspridning framåt mot senare produktionsled och vertikal prisspridning bakåt mot tidigare produktionsled.

Antag, för att konkretisera, att importörerna av låt oss säga järn och stål ställs inför en prishöjning utomlands. Detta medför att de höjer sina försäljningspriser på den svenska marknaden för järn och stål och de svenska järnverken kan då tänkas följa deras exempel. Resultatet blir en horisontell spridning av importprishöjningen på järn och stål över hela den svenska marknaden. Om prishöjningen är någorlunda stor, kan sedan producenterna av järn- och stålmanufaktur förändras höja priserna på sina produkter. Vi får då ett klart fall av kostnadsmissigt motiverad vertikal prisspridning. Om järn- och stålmanufakturen konkurrerar med annan manufaktur på en gemensam marknad för till exempel byggnadsmide, kan det där i sin tur bli fråga om ytterligare horisontell prisspridning. Och man kan sedan tänka sig fortsatt vertikal spridning ända fram till priserna på färdiga hus.

Eller låt oss ta ett annat exempel. Exportörerna av papper möter ett sänkt pris på världsmarknaden. De blir då ej längre villiga eller i stånd till att betala ett så högt pris för pappersmassa som förut. Denna vertikala prispåverkan från papper till massa leder till en horisontell spridning av priset över hela pappersmassemarknaden. Därifrån sprids det vertikalt till massavedsmarknaden och från denna kan man sedan tänka sig en horisontell spridning till hela virkesmarknaden. Liksom i föregående exempel är det här fråga om en blandning av horisontell och vertikal prisspridning, med den skillnaden dock att den vertikala spridning, vi nu senast diskuterat, går bakåt i produktionsprocessen mot mindre förädlade produkter i stället för framåt mot mera förädlade produkter. Även i detta senare fall kan det emellertid också ske en vertikal prisspridning framåt. De sänkta priserna på papper kan medföra lägre priser på produkter vari papper ingår. Och det samma gäller de sänkta priserna på virke.

Det som framförallt underlättat distinktionen mellan horisontell och vertikal spridning i de nu anförda exemplen är att vi förutsatt, att det finns en särskild marknad mellan varje produktionsled. Detta är emellertid en fiktion, som är svår att upprätthålla. Hur man än definierar produktionsprocessen, kan det näppeligen undgås att det på de marknader, där verklighetens priser bildas, ofta uppträder utbud och efterfrågan från de mest skilda stadier i denna process. Vad som är råvara eller halvfabrikat i ett sammanhang är färdigvara i ett annat. Detta förhållande medför att det i praktiken inte går att dra någon skarp gräns mellan horisontell och vertikal prisspridning. Med den marknadsstruktur som råder,

måste man räkna med att det som i första hand kan te sig som en horisontell prisspridning från utrikeshandel till hemmamarknad i själva verket innehåller flera element av vertikal spridning. Från nästan varje marknad mellan två produktionsled sker det »överslag» till andra produktionsled, som är belägna längre framåt eller bakåt. Detta förhållande bidrar till att skapa enhetliga prisförväntningar, vilket i sin tur underlättar och påskyndar prisspridningsprocessen.

I de fall, där produktion och distribution är integrerade så att ett och samma företag arbetar inom flera på varandra följande led, sker en del av den vertikala prisspridningen inom företagen och undandrar sig därmed marknadsmässig registrering.

Av vad som hittills anförts framgår, att redan en enstaka import- eller exportprissförändring kan få ett stort antal horisontella och vertikala prisspridningseffekter. Dessa fortplantas mellan olika marknader framåt, bakåt och i sidled genom produktions- och distributionsprocessen på ett sådant sätt, att de individuella sammanhangen blir ytterst svåra att följa. Uppträder ett stort antal export- och importprissförändringar samtidigt, blir en sådan detaljanalys helt omöjlig. I det följande skall vi inskränka oss till att belysa några vid denna prisspridning typiska marknadsreaktioner. Vårt resonemang kommer att vara partiellt i den meningen att endast enstaka produkter betraktas. Genomgående upprätthålls vidare mycket snäva »allt annat oförändrat»-förutsättningar.

2. Några typfall

Så som problemet har ställts, med huvudintresset koncentrerat till själva gången vid prisspridningen, förefaller det föga sannolikt att det skulle föreligga någon väsentlig och principiell olikhet mellan förändringar, som har sitt ursprung på exportsidan och sådana som härrör från importen. Ur dispositionssynpunkt ter det sig dock önskvärt att diskutera det ena slaget först och det andra sedan. Vi börjar därvid med förändringar, som emanerar från exportsidan.

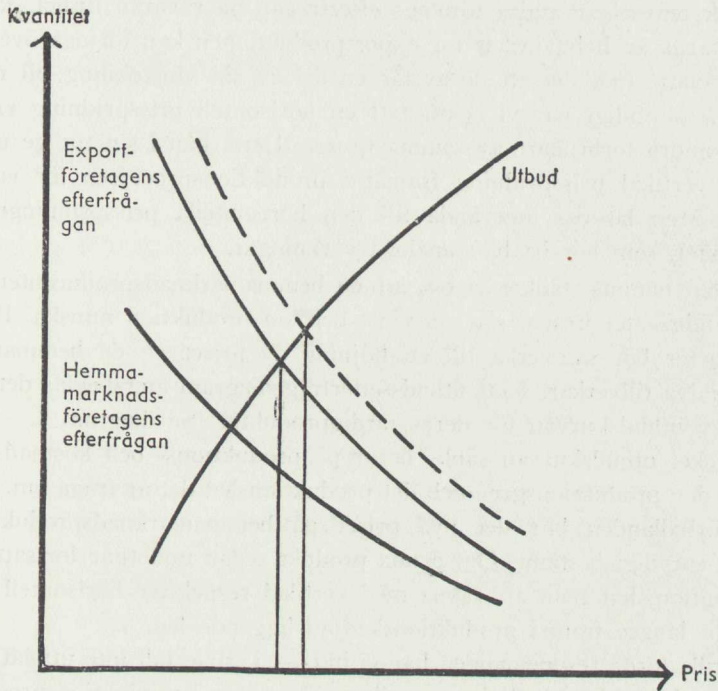
Exportprisstegring

Antag, att det inträffar en prishöjning på en relativt högt förädlad exportprodukt, som inte har någon avsättning inom landet. Låt oss vidare förutsätta, att det är fråga om en produkt i vars tidigare produktionsled det råder konkurrens med olika hemmamarknadsföretag om råvaror och halvfabrikat. För att ytterligare förenkla det hela skall vi därjämte anta, att det är ett bestämt halvfabrikat, som spelar en dominerande roll för framställningen av exportprodukten ifråga. Detta halvfabrikat, som behövs både för exportproduktionen och för hemmamarknadsproduktionen, antas helt och hållet tillverkat inom landet. De nu redovisade premisserna har valts så att det skall vara möjligt att analysera skeendet på marknaden för detta dominerande halvfabrikat med hjälp av ett sedvanligt utbudsefterfrågediagram. Då det endast är fråga om att illustrera några typiska marknads-

reaktioner, förefaller det inte nödvändigt att i detta sammanhang gå närmare in på alla de andra premisser, som detta till synes så enkla diagram bygger på.

Den totala efterfrågekurvan för halvfabrikat i diagram 4 erhålls genom att ovanpå hemmamarknadsföretagens efterfrågekurva lägga exportföretagens efterfrågan. Utbudskurvan är däremot odelad. I diagram 4 tänker vi oss att såväl

Diagram 4.

utbud som efterfrågan är elastiska, dvs. att de påverkas av prisförändringar. Den efterfrågade kvantiteten antas falla med stigande pris, den utbudna mängden antas däremot stiga. Här liksom i exkurs 2 har samtliga efterfrågediagram ritats med vågrät prisaxel och lodrät kvantitetsaxel.

Själva den ursprungliga exportprishöjningen kan i första hand väntas leda till en vinstökning hos de exportföretag, som berörs härav. Dessa blir därigenom angelägna att ytterligare utvidga sin produktion och detta leder till en ökning av deras efterfrågan på råvaror och halvfabrikat. I diagrammet motsvaras detta av en förskjutning uppåt av den totala efterfrågekurvan till det streckade läget.

Resultatet av den ökade efterfrågan från exportföretagens sida blir i detta fall en prishöjning på halvfabrikatet ifråga, som dels medför ett större utbud, dels beskär hemmamarknadsföretagens efterfrågan. Exportföretagen får härigenom möjlighet att förfoga över en ökad mängd halvfabrikat, men måste samtidigt avstå en del av sin vinstökning till tillverkarna av halvfabrikatet. Hemmamarknadsproducenterna, som använder halvfabrikatet i fråga, ser däremot sin vinst och

sannolikt också sin produktion minska. Den ursprungliga vertikala prisspridningsimpulsen har därmed övergått i en horisontell och en ny vertikal impuls.

Återverkningarna av båda dessa impulser kan belysas med oförändrad metodik. Ifråga om halvfabrikattillverkarnas efterfrågan på råvaror är parallellen med den i diagrammet belysta utvecklingen uppenbar. Det höjda priset på halvfabrikat medför en ökad vinst, som föranleder dem att öka sin råvaruefterfrågan och som återspeglas i en höjning av den totala efterfrågekurvan för råvaran ifråga. Råvarupriset stiger, en del av andra företags efterfrågan på råvaran ifråga skärmas av, och tillverkarna av halvfabrikat för exportproduktionen kan förfoga över en ökad kvantitet råvara, mot det att de avstår en del av sin vinstökning till råvaruproducenterna. Samtidigt har vi också fått en horisontell prisspridning via råvaruskiktet till andra förbrukare av samma råvara. Detta kan i sin tur ge upphov till ytterligare vertikal prisspridning framåt i produktionsprocessen för en rad nya produkter. Men låt oss återvända till den horisontella prisspridningen i halvfabrikatskiktet, som bör ha haft analoga verkningar.

Som redan nämnts, tänkte vi oss att de hemmamarknadsproducenter, som använde halvfabrikatet ifråga, såg sin vinst och sin produktion minska. Båda dessa omständigheter bör samverka till en höjning av priset på de hemmamarknadsvaror de själva tillverkar. I ett utbuds-efterfrågediagram återspeglas detta som en sänkning av utbudskurvan för deras färdigprodukter. Se diagram 5.

Hur mycket utbudskurvan sänks beror på produktions- och kostnadsförhållandena inom den produktionsgren och det produktionsled det är fråga om. Vid givna efterfrågeförhållanden blir det nya priset på hemmamarknadsprodukten ifråga härigenom entydigt bestämt. Om denna produkt sedan undergår fortsatt förädling och distribution, har man att räkna med vertikal respektive horisontell prisspridning mellan längre fram i produktionskedjan liggande led.

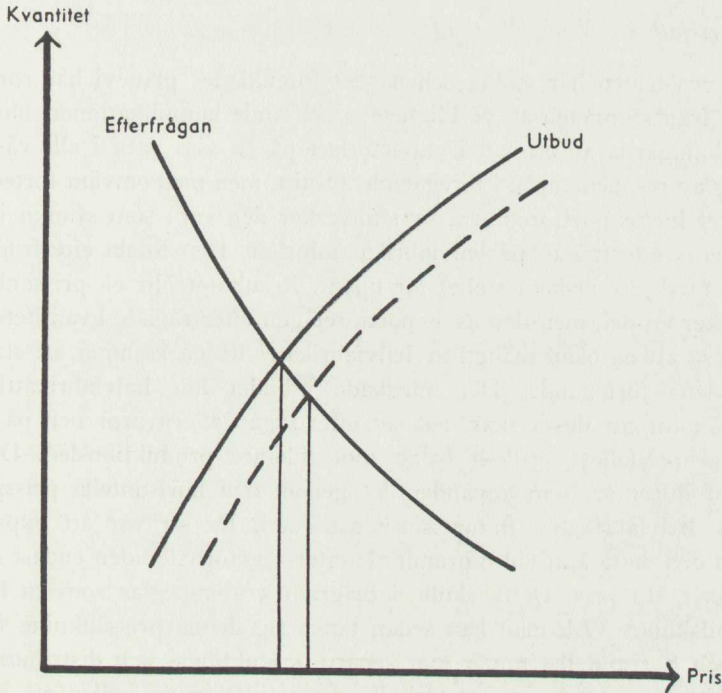
I de hittills förda resonemangen har vi inte — i varje fall inte uttalat — räknat med några substitutionsmöjligheter mellan olika varor i produktionsprocessen. Betydande sådana möjligheter föreligger alltid i verkligheten och de har stort inflytande på prisspridningens utformning. Det är tydligt, att möjligheten av substitution eller utbyte av en produkt mot en annan — det må vara på ett visst avsnitt i produktionsprocessen eller i själva slutledet vid konsumtion eller investering — får betydelse framför allt för den horisontella prisspridningen. Som generell regel torde gälla att förekomsten av substitutionsmöjligheter vidgar fältet för prisspridningen, samtidigt som den minskar den relativa storleken av prisförändringarna. Men ju fler substitutionsmöjligheterna är, desto mer vittutgrejade och svåröverskådliga blir i regel prisspridningssammanhangen.

Möjligheten till substitution genom import är av särskilt stor vikt. Antag att en exportprisstegring drar med sig att priset på en inhemsk vara stiger till en sådan höjd att det blir lönande att ersätta den med import. Om importen är fri och importpriset ej påverkas av de ökade köpen, innebär möjligheten till substitution genom import i regel en effektiv spärr mot ytterligare prishöjning och därmed mot ytterligare prisspridning. För att infoga detta fall under den tidigare

generaliseringen skulle man emellertid också kunna säga att fältet för prisspridningen blir oändligt, när priset når upp till den internationella prisgränsen,⁶ men att prissförändringen därmed upphör.

I vissa situationer kan förekomsten, respektive frånvaron av substitutionsmöjligheter till och med bli bestämmande för prissförändringens riktning. För att visa detta räcker det att återvända till det i diagram 4 belysta fallet. Exportföretagens

Diagram 5.

ökade efterfrågan på ett visst halvfabrikat drev där upp priset på detta, så att de hemmamarknadsproducenter som använde samma halvfabrikat trängdes undan och fick nöja sig med en mindre kvantitet härav. Vi diskuterade ytterst summariskt konsekvenserna härav för prissättningen på de hemmamarknadsprodukter vari halvfabrikatet i fråga ingick. Men vid sidan av denna prisspridning framåt mot senare led kan det också äga rum en vertikal prisspridning bakåt, mot tidigare produktionsled. Denna prisspridning är i hög grad avhängig av substitutionsmöjligheterna. Föreligger inga sådana, kan hemmamarknadsföretagen tvingas att inskränka sin tillverkning till följd av den minskade kvantitet halvfabrikat som står dem till buds. Därigenom minskas deras efterfrågan på andra för produktionen erforderliga halvfabrikat och råvaror. Detta leder vid oförändrade utbudsförhållanden till prissänkningar, som sprids bakåt mot tidigare produktionsled. Denna vid

⁶ Termen hämtad från Hammarskjöld, *a. a.* s. 72.

första påseende något paradoxala konsekvens av en exportprishöjning kan emellertid vändas i sin motsats, om det finns tillräckligt goda substitutionsmöjligheter. Hemmamarknadsföretagen behöver då ej inskränka sin produktion så mycket, eventuellt inte alls. Deras ökade efterfrågan på alternativa halvfabrikat verkar då i stället prishöjande i tidigare led. Dessa prisstegringsimpulser kan mycket väl tänkas mer än uppväga de prisfallstendenser, som eventuellt orsakas av hemmamarknadsföretagens försämrade vinstläge.

Exportprisfall

Så som problemen här ställts och på det förenklade plan vi här rör oss, med bortseende från så många av verklighetens skiftande komplikationer, blir analysen av återverkningarna av ett fall i exportpriset på en viss vara i allt väsentligt en upprepning av resonemangen i föregående avsnitt, men med omvänt förtecken.

Vinstläget hos exportföretagen, som tillverkar den vara som sjunkit i pris, försämras. Deras efterfrågan på halvfabrikat minskar. Den totala efterfrågekurvan i diagram 4 förskjuts nedåt i stället för uppåt. Resultatet blir en prissänkning. Utbudet sjunker en del, men den av exportföretagen efterfrågade kvantiteten sjunker ännu mer, så att en ökad mängd av halvfabrikatet ifråga kommer att stå till hemmamarknadens förfogande. Det minskade utbudet hos halvfabrikattillverkarna medför i sin tur att dessa skär ned sin efterfrågan av råvaror och på detta sätt sprids exportprisfallet vertikalt bakåt mot tidigare produktionsled. De hemmamarknadsproducenter, som använder det genom den horisontella prisspridningen förbilligade halvfabrikatet, finner sin vinst ökad. De strävar att expandera sin produktion och detta kan vid oförändrade efterfrågeförhållanden endast ske genom att de sänker sitt pris. Detta skulle i diagram 5 återspeglas som en höjning av deras utbudskurva. Och man kan sedan tänka sig denna prissänkning fortplantad vertikalt och horisontellt framåt mot senare produktions- och distributionsled.

Också ifråga om substitutionsförhållanden inflytande gäller att de tidigare resonemangen från prisstegringsfallet kan omvändas. Om vi liksom i dessa koncentrerar vårt intresse till den horisontella prisspridningen på halvfabrikatmarknaden, går substitutionen denna gång i motsatt riktning. Det är det förbilligade halvfabrikatet, som tränger in på andra användningsområden, medan det tidigare var alternativa halvfabrikat, som kom till användning i stället för det fördyrade. Effekten blir emellertid principiellt densamma, en vidgning av fältet för prisspridningen, men en minskning av dennas relativa storlek. Om det härvidlag är importerade varor, som trängs ut av det prisbilligare inhemska halvfabrikatet, sätter de priser som gäller för dem en nedre internationell gräns för prisfallet. På denna punkt är emellertid analogin med exportprisstegringsfallet ej fullständig. Den nedre internationella prisgränsen på importsidan är nämligen inte absolut på samma sätt som den övre. Den är blott en temporär vall mot prisfallet. Den mängd importvaror, som kan trängas ut, är alltid begränsad. Blir efterfrågeminskningen så stor att hela den tidigare importen av substitutionsvaror upphör, bryter prisfallet

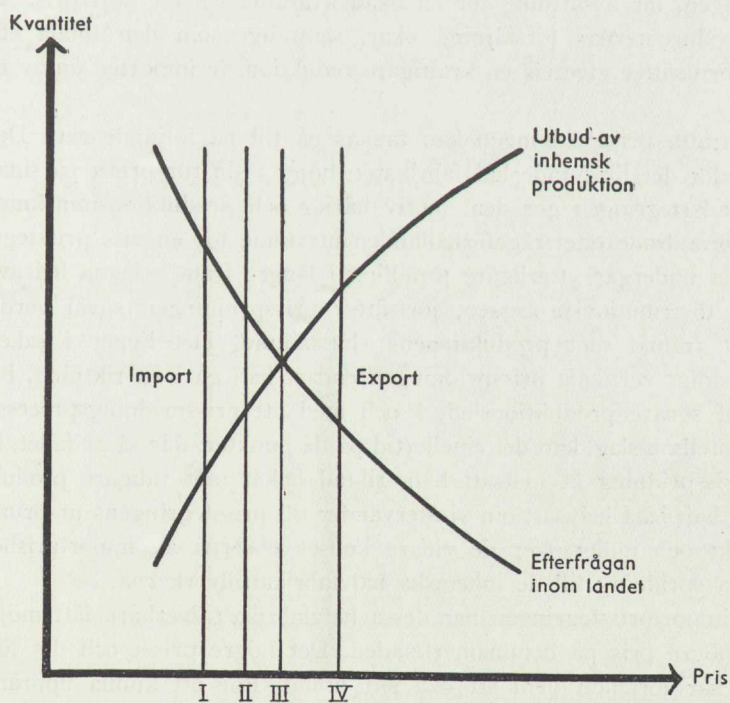
igenom på nytt. I prisstegringsfallet däremot kan man i allmänhet betrakta importmöjligheterna för substitutionsvaror som obegränsade. Den övre internationella prisgränsen utgör därför i regel en effektiv fördämning mot ytterligare prisuppgång.

Importprisförändringar

I de föregående avsnitten diskuterades återverkningarna av prisstegring eller prisfall på en renodlad exportvara. För omväxlings skull skall det följande resonemanget ta sin utgångspunkt i en importprisförändring på en produkt, som även tillverkas inom landet. Eftersom diskussionen tar sikte på förhållandena i ett litet land, ter det sig berättigat att anta, att priselasticiteten vid import är praktiskt taget oändlig, dvs. att världsmarknadspriset på den vara det gäller ej påverkas nämnvärt av omfattningen av det enskilda landets import. En sådan situation belyses i diagram 6, som är konstruerat efter samma principer som de två föregående diagrammen.

Utbuds- och efterfrågekurvorna i diagrammet avser förhållandena på den inhemska marknaden. De fyra lodräta linjerna markerar olika tänkbara lägen för den internationella prisgränsen. Då såväl import som export förutsätts fri, kommer hemmamarknadspriset alltid att ligga på samma nivå som världsmarknadspriset.

Diagram 6.

På det principiella plan resonemanget här förs kan man bortse från de modifieringar som i en mera realistisk diskussion måste göras på grund av transportkostnader, tullar m. m. Linjerna I och II markerar situationer, där världsmarknadspriset är så lågt, att en större eller mindre del av det totala inhemska behovet täcks genom import. Linje III går genom utbuds- och efterfrågekurvornas skärningspunkt. Detta motsvarar en situation, där det interna jämviktspriset, som skulle gälla om marknaden vore isolerad från världsmarknaden, sammanfaller med världsmarknadspriset. Något motiv för import eller export av produkten föreligger inte här. Linje IV, slutligen, markerar ett läge, där världsmarknadspriset stigit så högt, att export blivit lönande och hemmamarknadens efterfrågan presats tillbaka.

Därmed är de viktigaste principfallen berörda. Den fortsatta diskussionen begränsas till återverkningarna av en importprisstegring, som inte sträcker sig längre än som motsvarar en förflyttning av den internationella prisgränsen från I till II i diagrammet.

Antag — för att få en viss parallellitet med diskussionen av exportprisstegringsfallet — att den produkt som åsyftas i diagram 6 är ett relativt högt förädlad halvfabrikat. Diagrammet belyser hur en stegring av importpriset från I till II i första hand har konsekvenser i två riktningar. Å ena sidan medför den, att de företag, som använder halvfabrikatet och som ser sina kostnader stiga och sitt vinstläge försämrats, minskar sin efterfrågan. Å andra sidan leder importprisstegringen till att de inhemska producenterna av halvfabrikatet, vilka förutsätts följa med i prisuppgången, får avsättning för en ökad kvantitet till ett höjt pris. Att de inhemska producenternas försäljning ökar, samtidigt som den totala efterfrågan minskar, förutsätter givetvis en kraftigare reduktion av importen än av totalefterfrågan.

Den fortsatta prisspridningen kan tänkas gå till på följande sätt. De företag, som använder det fördyrade halvfabrikatet, höjer i sin tur priset på sina produkter. Kostnadsstegringen ger dem motiv härför och produktionsminskningen skapar vid oförändrade efterfrågeförhållanden utrymme för en viss prisstegring. Om produkterna undergår ytterligare förädling i längre fram belägna led av produktions- och distributionsprocessen, fortsätter prisspridningen såväl vertikalt som horisontellt framåt mot produktionens slutstadium. Det ligger i sakens natur att den ensidigt vertikala prisspridningen endast kan gå i en riktning, i detta fall framåt mot senare produktionsled. I och med att prisspridningsprocessen också har horisontella inslag, kan det emellertid på de punkter, där så är fallet, uppstå en vertikal prisspridning åt motsatt håll, riktad bakåt mot tidigare produktionsled. Men detta kan bäst belysas, om vi återvänder till prisstegringens ursprungliga angreppspunkt och undersöker de vidare konsekvenserna av importprishöjningens horisontella spridning till de inhemska halvfabrikattillverkarna.

Genom importprisstegringen har dessa halvfabrikattillverkare fått möjlighet att ta ut ett högre pris på hemmamarknaden. Det högre priset och det förbättrade vinstläget har föranlett dem att öka sitt utbud. För att kunna upprätthålla ett

ökat utbud — vi bortser här från möjligheten av lagerförtäring — måste dessa företag efterfråga mer halvfabrikat och råvaror från tidigare produktionsled. Vid givna utbudsförhållanden drar detta i de flesta fall med sig prishöjningar på dessa produkter från tidigare produktionsled. En vertikal — och horisontell — prisspridning bakåt mot tidigare produktionsled uppstår. På de avsnitt där denna prisspridning är horisontell, kan den liksom i det nyss diskuterade fallet byta rörelseriktning och övergå i en prisspridning framåt mot senare led i produktionsprocessen.

Resonemangen har hittills förts utan närmare beaktande av eventuella substitutionsmöjligheters inflytande. De modifikationer, som ett hänsynstagande härtill skulle föranleda, är i stort sett analoga med dem som tidigare berörts vid diskussionen av en exportprisförändrings spridning. Medan det där var möjligheten till substitution genom import, som framstod som särskilt betydelsefull, är det emellertid denna gång möjligheten av en omfördelning av produktionsresultatet mellan hemmamarknad och export, som träder i förgrunden. Om de prisstegringsimpulser, som härrör från ett högt importpris på en vara, är så starka att de når fram till produkter, som avsätts både på hemmamarknad och på export, möter här på nytt en övre internationell prisgräns. Så länge det finns möjlighet att skifta över utbudet av en produkt från export till hemmamarknad, kan hemmamarknadspriset med här valda förutsättningar ej nämnvärt överstiga världsmarknadspriset på produkten ifråga.

Hittills har endast behandlats återverkningarna av en importprisstegring. Även för importvaror gäller emellertid detsamma som tidigare visats gälla för exportprodukter, nämligen att prisspridningsresonemangen vid ett prisfall i allt väsentligt blir en omvändning av motsvarande resonemang vid en prisstegring. Det förefaller därför onödigt att här gå in på en importprisnedgångs spridning genom prissystemet.

3. Sammanfattning och kompletterande synpunkter

Den bild av sammanhangen, som vi försökt ge i det föregående, har tagit sin utgångspunkt i och bestämts av en allmän föreställning om en kontinuerligt fortskridande samhällelig produktions- och distributionsprocess. Dess olika stadier eller led har tänkts ordnade från den primära produktionsfaktorinsatsen fram till den konsumtionsfärdiga produkten. De primära utländska prisimpulserna kan då, såväl på exportsidan som på importsidan, tänkas träffa vilka som helst av de mellan produktionsleden liggande marknadsskikt, där utlandstransaktioner förekommer. Som vi har sett, genomsyrar återverkningarna av dessa primärimpulser det interna prissystemet i olika riktningar. I förhållande till produktionsprocessen sker denna prisspridning både vertikalt, såväl framåt som bakåt, som horisontellt, på tvärs. Dessa former av prisspridning blandas om varandra och impulsernas rörelseriktning kan gång efter annan ändras. Att i konkreta situationer i detalj följa prisspridningen måste därför alltid bli en omfattande och vansklig uppgift.

I princip finns nästan ingen gräns för hur långt inflytandet av en enda individuell import- eller exportprisförändring kan sträcka sig. Samtidigt som prisförändringsimpulserna sprids över ett allt vidare fält, blir de emellertid relativt sett allt svagare. Den individuella prisspridningen ebbar därför förr eller senare ut, i den mån den inte redan dessförinnan stött emot de internationella prisgränserna och därigenom upphört.

Diskussionen i föregående avsnitt har uteslutande tagit sikte på prisaspekten. Som framgått av resonemangen kring de olika typfallen, har prisförändringarna emellertid hela tiden gått hand i hand med variationer i de omsatta och producerade kvantiteterna. Med de starkt stiliserade antaganden rörande marknadsreaktionerna som gjorts, har dessa kvantitetsförskjutningar i allmänhet följt den klassiska ekonomiska teorins spelregler. När exportpriset på en vara har stigit, har produktionsresurser skiftats över från hemmamarknadstillverkning till exportproduktion. Vid en importprisstegring däremot har importen trängts tillbaka och den rena hemmamarknadsproduktionen expanderat. På det förenklade plan, där analysen rört sig, kan man följaktligen säga att prisbildningen fyllt sin uppgift som vägledare vid den inhemska produktionens anpassning till ett förändrat världsmarknadsläge.

Vid en partiell analys begränsas räckvidden av de slutsatser som dras av de snäva »ceteris paribus»-förutsättningar som alltid måste göras. Så är också fallet här. Som en genomgående förutsättning för de föregående resonemangen har gällt, att de prisförändringar som diskuterats endast avsett enstaka produkter och icke varit större än att deras inflytande på den totala ekonomiska situationen kunnat negligeras. Å andra sidan ger erfarenheten vid handen, att prisförändringarna inom utlandstransaktionerna som regel berör stora områden av export och import och dessutom ofta går i en och samma riktning. Det är därför befogat att fråga vilken relevans den föregående analysen kan tänkas ha i praktiken. Svaret härpå kan endast bli ett nytt understrykande av att vi i detta kapitel ej avsett att belysa de totala ekonomiska sammanhangen utan endast den individuella prisspridningen. Några kompletterande synpunkter på den föregående analysen är dock på sin plats. Kanske kan de ge ett bättre perspektiv på den föregående framställningen och samtidigt i någon mån överbrygga klyftan till de totala ekonomiska sammanhang som behandlas i de följande kapitlen.

Ett iögonfallande drag hos den föregående analysen, som kommer fram inte minst i diagrammen, har varit de starkt förenklade antagandena om de individuella marknadernas beskaffenhet. Då vårt intresse koncentrerats till prisimpulsernas spridning från marknad till marknad och inte till själva marknadsreaktionerna som sådana, har de senare förutsatts vara så enkla som möjligt. Ren konkurrens har varit den genomgående premisen. En teori med högre anspråk på realism skulle här behöva ta mycket mera hänsyn till de växlande institutionella marknadsförhållandena, till den högre eller lägre graden av monopolism och till statsmakternas prisreglerande åtgärder. Alla dessa omständigheter är av betydelse för det utländska prisinflytandets genomslag till den interna ekonomin. Ett beaktande

av dem skulle helt säkert medföra åtskilliga modifikationer i de föregående resonemangen.

Ett intressant specialfall erbjuder jordbruksprodukterna. Det inhemska prisläget på dessa produkter bestäms i vårt land liksom i så många andra länder i allt väsentligt av den statliga jordbruksregleringen. Vid export erhålls däremot världsmarknadspriser. Enligt de riktlinjer för jordbrukspolitiken, som fastställdes av 1947 års riksdag, skall jordbruksregleringen handhas så att jordbruksbefolkningens inkomstnivå kommer i jämnhöjd med andra jämförliga befolkningsgrupper. I den s. k. jordbrukskalkylen, som ligger till grund för prissättningen, utgår man från det totala inkomstbelopp, som jordbruket uppnår, oavsett om avsättningen sker inom eller utom landet.⁷ I och med att målsättningen för jordbrukets inkomstnivå fixerats, medför ett fall i exportpriserna en höjning av de inhemska priserna på jordbruksprodukter, medan däremot en stegring i exportpriserna leder till en sänkning av hemmamarknadspriserna.

Man kan också uttrycka saken på det sättet att den nuvarande jordbruksregleringen avskärmar jordbruket som sektor från de realinkomstvariationer, som annars skulle följa av växlingar i dess bytesförhållande med utlandet. Dessa inkomstvariationer — de må vara gynnsamma eller ogynnsamma — överflyttas i stället på de inhemska konsumenterna av jordbruksprodukter.⁸

Till de i praktiken betydelsefulla ting, som lämnats helt obeaktade i den föregående analysen, hör också lagren. Särskilt när man är intresserad av prisförändringarna på kort sikt, är det givet att lagren och deras förändringar spelar en stor roll. Lagren i olika produktionsled kan för längre eller kortare tid tjäna som en buffert mot prisförändringarnas spridning från led till led. Men deras effekt kan också vara den motsatta. När företagen förutser en prisförändring, kan de söka anpassa sin lagerpolitik, öka lagren vid prisstegring och minska dem vid prisfall. Lagren blir då inte längre en buffert mot prisspridningen utan en faktor, som förstärker och påskyndar spridningen. Om man ser till utvecklingen på längre sikt, minskar emellertid lagrens relativa betydelse snabbt.

Därmed är vi framme vid analysens tidsdimension, all statistik analys' stora krux. I de föregående typfallen har vi gått fram steg för steg. Själva prisspridningsmekanismen har där åskådliggjorts som en rad på varandra följande förflyttningar från ett jämviktsläge till ett annat. Det ligger nära till hands att tolka detta tillvägagångssätt som en primitiv förloppsanalys utförd med den komparativa statistikens metodik. För varje länk i prisspridningskedjan gäller, som

⁷ Jfr *Kungl. Maj:ts proposition 1954:180* s. 145 ff.

⁸ Från att under de första efterkrigsåren ha legat högre eller ungefär i paritet med hemmamarknadspriserna har exportpriserna på våra jordbruksprodukter numera sjunkit så att dessa priser för närvarande beräknas ligga i genomsnitt 20 procent lägre än priserna inom landet. Den överskottsproduktion, som för närvarande avsätts på export, har uppskattats till 8 procent av jordbrukets totala avsaluproduktion. Den med exportprisfallet sammanhängande höjningen av den inhemska prisnivån för jordbruksprodukter torde därför inte överstiga 2 procent. Se C. E. Odhner, *Jordbruket vid full sysselsättning*, Stockholm, 1953, s. 93 och *Kungl. Maj:ts proposition 1954:180*, s. 146. Förslag till nya riktlinjer för prissättningen på jordbruksprodukter har nyligen framlagts av särskilt tillkallade sakkunniga. Deras betänkande, *Prissättningen på jordbruksprodukter*, *SOU 1954:39*, innehåller en utförlig diskussion av här berörda spörsmål.

redan understrukits, mycket snäva förutsättningar om att »allt annat är oförändrat». Men dessa förutsättningar är ej helt identiska från länk till länk. I samband med varje förflyttning från ett jämviktsläge till ett annat inträffar nämligen alltid en eller flera pris- eller kvantitetsförändringar. Det, som är oförändrat under en förflyttning, är därför inte detsamma som det, som är oförändrat under nästa.

Med den lutning som utbuds- och efterfrågekurvorna haft i diagrammen skulle man kunna hävda att den föregående analysen har ett »medellångt» tidsperspektiv. Samtidigt måste emellertid det formella draget i analysen understrykas. Resonemangen har visserligen förts stegvis, men de olika stegen har saknat närmare tidsprecisering. I och för sig skulle samma metodik lika väl kunna tillämpas vid en beskrivning av extremt kortsiktiga, momentana förändringar som vid en skildring av pris- och kvantitetsförändringarna vid en långsiktig, tidskrävande anpassning av produktionen till en förändring i utlandspriserna. Denna mångtydighet hos den tillämpade metodiken — som den delar med så mycken annan statistisk teori — har både för- och nackdelar, men minskar i varje fall ej resonemangens allmän giltighet. Själva tidlösheten gör att den statistiska teorin kan tillämpas över tidsperioder av snart sagt vilken längd som helst.

Men kvar står att bristen på tidsprecisering lätt medför oklarheter, då resonemang av denna typ skall tillämpas på konkreta situationer. För att undvika detta är det nödvändigt, att utbuds- och efterfrågekurvornas form och tidsdimension preciseras närmare. Detta kan endast ske på grundval av empiriska undersökningar.

I avvaktan på sådana undersökningar, som skulle kunna ge den ett mera konkret innehåll, får den föregående partiella analysen betraktas som ett försök till renodling av vissa element i själva prisspridningsprocessen för enstaka produkter.

Så snart export- och importprisvariationerna omfattar någorlunda stora varuområden, måste man ta hänsyn till deras inflytande på den allmänna ekonomiska utvecklingen inom landet. Spörsmålet blir då inte längre hur prisimpulserna sprids från produkt till produkt, utan hur utlandstransaktionerna påverkar den allmänna pris- och inkomstnivån och den totala sysselsättningen inom landet. Dessa senare problem har hittills hållits instängda bakom de snäva »ceteris paribus»-förutsättningarna. Rent teoretiskt borde det vara möjligt att gradvis upplösa dessa premisser och samtidigt utvidga analysen till att omfatta ett större antal produkter. I det följande skall vi emellertid gå en annan väg och i stället uppsöka ett nytt abstraktionsplan, de totala kategoriernas. Men detta betyder ej någon brytning med den nu genomförda partiella analysen. Tvärtom får man tänka sig att det totala ekonomiska skeendet i betydande utsträckning byggs upp av delförlopp av det slag vi här sökt analysera.

KAPITEL 5

Modell och metod

Som bör ha framgått av introduktionen till denna del är det inte meningen att här söka ge någon allmängiltig, kvantitativt preciserad teori för hur den svenska ekonomin fungerar i olika tänkbara situationer. Framställningen skall i stället begränsas till en starkt schematisk beskrivning av de interna ekonomiska förändringar, som utlandstransaktionerna kan tänkas ge upphov till i en svensk ekonomi av efterkrigstyp. Också med denna begränsning behövs emellertid en förenklad kopia, en »modell» av den svenska ekonomin, där vi kan följa återverkningarna av olika yttre förändringar.

Även om man hela tiden söker ha svenska förhållanden för ögonen, är variationsmöjligheterna vid konstruktionen av en sådan teoretisk modell mycket stora. Detta sammanhänger bland annat med vår bristande kunskap om de faktiska förhållandena och med modellens med nödvändighet starkt förenklade och abstrakta karaktär. Å ena sidan tvingas man att göra antaganden om samband, som många gånger inte kan prövas statistiskt, å andra sidan tvingas man att abstrahera eller se bort från en mängd omständigheter, som kan tänkas vara väsentliga. Båda dessa förhållanden är besvärande, men kanske särskilt det senare. De gjorda antagandena kan ju i regel redovisas explicit, medan det däremot är uteslutet att redovisa allt det som inte kommer med i en förenklad modell.¹

I. Grundläggande premisser

Hur bör nu en enkel modell av den svenska ekonomin se ut för att vi skall kunna använda den vid ett studium av utlandsstransaktionernas inflytande under efterkrigstiden? Som framgått av det föregående är friheten vid valet av förenklade förutsättningar betydande. Ja, den är till och med så stor att det ofta är svårt att på ett övertygande sätt motivera varför vissa förutsättningar föredragits framför andra. Sålunda kommer till exempel den följande analysen — utan annan motivering än för enkelhets eller bekvämlighets skull — att koncentreras till de

¹ Något litet härav kan väl redovisas inledningsvis och något kan väl också »tolkas in» i modellen efteråt, men det hjälper inte stort om implicita, men grundläggande premisser är illa anpassade till det problem, som skall behandlas. Många gånger saknar man för övrigt över huvud taget hållpunkter för att bedöma om antagandena bakom en modell är väl anpassade till den ekonomiska verklighet den vill belysa.

löpande transaktionerna. Förändringar på kapitalsidan, dvs. i vår in- och utländska förmögenhetsställning, kommer endast att tas upp i den mån de är en följd av eller en förutsättning för en viss utveckling av de löpande posterna.

En annan grundläggande premis för modellen, som visserligen har mycket som talar för sig men som ändå måste betraktas som i hög grad diskutabel, är dess uppdelning på tre huvudsektorer. Dessa har valts så att de såvitt möjligt skulle kunna användas för att belysa det ekonomiska reaktionssättet hos stat, företag och konsumenter inför förändringar i utlandstransaktionerna.

Vi antar, att det på något sätt är möjligt att klart avgränsa dessa tre sektorer från varandra. Till den första sektorn, staten, får man tänka sig att inte bara de statliga myndigheterna utan även kommunerna förs. Huruvida de affärsdrivande verken och andra av stat och kommun ägda företag skall föras till den statliga sektorn är en i detta sammanhang öppen fråga. För ett sådant förfaringsätt talar att dessa enheters ekonomiska handlande delvis bestäms genom politiska beslut, eller i varje fall i princip kan tänkas bestämt genom sådana beslut. Å andra sidan brukar det framhållas, att de offentliga företagen i praktiken i mångt och mycket reagerar på samma sätt som de privata och att det därför är mera berättigat att föra dem till företagssektorn och endast låta deras inlevererade överskott gå till den statliga sektorn. I konjunkturinstitutets nationalbokföring förs de offentliga affärsföretagen — bland annat av beräkningstekniska skäl — till företagssektorn. Då det i detta sammanhang ej förefaller att vara någon central fråga hur man gör, skall vi här utan mera ingående överväganden följa institutets praxis.

Den andra sektorn, hushållen, omfattar alla enskilda konsumenter och där redovisas deras inkomster och utgifter. All privat och offentlig affärsmässig verksamhet, som tillhandahåller varor eller tjänster, tänkes slutligen förlagd till den tredje sektorn, företagssektorn. Transaktionerna med utlandet tänkes genomgående ske via företagssektorn.

Det är måhända onödigt att påpeka, att den här skisserade gränsdragningen mellan olika sektorer, liksom all stark schematisering, måste te sig rätt godtycklig och dessutom måste vara mycket svår att strikt genomföra i praktiken. Uppdelningen mellan hushåll och företag förutsätter till exempel en personlighetsklyvning hos den enskilde företagaren, som, särskilt då det gäller fria yrken och mindre affärsföretag och jordbruk, är svår att åstadkomma. Här blundar vi emellertid för dessa svårigheter. På tal om sektorindelningen bör till sist understrykas, att det inte är meningen att den skall vara en tvångströja vid den fortsatta analysen. Där så erfordras, kommer den i vissa sammanhang att drivas längre eller modifieras på annat sätt. I andra fall, där redan en tresektorsmodell ter sig som en onödig komplikation, kommer vi endast att arbeta med en eller två sektorer.

En tredje svepande förutsättning, som vi tillsvidare skall göra och som är mycket vanlig i ekonomisk teori, är att de ekonomiska transaktionerna inom respektive sektorer inte spelar någon nämnvärd roll vid förklaringen av de ekonomiska förloppen. En konsekvens av detta antagande är, att analysen i huvudsak begränsas till de transaktioner, som äger rum mellan de tre sektorerna och mellan dem och

utlandet. Vad detta antagande betyder i andra avseenden, vilka sammanhang som härigenom utesluts från analysen, är svårare att säga.²

En fjärde betydelsefull förenkling ligger däri, att den modell det här är fråga om, i första hand tar sikte på att belysa verkningarna av variationer i olika totala ekonomiska storheter. Det är storheter som den totala exportvolymen, den genomsnittliga konsumtionsprisnivån, den totala produktionen och sysselsättningen, vilka kommer att stå i centrum för intresset. Man kan säga, att detta förutsätter de sedvanliga indexproblemen entydigt lösta, eller man kan ta sin tillflykt till formuleringar av samma typ, som anförts i not 2 ovan. Men det går ej att komma ifrån att en sådan förenkling, när det gäller exempelvis den svenska utrikeshandeln med dess snabbt växlande och starkt olikartade utveckling för olika varor och varugrupper, i hög grad reducerar modellens realism. Senare skall dock vissa försök göras att komplettera analysen på denna punkt.

2. Det förenklade transaktionsschemat

Det kan här endast bli tal om att ta med de allra viktigaste slagen av transaktioner mellan de olika sektorerna i modellen. En stark förenkling av den svenska nationalbokföringens redan i sig förenklade schema är nödvändig.³

Vad först den offentliga sektorn beträffar skall vi på intäkt- eller kreditsidan endast skilja mellan tre slags inkomster, nämligen

*direkta skatter på företag,
direkta skatter på privatpersoner och
indirekta skatter.*

De två första intäktskategorierna kräver ingen särskild kommentar. Uppböörden av de indirekta skatterna tänkes helt och hållet ske inom företagssektorn. Till dessa räknas också — trots de invändningar som kan riktas däremot — de offentliga affärsföretagens överskott, diverse avgifter för offentliga tjänster och kommunernas intäkter vid försäljning av varor och tjänster. De offentliga utgifterna tänkes också fördelade på tre huvudgrupper, nämligen

*löner,
köp av varor och tjänster samt
transferringar.*

² Antagandet innebär bland annat ett avskärande av möjligheten att behandla sådana ekonomiska processer som helt och hållet utspelas inom en och samma sektor. En sektormodell av det här diskuterade slaget fungerar därför strängt taget som om det endast funnes en stat, ett företag och ett hushåll. Med en likartad formulering brukar man ibland säga att den fungerar som om alla företag eller hushåll vore homogena, dvs. lika i för modellen relevanta avseenden, eller i varje fall som om det funnes ett genomsnittligt eller typiskt reaktionssätt från dessas sida. Om så inte är fallet, saknar sektorindelningen raison d'être. Med en sådan formulering springer man emellertid i stor utsträckning ifrån såväl fördelningsproblemen som de interna processerna inom sektorerna. Det är endast i starkt begränsad omfattning, som man kan ta hänsyn till de indirekta verkningarna härav på de olika sektorernas externa transaktioner.

³ Jfr Ingvar Ohlsson, »Nationalbokföring för åren 1938/39 och 1946—1950» i *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B:13*, Stockholm, 1951, samt Olof Lindahl, »Nationalräkenskap för Sverige 1949—52» i bilaga till *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A:23*, Stockholm, 1953.

De offentliga köpen av varor och tjänster uppdelas i vissa sammanhang på investering och konsumtion.

Transfereringarna består dels av inkomstöverföringar till hushållssektorn i form av folkpensioner, barnbidrag m. m., dels av subventioner av olika slag till företagssektorn. Som transferering räknas också de statliga nettoräntebetalningarna och om dessa görs det medvetet orealistiska antagandet, att de helt och hållet går till hushållen.

Ett summariskt förfaringssätt är oundvikligt på denna punkt. Det statistiska materialet i nationalbokföringen medger nämligen ej någon fullständig bruttoredo-visning av ränte- och utdelningsbetalningar med fördelning på sektorer. Som en arbetshypotes, bland många möjliga, har vi i detta sammanhang valt att sammanföra de offentliga nettoräntebetalningarna med övriga transfereringar till hushållen. Företagssektorns nettobetalningar av räntor och utdelningar har å andra sidan, som närmare kommer att beröras i det följande, lika hundraprocentigt antagits gå som inkomst till hushållssektorn. Ett så godtyckligt förfaringssätt kan endast försvaras med att de nettobelopp, det rör sig om, i detta sammanhang kan betraktas som tämligen små.

Differensen mellan löpande inkomster och utgifter för den offentliga sektorn motsvarar därmed närmast saldot på en driftbudget för den samlade statliga och kommunala verksamheten, med den skillnaden dock, att i denna differens ingår de avskrivningar som belastar utgiftssidan i driftbudgeten.

När det är fråga om enskilda inkomsttagare, vill man ofta i den ekonomiska teorin dra en skarp gräns mellan inkomster av arbete och inkomster av kapital, främst därför att dessa inkomster i regel disponeras på olika sätt. I ett samhälle som det svenska med ett mycket stort antal självständiga företagare inom jordbruk, hantverk, handel och fria yrken är emellertid denna gräns mycket svår att dra. Detta kommer tydligt fram i nationalbokföringen. I stora drag kan man säga, att hushållens inkomster där erhålls som en summa av fem olika element. Tre av dessa erhålls huvudsakligen via taxeringsstatistiken, nämligen löner, enskilda företagens inkomster och nettoinkomsterna av kapital.⁴ Härtill kommer en mycket brokig restpost, som bland annat omfattar vid taxeringen utelämnade inkomster och diverse andra fel i det statistiska materialet, samt, som femte post, inkomsttransfereringar från den offentliga sektorn.

För den ekonomiska analysens skull behövs i det följande en spaltning av företagarkinkomsterna på lön och kapitalinkomst, liksom också en fördelning av restposten på dessa element. Statistiska hållpunkter för en sådan uppspaltning saknas i stort sett samtidigt som restposten, som redan nämnts, måste betecknas som synnerligen osäker. Varje försök att bryta ned hushållens inkomster på löner respektive kapitalinkomster måste därför ge ett tämligen godtyckligt resultat. Detsamma gäller i än högre grad en uppspaltning av den osäkra restposten. Endast ett raskt hugg kan lösa denna gordiska knut. För att komma vidare har vi helt enkelt

⁴ Ett undantag utgör dock jordbrukarinkomsterna. Uppgifterna härom hämtar konjunkturinstitutet ur jordbrukskalkylen.

antagit, att tre fjärdedelar av summan av företagarinkomster och restpost under ett visst basår, 1946, var av lönekaraktär. Denna löneandel har sedan för övriga år antagits variera proportionellt mot företagets samlade löneutbetalningar. Till den residual, som därvid blir kvar, har därefter lagts företagets nettoutbetalningar av räntor och utdelningar. (Jfr ovan.) Det siffermässiga resultatet av dessa överväganden framgår av nedanstående tabell.

Tabell 5. Uppskattning av företagarinkomsternas och restpostens fördelning på löner respektive kapitalinkomster.

Miljoner kronor.

Post i nationalbokföringen	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
1. Företagarinkomster (I:14)...	2 900	3 110	3 390	3 620	3 990	4 700	5 140
2. Restpost (I:15).....	1 430	1 606	1 855	1 931	2 043	2 446	2 825
3. Summa.....	4 330	4 716	5 245	5 551	6 033	7 146	7 965
4. $\frac{3}{4}$ av summan.....	3 248						
5. Index för företagets löneutbetalningar (I:1).....	100	114	127	131	138	167	195
6. Inkomster av lönekaraktär (5) × (4).....	3 248	3 703	4 125	4 255	4 482	5 424	6 334
100							
7. Residual (3) — (6).....	1 082	1 013	1 120	1 296	1 551	1 722	1 631
8. Räntor och utdelningar från företagssektorn, netto (I:16)	130	140	141	149	154	235	319
9. Inkomster med karaktär av kapitalinkomster (7) + (8)...	1 212	1 153	1 261	1 445	1 705	1 957	1 950

Källa: Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A:25, bilaga A, Stockholm, 1954, s. 153 ff. De romerska siffrorna inom parentes i tabellen anger respektive posters beteckning i nationalbokföringen. Jämför exkurs 3, s. 238.

Det är lätt att resa invändningar mot den här redovisade schematiska uppdelningen, men det är svårt att ange något alternativt förfaringssätt, som är klart överlägset. Det kan kanske tyckas, att en »löneandel» på 75 procent är för hög. Häremot kan genmälas, att enbart jordbrukarinkomsterna, som till dominerande del är av lönekaraktär, utgjorde mer än hälften av de totala företagarinkomsterna år 1946. Det bör kanske till sist nämnas, att de totala taxerade löneinkomsterna under efterkrigstiden stigit snabbare än de deklarerade företagarinkomsterna. Dessa skillnader förstärks ytterligare, då man försöker renodla löne- och kapitalinkomster på det sätt som här beskrivits.

Den tredje stora inkomstposten för hushållens del är inkomsttransfereringarna från den offentliga sektorn och vi får därmed i princip följande tre inkomstskategorier

löner,
kapitalinkomster och
transfereringar.

Hushållens utgifter vållar inga bekymmer i detta sammanhang. De uppdelas endast på direkta skatter och konsumtion av varor och tjänster.⁵ Saldot mellan inkomster och utgifter blir lika med det personliga nettosparandet. Här ingår också merparten av försäkringssparandet. Ett approximativt mått på hushållens försäkringssparande har erhållits genom att ta skillnaden mellan hushållens premiebetalningar och de utfallna försäkringarna.

Inom företagssektorn, slutligen, tänker vi oss att intäkterna skapas genom
export,
inhemsk försäljning,
investering och
lagerökning.

Till dessa fyra huvudposter skall också egentligen som en särskild inkomstpost läggas de subventioner, som företagen erhåller från stat och kommun. I modell-sammanhangen har vi emellertid i regel eliminerat denna post, som är relativt liten. Den inhemska försäljningen av varor och tjänster från företagssektorn går dels till hushåll, dels till det offentliga. Sett ur hela företagssektorns synpunkt är investering och lagerökning helt och hållet interna inkomstposter. Då investeringen här räknas brutto, dvs. inklusive reparationer, underhåll och reinvestering, motsvarar posterna investering och lagerökning den del av produktionsresultatet, som stannar inom företagssektorn och används för att vidmakthålla eller utvidga dess realkapitalutrustning i vidaste mening.

På företagssektorns utgiftssida skall vi beakta följande fem utgiftskategorier
import,
löner,
direkta företagsskatter,
indirekta skatter samt
kapitalutgifter.

Saldot mellan inkomster och utgifter representerar företagssparandet. Eftersom företagssektorns egen investering räknas brutto, kommer inte bara företagens »nysparande» utan också deras avskrivningar att ingå i detta saldo, som också kan betecknas som företagssektorns behållna bruttovinst.

Det bör observeras att begreppet kapitalutgifter härövan har en mycket snäv innebörd. Här ingår endast sådana löpande kapitalutgifter, som ger upphov till kapitalinkomster inom hushållssektorn, dvs. i stort sett nettot av ränte-, utdelnings- och vinstbetalningar till enskilda personer.

Det nu sagda kan sammanfattas i följande enkla bokföringsschema. Hur transaktionerna mellan olika sektorer hänger ihop framgår av de symboliska beteckningarna, vilka så långt möjligt överensstämmer med den inom penningvärdeundersökningen i övrigt gängse terminologin.

⁵ I konsumtionsvärdet inräknas de få och relativt obetydliga indirekta skatter, som erläggs direkt av hushållen. De viktigaste av dessa är bilskatten på privatbilar och fastighetsskatten på egnahem. Även de avgifter av olika slag, som hushållen betalar till stat och kommun, betraktas som en indirekt skatt och inräknas i konsumtionsvärdet. Jämför på denna punkt vad som tidigare sagts beträffande den offentliga sektorns inkomster.

Tabell 6. Bokföringsschema för modellens tre sektorer.

Debet		Kredit	
	<i>I. Stat</i>		
Löner.....	L_o	Direkta skatter.....	$T_f + T_p$
Köp av varor och tjänster.....	$C_o + I_o$	Indirekta skatter.....	T_i
Transfereringar.....	$U_p + U_f$		
Saldo.....	S_o		
	<i>II. Hushåll</i>		
Direkta skatter.....	T_p	Löner.....	$L_f + L_o$
Konsumtion.....	C_p	Kapitalinkomster.....	D_f
Saldo.....	S_p	Transfereringar.....	U_p
	<i>III. Företag</i>		
Import.....	M	Export.....	X
Löner.....	L_f	Inhemsk försäljning.....	$C_p + C_o + I_o$
Direkta skatter.....	T_f	Investering.....	I_f
Indirekta skatter.....	T_i	Lagerförändring.....	H
Kapitalutgifter.....	D_f	Subventioner.....	U_f
Saldo.....	S_f		
	<i>Bytesbalans</i>		
Export.....	X	Import.....	M
		Saldo.....	S_b

3. Tillämpning på efterkrigsåren

Det nu uppställda förenklade analys-schemat är så allmänt, att det lånar sig till många syften. Å ena sidan kan man till exempel använda det för en statistisk registrering av det bokföringsmässiga resultatet av den ekonomiska aktiviteten under en gången period. Å andra sidan kan man ha det som stomme vid konstruerandet av olika hypotetiska ekonomiska förlopp. Vårt huvudsyfte är här det senare. Även om det ur vissa synpunkter kan te sig som en onödig utvikning, skall vi emellertid dröja ett ögonblick vid den första aspekten och i tabell 7 redovisa en starkt koncentrerad version av efterkrigstidens svenska nationalbokföring. Till grund för siffrorna i tabell 7, som samtliga avkortats till hundratal miljoner, ligger det mera utförliga nationalbokföringssammandrag för våra tre huvudsektorer, som presenteras i exkurs 3. Där anges för varje post, hur den erhållits ur konjunktur-institutets nationalbokföring. Tabell 7 har i sin tur erhållits genom att på siffrorna i exkurs 3 tillämpa de sammanslagningar och schematiska uppdelningar, som berörts i det föregående. Uppgifterna i tabell 7 måste därför bedömas med all tillbörlig reservation. Som redan framgår av den starka avrundningen, har avsikten endast varit att få fram den ungefärliga storleken hos olika poster. Detta räcker för att ge oss byggstenar vid konstruktionen av modellförloppen i fortsättningen.⁶

⁶ Den ekonomiska utveckling, som återspeglas i tabell 7, skall inte kommenteras i detta sammanhang. Den som är intresserad härav hänvisas till Ingvar Ohlsson, »Samhällsekonomiskt bokslut för perioden 1946—1953», *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A:25*, Stockholm, 1954, s. 7—36.

Tabell 7. *Approximativa modelldata för efterkrigsåren.*

Miljoner kronor, löpande priser. Källa: Se exkurs 3, s. 238.

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
<i>Sektor I: FÖRETAG</i>							
Debet							
Import cif.....	3 400	5 200	4 900	4 300	6 100	9 200	8 900
Löner.....	12 700	14 500	16 100	16 700	17 500	21 200	24 800
Kapitalutgifter.....	1 200	1 200	1 300	1 400	1 700	2 000	1 900
Direkta företagsskatter.....	500	500	600	800	800	1 100	1 700
Indirekta skatter.....	2 800	2 800	3 000	3 300	3 400	3 800	4 100
Saldo	4 300	3 700	4 500	4 600	5 700	7 300	6 000
Summa debet	24 900	27 900	30 400	31 100	35 200	44 600	47 400
Kredit							
Export fob och tjänstenetto....	3 300	3 800	4 500	4 800	6 300	10 100	9 100
Inhemsk försäljning.....	16 100	17 300	19 000	19 500	21 200	24 500	27 300
Egen investering.....	5 100	6 000	6 200	6 300	7 200	8 600	9 500
Lagerförändring.....	+ 100	+ 400	+ 300	+ 100	- 100	+ 1 000	+ 800
Subventioner.....	300	400	400	400	600	400	700
Summa kredit	24 900	27 900	30 400	31 100	35 200	44 600	47 400
<i>Sektor II: HUSHÅLL</i>							
Debet							
Direkta skatter.....	1 900	2 900	3 100	3 200	3 100	4 400	5 400
Utgifter för varor och tjänster..	14 500	15 700	17 100	17 400	18 900	21 500	23 600
Saldo	+ 100	- 100	+ 1 200	+ 1 600	+ 1 500	+ 2 300	+ 3 600
Summa debet	16 500	18 500	21 400	22 200	23 500	28 200	32 600
Kredit							
Löner.....	14 400	16 400	18 300	18 900	19 900	24 100	28 400
Kapitalinkomster.....	1 200	1 200	1 300	1 400	1 700	2 000	2 000
Transfereringar.....	900	900	1 800	1 900	1 900	2 100	2 200
Summa kredit	16 500	18 500	21 400	22 200	23 500	28 200	32 600
<i>Sektor III: STAT</i>							
Debet							
Löner.....	1 600	1 900	2 200	2 300	2 400	2 900	3 600
Köp av konsumtionsvaror och tjänster.....	700	700	900	1 000	1 000	1 300	1 500
Köp av investeringsvaror och tjänster.....	800	900	1 000	1 100	1 300	1 700	2 100
Transfereringar till hushåll.....	900	900	1 800	1 900	1 900	2 100	2 200
Subventioner till företag.....	300	400	400	400	600	400	700
Saldo	900	1 400	400	600	100	900	1 100
Summa debet	5 200	6 200	6 700	7 300	7 300	9 300	11 200
Kredit							
Direkta skatter.....	2 400	3 400	3 700	4 000	3 900	5 500	7 100
Indirekta skatter.....	2 800	2 800	3 000	3 300	3 400	3 800	4 100
Summa kredit	5 200	6 200	6 700	7 300	7 300	9 300	11 200

4. Motivering av metodvalet

Under kriget och de första efterkrigsåren, då offentlig priskontroll var en utbredd företeelse i många länder, betraktades prisutvecklingen i stor utsträck-

ning som helt bestämd från kostnadssidan. Ett vanligt tillvägagångssätt vid bestämmandet av olika faktorerers betydelse för till exempel konsumtionsprisernas utveckling mellan två tidpunkter var då följande. Problemet sågs i första hand som ett kalkylproblem. Det gällde att »förklara» den inträffade prisutvecklingen under hänvisning till olika kostnadsfaktorers förändringar. För att göra detta bestämde man — så långt det nu gick — kostnadskomponenterna bakom de olika posterna i konsumtionsprisindex. Detta kunde antingen ske mera i detalj, vara för vara eller post för post, eller mera summariskt i en överslagskalkyl för hela den privata konsumtionen. Kostnadsredovisningens omfattning kunde vara mycket växlande men inskränkte sig i regel till de rörliga kostnaderna. Hade man på detta sätt fått en uppfattning om kostnadsmonstret bakom konsumtionsprisindex vid en viss tidpunkt och kände man dessutom den relativa prisförändringen för olika kostnadsposter fram till en annan tidpunkt, kunde man tydligen räkna ut den »kostnads-mässigt motiverade» förändringen i konsumtionspriserna. Denna förändring kunde sedan jämföras med den faktiskt observerade.

Om de två förändringarna stämde någorlunda överens, låg det sedan nära till hands att säga, att de olika kostnadsposterna haft så och så stor andel i konsumtionsprisförändringen.

Kalkyler av detta slag lämpar sig bäst för situationer med stora pris- och kostnadsförändringar. Flertalet kostnadsposter förskjuts då i samma riktning, den relativa betydelsen av osäkerheten i det statistiska materialet blir mindre och omdömen av typen »importprisernas andel i konsumtionsprisstegringen är x procent, medan lönernas är y procent» kan då tänkas ha ett betydande upplysningsvärde. Kalkyler av detta slag kan också vara till nytta vid prognoser över den framtida prisutvecklingen i situationer, där stora kostnadsförändringar förväntas.

Vid en uppdelning på kostnadselement av detta slag, den må ske på förhand eller i efterhand, måste metodens begränsning hållas i minnet. Så länge man inte säger mer än att så eller så stor del av den totala kostnadsförändringen faller på den ena eller den andra kostnadsposten är man på någorlunda säker mark.⁷ Det farliga är emellertid — som erfarenheten noggsamt visar — att det är så lätt att glida över till påståenden av typen » x procent av konsumtionsprisstegringen beror på höjda importpriser» eller »löneökningar är orsak till halva konsumtionsprisstegringen». Närmare eftertanke ger vid handen att kalkyler, som genom själva sin uppläggning fullständigt ser bort från förhållandena på efterfrågesidan liksom överhuvudtaget från ömsesidigheten i de ekonomiska sammanhangen, i regel inte kan tas till intäkt för orsaksomdömen av detta slag.⁸

⁷ Härvid bortses från alla de praktiska och teoretiska problem, som uppkommer vid fastställandet av de olika kostnadselementen och dessas förändringar.

⁸ Det skulle i så fall vara under speciella omständigheter, till exempel i en situation med bestående köpkraftsöverskott och effektiv priskontroll. Det ekonomiska läget i Sverige under det andra världskriget kan i rätt stor utsträckning sägas ha varit av denna karaktär. Det är mot bakgrunden av detta förhållande, som man bör bedöma uppläggnings av den undersökning rörande pris- och kostnadsläget under kriget, som på sin tid utfördes inom konjunkturinstitutet som ett led i utredningarna angående ekonomisk efterkrigsplanering. (Se *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B:4*, Stockholm, 1945.) Genom att — så långt det gick — fastställa kostnadsmonst-

En återblick på tabell 7, s. 78, kan vara klagörande i detta sammanhang. Låt oss betrakta förändringarna inom företagssektorn mellan åren 1950 och 1951 och låt oss för enkelhets skull medvetet se bort ifrån de inte alltför stora volymförändringar, som ägde rum mellan dessa två år. Företagskontots debetsida kan då betraktas som ett slags total kostnadskalkyl för hela företagssektorn. Av denna kalkyl framgår att stegrade importkostnader motsvarade 33 procent, ökade lönekostnader 39 procent och höjda indirekta skatter 4 procent av bruttoproduktionsvärdets förändring. Eftersom vi bortsett från möjligheten av volymförändringar, kan denna förändring också betraktas som ett mått på den allmänna prisnivåns höjning. Vi skulle därmed ha »förklarat» 76 procent av den totala prisstegringen; resten skulle vara att återföra på stegrad bruttovinst (inklusive företagsskatter).

I och för sig skulle man emellertid lika väl kunna söka förklaringen till prisstegringen mellan 1950 och 1951 bland faktorerna på efterfrågesidan. Av kreditsidan i tabellen framgår att exporten svarade för inte mindre än 40 procent, ökad privat konsumtion för 28 procent och ökad offentlig förbrukning av konsumtions- och investeringsvaror för 7 procent av bruttoförsäljningsvärdets ökning. Sedda ur företagssektorns synpunkt kan export, privat konsumtion och offentlig förbrukning — på lika goda eller lika dåliga grunder som nyss import och löner — betraktas som utifrån givna, autonoma faktorer. Med utgångspunkt från förhållandena på efterfrågesidan skulle vi därmed också ha »förklarat» cirka 75 procent av den totala prisstegringen. Resten, som i detta fall motsvarar ökningen i bruttoinvesteringarnas värde, finge däremot betraktas som en inom själva företagssektorn bestämd storhet, vars förändring i princip skulle kunna härledas ur de externa faktorerna.

Att vi på detta sätt fått en »dubbel» förklaring av prisstegringen sammanhänger med själva arten hos de ekonomiska sammanhangen. Dessa är i regel inte så beskaffade, att en i efterhand gjord uppdelning av prisstegringen på olika element utan vidare kan tolkas om till orsaksförklaring. Det förefaller i stället vara så, att det ekonomiska skeendet i de flesta fall bestäms av en rad samverkande faktorer, som dessutom sinsemellan påverkar varandra. Det torde endast vara i undantagsfall, som sambanden är så ensidiga och så enkelriktade att en dylik omtolkning framstår som berättigad. Vad speciellt erfarenheterna från åren 1950—1952 beträffar, behövs intet djupare begrundande för att det skall bli uppenbart hur importprisstegring, exportprishöjning och inkomstökning betingade varandra ömsesidigt i den process, som ledde till den starka penningvärdeförsämringen under dessa år.

ret bakom krigsårens prisstegring ville denna undersökning ge hållpunkter för bedömningen av utsikterna för prisutvecklingen efter krigets slut. Då tedde sig denna metodik försvarlig, även om prognosvärdet av undersökningen blev ringa. Detta berodde emellertid främst på att uppskattningarna av den framtida prisnivån byggde på den då allmänt accepterade, men, som det senare skulle visa sig, helt orealistiska förutsättningen om konstanta lönesatser och vinster (*a. a.*, s. 82). Trots att betingelserna för kostnadsbetraktelser av detta slag försämrades i takt med avvecklingen av krigsårens regleringar, kom samma metodik till användning vid nationalbudgetkalkylerna ännu så sent som 1951. (Se *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B:12*, Stockholm, 1951, s. 94 f.)

En av fördelarna, och kanske den största, med den periodanalytiska metod, som vi skall tillämpa i det följande, är att den ger oss vissa möjligheter att belysa hur olika ekonomiska förändringar successivt betingar varandra. Vi kan på detta sätt — om också blott hypotetiskt — tränga bakom de i efterhand konstaterade värdena på olika storheter och direkt ta sikte på att belysa det förlopp, som givit upphov till dessa värden. Detta bör kunna ge en bättre inblick i det ekonomiska skeendet och ett större mått av förklaring än de tidigare kritiserade mekaniska uppdelningarna. Metoden har emellertid också sina risker. Den är starkt spekulativ och analysens resultat undandrar sig i regel empirisk verifikation.

En periodanalys kan utformas på många olika sätt, men karakteristiskt för dem alla är att de utgår ifrån att det råder vissa kvantitativt fixerade samband mellan olika ekonomiska storheter under en serie på varandra följande tidsperioder. Antagandena om dessa samband kan emellertid vara mycket skiftande och de kan också varieras från en period till en annan, varför denna metodik lätt låter sig anpassa till mycket artschilda problem. Antagandena kan gälla såväl de i efterhand, ex post, konstaterade värdena på olika storheter som de på förhand, ex ante, förväntade eller planerade värdena.

De samband mellan olika storheter, som det är fråga om vid en periodanalys, kan i princip vara av två slag, nämligen ömsesidiga eller ensidiga. I det förra fallet bestäms två eller flera storheters värden under en viss period om inte med ögonblicklig samtidighet så dock simultant ur periodens synpunkt. I det senare fallet antas sambanden i regel spänna över flera perioder och vara enkelriktade, så att till exempel resultatet av den ekonomiska aktiviteten under en viss period entydigt tänkes bestämma förväntningarna för eller handlandet under nästa period.⁹ I de följande hypotetiska modellförloppen kommer — beroende på det problem som skall belysas — olika typer av samband och antaganden att prövas.

Innan modellförloppen presenteras, kan det vara skäl att ännu en gång påminna om deras abstrakta karaktär. Visserligen har värdena på de ekonomiska storheter som spelar med valts i nära anslutning till svenska förhållanden och visserligen eftersträvar den ackompanjerande texten en realistisk anknytning till aktuella ekonomiska problem, men detta får ej skymma det fundamentala faktum, att en periodanalys av detta slag alltid måste förbli en utomordentligt stark abstraktion av verkligheten. Detta blir uppenbart redan när man börjar grubbla över en så skenbart enkel sak som periodens längd.¹⁰ Rent formellt kan man infoga samtliga ekonomiska relevanta händelser i en periodanalys genom att göra perioden tillräckligt kort och förlägga merparten av dessa händelser till skarvarna mellan perioderna. Men detta leder snabbt till en urvattning av analysen. Väljer man å andra sidan att arbeta med en någorlunda lång period, säg ett kvartal eller ett år, kompliceras skeendet under själva perioden. De ömsesidiga sambanden ökar i för-

⁹ För en mera utförlig diskussion av dessa frågor se »Om simlantanitet i ekonomiska modeller» av Ragnar Bentzel och Bent Hansen, *Ekonomisk Tidskrift*, 1953:2, s. 81—99.

¹⁰ Jämför Erik Lundberg, *Studies in the Theory of Economic Expansion*, Stockholm, 1937, s. 46 ff.

hållande till de ur analytisk synpunkt betydligt lätthanterligare ensidiga sambanden, och man löper över huvud taget risk att missa en stor del av det faktiska skeendet under själva perioden.

Efter dessa kortfattade allmänna reflexioner presenteras nu i de två följande kapitlen ett antal alternativa modellförlopp i förhoppning att dessa — trots sin med nödvändighet abstrakta karaktär — skall lyckas fånga några väsentliga drag i den svenska ekonomins sätt att reagera inför förändringar i utlandstransaktionerna. I anslutning till en inom ekonomisk teori vanlig praxis görs därvid en skarp boskillnad mellan sådana förlopp, som genereras av prisförändringar, och sådana, som kan tänkas uppkomma vid förändringar i utlandstransaktionernas volym. De förlopp, där prisaspekten renodlas, kommer att behandlas i kapitel 6, medan volymförloppen, som har speciell betydelse ur sysselsättningssynpunkt, tas upp i kapitel 7.

KAPITEL 6

Prisförlopp

De starkt förenklade modellförlopp, som redovisas i detta kapitel, avser att renodla prissidan i det ekonomiska skeendet. Samtliga förlopp tar sin utgångspunkt i en situation med full sysselsättning och stabil prisnivå. I detta läge tänker vi oss att det inträffar en allmän höjning av export- eller importpriser, vars återverkningar på den interna ekonomin vi vill söka belysa. En följd av prisaspektens renodling är att intresset i det följande framför allt kommer att koncentreras till de externa prisförändringarnas effekt på pris- och lönebildningen inom landet.

För att det hela skall bli lättare att överblicka, skall ett i hög grad orealistiskt antagande läggas till grund för modellförloppen i detta kapitel. Vi skall nämligen genomgående förutsätta, att den inhemska produktionens liksom utlandstransaktionernas kvantitativa omfattning och sammansättning förblir oförändrade under hela den tidrymd förloppen omspannar. Detta antagande kan förefalla svårt att smälta. Det strider uppenbarligen mot våra erfarenheter, som ger vid handen att prisförändringar som regel åtföljs av kvantitetsförändringar. Till försvar för den här valda premissen kan emellertid anföras att vi hela tiden behandlar en situation med full sysselsättning, där det, i varje fall på kortare sikt, kan väntas föreligga en avsevärd stelhet i produktionsinriktningen samtidigt som den totala produktionen inte kan ökas i någon nämnvärd grad. De kvantitetsförändringar, som vi bortser ifrån i det följande, kan därför beräknas vara av tämligen ringa omfattning jämfört med de prisförändringar vi studerar. I formellt hänseende är den här genomförda »frysningen» av produktionsstrukturen en fullständig parallell på kvantitetssidan till det inom de keyneska sysselsättningsteorierna gängse antagandet om konstanta priser och löner, ett antagande som för övrigt skall läggas till grund för resonemangen i kapitel 7.

Förloppen i detta kapitel har även flera andra gemensamma drag. Sålunda har primärperiodens längd genomgående antagits motsvara ett kvartal. Utgångsläget för samtliga förlopp, det vill säga de numeriska värdena för period 0, har vidare valts i ungefärlig anslutning till den svenska nationalbokföringen för år 1950.¹ Även om utgångsläget på detta sätt fått en viss verklighetsförankring, har någon detaljerad överensstämmelse mellan modellförloppen och den faktiska inflationsprocess, som följde på Koreakrigets utbrott, inte eftersträfvats. Övriga premisser

¹ Jämför tabell 7 i föregående kapitel, s. 78.

för förloppen har i regel valts med ledning av »common sense»-betonade överväganden och allmänna föreställningar om de ekonomiska sammanhangens natur. Bestämmande för premissvalet har framför allt varit en önskan att på ett överskådligt sätt jämföra konsekvenserna av olika alternativ för pris- och lönebildningen. Det är mot denna bakgrund som de många gånger ytterst schematiska antagandena om beteendemönstret hos hushåll och företag får ses, liksom också den offentliga sektorns starkt förenklade reaktion.

Den fortsatta framställningen disponeras på följande sätt. I ett första avsnitt presenteras förlopp, genererat av en exportprisstegring. I nästa avsnitt behandlas konsekvenserna av en isolerad importprisstegring. I ett tredje avsnitt, slutligen, redovisas förlopp med samtidig export- och importprisstegring.

I. Exportprisstegring

Låt oss tänka oss, att en tämligen allmänt utbredd exportprisstegring inträffar i en situation med full sysselsättning inom landet, god förhandlingsposition för löntagarna och tämligen hög företags- och banklikviditet. Likväl antas det i utgångsläget föreligga jämvikt i den meningen att den interna prisnivån är stabil. Vilka återverkningar kan exportprishöjningen med här valda premisser tänkas få på den allmänna ekonomiska utvecklingen inom landet?

Den omedelbara effekten av exportprisuppgången blir en ökning av bruttovinsten inom exportproduktionen. I vanliga fall skulle man föreställa sig, att exportföretagen då skulle sträva och även lyckas att utvidga sin produktion. Vi har emellertid antagit, att produktionsstrukturen förblir låst. I konsekvens härmed får vi tydligen tänka oss, att expansionssträvandenas enda resultat blir en spridning av prisstegringen — och därmed också av bruttovinstökningen — från de i exporten direkt engagerade företagen till tillverkare av råvaror och halvfabrikat. Som närmare utvecklats i ett föregående kapitel kan det härvidlag bli fråga inte bara om vertikal spridning bakåt mot tidigare produktionsled, utan även om horisontell och vertikal spridning framåt mot senare led i produktionsprocessen. Väsentligt i detta sammanhang är emellertid att hela denna process utspelas inom företagssektorn. Då vi har förutsatt att produktionens storlek och inriktning förblir oförändrade, påverkas företagssektorns totala bruttovinst inte av förskjutningar i dess fördelning på olika företag.²

Så länge exportprisstegringen endast leder till en ökning av företagssektorns bruttovinst, händer inte mycket ur förloppssynpunkt. Det är först i och med att den medför förändringar inom de övriga sektorerna av samhällsekonomin, som förloppet kommer i gång på allvar. I modellen — liksom i verkligheten — är det

² Även om vinsten för hela företagssektorn här kallas bruttovinst, därför att den innehåller avskrivningar m. m., är denna bruttovinst sedd ur synpunkten av de enskilda företagen ett nettobegrepp. Den erhålls nämligen genom sammanslagning av samtliga företags vinster eller förluster. Om det därför i samband med prisspridningsprocessen inträffar en vinstökning hos ett företag, som motsvaras av en lika stor vinstminskning hos ett annat företag, lämnar detta företagssektorns bruttovinst oberörd.

på tre huvudvägar, som den av exportprisstegringen orsakade inkomstökningen inom företagssektorn helt eller delvis överförs till andra sektorer, nämligen genom ökade löneutbetalningar, genom ökade kapitalutgifter och genom ökade skatter. Det bör för säkerhets skull ännu en gång påpekas, att kapitalutgifterna här räknas netto för företagssektorn som helhet. Som framgått av föregående kapitel, omfattar denna utgiftskategori i detta sammanhang endast sådana löpande kapitalutgifter, som ger upphov till kapitalinkomster för hushållssektorn, dvs. i stort sett nettot av ränte-, utdelnings- och vinstbetalningar till enskilda personer.

Vad lönerna beträffar kommer vi i det följande att ta hänsyn dels till den löneglidning, som sker under avtalsperioderna, dels till olika alternativ för de årliga löneuppgörelserna. I fråga om kapitalutgifterna är också olika möjligheter tänkbara. För enkelhets skull skall vi dock anta, att det råder ett konstant förhållande mellan bruttovinstens förändring och kapitalutgifternas variation från period till period. Då aktieutdelningarna i verkligheten i regel släpar betydligt efter bruttovinststegringen, får merparten av denna utgiftsförändring till en början antas falla på enskilda företagare i stället för på aktiebolag. För att konkretisera kan man till exempel tänka sig, att en exportprisstegring på trävaror snabbt leder till ökade vinster för privata skogsägare.

Förutom genom ökade löne- och kapitalutgifter till hushållssektorn reduceras den behållna bruttovinsten inom exportproduktionen genom stegrade skattebetalningar till staten. Den i verkligheten ofta betydande tidsförskjutningen mellan företagsinkomsternas stegring och de däremot svarande ökade direkta skattebetalningarna skapar här vissa svårigheter vid förloppsmodellens konstruktion. I stora drag fungerar det svenska skattesystemet för närvarande så, att företagen betalar preliminärskatt beräknad på inkomsten under ett föregående år. Därest de löpande intäkterna under ett visst år i efterhand visar sig ha stegrats, finns dels möjlighet till viss jämkning i de preliminära skattebeloppen, dels möjlighet till s. k. fyllnadsbetalning före den 30 april påföljande år. Utnyttjas inte denna möjlighet, får företaget betala kvarskatt under första hälften av nästföljande år. Den skatt, som faller på en viss inkomststegring, betalas följaktligen i stor utsträckning först ett eller två år senare. Transaktion och betalning är med andra ord tämligen vitt skilda åt i tiden.

Nu kan man tänka sig — och många företag gör också på det sättet — att skatterna tillåts belasta driftsresultatet kontinuerligt och att motsvarande medel avsätts till en skattefond inom företagen. Om företagen reagerar på det sätt, blir beskattningens »inkomstdödande» effekt ögonblicklig; den fulla effekten på företagslikviditeten inträder däremot först när skattebeloppet inbetalas till statsverket. Det är också i regel först per denna senare tidpunkt, som de ökade skatterna beaktas vid statsmakternas finanspolitiska överväganden.

För att inte i onödan komplicera modellförloppen skall vi dock genomgående förutsätta, att de direkta skatterna belastar det löpande driftsresultatet för varje enskild period samt att de även uppförs som inkomst för den offentliga sektorn under samma period.

Hur kapitalutgifter och direkta företagskatter varierar med förändringar i bruttovinsten för företagssektorn som helhet beror i praktiken i hög grad på vilka företag, som träffas av bruttovinstförändringen, deras vinstläge och deras avskrivningsmöjligheter. Här skall kort och gott antas, att förändringarna i företagskatter, kapitalutgifter och bruttovinst förhåller sig som 1 : 1 : 5. Denna relation motsvarar faktiskt ungefär förändringarna (ex post) mellan åren 1950 och 1951 sådana dessa återges i tabell 7 i föregående kapitel.³ Mellan andra i tabellen medtagna år håller denna relation dock inte alls.

Vad de indirekta skatterna beträffar bygger modellförloppen också på förenklande antaganden. Som redan tidigare framhållits, tänkes dessa skatter uteslutande falla på konsumtionsvaror och uppbörderna av dem antas uteslutande ske via företagssektorn. De förutsätts utgå med en fast procentsats på värdet och varierar följaktligen i takt med den allmänna konsumtionsprisstegringen. Vidare räknas de netto, dvs. med avdrag av subventioner till företagen.

Vi har hittills diskuterat exportprishöjningen och dess effekt på företagssektorns utgiftssida. Därefter är det lämpligt att ta upp frågan, hur de ökade löne- och kapitalinkomsterna kan tänkas påverka hushållssektorn i modellen. Här öppnar sig ett rikt fält av möjliga samband. Vi skall inskränka oss till det fall, där inkomstförändringar under en period påverkar hushållens efterfrågan under samma period. Ur modellens synpunkt betyder detta att sambandet mellan inkomst och efterfrågan är samtidigt eller simultant. Detsamma antas också gälla förhållandet mellan enskilda personers inkomster och skattebetalningar. Vidare skall göras ett inom ekonomisk teori mycket vanligt antagande, nämligen att de totala marginella kvoterna är konstanta under hela förloppet. Detta innebär, att en bestämd och oförändrad andel av inkomstförändringen från en period till en annan antas gå till skattebetalning, respektive vända sig som efterfrågan mot konsumtionsvarumarknaderna. De numeriska värdena på dessa marginella kvoter differentieras dock allt efter inkomstkällans art på följande starkt stiliserade sätt.

	Vid förändring i:		
	Löne- inkomst	Kapital- inkomst	Transfererings- inkomst
<i>Går till:</i>			
Konsumtionsvaruefterfrågan	50 %	—	100 %
Direkta skatter	30 %	50 %	—
Sparande (ex ante)	20 %	50 %	—

Den höga konsumtionsbenägenheten vid förändring i transfereringsinkomsterna motiveras dels av att dessa huvudsakligen går till hushåll med relativt låga inkomster, dels av att vi — som kommer att framgå av det följande — räknar med en betydligt mindre stegring i transfereringsinkomster än i till exempel löneinkomster. Det bör måhända för säkerhets skull understrykas, att det här hela tiden

³ Se kapitel 5, s. 78.

är fråga om kvoter mellan värdebelopp. Sådana reala storheter som sysselsättning, produktionsvolym och export- eller importvolym förändras över huvud taget ej i de förlopp, det här gäller. Däremot sker en viss omfördelning av produktionsresultatet mellan olika kategorier inkomsttagare.

På konsumtionsvarumarknaden uppträder ej endast hushållens efterfrågan. Även den offentliga sektorn efterfrågar konsumtionsvaror och -tjänster. Denna statliga efterfrågan förutsätts reallt sett oförändrad under hela förloppen. Vi antar vidare, att det av staten efterfrågade sortimentet av varor och tjänster har en sådan sammansättning, att det alltid träffas av en lika stor genomsnittlig prisstegring som det av hushållen efterfrågade urvalet.

Det återstår att beröra efterfrågan på investeringsvaror och -tjänster. Enligt de här valda premisserna kommer denna efterfrågan från två håll: dels från staten, dels från företagen själva. I den mån företagen utför sina investeringar i egen regi — något som framför allt torde gälla reparationer — föreligger strängt taget ingen marknadsprisbildning, men vi bortser här från denna möjlighet. Bland investeringsefterfrågans olika bestämningsfaktorer väljer vi i denna modell att lägga huvudvikten vid företagets vinstutveckling. Även om många andra faktorer spelar in vid investeringsplanernas uppgörande, förefaller det i detta sammanhang motiverat att tillmäta företagsvinsterna strategisk betydelse. I dem sammanbryts resultatet av företagets ekonomiska verksamhet, de bestämmer utrymmet för självfinansiering av investeringarna och de har ett stort inflytande på företagets framtidsförväntningar. Då det tar en viss tid att uppgöra investeringsplaner, har det ansetts som en rimlig approximation att låta vinstförändringen under en period bestämma investeringsefterfrågans förändring under närmast följande period.

En relativt betydande del av den under en period registrerade löpande bruttovinsten får tänkas gå till avskrivningar och olika fondavsättningar. Om företagen själva finansierar sina investeringar, sätter själva bruttovinstökningen en gräns för ökningen i efterfrågan på investeringsvaror. Men graden av självfinansiering kan självfallet vara mycket växlande. Något handgripligt sammanhang mellan förändringen i bruttovinst och investeringsefterfrågan behöver därför ej föreligga. För våra syften räcker det emellertid att säga, att förändringen i företagssektorns totala efterfrågan för investeringsändamål under en period står i en bestämd numerisk relation till den sammanlagda bruttovinstförändringen under närmast föregående period. Hur investeringsverksamheten finansieras är i detta sammanhang likgiltigt. I modellförloppen i detta avsnitt har genomgående antagits, att företagets investeringsefterfrågan under en period motsvarar precis hälften av bruttovinstens ökning under föregående period.

Den offentliga investeringsefterfrågan antas reallt oförändrad och de offentliga investeringarnas sammansättning antas vara sådan, att de träffas av samma genomsnittliga prisförändring som de privata investeringarna.

Till sist är vi så framme vid de för förloppen avgörande pris- och lönebildningsantagandena. Vi börjar därvid med prisbildningsantagandet, som vi valt att göra så enkelt som möjligt och gemensamt för samtliga förlopp i detta avsnitt.

Som följd av de antaganden, som tidigare redovisats, medför exportprisste-
ringen i modellförloppen en från period till period successivt ökad monetär efter-
frågan. Såväl på konsumtionsvarumarknaden som på investeringsvarumarknaden
möter denna ökade efterfrågan — på grund av det speciella antagandet om pro-
duktionsmönstrets »frysning» — ett kvantitativt oförändrat utbud av varor och
tjänster. Under dessa omständigheter förefaller det mest ändamålsenligt att tänka
sig, att prisbildningen helt styrs från efterfrågesidan på ett sådant sätt, att den
genomsnittliga prisstegetringen på såväl konsumtions- som investeringsmarknaden
exakt motsvarar den monetära efterfrågeökningen.⁴ Den under varje period in-
träffande prisstegetringen fyller då precis »gapet» mellan utbud och efterfrågan och
någon lagerförändring inträffar ej. Det senare står i god samklang med antagandet
om den stela produktionsinriktningen.

Det förefaller inte nödvändigt, att i detta sammanhang gå närmare in på själva
marknadsförhållandena. Det är tydligt, att en prissättning, som under varje en-
skild period åstadkommer jämvikt mellan utbud och efterfrågan, i praktiken kan
tänkas åstadkommen på många olika sätt. Man kan till exempel föreställa sig, att
det råder ren konkurrens mellan köparna och att dessa omedelbart vid periodens
början bjuder upp priserna till den nivå, som motsvarar den ökade efterfrågan.
Eller man kan tänka sig, att företagen har en mer eller mindre markerad mono-
polställning, att de anteciperar efterfrågeökningen och att de sätter upp priserna
därefter. En hel rad mellanformer mellan dessa två ytterligheter är också tänkbara.
Så länge resultatet av prisbildningen under varje period blir sådant, att det upp-
fyller formeln i not 4 nedan, är det ur modellförloppens synpunkt likgiltigt på vad
sätt detta resultat uppnåtts.

Till sist skall så de årliga löneuppgörelserna mellan den privata arbetsmarkna-
dens parter infogas i förloppen, liksom också de därmed nära sammanhängande
besluten om statliga löne- och transfereringsbetalningar.

Vad företagssektorns löneutbetalningar beträffar antar vi, att det redan under
förloppens första år äger rum en viss löneglidning till följd av det förbättrade
vinstläget inom exportproduktionen. De statliga löne- och transfereringsutbetal-
ningarna antas däremot förbli oförändrade under förloppens fyra första kvartal.
Vid det första årets slut antas nya löneuppgörelser bli träffade för nästa år. Lön-
tagarnas förhandlingsposition bedöms vara stark och vi skall pröva konsekven-
serna av tre alternativa lönekrav från deras sida. Vi förutsätter därvid, att dessa
krav tillmötesgås från arbetsgivarnas sida, och får då tre skiljaktiga förlopp för
det följande året.

⁴ Om den totala monetära efterfrågan, som vänder sig mot marknaden, betecknas med E , skall
de genomsnittliga priserna under period 0 och period 1 i så fall uppfylla följande villkor.

$$\frac{\sum p_1 q}{\sum p_0 q} = \frac{E_1}{E_0}$$

Eftersom q -na förutsatts oförändrade, är den allmänna prisnivåns förändring därmed entydigt
bestämd. I fråga om de individuella prisförändringarna, $\frac{p_1}{p_0}$, är däremot variationsmöjligheterna
fortfarande betydande.

De hypotetiska lönekraven kan tänkas utformade på många olika sätt. I det första av de fall vi skall betrakta antas löntagarna formulera sitt lönekrav — som här liksom i det följande förutsätts enhetligt för hela företagssektorn — med utgångspunkt från bruttovinstens stegring under år 1. De antas kräva en så stor lönehöjning utöver genomsnittsnivån under år 1, att den totala lönesummans ökning under år 2 blir lika stor som den totala bruttovinstens ökning under år 1. Man skulle kunna säga att löntagarna i detta fall tillämpar ett rent statistiskt resonemang, när de söker »ta igen» den inkomstökning, som exportprisstegringen givit upphov till hos företagen. Trots lönehöjningen kvarstår emellertid en betydande bruttovinstökning under år 2. I konsekvens härmed har vi antagit, att löneglidningen inom företagssektorn fortsätter under årets tre sista kvartal.

I nästa fall tänker vi oss, att löntagarna anlägger ett mer dynamiskt betraktelsesätt och kräver en så stor lönehöjning, att deras andel i bruttonationalproduktens värde blir densamma som i utgångsläget under period 0. Någon löneglidning antas inte längre förekomma.

I det tredje fallet, slutligen, tänker vi oss, att målet för lönehöjningen sätts ännu högre. Vi skall nämligen där förutsätta, att löntagarna eftersträvar och även lyckas med att pressa tillbaka företagssektorns bruttovinst till samma nominella belopp, som den hade under period 0. Ingen löneglidning.

Så nära samordnad som den privata och den statliga lönepolitiken numera blivit, har det tett sig berättigat, att i samtliga tre alternativ räkna med samma lönestegring inom den offentliga sektorn som inom den privata. Någon löneglidning har dock inte antagits äga rum inom den statliga sektorn.

De statliga transfereringarna till hushållssektorn har en mycket blandad karaktär, men kan — i den mån de består av pensioner, barnbidrag och dylikt — inte undgå att påverkas av prisuppgången, om än med en viss eftersläpning. Vi har här antagit, att deras sammanlagda belopp stiger hälften så starkt som de statliga löneutbetalningarna.

Därmed har vi avslutat den tämligen omständliga redogörelsen för de förutsättningar, som modellförloppen i detta avsnitt bygger på. Innan vi går vidare och presenterar själva förloppen i tabell 8, A—C, kan det måhända anses motiverat, att i en särskild not⁵ ge en matematisk sammanfattning och precisering av de olika antagandena.

⁵ I det följande används samma grundläggande beteckningar, som tidigare redovisats i tabell 6, kapitel 5, s. 77. Det där angivna beteckningssystemet har emellertid måst kompletteras i vissa avseenden.

Variablernas värden under en viss period, n , betecknas sålunda med stor bokstav och en »övre» index, $X^{(n)}$, $C_p^{(n)}$, $I_f^{(n)}$ osv. Oindicerade variabler används dock för att ange värdena i utgångsläget, under period 0.

Symbolen Δ används för att beteckna förändringen mellan två på varandra följande perioder, exempelvis

$$\Delta_n X = X^{(n)} - X^{(n-1)}.$$

Den totala förändringen från 0-läget till period n betecknas med liten bokstav och en övre index, $x^{(n)} = X^{(n)} - X$.

Liten bokstav utan övre index används för att ange förändringen från 0-läget till de jämviktslägen, som förekommer i alternativ II och III.

Genomgående gäller att index endast utsatts i de fall, där så ansetts erforderligt.
Slutligen bör påpekas att samtliga kvartalssiffror, liksom i tabell 8, anges uppräknade till årnsnivå.

A. *Gemensamma antaganden för samtliga perioder.*

Företag: $\Delta T_f : \Delta D_f : \Delta S_f = 1 : 1 : 5,$
 $\Delta T_i = 0,15 (\Delta C_p + \Delta C_o),$
 $\Delta_n I_f = 0,5 \Delta_{n-1} S_f,$
 $\Delta M = 0.$

Hushåll: $\Delta C_p = 0,5 \Delta L + \Delta U_p,$
 $\Delta T_p = 0,3 \Delta L + 0,5 \Delta D_f,$
 $\Delta S_p = 0,2 \Delta L + 0,5 \Delta D_f.$

Stat: $\frac{\Delta C_o}{C_o} = \frac{\Delta C_p}{C_p},$
 $\frac{\Delta I_o}{I_o} = \frac{\Delta I_f}{I_f}.$

B. *Speciella antaganden.*

År 1 (period 1—4):

För alla fyra perioderna gäller:

$$\begin{aligned} \Delta X &= 1\ 000, \\ \Delta L_f &= 340, \\ \Delta L_o &= 0, \\ \Delta U_p &= 0. \end{aligned}$$

År 2 (period 5—8):

Alternativ I:

$$\begin{aligned} \Delta X &= 0, \\ l_f^5 - \frac{l_f^1 + l_f^2 + l_f^3 + l_f^4}{4} &= \frac{s_f^1 + s_f^2 + s_f^3 + s_f^4}{4}, \\ \Delta_n L_f &= 395 \quad (n \geq 6), \\ \frac{\Delta_5 L_o}{L_o} &= \frac{l_f^5}{L_f}, \\ \frac{\Delta_5 U_p}{U_p} &= 0,5 \frac{\Delta_5 L_o}{L_o}, \\ \Delta_n L_o &= \Delta_n U_p = 0 \quad (n \geq 6). \end{aligned}$$

Alternativ II:

$$\Delta X = 0.$$

Lönekravet är här formulerat med sikte på det slutliga jämviktsläge, som uppnås när prisförändringarna upphört även på investeringsmarknaden. Detta läge måste uppfylla ekvationen

$$(1 a) \quad 4000 + c_p + c_o + i_f + i_o = l_f + t_i + t_f + d_f + s_f.$$

Lönekravet blir då

$$\Delta_5 L_f = l_f - l_f^4, \text{ där } l_f \text{ uppfyller ekvationen}$$

$$(1 b) \quad \frac{l_f}{17\ 000} = \frac{4\ 000 + c_p + c_o + i_f + i_o}{28\ 000}.$$

Själva gången i de förlopp, som tabell 8 vill söka åskådliggöra, kan sammanfattas på följande sätt.

Det hela börjar med att den utifrån kommande prisstegringen kraftigt ökar företagsvinsterna inom exportproduktionen. En del av denna vinstökning absorberas emellertid omedelbart av ökade skattebetalningar samt genom löneglidning och större vinstöverföringar till hushållssektorn. Under intryck av de ökade företagsvinsterna stiger vidare — med en viss eftersläpning — företagens efterfrågan för investeringsändamål och priserna höjs på marknaden för investeringsvaror. Men det är först i och med löneuppgörelserna i skarven mellan år 1 och år 2, som en mera betydande inkomstöverföring från företagssektorn till hushållssektorn äger rum. Detta är också den enda punkt, där antagandena varierats i någon större omfattning. Hushållens ökade inkomster vänder sig, i den mån de inte går till skatt eller sparande, mot konsumtionsvarumarknaden. Priserna där drivs upp och en del av de tidigare överförda inkomsterna strömmar därmed åter till företagen.

Om man vill söka en anknytning till resonemangen i kapitel 4, kan man säga, att den ökning av efterfrågan på konsumtions- och investeringsvaror, som in-

De 4 000, som uppträder i ekvationerna 1 a och 1 b, är den sammanlagda ökning, som exportvärdet undergår till följd av prisstegringen. De 17 000 är företagssektorns totala löneutbetalningar under period 0 och de 28 000 motsvarar nationalproduktens värde i utgångsläget, här representerat av företagssektorns bruttoproduktionsvärde minskat med importen. Den statliga sektorns bidrag till nationalprodukten kommer därvid inte med. Men detta spelar ingen roll, eftersom detta bidrag här kan sättas lika med de offentliga löneutbetalningarna och dessa i sin tur antas variera proportionellt mot resten av nationalprodukten. Jämför löneantagandet här nedan.

I övrigt är antagandena i detta alternativ — så när som på löneglidningens upphörande — desamma som i föregående alternativ.

$$\frac{\Delta_5 L_0}{L_0} = \frac{l_f}{L_f},$$

$$\frac{\Delta_5 U_p}{U_p} = 0,5 \frac{\Delta_5 L_0}{L_0},$$

$$\Delta_n L_f = \Delta_n L_0 = \Delta_n U_p = 0 \quad (n \geq 6).$$

Dessa premisser är tillräckliga för att ur jämvikts- och lönekravsekvationerna eliminera samtliga obekanta utom l_f och s_f . Det sålunda reducerade ekvationssystemet

$$(2) \begin{cases} 4\,000 = 0,421 l_f + 0,829 s_f \\ 0,545 l_f = 1,4 s_f \end{cases}$$

har lösningen

$$l_f = 5\,384, \quad s_f = 2\,093.$$

Alternativ III:

Så när som på lönekravet är detta alternativ identiskt med alternativ II. Jämviktsekvationen är densamma, men kombineras denna gång med villkoret att bruttovinstökningen skall vara 0. Detta ger

$$(3) \begin{cases} 4\,000 + c_p + c_o + i_f + i_o = l_f + t_i + t_f + d_f + s_f \\ s_f = 0. \end{cases}$$

Via (2) ses lätt, att lösningen är $l_f = 9\,500$, $s_f = 0$.

Tabell 8 A. Alternativa förlopp, genererade av exportprisstejring vid full sysselsättning. Företagssektorn.

Siffrorna i miljoner kronor, uppräknade till årsnivå. Utgångsläge à la 1950.

Kvartal	Export	Privat konsumtion	Offentliga köp av konsumtionsvaror	Privat bruttoinvestering	Offentliga köp av investeringsvaror	Summa inkomster	Import	Löner	Indirekta skatter	Direkta skatter	Kapitalutgifter	Företags-sparande brutto
	X	C _p	C _o	I _f	I _o	M	L _f	T _i	T _f	D _f	S _f	
Utgångsläge	6 000	19 000	1 000	7 000	1 000	34 000	6 000	17 000	3 000	1 000	1 000	6 000
År 1	7 000	19 170	1 009	7 000	1 000	35 179	6 000	17 340	3 027	1 116	1 116	6 580
2	8 000	19 340	1 018	7 290	1 041	36 689	6 000	17 680	3 054	1 279	1 279	7 397
3	9 000	19 510	1 027	7 699	1 100	38 336	6 000	18 020	3 081	1 462	1 462	8 311
4	10 000	19 680	1 036	8 156	1 165	40 037	6 000	18 360	3 108	1 653	1 653	9 263
År 2												
Alternativ I	10 000	20 771	1 093	8 632	1 233	41 729	6 000	19 783	3 279	1 673	1 673	9 366
6	10 000	20 968	1 104	8 684	1 240	41 996	6 000	20 133	3 312	1 650	1 650	9 251
7	10 000	21 166	1 114	8 626	1 232	42 138	6 000	20 528	3 342	1 609	1 609	9 050
8	10 000	21 363	1 124	8 525	1 218	42 230	6 000	20 923	3 372	1 562	1 562	8 811
Jämviktsläge	10 000	21 363	1 124	8 322	1 189	41 998	6 000	20 923	3 372	1 529	1 529	8 645
Alternativ II	10 000	22 484	1 183	8 632	1 233	43 532	6 000	22 384	3 549	1 514	1 514	8 571
5	10 000	22 484	1 183	8 286	1 184	43 137	6 000	22 384	3 549	1 458	1 458	8 288
6	10 000	22 484	1 183	8 144	1 163	42 974	6 000	22 384	3 549	1 435	1 434	8 172
7	10 000	22 484	1 183	8 086	1 155	42 908	6 000	22 384	3 549	1 425	1 425	8 125
8	10 000	22 484	1 183	8 047	1 150	42 864	6 000	22 384	3 549	1 419	1 419	8 093
Jämviktsläge	10 000	22 484	1 183	8 047	1 150	42 864	6 000	22 384	3 549	1 419	1 419	8 093
Alternativ III	10 000	25 147	1 324	8 632	1 233	46 336	6 000	26 500	3 971	1 266	1 267	7 332
5	10 000	25 147	1 324	7 666	1 095	45 232	6 000	26 500	3 971	1 109	1 108	6 544
6	10 000	25 147	1 324	7 272	1 039	44 782	6 000	26 500	3 971	1 045	1 044	6 222
7	10 000	26 147	1 324	7 111	1 016	44 598	6 000	26 500	3 971	1 018	1 018	6 091
8	10 000	26 147	1 324	7 000	1 000	44 471	6 000	26 500	3 971	1 000	1 000	6 000
Jämviktsläge	10 000	25 147	1 324	7 000	1 000	44 471	6 000	26 500	3 971	1 000	1 000	6 000

Tabell 8 B. Alternativa förlopp, genererade av exportprisstegring vid full sysselsättning. Hushållssektorn.

Kvartal	Löner från företag	Löner från stat	Kapitalinkomster	Transferringar	Summa inkomster	Konsumtion	Direkta skatter	Enskilt sparande
	L_f	L_o	D_f	U_p		C_p	T_p	S_p
<i>Utgångsläge</i>	17 000	2 500	1 000	2 500	23 000	19 000	3 500	500
År I								
1	17 340	2 500	1 116	2 500	23 456	19 170	3 660	626
2	17 680	2 500	1 279	2 500	23 959	19 340	3 844	775
3	18 020	2 500	1 462	2 500	24 482	19 510	4 037	935
4	18 360	2 500	1 653	2 500	25 013	19 680	4 235	1 098
År 2								
5	19 738	2 902	1 673	2 701	27 014	20 771	4 779	1 464
6	20 133	2 902	1 650	2 701	27 386	20 968	4 886	1 532
7	20 528	2 902	1 609	2 701	27 740	21 166	4 983	1 591
8	20 923	2 902	1 562	2 701	28 088	21 363	5 079	1 646
∞	20 923	2 902	1 529	2 701	28 055	21 363	5 062	1 630
Jämviktsläge								
5	22 384	3 292	1 514	2 896	30 086	22 484	5 610	1 992
6	22 384	3 292	1 458	2 896	30 030	22 484	5 582	1 964
7	22 384	3 292	1 434	2 896	30 006	22 484	5 570	1 952
8	22 384	3 292	1 425	2 896	29 997	22 484	5 565	1 948
∞	22 384	3 292	1 419	2 896	29 991	22 484	5 562	1 945
Alternativ III								
5	26 500	3 897	1 267	3 199	34 863	25 147	6 903	2 813
6	26 500	3 897	1 108	3 199	34 704	25 147	6 824	2 733
7	26 500	3 897	1 044	3 199	34 640	25 147	6 792	2 701
8	26 500	3 897	1 018	3 199	34 614	25 147	6 779	2 688
∞	26 500	3 897	1 000	3 199	34 596	25 147	6 770	2 679

Tabell 8 C. Alternativa förlopp, genererade av exportprisstegring vid full sysselsättning. Den offentliga sektorn.

Kvartal	Direkta skatter på enskilda	Direkta skatter på företag	Indirekta skatter	Summa inkomster	Löner	Transferringar	Köp av konsumtionsvaror	Köp av investeringsvaror	Offentligt sparande
	T_p	T_f	T_i		L_o	U_p	C_o	I_o	S_o
<i>Utgångsläge</i>	3 500	1 000	3 000	7 500	2 500	2 500	1 000	1 000	500
År 1									
1.....	3 660	1 116	3 027	7 803	2 500	2 500	1 009	1 000	794
2.....	3 844	1 279	3 054	8 177	2 500	2 500	1 018	1 041	1 118
3.....	4 037	1 462	3 081	8 580	2 500	2 500	1 027	1 100	1 453
4.....	4 235	1 653	3 108	8 996	2 500	2 500	1 036	1 165	1 795
År 2									
<i>Alternativ I</i>									
5.....	4 779	1 673	3 279	9 731	2 902	2 701	1 093	1 233	1 802
6.....	4 886	1 650	3 312	9 848	2 902	2 701	1 104	1 240	1 901
7.....	4 983	1 609	3 342	9 934	2 902	2 701	1 114	1 232	1 985
8.....	5 079	1 562	3 372	10 013	2 902	2 701	1 124	1 218	2 068
Jämviktsläge	5 062	1 529	3 372	9 963	2 902	2 701	1 124	1 189	2 047
<i>Alternativ II</i>									
5.....	5 610	1 514	3 549	10 673	3 292	2 896	1 183	1 233	2 069
6.....	5 582	1 458	3 549	10 589	3 292	2 896	1 183	1 184	2 034
7.....	5 570	1 435	3 549	10 554	3 292	2 896	1 183	1 103	2 020
8.....	5 565	1 425	3 549	10 539	3 292	2 896	1 183	1 155	2 013
Jämviktsläge	5 562	1 419	3 549	10 530	3 292	2 896	1 183	1 150	2 009
<i>Alternativ III</i>									
5.....	6 003	1 266	3 971	12 140	3 897	3 199	1 324	1 233	2 487
6.....	6 824	1 109	3 971	11 904	3 897	3 199	1 224	1 095	2 389
7.....	6 792	1 045	3 971	11 808	3 897	3 199	1 324	1 039	2 349
8.....	6 779	1 018	3 971	11 768	3 897	3 199	1 324	1 016	2 332
Jämviktsläge	6 770	1 000	3 971	11 741	3 897	3 199	1 324	1 000	2 321

träffar under förloppens gång, skapar utrymme för en horisontell och framåtriktad vertikal spridning av exportprisförändringarna.⁶ Vid deras vertikala spridning bakåt mot tidigare produktionsled skapas motsvarande utrymme av sig självt. Prisspridningen går där hand i hand med spridningen av den köpkraftsökning, som härrör från exportvärdets stegring.

Hur påverkar nu exportprisuppgången den interna ekonomiska utvecklingen i de tre hypotetiska förloppen? Här, liksom i flertalet av penningvärdeundersökningens studier, är vi i första hand intresserade av återverkningarna på sysselsättning, penningvärde och inkomstfördelning. De eventuella sysselsättningseffekterna har medvetet uteslutits ur förloppen i detta kapitel genom det speciella antagandet om oförändrade kvantiteter. Återstår alltså pris- och inkomstfördelnings-effekterna.

Vad de förra beträffar kan konstateras, att den interna prisstegringen på konsumtionsvaror och -tjänster som väntat blir större, ju högre lönekraven sätts. Däremot blir prisstegringen på investeringsmarknaden mindre, ju högre lönehöjningen är. Detta beror på att investeringsefterfrågans storlek i modellen gjorts helt avhängig av bruttovinstens utveckling. Och den senare pressas successivt ned från alternativ I till alternativ III.

Den sammanlagda prisstegringseffekten, sådan den mäts genom förändringen i företagssektorns totala bruttoinkomster, ökar emellertid med lönehöjningen. Om vi tar sikte på de slutliga jämviktslägena, stiger den allmänna prisnivån med 24 procent i alternativ I, med 26 procent i alternativ II och med 31 procent i alternativ III. Prisstegringen är således i samtliga fall större än vad som framgår av en rent mekanisk uppräknings av bruttoinkomsten med det stegrade exportvärdet. En sådan uppräknings skulle endast resultera i en prisstegring på 4 000 : 34 000, dvs. med 12 procent. Som ett sammanfattande mått på den interna ekonomins känslighet för exportprisstörningar skulle man kunna använda kvoten mellan den totala slutliga bruttoinkomstökningen och den ursprungliga exportvärdestegringen. Denna »exportprismultiplikator» stiger från 2,0 i alternativ I till 2,2 i alternativ II och når värdet 2,6 i alternativ III.

Bakom dessa värden döljer sig emellertid, som vi har sett, ett betydligt mer komplicerat förlopp än som är vanligt vid gängse multiplikatorresonemang. De i tabell 8 redovisade förloppen kan inte gärna spelas baklänges och de nyss angivna värdena gäller därför endast vid prisstegring och strängt taget endast för en exportprisstegring av precis den storlek, som genererat förloppen. Skillnaden mot en vanlig sysselsättningsmultiplikator, som bygger på ett infinitesimalt betraktelsesätt och som gäller, vare sig primärförändringen är positiv eller negativ, är följaktligen betydande.

Förloppens konsekvenser ur inkomstfördelningssynpunkt kan sammanfattas på följande sätt.

⁶ På denna punkt, liksom för förloppen i dess helhet, förutsätts att betalningsmedelsförsörjningen är så elastisk, att den ej lägger något hinder i vägen för den allmänna inkomstexpansionen.

Beträffande den individuella inkomstfördelningen kan självfallet inte sägas mycket på grundval av totalkategorierna i tabell 8. Om man tar i beaktande den relativt starka progressionen i det svenska skattesystemet och tänker sig, att skatteskalorna förblir oförändrade, skulle man möjligen kunna dra vissa tentativa slutsatser rörande de efter skatt behållna inkomsterna. Som en följd av den betydande nominella inkomststegringen i samtliga förlopp borde nämligen — tycker man — fördelningen av de personliga inkomsterna efter skatt sammanpressas. Särskilt borde detta gälla, ifall samtliga löneinkomster stiger med samma procentsats. För att denna slutsats skall kunna bli helt säker, måste vi emellertid veta mer om den ursprungliga individuella inkomstfördelningen. Och härom säger den här använda modellen ingenting.

Däremot är modellen väl ägnad att belysa inkomstfördelningen mellan sektorerna. Men först måste vi bestämma oss för vad som skall menas med de olika sektorernas inkomst. Här, liksom i så många andra sammanhang, visar det sig att man kan definiera begreppet inkomst på olika sätt. Vi kan inte fördjupa oss i dessa frågor men måste ändå ta ställning till vad vi skall betrakta som de olika sektorernas inkomst. När det gäller företagssektorn, har vi valt att betrakta hela bruttovinsten som inkomst. Härigenom kringgås tills vidare avskrivningsproblemet.

För hushållssektorns del öppnar sig även med det här använda enkla bokföringsschemat flera möjligheter till inkomstdefinition. Man kan ta fasta på totalinkomsten och räkna med samtliga poster på kreditsidan. Man kan därifrån dra de direkta skatterna och får då den disponibla inkomsten. Och man kan slutligen avstå från att räkna med transfereringarna, som kan betraktas som en inkomstöverföring mellan enskilda hushåll. Det, som då blir kvar, skulle kunna betecknas som disponibel förvärvsinkomst. Om man vill att inkomsterna för de olika sektorerna skall bli lika med nationalinkomsten, får man sedan anpassa inkomstdefinitionen för den offentliga sektorn så att detta villkor uppfylls.⁷ Vi har här valt att ta fasta på hushållens disponibla inkomster, dvs. de inkomster, som hushållen sedan fördelar på konsumtion och sparande.

Inkomsten för den offentliga sektorn blir därmed en residual. Den definieras som summan av samtliga skatteintäkter minskad med transfereringsbetalningarna till hushållssektorn. Det kan synas oegentligt att göra detta avdrag från statsinkomsterna. I själva verket kan ju statsmakterna genom sina beslut påverka transfereringarnas storlek. Att de dras av, och att de disponibla statsinkomsterna därigenom blir snävare definierade än vanligt, är emellertid en konsekvens av den tidigare definitionen av hushållssektorns disponibla inkomst. En och samma inkomst kan inte samtidigt disponeras av två olika sektorer.

De olika förloppens effekt på fördelningen av den totala disponibla inkomsten sammanfattas i nedanstående tablå.

⁷ Även om detta här ter sig naturligt, kan det i andra sammanhang vara bättre att arbeta med mer bruttobetonade inkomstbegrepp för sektorerna, begrepp, som inte utan vidare kan summeras till en nationalinkomst.

Disponibel inkomst, procent.

	Företag	Hushåll	Stat	Summa
Utgångsläge, period 0.....	19,7	63,9	16,4	100,0
Period 4.....	25,4	56,8	17,8	100,0
Jämviktsläge, förlopp I.....	22,2	59,1	18,7	100,0
Jämviktsläge, förlopp II.....	20,2	60,8	19,0	100,0
Jämviktsläge, förlopp III.....	14,2	65,6	20,2	100,0

Som synes, förskjuts inkomstfördelningen kraftigt till företagens förmån under år 1. I och med lönehöjningarna under år 2 vrids inkomstfördelningen tillbaka i riktning mot utgångsläget. Det är dock först under förlopp III, som hushållen återvinner och passerar sin utgångsposition. Att det krävs så pass betydande lönehöjningar för att åstadkomma detta resultat, beror på att statens andel av den disponibla inkomsten i modellen successivt stegras till följd av de ökade skatterna.⁸

Utöver inkomstfördelningen mellan sektorerna kan det också vara av ett visst intresse att betrakta inkomstfördelningen inom sektorerna, och då speciellt inom hushållssektorn. I förloppen skiljs mellan tre typer av inkomst: lön, kapitalinkomst och transferering. De enskilda hushållens inkomst är sedan i mycket skiftande proportioner sammansatt av dessa tre element, samtidigt som den direkta beskattningens omfattning varierar efter totalinkomstens storlek m. m. Modellens siffror kan därför ej ge någon uppfattning om inkomstförskjutningarna mellan olika grupper av hushåll. Däremot kan vi få en uppfattning om hur inkomsterna ur olika källor utvecklats. Detta framgår av nedanstående indextal, som bygger på siffrorna i tabell 8 B.

	Löne- inkomster	Kapital- inkomster	Transfere- ringsinkomster
Utgångsläge, period 0.....	100	100	100
Jämviktsläge, förlopp I.....	122	153	108
Jämviktsläge, förlopp II.....	132	142	116
Jämviktsläge, förlopp III.....	155	100	128

Dessa indextal avser den nominella inkomsten före skatt och korresponderar därför inte direkt med uppgifterna i föregående tablå, vilka avsåg den disponibla inkomsten efter skatt. För att kunna fälla några omdömen om den senares fördelning skulle vi behöva känna skatternas fördelning på olika inkomst kategorier i utgångsläget, något som inte utan vidare framgår av modellförloppens siffror. Det förefaller emellertid rimligt att anta, att merparten av skatterna liksom av sparandet i utgångsläget kommer ur löne- och kapitalinkomster. Om så är fallet, kan vi därav i första hand dra slutsatsen, att de disponibla transfereringsinkom-

⁸ Marginalskatten på enskildas inkomster har i genomsnitt antagits vara ungefär dubbelt så stor som medelskattesatsen i utgångsläget.

sterna, liksom konsumtionen ur dem, stigit värdemässigt ungefär i takt med indexserien här ovan. Däremot stiger den disponibla delen av löne- och kapitalinkomsterna svagare än de nominella inkomsterna. Antar man till exempel, att det totala skattebeloppet på lönerna utgör 3 miljarder kronor i utgångsläget, medan kapitalinkomsterna beskattas med 400 miljoner kronor och transfereringsinkomsterna med 100 miljoner kronor, får man följande indexserier för den disponibla inkomstens utveckling.

	Disponibla löneinkomster	Disponibla kapitalinkomster	Disponibla transfereringsinkomster
Utgångsläge, period 0.....	100	100	100
Jämviktsläge, förlopp I.....	118	144	108
Jämviktsläge, förlopp II.....	126	135	116
Jämviktsläge, förlopp III.....	146	100	129

Man skulle kunna gå ett steg längre och göra ett kompletterande antagande om hushållssparandets fördelning i utgångsläget, för att på det sättet komma fram till slutsatser om den reala konsumtionens fördelning på olika inkomsttyper. Även utan en så detaljerad kalkyl inses emellertid, att det i detta hänseende föreligger markerade skillnader mellan de tre inkomstslagen, skillnader som går tillbaka på de stiliserade antagandena om de marginella benägenheterna och den olika takten i inkomststegringen. Transfereringsinkomsterna håller någorlunda sin plats i den reala konsumtionen, löneinkomsterna ökar sin andel och kapitalinkomsterna — där ju hela inkomstökningen antagits gå till skatt eller sparas — lägger beslag på en allt mindre del.

Så som de tre alternativa förloppen i tabell 8 konstruerats, har de alla det gemensamt, att de snabbt konvergerar mot ett jämviktsläge, så snart exportprisstegringen och lönehöjningen upphör. Det enda, som fortsätter att variera efter period 8, är företagssektorns bruttovinst och de därmed sammanhängande posterna, företagsskatter, kapitalutgifter och investeringar samt saldona för olika sektorer. Men denna variation går i samtliga fall tämligen snabbt mot noll. Att förloppen på detta sätt konvergerar mot bestämda gränsvärden är ytterst en konsekvens av samtliga de antaganden, som ligger till grund för förloppen. Strängt taget lär det knappast finnas något bland de många antaganden, som redovisats i det föregående, som inte skulle kunna varieras så att modellförloppen upphörde att konvergera. För att bevisa detta skulle man dock förmodligen på många punkter få formulera dessa antaganden på ett sådant sätt, att de framstod som mer eller mindre orimliga. Det finns emellertid ett par omständigheter, som förefaller att vara av särskild betydelse för konvergensen, och vi skall dröja ett ögonblick vid dem.

För det första är det tydligt, att »läckagen» i förloppen, dvs. i första hand skatter och enskilt sparande, verksamt bidrar till att dämpa efterfrågeökningen och därmed prisuppgången. Sålunda lägger marginalskatt och marginalsparande be-

slag på mer än hälften av inkomstökningen inom hushållssektorn. Betydelsefullt i detta sammanhang är vidare, att vi i så stor utsträckning arbetat med simultana samband, som — i varje fall temporärt — skapat jämvikt under varje period. Utrymmet för kumulativa processer har därigenom blivit starkt begränsat. Det enda genomgående rekursiva element, som ingår i förloppen, är det som sammanhänger med investeringsantagandet.

En relation, som förefaller att vara av stor betydelse för förloppen, är förhållandet mellan de marginella konsumtionsbenägenheterna och lönekostnadsökningen inom konsumtionsvaruproduktionen. Är de förra låga och den senare hög, leder en lönestegring vid här valda prisbildningsantaganden till en sänkning av bruttovinsten inom konsumtionsvaruproduktionen under den nivå, som rådde i jämviktsläget i period o .⁹ En liknande pressning av bruttovinstmarginalen inom investeringsproduktionen inträffar under alla omständigheter i förlopp III och, om löneandelen där är någorlunda stor, redan i förlopp II.

Om man betänker, att bruttovinsten i detta sammanhang innehåller avskrivningar och att behovet härav stiger med prisstegringen, är det tydligt, att nettovinsten, hur denna än definieras, kommer att pressas ned under det ursprungliga jämviktslägets nivå redan på ett tidigare stadium av förloppen. Detta gäller i särskilt hög grad förlopp III, där den totala bruttovinsten för hela företagssektorn uppgår till samma absoluta belopp i slutläget som i utgångsläget, samtidigt som den allmänna prisnivån stigit med över 30 procent. I verkligheten skulle man i en sådan situation få räkna med ett betydande motstånd mot så långtgående lönehöjningskrav, som förlopp III vill illustrera.

Mot denna bakgrund kan det med visst fog ifrågasättas, om slutlägena för förloppen i tabell 8 verkligen gör skäl för beteckningen jämviktslägen. I varje fall är det tydligt, att det är fråga om jämvikt i en mycket begränsad mening. Nettovinstläget är varken totalt eller — än mindre — inom olika produktionsgrenar detsamma som i utgångsläget. Bytesbalansen uppvisar ett stort överskott, som visserligen motvägs av ett ökat sparande inom landet, men som svårigen kan tänkas bestå i mera realistiska sammanhang. Att de jämviktslägen, mot vilka förloppen konvergerar, fått denna partiella och ofullständiga karaktär är en konsekvens av antagandet, att samtliga kvantiteter förblir oförändrade. Härigenom utesluts helt och hållet ur bilden alla de produktions- och konsumtionsomläggningar och all den överföring av produktiva resurser från ett område till ett annat, som i verkligheten kan beräknas åtfölja pris- och löneförändringar av den omfattning det här är fråga om.

Då det i hög grad skulle komplicera analysen, skall inte här göras något försök att införa kvantitetsförändringar i densamma. Vi skall dock med några ord beröra vad som skulle kunna tänkas bli följden, om den grundläggande premissen om

⁹ I modellen inträffar detta, när $l_c^{(n)} \geq (l_f^{(n)} + l_o^{(n)}) c_l + d_f^{(n)} \cdot c_d + u^{(n)} \cdot c_u + c_o^{(n)}$, dvs. när lönekostnadsökningen inom konsumtionsvaruproduktionen är större än den sammanlagda efterfrågeökningen på konsumtionsvaror från hushållssektorn och den offentliga sektorn. De små c :na betecknar här de marginella konsumtionsbenägenheterna för olika slag av inkomst.

konstanta kvantiteter upphävs. Vilka kvantitetsförändringar skulle då behöva beaktas?

En exportprishöjning, som inträffar i ett läge med full sysselsättning, kan väntas leda till en överföring av produktiva resurser från hemmamarknadstillverkningen till den nu mera lönande exportproduktionen. På kort sikt bromsas en sådan överföring av en rad olika tröghetsmoment. Det tar tid att ställa om produktionen och överföra arbetskraft. Om exportprishöjningen är bestående, blir en kapacitetsutvidgning inom exportindustrin lönande och även investeringsverksamheten kommer då att omriktas. De nu diskuterade produktionsomläggningarna går lättare och kan drivas längre, om importen tillåts expandera. Genom de höjda exportintäkterna skapas i och för sig valutamässigt utrymme för importökning. Om vi, som tidigare, antar att världsmarknadspriserna på våra importvaror ej förändras, framstår det under dessa omständigheter som realistiskt att räkna med en betydande importökning. Det är lämpligt att här skilja mellan två slags importökning.

Den ena, som har att göra med omdisponeringen av resurser, med den ökade inriktningen mot handelsutbyte med utlandet, är i stort sett neutral ur köpkraftsynpunkt och påverkar följaktligen inte nämnvärt den interna jämvikten vare sig i Sverige eller i utlandet. Export- och importvolym stiger i detta fall parallellt.

Det andra slagets importökning, som möjliggörs genom förbättrade »terms of trade», betyder en standardhöjning för landet i dess helhet. I stället för att sparas i form av en större valutaserv kan det förbättrade utbytesförhållandet med utlandet utnyttjas för ökad konsumtion och investeringsverksamhet inom landet. Som ett extremfall kan man tänka sig, att hela efterfrågeökningen på konsumtions- och investeringsmarknaderna vänder sig mot importerade varor. Den efterfrågemässigt bestämda prisstegringen på dessa marknader uteblir då och utrymmet för horisontell och vertikal spridning av exportprishöjningarna krymper. Tillspetsat kan man säga, att vi i stället reexporterar en del av det inflationstryck vi fått in i landet genom exportprishöjningen.

På tal om modellförloppen i tabell 8 bör till sist understrykas en omständighet, som måhända är ägnad att underlätta förståelsen av dessa. Den där, liksom i det följande, använda uppdelningen i exportproduktion, konsumtionsvaruproduktion och investeringsproduktion är till en del ett formellt konstgrepp, som skär rakt igenom de enskilda företagsenheter. Om man bortser från vissa på export helt inriktade företag och de allra sista leden i produktions- och distributionskedjan på hemmamarknaden, producerar i verkligheten ett och samma företag i regel för alla tre ändamålen. Man bör alltså inte tänka sig exportproduktionen förlagd till en enda grupp företag, som uteslutande sysslar därmed. Denna mångsidighet i de enskilda företagens produktion gör det på sätt och vis lättare att acceptera förloppens totala kategorier och genomsnittliga förändringar. De inledande pris- och bruttovinstökningarna blir nämligen spridda över ett vidare fält än som kanske omedelbart framgår av tabell 8. Man kan till och med, om man så vill, uppfatta förloppen där som gällande ett enda stort företag eller en grupp företag med identisk fördelning av sin produktion på export-, konsumtions- och investeringsvaror.

2. Importprisstegring

I detta avsnitt skall vi söka belysa, hur en allmän importprisstegring kan tänkas påverka den interna ekonomiska utvecklingen. Alltjämt förutsätts, att det råder full sysselsättning och intern jämvikt i utgångsläget samt att samtliga kvantiteter förblir oförändrade under hela förloppen. För att de tre modellförlopp, som redovisas i det följande, inte skall te sig orimliga, har vi förutsatt, att importprisstegringen går betydligt långsammare än den exportprisstegring, vars konsekvenser vi diskuterat i föregående avsnitt. Å andra sidan har importprisuppgången antagits pågå även under år 2.

Den omedelbara effekten av importprisuppgången blir under dessa förutsättningar en höjning av kostnadsnivån inom de delar av produktion och distribution, som arbetar med importerade varor och tjänster. Eftersom kvantitetsförändringar är uteslutna i modellen, finns det endast ett sätt på vilket de företag, som träffas av importkostnadsökningen, kan reducera sin bruttovinstminskning, nämligen genom att i sin tur höja priserna. För att kunna belysa de processer, som därvid kan tänkas uppstå, måste vår tidigare använda modell kompletteras med antaganden om kostnadsstrukturen inom export-, konsumtions- och investeringsvaruproduktion och samtidigt måste nya antaganden göras om pris- och lönebildningen.

Några säkra hållpunkter för en uppdelning av företagssektorns totalkostnader på de tre delsektorer, det här är fråga om, finns inte. Den i det följande använda kostnadsfördelningen, som redovisas i tabell 9, måste därför — även om den ifråga om de två största kostnadsposterna, import och löner, har ett visst verklighetsunderlag — betraktas som helt hypotetisk.

Tabell 9. Hypotetisk kostnadsfördelning inom företagssektorn.

Miljoner kronor.

Produktion för	Import	Löner	Indirekt skatt	Direkt skatt	Kapitalutgifter	Bruttovinst	Summa
Export	600	3 000	—	300	300	1 800	6 000
Konsumtion	4 000	10 000	3 000	400	400	2 200	20 000
Investering	1 400	4 000	—	300	300	2 000	8 000
Summa	6 000	17 000	3 000	1 000	1 000	6 000	34 000

I och med att kostnadsstrukturen är känd inom dessa tre huvudgrenar av produktionen, kan man tydligen avgöra i vilken omfattning de träffas av olika typer av kostnadsstegringar. Därmed är en grund lagd för formulerandet av prisbildningsantaganden. De senare skall nämligen i detta avsnitt — i motsats till i det föregående, där efterfrågeförhållandena antogs vara bestämmande — formuleras med utgångspunkt från förändringarna på kostnadssidan. Hänsyn kommer emellertid hela tiden att tas till den omständigheten, att efterfrågan i regel är otillräcklig för att bära upp hela den kostnadsmässigt motiverade prisstegringen. Eftersom det under dessa omständigheter kommer att råda ett mycket intimt samband

mellan pris- och lönebildningsantagandena, skall vi ej, som i exportfallet, arbeta med ett enda genomgående prisbildningsantagande utan i stället variera detta med lönebildningsantagandena. Följande nya antaganden görs.

År 1 (kvartal 1—4)

Importvärdet stiger med 300 miljoner kronor per kvartal, uppräknat till årsnivå.

Lönesatserna är oförändrade och någon löneglidning förekommer ej.

Prisbildningsantagandena görs medvetet schematiska. Inom exportproduktionen antas det vara möjligt, att under varje kvartal ta ut precis så stor prishöjning, som motsvarar stegringen i de rörliga kostnaderna, dvs. i detta fall kostnadsökningen för importerade råvaror och halvfabrikat. När det gäller den inhemska konsumtionen, antas köpmotståndet vara så stort, att endast halva importkostnadsökningen under varje kvartal kan tas ut i form av prisstegring på färdigprodukterna. På marknaden för investeringsvaror, slutligen, antas tendenserna till prishöjning betingade av importkostnadsökningen i summa balanseras av tendenserna till prissänkning betingade av det försämrade vinstläget inom konsumtionsvaruproduktionen. Priserna på investeringsvaror förblir följaktligen oförändrade under året.

År 2 (kvartal 5—8)

Importvärdet fortsätter att stiga med 300 miljoner kronor per kvartal.

Här prövas tre alternativa kombinationer av löne- och prisbildningsantaganden. Liksom i exportfallet är vi i första hand ute efter att undersöka konsekvenserna av realiserandet av olika formulerade lönekrav. Dessa krav antas i alla tre fallen baserade på en och samma prognos över prisutvecklingen under år 2. Prognosen har enklast möjliga form. Löntagarna antas helt enkelt räkna med samma konsumtionsprisuppgång under år 2 som under år 1.

Alternativ I

Under år 1 har importvärdet stigit med 300 miljoner kronor per kvartal och priserna på konsumtionsvaror som följd därav antagits stiga så att de i genomsnitt för hela året kommit att ligga 1,471 procent över utgångsnivån; för fjärde kvartalet är motsvarande siffra 2,353 procent. Om nu löntagarna tror, att samma förlopp kommer att upprepas under år 2, skall de följaktligen räkna med att prisnivån i genomsnitt år 2 kommer att ligga 3,824 procent över utgångsläget. Vi antar nu, att de går in för — och även lyckas genomdriva — en lika stor procentuell höjning av de nominella lönerna för år 2. Detta antagande tillämpas såväl för den privata som för den offentliga sektorn. Någon löneglidning antas inte äga rum. Liksom i föregående avsnitt antas de statliga transfereringsutbetalningarna stiga hälften så mycket som lönerna i procent räknat.

När det gäller prisbildningsantagandet, har vi nu att ta hänsyn inte bara till den fortsatta importprisstegringen utan även till lönehöjningens effekt. Denna är dubbelsidig, å ena sidan pressar lönehöjningen upp produktions- och distributionskostnaderna, å andra sidan innebär den ett tillskott till hushållens inkomster, som ökar utrymmet för prisstegring. Vi tänker oss, att resultatet härav för prissättningen under år 2 blir som följer. Exportföretagen antas fortfarande vara i stånd att ta ut hela den rörliga kostnadsökningen, alltså både import- och lönekostnadsstegringen, i form av prishöjning på sina produkter. På hemmamarknaden antas däremot prisuppgången möta sådant motstånd från efterfrågesidan, att endast 50 procent av denna kostnadsökning tas ut i form av höjda priser på konsumtionsvaror, medan investeringsvaror inte höjs alls i pris.

Alternativ II

Löntagarnas prisprognos är densamma, 3,824 procents genomsnittlig konsumtionsprisstegring utöver utgångsläget. De antas emellertid formulera om sitt lönekrav till att gälla den efter skatt disponibla inkomsten. Om vi, liksom tidigare, räknar med en marginalskatteprocent på 30 procent och dessutom förutsätter att genomsnittsskatten på löneinkomsten i utgångsläget var 15 procent, leder detta till en nominell lönehöjning på 4,643 procent.¹⁰ Ingen löneglidning antas förekomma och de offentliga transfereringarna antas fortfarande öka hälften så starkt som den allmänna lönenivån.

Prisbildningsantagandet är i stort sett detsamma som i alternativ I. Den enda modifikation, som införs, är att vi tänker oss, att man nu inom konsumtionsvaruproduktionen lyckas ta ut 75 procent av lönekostnadsstegringen i form av prishöjning men däremot fortfarande endast hälften av importkostnadsökningen.

Alternativ III

Löntagarna antas i detta fall se ännu längre in i framtiden och inte bara förutse den konsumtionsprisuppgång, som är en direkt följd av importprisernas stegring, utan även den detaljprisstegring, som är en konsekvens av de ökade lönekostnaderna. Den lönehöjning, som de på grundval av dessa överväganden kommer att begära, blir betydligt större än i de två föregående fallen. Noga räknat kommer den med de här valda premisserna att uppgå till 16,25 procent.¹¹ Vad trans-

$$^{10} \frac{(1 - 0,3) \Delta L}{(1 - 0,15) L} = 0,03824, \text{ vilket ger } \frac{\Delta L}{L} = 0,04643.$$

Den procentuella lönehöjningen blir följaktligen cirka 1,2 gånger större än den förväntade konsumtionsprisstegringen.

¹¹ Villkoret, som bestämmer lönehöjningen såväl inom konsumtionsvaruproduktionen som inom annan produktion, kan helt allmänt skrivas

$$\frac{(1 - t_m) \Delta L_c}{(1 - t_g) L_c} = a \cdot \frac{\Delta M_c}{C} + b \cdot \frac{\Delta L_c}{C},$$

där t_m är marginalskattesatsen och t_g genomsnittsskattesatsen i utgångsläget samt a och b koefficienter, som anger import- respektive lönekostnadsstegringens genomslag i konsumtionsprisinivån. Konsumtionen, C , mäts här till faktorkostnad, dvs. med avdrag av indirekta skatter. I detta fall har vi förutsatt, att $a = 0,5$ och $b = 1$. I procent räknat blir lönehöjningen då omkring 4,25 gånger så stor som den primärt förväntade konsumtionsprisstegringen.

fereringarna beträffar antar vi fortfarande, att de höjs hälften så starkt, eller med 8,13 procent.

Så betydande som lönehöjningarna är i detta alternativ, är en mera genomgripande revision av prisbildningsantagandena än i föregående alternativ oundviklig. På exportsidan bibehålls likväl det gamla antagandet om full täckning för ökningen i de rörliga kostnaderna. För konsumtionsvaruproduktionens del antas den allmänna inkomstökningen medföra ökade möjligheter till prishöjningar på hemmamarknaden. För att uppnå formell analogi med lönebildningsantagandet skall vi förutsätta, att priserna under år 2 kan höjas så att lönekostnadsstegringen täcks till 100 procent, medan importkostnadsökningen fortfarande endast kompenseras till 50 procent. Vårt gamla antagande om oförändrade priser på investeringsvaror ter sig numera mindre lämpligt. Dels har pressen från lönesidan ökat inom investeringsproduktionen, dels har vinstläget inom konsumtionsvaruproduktionen undergått en relativ förbättring. En viss prisuppgång på investeringsvaror ter sig därför mera i linje med övriga antaganden i detta alternativ. Vi skall åtminstone delvis tillmötesgå denna synpunkt och tänka oss, att priserna på investeringsvaror under år 2 höjs så att prishöjningen täcker halva import- och lönekostnadsstegringen från period 0 till period 5. Däremot antar vi, att det inte finns något ytterligare utrymme för prisstegring på investeringsvaror under resten av året, trots att importkostnadsökningen fortsätter.

Därmed är de nya antagandena för de olika alternativen genomgångna. Eftersom prissättningen i modellen denna gång rent tekniskt hängt upp på kostnadsfaktorernas förändringar, är det tydligt, att de konstanta marginella konsumtionsbenägenheterna från exportfallet måste slopas, om vi inte skall tvingas uppge vår grundläggande premis om kvantiteternas konstans. I stället får vi tänka oss, att hushållen i modellförloppen i detta avsnitt anpassar sitt sparande på ett sådant sätt, att konsumtionens totala volym förblir oförändrad.¹² Den tidigare gällande fasta relationen mellan bruttovinstens förändring och efterfrågan på investeringsvaror måste likaledes slopas. Däremot kan de tidigare antagandena angående direkta och indirekta skatter samt kapitalutgifter utan större olägenhet bibehållas.

Resultaten av de kalkyler, som verkställts med utgångspunkt från de nu redovisade förutsättningarna, återges i tabell 10 A—C.

Gången i samtliga förlopp i tabell 10 kan i stora drag beskrivas på följande sätt. Från ett utgångsläge med tänkt jämvikt inträder en relativt långsam importprisstegring, som fortgår under hela förloppet. Dess återverkningar är under det första året i huvudsak begränsade till en pressning av företagets bruttovinstmarginaler och en viss stegring av konsumtions- och exportpriserna. I och med löneuppgörelserna vid årsskiftet tänkes fältet vidgat för olika alternativa utvecklingsförlopp. De tre alternativa lönekrav, vilkas konsekvenser prövas, har alla det gemensamt, att de ökar utrymmet för konsumtionsprisstegring under år 2. Samtidigt verkar

¹² En förskjutning i konsumtionens fördelning mellan olika hushåll eller på olika inkomstslag är dock i och för sig förenlig med en oförändrad total konsumtionsvolym.

Tabell 10 A. Alternativa förlöpp, genererade av importprisreglering vid full sysselsättning. Företagssektorn.
Siffrorna i miljoner kronor, uppräknade till årsnivå. Utgångsläge å la 1950.

Kvartal	Export	Privat konsumtion	Offentliga köp av konsumtionsvaror	Privat bruttoinvestering	Offentliga köp av investeringsvaror	Summa inkomster	Import	Löner	Indirekta skatter	Direkta skatter	Kapitalutgifter	Företags-sparande brutto
<i>Utgångsläge</i>	6 000	19 000	1 000	7 000	1 000	34 000	6 000	17 000	3 000	1 000	1 000	6 000
År 1												
1.....	6 030	19 112	1 006	7 000	1 000	34 148	6 300	17 000	3 018	976	976	5 878
2.....	6 060	19 224	1 012	7 000	1 000	34 296	6 600	17 000	3 035	952	952	5 757
3.....	6 090	19 335	1 018	7 000	1 000	34 443	6 900	17 000	3 053	927	927	5 636
4.....	6 120	19 447	1 024	7 000	1 000	34 591	7 200	17 000	3 071	903	903	5 514
År 2												
<i>Alternativ I</i>												
5.....	6 265	19 773	1 040	7 000	1 000	35 078	7 500	17 650	3 122	829	829	5 148
6.....	6 295	19 885	1 046	7 000	1 000	35 226	7 800	17 650	3 140	805	805	5 026
7.....	6 325	19 996	1 052	7 000	1 000	35 373	8 100	17 650	3 157	781	781	4 904
8.....	6 355	20 108	1 058	7 000	1 000	35 521	8 400	17 650	3 175	757	757	4 782
<i>Alternativ II</i>												
5.....	6 289	19 948	1 049	7 000	1 000	35 286	7 500	17 789	3 150	835	835	5 177
6.....	6 319	20 060	1 055	7 000	1 000	35 434	7 800	17 789	3 167	811	811	5 056
7.....	6 349	20 171	1 061	7 000	1 000	35 581	8 100	17 789	3 185	787	787	4 933
8.....	6 379	20 283	1 067	7 000	1 000	35 729	8 400	17 789	3 203	762	762	4 813
<i>Alternativ III</i>												
5.....	6 638	21 375	1 125	7 438	1 062	37 638	7 500	19 763	3 375	857	857	5 286
6.....	6 668	21 487	1 131	7 438	1 062	37 786	7 800	19 763	3 393	833	833	5 164
7.....	6 698	21 598	1 137	7 438	1 062	37 933	8 100	19 763	3 410	809	809	5 042
8.....	6 729	21 710	1 143	7 438	1 062	38 082	8 400	19 763	3 428	784	784	4 923

Tabell 10 B. Alternativa förlopp, genererade av importprisstegring vid full sysselsättning. Hushållssektorn.

Kvartal	Löner från företag	Löner från stat	Kapitalinkomster	Transferringar	Summa inkomster	Konsumtion	Direkta skatter	Enskilt sparande
<i>Utgångsläge</i>	17 000	2 500	1 000	2 500	23 000	3 500	19 000	500
År 1								
1.....	17 000	2 500	976	2 500	22 976	3 488	19 112	376
2.....	17 000	2 500	952	2 500	22 952	3 476	19 224	252
3.....	17 000	2 500	927	2 500	22 927	3 464	19 335	128
4.....	17 000	2 500	903	2 500	22 903	3 452	19 447	4
År 2								
<i>Alternativ I</i>								
5.....	17 650	2 596	829	2 548	23 623	3 638	19 773	212
6.....	17 650	2 596	805	2 548	23 599	3 626	19 885	88
7.....	17 650	2 596	781	2 548	23 575	3 615	19 996	— 36
8.....	17 650	2 596	757	2 548	23 551	3 602	20 108	—159
<i>Alternativ II</i>								
5.....	17 789	2 616	835	2 558	23 798	3 689	19 948	161
6.....	17 789	2 616	811	2 558	23 774	3 677	20 060	37
7.....	17 789	2 616	787	2 558	23 750	3 665	20 171	— 86
8.....	17 789	2 616	762	2 558	23 725	3 653	20 283	—211
<i>Alternativ III</i>								
5.....	19 763	2 906	857	2 703	26 229	4 379	21 375	475
6.....	19 763	2 906	833	2 703	26 205	4 367	21 487	351
7.....	19 763	2 906	809	2 703	26 181	4 355	21 598	228
8.....	19 763	2 906	784	2 703	26 156	4 343	21 710	103

Tabell 10 C. Alternativa förlopp, genererade av importprisregring vid full sysselsättning. Den offentliga sektorn.

	Kvartal	Direkta skatter på enskilda	Direkta skatter på företag	Indirekta skatter	Summa inkomster	Löner	Transferreringar	Köp av konsumtionsvaror	Köp av investeringsvaror	Offentligt sparande
<i>Utgångsläge</i>	0.....	3 500	1 000	3 000	7 500	2 500	2 500	1 000	1 000	500
År 1	1.....	3 488	976	3 018	7 482	2 500	2 500	1 006	1 000	476
	2.....	3 476	952	3 035	7 463	2 500	2 500	1 012	1 000	451
	3.....	3 404	927	3 053	7 444	2 500	2 500	1 018	1 000	426
	4.....	3 452	903	3 071	7 426	2 500	2 500	1 024	1 000	402
År 2	5.....	3 638	829	3 122	7 589	2 596	2 548	1 040	1 000	495
<i>Alternativ I</i>	6.....	3 626	805	3 140	7 571	2 596	2 548	1 046	1 000	381
	7.....	3 615	781	3 157	7 553	2 596	2 548	1 052	1 000	357
	8.....	3 602	757	3 175	7 534	2 596	2 548	1 058	1 000	332
<i>Alternativ II</i>	5.....	3 689	835	3 150	7 674	2 616	2 558	1 049	1 000	451
	6.....	3 677	811	3 167	7 655	2 616	2 558	1 055	1 000	426
	7.....	3 665	787	3 185	7 637	2 616	2 558	1 061	1 000	402
	8.....	3 653	762	3 203	7 618	2 616	2 558	1 067	1 000	377
<i>Alternativ III</i>	5.....	4 379	857	3 375	8 611	2 906	2 703	1 125	1 062	815
	6.....	4 367	833	3 393	8 593	2 906	2 703	1 131	1 062	791
	7.....	4 355	809	3 410	8 574	2 906	2 703	1 137	1 062	766
	8.....	4 343	784	3 428	8 555	2 906	2 703	1 143	1 062	741

de emellertid kostnadsstegrande och denna kostnadsstegring i förening med den fortsatta importprisuppgången pressar ned bruttovinsten för företagssektorn som helhet ytterligare. Denna vinstnedpressning är störst i alternativ I, där lönestegringen är svagast, och minst i alternativ III, där lönerna stiger mest.

Till skillnad från exportprisförloppen konvergerar de numeriska exemplen i tabell 10 inte mot några jämviktslägen. Man skulle kunna beteckna de förra, de som tenderar mot ett jämviktsläge, som slutna förlopp och de senare som öppna förlopp. Men ett sådant språkbruk kan också leda vilse. Så som modellförloppen i detta avsnitt lagts upp, råder det faktiskt under varje kvartal en temporär simultan jämvikt, som inte rubbas på kort sikt, för så vitt inte en ny förändring införs på någon punkt i systemet. Sett på tillräckligt kort sikt är de alternativa förloppen i tabell 10 därför avslutade i och med period 8 och borde därför — snarare än de under motsvarande period ännu oavslutade förloppen i tabell 8 — kunna göra anspråk på beteckningen slutna. Men samtidigt är det uppenbart att de situationer, som återspeglas i tabell 10, i verkligheten näppeligen kan bestå någon längre tid. Den strängt genomförda renodlingen av förloppens prissida har här, som tidigare, ej kunnat undgå att göra dem verklighetsfrämmande. Under någorlunda normala förhållanden är det svårt att tänka sig, att ett importöverskott skall kunna tolereras så länge, att bruttovinstminskningen skall undgå att påverka investeringsverksamhetens omfattning eller sysselsättningens storlek, och att prisstegringen skall lämna konsumtionsvolymen helt oberörd.

Låt oss emellertid inom den speciella värld, som modellen representerar, jämföra importprisstegringens konsekvenser för penningvärde och inkomstfördelning. Det förefaller härvid lämpligt att basera denna jämförelse på förändringen från utgångsläget till det sista kvartalet under år 2, dvs. period 8.

Vad först den allmänna prisnivåns stegring beträffar — här liksom tidigare mätt som förändringen i företagssektorns bruttoinkomster — uppgår den i alternativ I och II till cirka 5 procent, för att i alternativ III stiga till 12 procent. Ser man i stället till stegringen i konsumtionsprisnivån är den något större, 6 à 7 respektive 14 procent.

Även i dessa fall kan det vara av ett visst intresse att jämföra ökningen i bruttoinkomstvärde med importvärdeökningen. Den sålunda definierade »importpris-multiplikatorn» uppgår till 0,6 i alternativ I, till 0,7 i alternativ II och når värdet 1,4 i alternativ III. Genomslaget till den interna ekonomin blir sålunda betydligt mindre markerat vid en isolerad importprisstegring än vid en isolerad exportprisuppgång. Det är endast i alternativ III med dess långtgående lönekrav, som genomslaget får större omfattning. Denna skillnad i verkningsgrad hos import- respektive exportprisstegring beror först och främst på att den förra innebär en inkomstöverföring från Sverige till utlandet, medan den senare däremot är förenad med en inkomstöverföring från utlandet till vårt land. I importfallet hämmar inkomstöverföringen *till* utlandet de externa prisstegringsimpulsernas spridning, i exportfallet underlättar inkomstöverföringen *från* utlandet samma spridning.¹³

¹³ Jämför s. 91 och 95 ovan.

Inom parentes kan tilläggas, att ett analogt förhållande gäller prisfallsimpulser. Ett prisfall på importvaror är — om kvantiteterna ej förändras — liktydigt med en inkomstöverföring till Sverige, som bromsar upp den interna prisnedgången. En exportprisnedgång åter betyder ett köpkraftsbortfall, som förstärker prisfallet på hemmamarknaden. För säkerhets skull bör ännu en gång understrykas, att dessa slutsatser inte är allmängiltiga. Så snart kvantitetsförändringar kommer med i spelet, kan de kullkastas.

Om vi definierar den disponibla inkomsten på samma sätt som i föregående avsnitt, erhålls följande bild av dess fördelning på de tre huvudsektorerna under olika perioder.

Disponibel inkomst, procent.

	Företag	Hushåll	Stat	Summa
Period 0, utgångsläge.....	19,7	63,9	16,4	100,0
Period 4.....	18,4	65,1	16,5	100,0
Period 8, förlopp I.....	16,1	67,1	16,8	100,0
Period 8, förlopp II.....	16,1	67,0	16,9	100,0
Period 8, förlopp III.....	15,1	66,9	18,0	100,0

Med den utformning pris- och lönebildningsantagandena fått i detta avsnitt, förskjuts inkomstfördelningen i samtliga alternativ till företagens nackdel, medan däremot hushållen får en större andel i den disponibla inkomsten än i utgångsläget. Statens andel förändras endast obetydligt, utom i alternativ III, där den ökar tämligen kraftigt.

Att företagens relativa position försämras, beror, som redan framgått, på att de kommer i kläm mellan stigande kostnader och trögrörliga försäljningspriser på hemmamarknaden. Förbättringen i hushållens ställning är i så måtto en fiktion, att de i stor utsträckning får avstå den till utlandet. Priserna på konsumtionsvaror stiger till följd av de höjda importkostnaderna så pass starkt i förhållande till hushållens inkomster, att den reala konsumtionen endast kan upprätthållas på bekostnad av en rätt kraftig sparandeminskning. Det är i första hand denna sparandeminskning, som tillsammans med nedgången i företagens bruttovinster bereder plats för det stegrade importvärdet i den interna ekonomin. Denna sparandeminskning återspeglas i valutareservens nedgång, vilken kan betraktas som en desinvestering i vårt lager av utländska valutor.

Eftersom den allmänna inkomststegringen denna gång är betydligt svagare än i exportprissteigringsförloppen, utvecklar sig totala och disponibla inkomster tämligen parallellt inom hushållssektorn. Vi skall därför nöja oss med att betrakta utvecklingen av den disponibla delen av de tre inkomst kategorier, som redovisas i modellförloppen. Antar man, att skatterna i utgångsläget fördelar sig på inkomst kategorier på samma sätt som tidigare,¹⁴ erhålls följande indexserie för de disponibla inkomsterna.

¹⁴ Jämför s. 98 ovan.

	Disponibla löne- inkomster	Disponibla kapital- inkomster	Disponibla transfere- rings- inkomster	Totalt konsum- tionsvärde
Period 0, utgångsläge	100	100	100	100
Period 4	100	92	100	102
Period 8, förlopp I	103	80	102	106
Period 8, förlopp II	104	80	102	107
Period 8, förlopp III	113	82	108	114

För jämförelsens skull har även en serie för det totala konsumtionsvärdets utveckling tillagts i tablån. Det är tydligt, att kapitalinkomsternas andel i den reala konsumtionen går kraftigt tillbaka i samtliga förlopp. Även de långsamt stigande transfereringsinkomsterna har svårt att hålla sin position. Indirekt kan man av tabellen sluta, att sparandeminskningen sannolikt varit mest markerad hos de hushåll, där kapitalinkomster svarar för en stor del av totalinkomsten.

Som avslutning på kommentaren till tabell 10 skall vi i största korthet försöka antyda vad som skulle kunna tänkas bli följden av ett upphävande av premissen om konstanta kvantiteter.

Om man bortser från sådana situationer, där förväntningarna är starkt inställda på fortsatt prisstegring, kan en importprishöjning som regel väntas leda till en nedgång i de importerade kvantiteterna. Hur stor nedgången blir är svårt att säga. Det beror på hela det förlopp, som importförändringarna ger upphov till. I en förenklad analys brukar man besvara frågan med en hänvisning till totalimportens priselasticitet. Är denna hög, minskas importvolymen mer än priserna stiger, är den låg, blir det tvärtom. Är den precis 1, väger de båda tendenserna jämnt och importvärdet förblir oförändrat.¹⁵ Bytesbalansens saldo och inkomstnivån inom landet förblir då i första omgången oförändrade.

Men även i detta senare fall har man att räkna med sekundära effekter, som stör den interna jämvikten. Kraven på kompensation för levnadskostnadsstegringen kvarstår. Ja, de kan t. o. m. tänkas bli ännu starkare, eftersom den reala konsumtionsvolymen sjunker. Det är vidare möjligt, att hemmamarknadsproduktionen stimuleras genom importens tillbakagång. Med full sysselsättning och någorlunda fullt kapacitetsutnyttjande i utgångsläget kan hemmamarknadsproduktionen endast öka, om produktionsfaktorer överförs från exportproduktionen samtidigt som investeringarna också förskjuts mot hemmamarknaden eller får ökad omfattning. För att belysa hur dessa olika faktorer kan komma att påverka den yttre och inre jämvikten, skulle emellertid krävas en mera invecklad förloppsanalys än den vi här har presterat.

3. Export- och importprisstegring

De två föregående avsnitten har behandlat återverkningarna av en isolerad prisuppgång på export- eller importsidan. I det följande skall vi utnyttja erfarenheterna

¹⁵ Totalelasticiteternas användbarhet som analytiskt hjälpmedel i detta sammanhang diskuteras mera utförligt i exkurs 2, s. 235 ff.

från de föregående förloppen till att belysa effekten av en parallell export- och importprisstegring.

Närmast av praktiska skäl måste härvid ett val träffas mellan två olika tillvägagångssätt. Antingen kan modellförloppen i detta avsnitt byggas upp med utgångspunkt från förhållandena på efterfrågesidan eller också kan de baseras på förändringarna på utbudssidan, vilket i detta sammanhang är liktydigt med kostnadsförändringarna. Den förra metoden var den som kom till användning i exportprisstegringsfallet, medan vi utnyttjade den senare för att belysa importprisstegringens återverkningar. I de fallen var valet av metod enkelt, den primära störningen inträffade i exportfallet på efterfrågesidan, medan det i importfallet var kostnaderna, som först förändrades. Den olika uppläggningsen av förloppen gav sig därför av sig själv.

I det fall vi nu diskuterar, där det inträffar en samtidig störning både på efterfrågesidan och på utbudssidan, är ingen av dessa två uppläggningsen idealisk ur teoretisk synpunkt. Detta beror främst på att de primära prisstegringsimpulserna denna gång verkar på båda sidor i den samhällsliga jämviktsekvationen.¹⁶ Ser man metodvalet snävare, som ett rent tekniskt problem vid själva modellkonstruktionen, kan det dock ofta komma på ett ut, vilket tillvägagångssätt som väljs. De resulterande modellförloppen kan oberoende härav göras tämligen lika.

I det följande har vi valt att utgå från förhållandena på utbuds- eller kostnadsidan. De förlopp, som redovisas i detta avsnitt, kan därför uppfattas som varianter av importprisstegringsförloppen i föregående avsnitt, varianter, där vi infört en samtidig parallell stegring i exportprisnivån. Vi skall pröva konsekvenserna av samma lönekrav, men i en ny situation, där exportprisuppgången skapat ett större utrymme för importprisstegringens genomslag på hemmamarknaden.

Antagandena bakom förloppen i detta avsnitt kommer följaktligen på flera punkter att sammanfalla med dem som gällde för förloppen i föregående avsnitt.

Den externa prisstegringen antas dock vara betydligt starkare än förut. Den antas nämligen resultera i en ökning av såväl exportvärde som importvärde med 600 miljoner kronor per kvartal (siffran uppräknad till årnivå). När det gäller övriga nya antaganden, är det lämpligt att behandla år 1 och år 2 var för sig.

År 1 (kvartal 1—4)

Det som här måste nyformuleras är framför allt löne- och prisbildningsantagandena.

Löneavtalen för året antas redan ingångna, då den utländska prisstegringen börjar, och antas ej ha medfört någon förändring jämfört med utgångsläget. De starkt ökande vinsterna inom exportproduktionen tänkes emellertid ge upphov till en viss löneglidning under året. Denna löneglidning får givetvis tänkas koncentrerad till exportsektorn. För företagssektorn som helhet antas den medföra en

¹⁶ Detta är ett av skälen till att en komparativt statistisk analys är föga givande i detta sammanhang. Jämför vad som sagts därom i samband med motiveringen av metodvalet i föregående kapitel, s. 78 ff.

ökning av lönesumman med 170 miljoner kronor per kvartal, vilket motsvarar 1 procent av denna sektors totala löneutbetalningar i utgångsläget. Inom den offentliga sektorn antas någon löneglidning ej förekomma. Även de offentliga transfereeringsutbetalningarna tänks förbli oförändrade under hela året.

Då stegringen i hushållens inkomster under år 1 med dessa antaganden om löneutvecklingen blir mycket måttlig, ter det sig fortfarande naturligt att räkna med ett betydande motstånd mot prisstegringar på konsumtionsvarumarknaden. Detta markeras i modellen genom att vi bibehåller samma prisbildningsantagande för konsumtionsvaror som i det renodlade importprisstegringsfallet. Det antogs där, att endast hälften av importkostnadsökningen inom konsumtionsvaruproduktionen kunde tas ut i form av höjda konsumtionspriser. Däremot gör det förbättrade bruttovinstläget för företagssektorn som helhet, att det ter sig rimligt att räkna med full importkostnadstäckning inom investeringsproduktionen. Prissättningen inom exportproduktionen, slutligen, är redan bestämd genom vårt antagande om exportvärdets stegring. Detta stiger betydligt raskare än produktionskostnaderna och det är till denna produktion, som bruttovinstökningen är koncentrerad.

År 2 (kvartal 5—8)

Som redan nämnts, förutsätts den utländska prisstegringen fortsätta på samma sätt som tidigare.

Vi skall här pröva konsekvenserna av samma tre lönekrav som i importprisstegringsfallet. Vi tänker oss alltså, att löntagarna i skarven mellan år 1 och 2 gör en prognos över den genomsnittliga konsumtionsprisstegringen under år 2 och formulerar sina lönekrav med utgångspunkt från denna prognos. Under år 1 har konsumtionspriserna stigit så att de överstiger utgångslägets med i genomsnitt 2,942 procent; för fjärde kvartalet är motsvarande procentsiffra 4,705. Om importprisstegringen fortsätter på samma linjära sätt som tidigare och dess genomslag i konsumtionsprisnivån är oförändrat, skulle följaktligen konsumtionsprisnivån under år 2 komma att ligga i genomsnitt 7,65 procent över utgångsläget. Denna prognos över den primära, av importkostnadsökningen föranledda konsumtionsprishöjningen bibehålls i samtliga tre alternativ härnedan.

Alternativ I

Löntagarna, såväl privat- som statsanställda, antas här kräva en procentuell lönehöjning, som är lika stor som den förväntade procentuella konsumtionsprishöjningen för år 2, allt räknat från utgångslägets nivå. Eftersom exportprisuppgången fortsätter, har det därutöver ansetts lämpligt att räkna med en fortsatt löneglidning under årets tre sista kvartal. Denna löneglidning, som endast tänkes beröra exportproduktionen inom företagssektorn, har antagits uppgå till 183 miljoner kronor per kvartal, vilket motsvarar 1 procent av sektorns totala löneutbetalningar under period 5.

De statliga transfereringsutbetalningarna antas, liksom i tidigare förlopp, stiga hälften så kraftigt som de statliga löneutbetalningarna.

Mot bakgrunden av de tämligen snäva inkomstbildningsantagandena i detta alternativ ter det sig fortfarande berättigat att — liksom under år 1 — endast räkna med halv täckning för den rörliga kostnadsökningen inom konsumtionsvaruproduktionen, detta såväl för import- som lönekostnadsstegringen. Inom investeringsproduktionen, som påverkas av den fortsatta vinststegringen inom exportproduktionen, förutsätts däremot 100-procentig täckning av de rörliga kostnadernas ökning.

Alternativ II

Prisprognosen förblir oförändrad, men vi antar nu, att löntagarna kräver, att deras disponibla inkomst efter skatt skall höjas i takt med konsumtionsprisnivåns stegring (i genomsnitt för hela år 2). Med samma premisser ifråga om genomsnittlig och marginell skatteprocent som i importprisstegringsförloppen leder detta till en lönehöjning på 9,29 procent.¹⁷

Eftersom inkomstnivån nu höjs mer än i föregående alternativ, kan en något större prishöjning på konsumtionsvaror realiseras. Vi tänker oss, att konsumtionspriserna höjs så mycket som svarar mot halva importkostnadsökningen och 75 procent av lönekostnadsstegringen. I övrigt bibehålls antagandena från föregående alternativ oförändrade. Löneglidningen under vart och ett av årets tre sista kvartal antas fortfarande motsvara 1 procent av företagssektorns totala lönesumma under period 5, vilket i detta fall blir 186 miljoner kronor per kvartal.

Alternativ III

Vi skall här pröva konsekvenserna av det mera långtgående lönekrav, som går ut på att löntagarna begär kompensation inte bara för marginals kattens ökning utan även för de konsekvensprishöjningar, som kan beräknas följa av själva lönehöjningen. Om villkoret, som bestämmer lönehöjningen, formuleras på samma sätt som tidigare, blir lönehöjningen i procent räknat 4,25 gånger så stor som den primärt förväntade prishöjningen.¹⁸ Då den senare i detta fall uppgår till 7,65 procent, kommer lönekravet att sluta på 32,5 procents höjning utöver utgångsläget. Löneglidningen under årets tre sista kvartal uppjusteras i motsvarande mån eller till 225 miljoner kronor per kvartal.

Vid denna kraftiga inkomstlyftning blir en ytterligare modifikation av prisbildningsantagandet för konsumtionsvarumarknaden påkallad. Man skulle i och för sig mycket väl kunna pröva, vart full täckning av de rörliga kostnaderna leder. För att bibehålla bättre jämförbarhet med tidigare modellförlopp skall vi emellertid nöja oss med att förutsätta halv täckning för importkostnadsstegringen, men full täckning för lönekostnadsökningen.

¹⁷ $\frac{(1 - 0,3) \Delta L}{(1 - 0,15) L} = 0,0765$, vilket ger $\frac{\Delta L}{L} = 0,0929$.

¹⁸ Jämför not 11, s. 103 ovan.

I samtliga tre alternativ bibehålls i övrigt de allmänna förutsättningar, som gäller för importprisstegringsförloppen i föregående avsnitt. Detta gäller bland annat den hypotetiska kostnadsfördelningen inom olika produktionsgrenar, skatteantagandena, kapitalinkomsternas variation m. m.

De nu diskuterade förutsättningarna ger upphov till de förlopp, som återges i tabell 11 A—C.

De allmänna egenskaperna hos de här redovisade förloppen är desamma som karakteriserar förloppen i tabell 10.¹⁹ På speciella punkter är skillnaderna mellan förloppen i tabellerna 10 och 11 dock betydande. I de tidigare föreligger till exempel hela tiden ett avsevärt importöverskott, i de senare väger bytesbalansen hela tiden jämnt.

Den allmänna prisnivåns stegring är relativt betydande i samtliga alternativ. Om vi låter den allmänna prisnivån representeras av förändringen i företagssektorns totala bruttoinkomster, har dessa mellan period 0 och 8 stigit med 25 procent i alternativ I, 26 procent i alternativ II och med inte mindre än 38 procent i alternativ III. Då det utländska prisinflytandet denna gång är dubbelsidigt och gör sig gällande både från exportsidan och från importsidan, blir det meningslöst att i detta sammanhang beräkna någon »prismultiplikator».

Motståndet mot prisstegringen är hela tiden störst på konsumtionsvarumarknaderna. Detta återspeglas i den betydligt svagare uppgången i konsumtionsprisnivån, vilken i de tre alternativen endast stiger med 12, 14 respektive 29 procent.

Om vi definierar den disponibla inkomsten på samma sätt som tidigare, erhålls följande tablå över dess fördelning på huvudsektorer i de tre förloppen.

Disponibel inkomst, procent.

	Företag	Hushåll	Stat	Summa
Period 0, utgångsläge.....	19,7	63,9	16,4	100,0
Period 4.....	20,3	62,6	17,1	100,0
Period 8, förlopp I.....	20,6	61,4	18,0	100,0
Period 8, förlopp II.....	20,6	61,2	18,2	100,0
Period 8, förlopp III.....	17,2	63,1	19,7	100,0

Den förhållandevis starka pris- och inkomststegringen i samtliga förlopp medför, att den offentliga sektorn med här gjorda antaganden genomgående drar det längsta strået i kampen om inkomstökningen. Under år 1, liksom i slutläget för de två första förloppen, tvingas hushållen tillbaka, medan företagen förbättrar sin relativa position. I det tredje förloppets slutläge är det däremot tvärtom.

Medan förloppen i föregående avsnitt karakteriserades av betydande importöverskott, som framtvingade en avsevärd sparandeminskning inom samtliga sektorer, råder det denna gång genomgående jämvikt i bytesbalansen. Investeringsverksamhetens värde stiger och sparandet ökar i samma mån. Sparandökningen

¹⁹ Se diskussionen på s. 108.

Tabell II A. Alternativa förlopp, genererade av parallell export- och importprisstegeving vid full sysselsättning. Företagssektorn.

Siffrorna i miljoner kronor, uppräknade till årsnivå. Utgångsläge å la 1950.

Kvartal	Export	Privat konsumtion	Offentliga köp av konsumtionsvaror	Privat bruttoinvestering	Offentliga köp av investeringsvaror	Summa inkomster	Import	Löner	Indirekta skatter	Direkta skatter	Kapitalutgifter	Företags-sparande brutto
<i>Utgångsläge</i>	6 000	19 000	1 000	7 000	1 000	34 000	6 000	17 000	3 000	1 000	1 000	6 000
År 1	6 600	19 224	1 012	7 123	1 017	34 976	6 600	17 170	3 035	1 025	1 025	6 121
2	7 200	19 447	1 024	7 245	1 035	35 951	7 200	17 340	3 071	1 049	1 049	6 242
3	7 800	19 671	1 035	7 368	1 052	36 926	7 800	17 510	3 106	1 073	1 073	7 364
4	8 400	19 894	1 047	7 490	1 070	37 901	8 400	17 680	3 141	1 097	1 097	6 486
År 2												
<i>Alternativ I</i>	9 000	20 545	1 081	7 880	1 126	39 632	9 000	18 300	3 244	1 155	1 155	6 778
6	9 600	20 769	1 093	8 003	1 143	40 608	9 600	18 483	3 279	1 178	1 178	6 890
7	10 200	20 992	1 105	8 125	1 161	41 583	10 200	18 666	3 315	1 200	1 200	7 002
8	10 800	21 216	1 116	8 248	1 178	42 558	10 800	18 849	3 350	1 223	1 223	7 113
<i>Alternativ II</i>	9 000	20 896	1 100	7 937	1 134	40 067	9 000	18 579	3 299	1 170	1 170	6 849
6	9 600	21 120	1 112	8 060	1 151	41 043	9 600	18 765	3 335	1 192	1 192	6 959
7	10 200	21 343	1 124	8 182	1 169	42 018	10 200	18 951	3 370	1 214	1 214	7 069
8	10 800	21 567	1 135	8 305	1 186	42 993	10 800	19 137	3 405	1 236	1 236	7 179
<i>Alternativ III</i>	9 000	23 750	1 250	8 750	1 250	44 000	9 000	22 525	3 750	1 104	1 104	6 517
6	9 600	23 974	1 262	8 873	1 267	44 976	9 600	22 750	3 785	1 120	1 120	6 601
7	10 200	24 197	1 274	8 995	1 285	45 951	10 200	22 975	3 821	1 136	1 136	6 683
8	10 800	24 421	1 285	9 118	1 302	46 926	10 800	23 200	3 856	1 153	1 153	6 764

Tabell II B. Alternativa förlopp, genererade av parallell export- och importprissättning vid full sysselsättning. Hushållssektorn.

Kvartal	Löner från företag	Löner från stat	Kapitalinkomster	Transferreringar	Summa inkomster	Konsumtion	Direkta skatter	Enskilt sparande
<i>Utgångsläge</i>	17 000	2 500	1 000	2 500	23 000	19 000	3 500	500
År 1								
1	17 170	2 500	1 025	2 500	23 195	19 224	3 564	407
2	17 340	2 500	1 049	2 500	23 389	19 447	3 627	315
3	17 510	2 500	1 073	2 500	23 583	19 671	3 690	222
4	17 680	2 500	1 097	2 500	23 777	19 894	3 753	130
År 2								
5	18 300	2 691	1 155	2 596	24 742	20 545	4 025	172
6	18 483	2 691	1 178	2 596	24 948	20 799	4 091	88
7	18 666	2 691	1 200	2 596	25 153	20 992	4 157	4
8	18 849	2 691	1 223	2 596	25 359	21 216	4 224	— 81
Alternativ II								
5	18 579	2 732	1 170	2 616	25 097	20 896	4 128	73
6	18 765	2 732	1 192	2 616	25 305	21 120	4 195	— 10
7	18 951	2 732	1 214	2 616	25 513	21 343	4 262	— 92
8	19 137	2 732	1 236	2 616	25 721	21 567	4 329	— 175
Alternativ III								
5	22 525	3 313	1 104	2 906	29 848	23 750	5 453	645
6	22 750	3 313	1 120	2 906	30 089	23 974	5 529	586
7	22 975	3 313	1 136	2 906	30 330	24 197	5 605	528
8	23 200	3 313	1 153	2 906	30 572	24 421	5 681	470

Tabell II C. Alternativa förlopp, genererade av parallell export- och importprisstegring vid full sysselsättning. Den offentliga sektorn.

	Kvartal	Direkta skatter på en-skilda	Direkta skatter på företag	Indirekta skatter	Summa inkomster	Löner	Transferreringar	Köp av konsumtionsvaror	Köp av investeringsvaror	Offentligt sparande
<i>Utgångsläge</i>	0.....	3 500	1 000	3 000	7 500	2 500	2 500	1 000	1 000	500
År 1	1.....	3 564	1 025	3 035	7 624	2 500	2 500	1 012	1 017	595
	2.....	3 627	1 049	3 071	7 747	2 500	2 500	1 024	1 035	688
	3.....	3 690	1 073	3 106	7 869	2 500	2 500	1 035	1 052	782
År 2	4.....	3 753	1 097	3 141	7 991	2 500	2 500	1 047	1 070	874
<i>Alternativ I</i>	5.....	4 025	1 155	3 244	8 424	2 691	2 596	1 081	1 126	930
	6.....	4 091	1 178	3 279	8 548	2 691	2 596	1 093	1 143	1 025
	7.....	4 157	1 200	3 315	8 672	2 691	2 596	1 105	1 161	1 119
	8.....	4 224	1 223	3 350	8 797	2 691	2 596	1 116	1 178	1 216
<i>Alternativ II</i>	5.....	4 128	1 170	3 299	8 597	2 732	2 616	1 100	1 134	1 015
	6.....	4 195	1 192	3 335	8 722	2 732	2 616	1 112	1 151	1 111
	7.....	4 262	1 214	3 370	8 846	2 732	2 616	1 124	1 169	1 205
	8.....	4 329	1 236	3 405	8 970	2 732	2 616	1 135	1 186	1 301
<i>Alternativ III</i>	5.....	5 453	1 104	3 750	10 307	3 313	2 906	1 250	1 250	1 588
	6.....	5 529	1 120	3 785	10 434	3 313	2 906	1 262	1 267	1 686
	7.....	5 605	1 136	3 821	10 562	3 313	2 906	1 274	1 285	1 784
	8.....	5 681	1 153	3 856	10 690	3 313	2 906	1 285	1 302	1 884

är emellertid koncentrerad till företag och stat. Hushållen minskar sitt sparande relativt kraftigt under förlopp I och II och når under förlopp III — trots den betydande nominalinkomststegringen — endast upp till ungefär samma absoluta sparande som i utgångsläget.

Hushållens totala inkomster stiger relativt sett starkare än deras efter skatt disponibla inkomster. Sålunda uppgår till exempel stegringen i hushållssektorns totalinkomst från utgångsläget till period 8 i förlopp III till 33 procent, medan hushållens disponibla inkomst i detta fall endast ökar med 28 procent. För olika inkomst kategorier utvecklas den disponibla inkomsten på följande sätt. Vi förutsätter härvid, att skatternas fördelning i utgångsläget är densamma som tidigare antagits.²⁰

	Disponibla löneinkomster	Disponibla kapitalinkomster	Disponibla transferringsinkomster	Totalt konsumtionsvärde
Period 0, utgångsläge	100	100	100	100
Period 4	103	108	100	105
Period 8, förlopp I	109	119	104	112
Period 8, förlopp II	110	120	105	114
Period 8, förlopp III	130	113	117	129

Av tablan framgår bland annat, att kapitalinkomsternas andel i den reala konsumtionen sannolikt ökar under förlopp I och II, medan löneinkomsternas andel går tillbaka. Under förlopp III faller däremot kapitalinkomsterna, som redan nämnts, tillbaka, medan de disponibla löneinkomsterna stiger i full paritet med konsumtionsvärdets ökning.

Ett par ord bör också sägas om inkomstfördelningen inom företagssektorn. Även om den totala bruttovinsten ökar i samtliga förlopp, gäller detta ingalunda inom alla delar av produktionen. Bruttovinstökningen blir med här valda förutsättningar hela tiden koncentrerad till exportproduktionen. Vinstläget inom investeringsproduktionen försämras något och inom konsumtionsvaruproduktionen sker i samtliga förlopp en stark sammanpressning av vinstmarginalerna. Vid bedömandet av dessa markerade skillnader i vinstutveckling bör man emellertid komma ihåg, att ett mycket stort antal enskilda företag kan beräknas arbeta inom alla tre produktionsgrenarna. För dessa företag blir den samlade vinstutvecklingen därför betydligt jämnare.

Vi skall denna gång inte ta upp frågan om vilka modifikationer i förloppen, som kan tänkas följa av kvantitetspremissens upphävande, utan nöjer oss på denna punkt med att hänvisa till vad som sagts härom i föregående avsnitt av detta kapitel. Däremot skall vi beröra vad som kan tänkas bli följderna av några andra variationer i antagandena.

²⁰ Se s. 98 ovan.

Till de förutsättningar, som väl kan tänkas varierande i förloppen i tabell 11, hör antagandena om kostnadsökningarnas genomslag i konsumtionsprisnivån. Vi har såväl vid löntagarnas prognoser som i själva förloppen endast räknat med halvt genomslag av importkostnadsökningen. Under år 1 med dess obetydliga inkomstökning inom hushållssektorn tedde sig detta antagande naturligt. Så som lönebildningsantagandena formulerats i modellen, skulle emellertid ett kraftigare genomslag av den primära importkostnadsökningen under år 2 i stor utsträckning skapa utrymme för sig själv. Effekten av en modifikation av förutsättningarna på denna punkt är betydande.²¹ Sålunda skulle till exempel ett fullt genomslag av importkostnadsökningen inom konsumtionsvaruproduktionen i förlopp III ha lett till en allmän lönestegring med 70 i stället för 36 procent. Konsumtionsprisuppgången skulle ha blivit 57 i stället för 29 procent. Redan detta exempel visar, att även tämligen måttliga och i och för sig rimliga variationer i de numeriska antagandena kan ha ett stort inflytande på förloppens siffermässiga resultat.

4. Sammanfattande omdöme

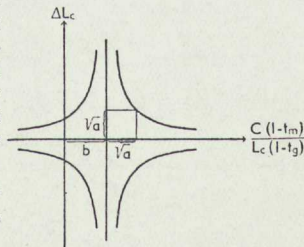
I princip är variationsmöjligheterna vid numeriska modellförlopp av här beskrivet slag oändliga. Det är inte bara de här gjorda antagandena, som kan varieras på ett otal sätt; möjligheterna att införa nya faktorer och kompletterande antaganden ter sig också outtömliga. Men samtidigt vill man gärna föreställa sig, att det är ett visst, ganska begränsat antal faktorer, som är av central betydelse för det utländska prisinflytandets spridning till den svenska ekonomin. Vi har i det föregående valt att lägga huvudvikten vid utlandstransaktionernas inflytande å ena sidan på den disponibla inkomsten inom olika sektorer, å andra sidan på kostnadsutvecklingen inom olika produktionsgrenar. Löne- och prisbildningsantagandena har fått en framträdande plats och i hög grad kommit att bestämma förloppens konkreta utformning.

²¹ Som framgår av not 11, s. 103, är lönestegringen i detta fall direkt proportionell mot »genomslagskoefficienten». Med samma beteckningar som där erhålls nämligen ur lönekravsekvationen för förlopp III

$$\frac{\Delta L_c}{\Delta M_c} = \frac{a}{\frac{C}{L_c} \cdot \frac{(1-t_m)}{(1-t_g)} - b}$$

Denna kvot mellan lönesummans ökning och den primära importkostnadsökningen inom konsumtionsvaruproduktionen kan betraktas som ett slags lönemultiplikator. Den kan antingen — som vi här har gjort — användas som ett ex ante-begrepp vid lönekravens formulering, eller beräknas ex post på grundval av ett hypotetiskt modellförlopp eller faktiska statistiska data. De på förhand förväntade värdena på a och b kan i större eller mindre utsträckning avvika från de i efterhand konstaterade.

Om man sätter $\Delta M_c = 1$, kan det generella sambandet mellan de olika storheterna i multiplikatoruttrycket åskådliggöras med en vanlig hyperbel.

Som flera gånger tidigare understrukits, har ett av huvudsyftena med förloppen varit att belysa det utländska prisinflytandet vid olika alternativa förutsättningar rörande den interna löne- och inkomstutvecklingen. Att lönepolitiken, här fattad i vidaste mening som den allmänna inkomstpolitiken, givits en så central plats i analysen av utlandstransaktionernas återverkningar på den inhemska prisnivån är inte ägnat att förvåna. Erfarenheterna från kriget och efterkrigstiden med dess fulla sysselsättning har givit vid handen, att det finns vida marginaler för löne- och inkomstutvecklingen vid en extern prisstörning samt att det är av stor betydelse för penningvärdet, var inom dessa marginaler den faktiska utvecklingen kommer att ligga. Därtill kommer, att denna sida av spörsmålet hittills inte behandlats särskilt utförligt, i varje fall inte i den ekonomiska litteratur, som sysslat med utrikeshandelns problem.

Till sist en allmän reflexion. Det är självklart, att de utländska prisimpulsernas genomslagsförmåga i en konkret situation i hög grad beror på det allmänna ekonomiska läget inom landet och på den ekonomiska politik, som kommer att föras. De föregående förloppen har alla utgått från en situation med full sysselsättning och intern prisjämvikt. Den ekonomiska politiken har i stor utsträckning hållits utanför resonemangen. Penningpolitiken har till exempel tilldelats en helt passiv roll och antagandena om den offentliga sektorns reaktioner, om finanspolitiken, har givits en mycket schematisk utformning. Detta kan inte undgå att begränsa räckvidden av den föregående analysen. För att kunna tillämpas på en konkret situation behöver den dels modifieras med hänsyn till det ekonomiska läge, som då råder, dels kompletteras med mer realistiska antaganden om den ekonomiska politikens utformning och om företags och individers ekonomiska handlande.

KAPITEL 7

Volymförlopp

Om det råder full sysselsättning och prisstabilitet inom ett land, är det framför allt två slags yttre störningar, som framstår som allvarliga och ägnade att skapa problem för en ekonomisk politik, som vill bevara den ekonomiska jämvikten. Å ena sidan kan inflation utomlands hota penningvärdet, å andra sidan kan depression i utlandet medföra risk för arbetslöshet. I det föregående har vi ägnat oss åt den första typen av störningar och behandlat återverkningarna av stigande export- och importpriser. I detta kapitel skall vi i stället söka belysa effekten på den interna ekonomin av depressiva impulser utifrån.¹ Medan vi tidigare renodlade prisaspekten hos det ekonomiska skeendet, skall vi nu koncentrera oss på dess »reala», kvantitativa sida. På det abstrakta plan, där analysen rör sig, betyder detta, att den svepande förutsättningen om oförändrade kvantiteter byts ut mot den lika svepande premissen konstanta priser.

1. Diskussion av premisserna

Konstanta priser och löner är ett inom nyare ekonomisk teori ofta förekommande antagande. I verkligheten är det sällan uppfyllt under någon längre tid. Men det förenklar i hög grad analysen och har mycket, som talar för sig. Antagandet motiveras ofta med att analysen sägs avse en situation, där det föreligger så stora outnyttjade resurser av arbetskraft och anläggningar, att en produktionsökning inte medför några väsentliga pris- eller löneförändringar.² Å andra sidan kan man emellertid lika väl tänka sig, att det är motiverat i ett läge med hög sysselsättning, där det av olika skäl råder en sådan tröghet ifråga om löner och andra kostnader, att en produktionsnedgång inte medför några nämnvärda prissänkningar. Men man kan också avstå från att söka pressa in något större mått av realism i antagandet och i stället betrakta det på samma sätt som premissen om oförändrade

¹ Efterkrigstiden ger också exempel på sådana. Det räcker att hänvisa till exportnedgången mellan 1951 och 1952 och den dämpning av den inhemska konjunkturen som följde därav.

² Ett sådant betraktelsesätt låg nära till hands i Keynes' och hans efterföljares sysselsättningsteorier, som utformades mot bakgrunden av 1930-talets stora världsdepression.

kvantiteter i föregående kapitel, som en medveten abstraktion från verkligheten avsedd att renodla vissa moment i ett tänkt förlopp. Det är detta senare betraktelsesätt som närmast bör anläggas på de följande modellförloppen i detta kapitel. Antagandet om konstanta priser kan nämligen på ett tillräckligt abstrakt plan förenas med många olika konjunktursituationer och det blir i stället andra premisser och reaktionsmönster, som får varieras från en situation till en annan.

Genom att vi övergått från att förutsätta oförändrade kvantiteter till att räkna med konstanta priser, kan de följande modellförloppen utformas i nära anknytning till de teorier för kumulativa ekonomiska förlopp, som vuxit upp kring den s. k. multiplikatorn.³ Vi skall tillämpa samma periodanalytiska metod som i prisförloppen, men utforma den på ett något annorlunda sätt. I anknytning till den gängse metodiken vid multiplikatorresonemang skall vi nämligen i modellförloppen i detta kapitel endast redovisa förändringarna från det ursprungliga jämviktsläget. Det blir alltså i det följande fråga om en tillämpning av den inom ekonomin så vanliga marginella resonemangsmetoden. I sin mera rigorösa matematiska utformning är denna metodik lättast att tillämpa på mycket små, infinitesimala förändringar. I den följande periodanalysen skall vi emellertid företa en uppförstoring i förtydligande syfte av de marginella resonemangen. Vi kommer således att förutsätta, att det råder vissa givna, konstanta samband mellan olika storheters förändringar, även om dessa förändringar är relativt betydande. I princip förefaller detta knappast vara ett längre gående antagande än när man, som ofta sker, stilla-
tligande förutsätter, att sambanden mellan olika infinitesimala förändringar är konstanta i tiden.

Eftersom vi i de följande förloppen kommer att röra oss med relativt stora förändringar, blir skillnaden mot de föregående, mera fullständigt redovisade förloppen ringa. Även dessa byggde i stor utsträckning på vissa konstanta relationer mellan förändringarna från en period till en annan. De marginella förloppen i det följande skulle för övrigt relativt lätt kunna kompletteras med hypotetiska data för utgångsläget och på det sättet förvandlas till fullständiga förlopp.

Även i övrigt finns många gemensamma drag hos de två slagen av förlopp. Det har redan nämnts, att de tänks starta från ett likartat utgångsläge. Den grundläggande tresektormodellen bibehålls också i flera av förloppen i detta kapitel; i en del kommer den dock att förenklas radikalt. Vidare kommer vi att anta, att

³ Sedan R. F. Kahn publicerat sin artikel om »The Relation of Home Investment to Unemployment» (*Economic Journal*, 1931, s. 173 ff.), fick multiplikatorbegreppet snabbt en vidsträckt användning i ekonomisk teori. När det gäller dess tillämpning på utrikeshandels problem kan bl. a. hänvisas till: J. M. Keynes, *The Means to Prosperity*, London, 1933, s. 16, s. 24; R. F. Harrod, *International Economics*, Cambridge, 1933, s. 110 ff. och *The Trade Cycle*, Oxford, 1936, s. 146 ff.; Colin Clark, »Determination of the Multiplier from National Income Statistics», *Economic Journal*, 1938, s. 437 ff.; D. H. Robertson, »Mr Clark and the Foreign Trade Multiplier», *Economic Journal*, 1939, s. 354 ff.

Bland senare arbeten är det givande att mot varandra ställa Lloyd A. Metzler, »Underemployment Equilibrium in International Trade», *Econometrica*, Volume 10, Number 2, April 1942, och Fritz Machlup, *International Trade and the National Income Multiplier*, Philadelphia, 1943.

En allmän översikt av olika multiplikatorbegrepp ges i H. Hegeland, *The Multiplier Theory*, Lund, 1954.

periodlängden i det följande är relativt kort. Något behov av att denna gång precisera förloppen till kvartal och år föreligger emellertid ej.

Pris- och lönebildningsantagandena bortfaller i och med premissen om konstanta priser. Förloppen i detta kapitel genereras genomgående av förändringar i exportens volym och styrs följaktligen från efterfrågesidan. Företagens anpassning till förändringar på efterfrågesidan antas ske på så sätt, att försäljningarna under en period bestämmer produktionens och utbudets omfattning under den därpå följande perioden. Hushållen antas däremot förändra sin konsumtion under samma period som deras inkomst förändras. Den oundvikliga efterhandsidentiteten mellan utbud och efterfrågan på varumarknaderna under varje enskild period tänkes helt och hållet åstadkommen genom oförutsedda lagerförändringar hos säljarna.⁴ På arbetsmarknaden får motsvarande fenomen tänkas ta sig uttryck i variationer i sysselsättningen. Antagandena om investeringsverksamheten och den offentliga sektorns reaktion kommer att redovisas i direkt anslutning till de förlopp, där dessa element dras in i bilden.

Bland de många ting vi skall se bort ifrån i det följande bör två särskilt framhållas, nämligen återverkningarna på världsekonomin av det ekonomiska skeendet i Sverige och produktivetsförändringarna. De förra kan, eftersom Sverige är ett förhållandevis litet land, beräknas bli tämligen små. För vissa produkter som till exempel järnmalm och trävaror, där vårt land spelar en rätt stor roll på världsmarknaden, gäller inte detta omdöme. Och inte heller är det utan vidare giltigt för den del av våra transaktioner med utlandet, som sker inom ramen för bilaterala handels- och betalningsavtal. Ett beaktande av produktivetsutvecklingen skulle otvivelaktigt öka analysens realism. Samtidigt skulle den emellertid bli betydligt mer komplicerad. Då förloppen i huvudsak är tänkta som tämligen kort-siktiga, har det ansetts försvarligt att i detta sammanhang bortse från produktivetsförändringar. De senare är för övrigt föremål för en särskild studie inom penningvärdeundersökningen.

2. Återverkningarna av en nedgång i exportens volym

Om det i ett högkonjunkturläge av någon anledning inträder en minskning av utlandets efterfrågan på vår export, är det sannolikt att detta först visar sig i en minskning av orderingången. Snart går emellertid också de exporterade kvantiteterna ner och förr eller senare måste produktion och sysselsättning inom exportföretagen skäras ned. Till en tid kan denna senare process uppskjutas genom produktion på lager och minskning av företagssparandet, men detta kan i läng-

⁴ Företagssektorn antas följaktligen reagera rekursivt, hushållssektorn simultant. Samma sak kan uttryckas så att vi räknar med en »production lag», men däremot inte med någon »consumption lag». En mekanism av detta eller liknande slag är oundviklig vid förlopps konstruktioner av den typ det här är fråga om. Den bidrar i hög grad till deras abstrakta karaktär. Vid en empirisk prövning av teorin kan den befaras leda till en sprängning av enhetsperioden, vars längd för hushållssektorn sannolikt blir en helt annan än för företagssektorn.

den inte hindra en nedgång i exportproduktionen. Denna nedgång och den sysselsättningsminskning, som åtföljer den, för i sin tur med sig minskade löne- och vinstutbetalningar till hushållssektorn. Som följd härav reduceras konsumtionsvaruköpen. Denna sekundära effekt av exportnedgången kan fördröjas och begränsas genom minskning i hushållens sparande och genom arbetslöshetsbekämpande åtgärder av olika slag. Den minskade konsumtionen leder — i den mån den inte går ut över importen — till produktionsnedskärningar och minskad sysselsättning inom konsumtionsvaruproduktionen. Detta medför en ny efterfrågereduktion, som leder till en ny produktionsnedskärning, osv. i en »ond cirkel». Men den kumulativa processen är inte begränsad till konsumtionsvaruproduktionen. Även investeringsverksamheten dras med i nedgången. Det, som börjat som en begränsad exportkris, kan på detta sätt djupna till en allmän depression.

Så ungefär kan man i allmänna ordalag skildra en konjunkturedgång, som utlöses av en minskning i exporten. Som redan antytts, bromsas emellertid inkomstreduktionen upp på en rad punkter under processens gång. Ökningen av lagren, reduktionen av importen och minskningen av sparandet tjänar alla som buffertar i detta sammanhang. De depressiva impulserna kan också på olika sätt motverkas genom ekonomisk-politiska åtgärder.

Vi skall nu övergå till att illustrera det sagda med några variationer på ett och samma enkla modellförlopp.

Dessa variationer har alla det gemensamt, att de vill belysa återverkningarna av en bestående exportvolymminskning. I den första och enklaste varianten är importen den enda faktor, som dämpar konjunkturedgången inom landet. I variant 2 tjänar också förändringar i sparandet som en buffert. Den offentliga sektorns mer automatiska reaktion (vid oförändrade skattesatser) tillkommer i variant 3 och finanspolitiken tänks ytterligare aktiviserad i variant 4, där arbetslöshetsbekämpande åtgärder införs i bilden. I den femte och sista varianten tillkommer slutligen en av exportbortfallet betingad nedgång i den privata investeringsverksamheten.

I den första och mest verklighetsfrämmande varianten antas produktionskostnaderna endast bestå av utgifter för importvaror och löner. Vidare antas löneinkomsterna odelat användas för konsumtion. Något sparande från löntagarnas sida förekommer följaktligen inte. Så när som på lagerförändringar hålls den privata investeringsverksamheten helt utanför resonemanget. Detsamma gäller hela den offentliga sektorn.

Vi skall vidare anta, att en tiondel av exportproduktionens minskning går ut över råvaruimporten och nio tiondelar över sysselsättning och löneinkomster. Vid en minskning av konsumtionsvaruproduktionen antas motsvarande andelar vara två tiondelar och åtta tiondelar.

Med dessa antaganden ger en bestående minskning av exportens volym med 1 000 enheter upphov till följande förlopp. Det bör observeras, att siffrorna i tabell 12 för varje period anger den sammanlagda förändringen från det tänkta jämviktsläget under period 0.

Tabell 12. Exportminskning, importläckage.

Förändring från period 0.

Period	Export	Konsumtion	Lager vid periodens slut	Produktion	Import	Löner
1	- 1 000	0	+ 1 000	0	0	0
2	- 1 000	- 900	+ 1 900	- 1 000	- 100	- 900
3	- 1 000	- 1 620	+ 2 620	- 1 900	- 280	- 1 620
4	- 1 000	- 2 196	+ 3 196	- 2 620	- 424	- 2 196
5	- 1 000	- 2 657	+ 3 657	- 3 196	- 539	- 2 657
6	- 1 000	- 3 026	+ 4 026	- 3 657	- 631	- 3 026
7	- 1 000	- 3 321	+ 4 321	- 4 026	- 705	- 3 321
8	- 1 000	- 3 557	+ 4 557	- 4 321	- 764	- 3 557
9	- 1 000	- 3 746	+ 4 746	- 4 557	- 811	- 3 746
10	- 1 000	- 3 897	+ 4 897	- 4 746	- 849	- 3 897
15	- 1 000	- 4 302	+ 5 302	- 5 253	- 951	- 4 302
20	- 1 000	- 4 435	+ 5 435	- 5 419	- 984	- 4 435
∞	- 1 000	- 4 500	+ 5 500	- 5 500	- 1 000	- 4 500

Av tabellen framgår, hur de sekundära verkningarna av exportminskningen staplas på varandra från period till period. Reduktionen i konsumtion och produktion från en period till nästa blir emellertid allt mindre och hela förloppet konvergerar mot ett nytt jämviktsläge, som emellertid nås först efter ett oändligt antal perioder. Redan efter 15 perioder har man dock kommit ganska nära detta jämviktsläge. Den »production lag» kring vilken hela förloppet är byggt återspelas i lager- och produktionssiffrorna. Produktionsnedskärningen under en viss period är alltid lika stor som den ofrivilliga lagerökningen under närmast föregående period.

I det jämviktsläge, mot vilket förloppet konvergerar, har det totala bruttoproduktionsvärdet sjunkit med 5 500 enheter, löner och konsumtion med 4 500 enheter vardera och export liksom import med 1 000 enheter. Om man definierar multiplikatorn som kvoten mellan den slutliga förändringen i det totala produktvärdet och den bestående exportförändringen, blir den följaktligen i detta förlopp lika med 5,5.⁵ Om man vill belysa sysselsättningseffekten av exportnedgången, kan

⁵ Det exakta uttrycket för multiplikatorn kan i detta fall lämpligen härledas med hjälp av en serieutveckling.

Beteckna företagssektorns totala bruttoproduktion med B , exporten med X och de marginella importkvoterna vid export- och konsumtionsvaruproduktion med m_x respektive m_c . För den sammanlagda bruttoproduktionsförändring, ΔB , som följer av en given exportförändring, ΔX , erhålls då följande serie

$$\Delta B = \Delta X + \Delta X(1 - m_x) + \Delta X(1 - m_x)(1 - m_c) + \Delta X(1 - m_x)(1 - m_c)^2 + \dots + \Delta X(1 - m_x)(1 - m_c)^n.$$

Om m_x och m_c liksom i förloppet härovan har värden, som ligger mellan 0 och 1, konvergerar denna serie mot ett ändligt gränsvärde och vi får följande uttryck för multiplikatorn

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\Delta B}{\Delta X} = 1 + (1 - m_x) \frac{1}{1 - (1 - m_c)} = 1 + \frac{1 - m_x}{m_c}.$$

Detta uttryck blir, som synes, större ju mindre m_x och m_c är. För $m_x = 0,1$ och $m_c = 0,2$ blir det exakt 5,5.

man använda ett snävare begrepp än denna bruttomultiplikator och i stället betrakta kvoten mellan den slutliga förändringen i lönerna och exportförändringen. Denna kvot mellan två värdesummor, som visserligen är beräknade i fasta priser, kan inte lika lätt som R. F. Kahns ursprungliga multiplikatorbegrepp ges en handgriplig tolkning, men vi skall likväl i fortsättningen för enkelhets skull referera till den som exportens sysselsättningsmultiplikator. Som kan utläsas direkt av gränsvärdena i tabell 12, är dess värde i detta fall en enhet mindre än bruttomultiplikatorn, eller 4,5.

Den situation, som förloppet är på väg mot, karakteriseras av jämvikt på konsumtionsvarumarknaden och i utlandstransaktionerna. Produktionen för hemmamarknaden har sjunkit lika mycket som konsumtionsvaruefterfrågan, och såväl export som import har gått ned med 1 000 enheter. På arbetsmarknaden är däremot jämvikten starkt rubbad, vilket endast kan tolkas så att en betydande arbetslöshet uppstått.

Vi skall nu se, hur förloppet ter sig, om vi också tar hänsyn till sparandeläckaget. Antagandena varierar därför på följande sätt.

Inom exportproduktionen antas en marginell produktionsförändring fördela sig med 10 procent på import och 50 procent på löner. Resten, 40 procent, blir då ett bruttosparande, som förutom företagets nettovinst inkluderar alla sådana utgifter, som inte är direkt inkomstbildande under perioden. Inom konsumtionsvaruproduktionen antas motsvarande fördelning vara 20, 50 och 30 procent. Beträffande hushållssektorn förutsätts, att en inkomstförändring fördelar sig med 80 procent på konsumtion och 20 procent på sparande. Staten och den privata investeringsverksamheten (så när som på lagerförändringar) hålls fortfarande utanför resone-manget. Om den bestående exportnedgången alltjämt antas uppgå till 1 000 enheter, ger de nu gjorda förutsättningarna upphov till följande förlopp.

Tabell 13. Exportminskning, import- och sparandeläckage.

Förändring från period 0.

Företag

Period	Export	Konsumtion	Lager vid periodens slut	Produktion	Import	Löner	Bruttosparande
1	— 1 000	0	+ 1 000	0	0	0	0
2	— 1 000	— 400	+ 1 400	— 1 000	— 100	— 500	— 400
3	— 1 000	— 560	+ 1 560	— 1 400	— 180	— 700	— 520
4	— 1 000	— 624	+ 1 624	— 1 560	— 212	— 780	— 568
5	— 1 000	— 650	+ 1 650	— 1 624	— 225	— 812	— 587
6	— 1 000	— 660	+ 1 660	— 1 650	— 230	— 825	— 595
7	— 1 000	— 664	+ 1 664	— 1 660	— 232	— 830	— 598
8	— 1 000	— 666	+ 1 666	— 1 664	— 233	— 832	— 599
∞	— 1 000	— 667	+ 1 667	— 1 667	— 233	— 833	— 601

Hushåll

Period	Löner	Konsumtion	Sparande
1	0	0	0
2	— 500	— 400	— 100
3	— 700	— 560	— 140
4	— 780	— 624	— 156
5	— 812	— 650	— 162
6	— 825	— 660	— 165
7	— 830	— 664	— 166
8	— 832	— 666	— 166
∞	— 833	— 667	— 166

Som framgår av produktionskolumnen, blir den slutliga multiplikativa effekten av exportnedgången denna gång betydligt mindre. Bruttomultiplikatorn är här 1,67 i stället för 5,5 i föregående förlopp.⁶ »Sysselsättningsmultiplikatorn» blir nu endast 0,83. Förloppet konvergerar också betydligt snabbare mot det nya jämviktsläget. Detta är emellertid partiellt i flera avseenden. En del av balansbristen på arbetsmarknaden har nu flyttats över till utlandstransaktionerna och bytesbalansen visar ett deficit på 767 enheter. En sådan situation kan inte rimligen bestå någon längre tid.

I den tredje varianten, som redovisas i tabell 14, tillkommer som nytt element den offentliga sektorn och dess reaktioner. Det är härvid endast fråga om en mycket begränsad del av dessa reaktioner, nämligen den mer eller mindre automatiska reduktion av skatteintäkterna, som blir en följd av den minskade ekonomiska aktiviteten. Endast två slags skatter beaktas: indirekta skatter, som antas falla utslutande på konsumtionsvaruproduktionen och utgöra 10 procent av produktvärdet (inklusive skatt) samt direkta skatter på enskilda personers inkomst, för vilka marginalskattesatsen förutsätts vara 30 procent. För att bereda plats för den indirekta skatten antas bruttosparandet inom konsumtionsvaruproduktionen reducerat från 30 till 20 procent. I övrigt bibehålls antagandena från variant 2 oförändrade.

I och med att staten nu införs explicit i förloppet, har vi kommit åter till vår grundläggande tresektormodell, om än i en mycket förenklad version. Då de offentliga utgifterna tänks förbli oförändrade, motsvaras skatternas förändringar av lika stora variationer i det offentliga sparandet. Produktionen under en period antas fortfarande bestämd av försäljningsresultatet under närmast föregående period. Hushållen antas liksom förut anpassa sin konsumtion till inkomstförändringen under löpande period.

⁶ Den generella formeln för bruttomultiplikatorn kan också i detta fall härledas med hjälp av en serieutveckling och blir

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\Delta B}{\Delta X} = 1 + (1 - m_x - s_x)(1 - s_p) \frac{1}{1 - (1 - m_c - s_c)(1 - s_p)}$$

där de små *s*:en betecknar de marginella sparkvoterna.

Tabell 14. Exportminskning, import-, sparande- och skatteläckage.

Förändring från period 0.

Företag

Period	Export	Konsumtion	Lager vid periodens slut	Produktion	Import	Löner	Indirekt skatt	Bruttosparande
1	— 1 000	0	+ 1 000	0	0	0	0	0
2	— 1 000	— 250	+ 1 250	— 1 000	— 100	— 500	0	— 400
3	— 1 000	— 312	+ 1 312	— 1 250	— 150	— 625	— 25	— 450
4	— 1 000	— 328	+ 1 328	— 1 312	— 162	— 656	— 31	— 463
5	— 1 000	— 332	+ 1 332	— 1 328	— 166	— 664	— 33	— 466
6	— 1 000	— 333	+ 1 333	— 1 332	— 166	— 666	— 33	— 467
∞	— 1 000	— 333	+ 1 333	— 1 333	— 167	— 667	— 33	— 466

Hushåll

Period	Löner	Direkt skatt	Konsumtion	Sparande
1	0	0	0	0
2	— 500	— 150	— 250	— 100
3	— 625	— 188	— 312	— 125
4	— 656	— 197	— 328	— 131
5	— 664	— 199	— 332	— 133
6	— 666	— 200	— 333	— 133
∞	— 667	— 200	— 333	— 134

Stat

Period	Direkt skatt	Indirekt skatt	Offentligt sparande
1	0	0	0
2	— 150	0	— 150
3	— 188	— 25	— 213
4	— 197	— 31	— 228
5	— 199	— 33	— 232
6	— 200	— 33	— 233
∞	— 200	— 33	— 233

Förloppet bromsas nu upp ytterligare och konvergerar snabbt. Genom att de offentliga utgifterna enligt antagandena hålls oförändrade, medan skatteintäkterna sjunker, verkar budgeten med sin underbalansering stabiliserande på den inhemska konjunkturen. Brist på jämvikt föreligger liksom i föregående variant såväl på arbetsmarknaden som i fråga om utlandstransaktionerna. Den förra jämviktsbristen har minskat något och »sysselsättningsmultiplikatorn» har som följd därav sjunkit till 0,67. Bytesbalansens underskott har ökat till 833 enheter; en naturlig konsekvens

av att den inhemska aktiviteten hålls bättre uppe. Bruttomultiplikatorn har denna gång värdet 1,33.⁷

Den fjärde varianten, som återges i tabell 15, avser att belysa hur en mer aktiv finanspolitik kan tänkas påverka förloppet. Ett otal alternativ är här, liksom på många andra punkter, tänkbara. Som ett enkelt antagande har vi valt att förutsätta, att de offentliga myndigheterna betalar ut kontanta arbetslöshetsunderstöd till ett belopp, som uppgår till hälften av löneinkomstbortfallet inom den privata delen av ekonomin. I vårt bokföringsschema återspeglas detta i en ökning av de offentliga subventionerna till hushållssektorn. Alternativt kan man tänka sig, att den offentliga verksamheten expanderas på ett sådant sätt, att effekten på hushållens inkomster blir densamma som i subventionsfallet. Om man vill konkretisera på denna punkt, ligger det närmast till hands att tänka på statliga beredskapsarbeten.

I övrigt bibehålls samtliga antaganden från föregående variant.

Tabell 15. Exportminskning, import-, sparande- och skatteläckage, arbetslöshetsstöd.

Förändring från period 0.

Företag

Period	Export	Konsumtion	Lager vid periodens slut	Produktion	Import	Löner	Indirekt skatt	Bruttosparande
1	-1 000	0	+1 000	0	0	0	0	0
2	-1 000	-125	+1 125	-1 000	-100	-500	0	-400
3	-1 000	-141	+1 141	-1 125	-125	-562	-13	-425
4	-1 000	-142	+1 142	-1 141	-128	-571	-14	-428
∞	-1 000	-143	+1 143	-1 143	-129	-571	-14	-429

Hushåll

Period	Löner	Subventioner	Summa inkomster	Direkt skatt	Konsumtion	Sparande
1	0	0	0	0	0	0
2	-500	+250	-250	-75	-125	-50
3	-562	+281	-281	-84	-141	-56
4	-571	+286	-285	-86	-142	-57
∞	-571	+286	-285	-86	-143	-57

⁷ Det generella uttrycket för multiplikatorn kan härledas på samma sätt som tidigare och blir denna gång

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\Delta B}{\Delta X} = 1 + \frac{(1 - m_x - s_x)(1 - s_p - t_p)}{1 - (1 - m_c - s_c - t_c)(1 - s_p - t_p)}$$

där t_p betecknar hushållens marginella skattekvot och t_c den indirekta skattekvoten inom konsumtionsvaruproduktionen.

Period	Direkt skatt	Indirekt skatt	Summa inkomster	Subventioner	Offentligt sparande
I	0	0	0	0	0
2	— 75	0	— 75	+ 250	— 325
3	— 84	— 13	— 97	+ 281	— 378
4	— 86	— 14	— 100	+ 286	— 386
∞	— 86	— 14	— 100	+ 286	— 386

Detta förlopp konvergerar av lätt insedda skäl ännu snabbare än de föregående. Bruttomultiplikatorn är nu endast 1,14.⁸ Det nya jämviktsläget är alltjämt i hög grad partiellt. Såväl bytesbalansens som budgetens underskott är större än i föregående varianter. I gengäld har arbetslösheten och konsumtionsnedgången i modellen blivit betydligt mindre än i tidigare varianter. På det abstrakta plan, där vi rör oss, skulle arbetslösheten tydligen helt kunna elimineras ur modellen, om den offentliga verksamheten omedelbart utvidgades i takt med sysselsättningsminskningen inom exportproduktionen. Ginge man i stället subventionsvägen, skulle sysselsättningen visserligen gå ned, men konsumtionen tills vidare upprätthållas.

I den femte och sista varianten skall slutligen tas viss hänsyn till den privata investeringsverksamhetens roll i sammanhanget. Antagandena från föregående variant bibehålls oförändrade, men kompletteras med nya antaganden rörande investeringsproduktionen. För översiktlighetens skull sammanfattas samtliga antaganden om marginella relationer här nedan.

	Produktion för		
	Export	Konsumtion	Investering
Marginell importkvot.....	10 %	20 %	20 %
Marginell lönekvot.....	50 %	50 %	50 %
Marginell indirekt skattekvot.....	0 %	10 %	0 %
Marginell bruttoparkvot.....	40 %	20 %	30 %

Inom hushållssektorn antas en inkomstförändring fördela sig på följande sätt:

Direkt skatt	30 %
Konsumtion	50 %
Sparande	20 %

⁸ Även denna gång kan det generella uttrycket för multiplikatorn härledas efter samma linjer som tidigare. Det blir

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\Delta B}{\Delta X} = 1 + \frac{1}{(1 - m_c - s_c - t_c)(1 - u_p)(1 - s_p - t_p)}$$

där u_p , »subventionskvoten», är det numeriska förhållandet mellan de kontanta arbetslöshetsunderstöden och den bortfallna löneinkomsten. Om $u_p = 0$, blir formeln densamma som i not 7, s. 129. Är $u_p = 1$, blir multiplikatorn också 1 och någon kumulativ process uppstår ej.

Arbetslöshetsunderstöden förutsätts alljämt kompensera precis hälften av löne-
bortfallet till följd av sysselsättningsminskning.

Konsumtionsvaruproduktionens omfattning under en viss period antas fortfa-
rande bestämd av försäljningsresultatet under närmast föregående period. Det
återstår endast att infoga den privata investeringsverksamheten i förloppet. Lager-
investeringar är redan beaktade. Det gäller alltså i första hand investeringar i
maskiner och byggnader. Vi bortser här helt från det komplicerade samspel av
olika faktorer och överväganden, som i verkligheten bestämmer investeringsbeslu-
ten, och antar kort och gott, att investeringarna under en period förändras lika
mycket som företagets bruttosparande under närmast föregående period.⁹ Re-
sultatet av dessa antaganden blir det förlopp, som återges i tabell 16.

Tabell 16. Exportminskning, kombinerad med investeringsnedgång.

Förändring från period 0.

Företag

Period	Export	Konsum- tion	Investe- ringar	Lager vid periodens slut	Produk- tion	Import	Löner	Indirekt skatt	Brutto- sparande
1	— 1 000	0	0	+ 1 000	0	0	0	0	0
2	— 1 000	— 125	0	+ 1 125	— 1 000	— 100	— 500	0	— 400
3	— 1 000	— 141	— 400	+ 1 541	— 1 125	— 125	— 563	— 12	— 425
4	— 1 000	— 193	— 425	+ 1 618	— 1 541	— 208	— 771	— 14	— 548
5	— 1 000	— 202	— 548	+ 1 750	— 1 618	— 224	— 809	— 19	— 566
6	— 1 000	— 219	— 566	+ 1 785	— 1 750	— 251	— 875	— 20	— 604
7	— 1 000	— 223	— 604	+ 1 827	— 1 785	— 257	— 892	— 22	— 614
8	— 1 000	— 229	— 614	+ 1 843	— 1 827	— 266	— 914	— 22	— 626
9	— 1 000	— 230	— 626	+ 1 856	— 1 843	— 269	— 921	— 23	— 630
10	— 1 000	— 232	— 630	+ 1 862	— 1 856	— 271	— 928	— 23	— 634
∞	— 1 000	— 234	— 638	+ 1 872	— 1 872	— 275	— 936	— 23	— 638

Hushåll

Period	Löner	Subventioner	Summa inkomster	Direkt skatt	Konsumtion	Sparande
1	0	0	0	0	0	0
2	— 500	+ 250	— 250	— 75	— 125	— 50
3	— 563	+ 281	— 282	— 85	— 141	— 56
4	— 771	+ 385	— 386	— 116	— 193	— 77
5	— 809	+ 405	— 404	— 121	— 202	— 81
6	— 875	+ 437	— 438	— 131	— 219	— 88
7	— 892	+ 446	— 446	— 134	— 223	— 89
8	— 914	+ 457	— 457	— 137	— 229	— 91
9	— 921	+ 461	— 460	— 138	— 230	— 92
10	— 928	+ 464	— 464	— 139	— 232	— 93
∞	— 936	+ 468	— 468	— 140	— 234	— 94

⁹ Hur orealistiskt detta antagande är, varseblir man särskilt tydligt, om man försöker pressa
in bostadsbyggandet under det.

Period	Direkt skatt	Indirekt skatt	Summa inkomster	Subventioner	Offentligt sparande
1	0	0	0	0	0
2	— 75	0	— 75	+ 250	— 325
3	— 85	— 12	— 87	+ 281	— 368
4	— 116	— 14	— 130	+ 385	— 515
5	— 121	— 19	— 140	+ 405	— 545
6	— 131	— 20	— 151	+ 437	— 588
7	— 134	— 22	— 156	+ 446	— 602
8	— 137	— 22	— 159	+ 457	— 616
9	— 138	— 23	— 161	+ 461	— 622
10	— 139	— 23	— 162	+ 464	— 626
∞	— 140	— 23	— 163	+ 468	— 631

Genom att investeringsverksamheten denna gång är med i kontraktionsprocessen, blir den allmänna produktions- och sysselsättningsminskningen nu åter starkare. Bruttomultiplikatorn blir denna gång 1,87.¹⁰ Det jämviktsläge mot vilket förloppet tenderar, omfattar liksom närmast föregående varianter endast den inhemska varumarknaden. En betydande jämviktsbrist har åter uppstått på arbetsmarknaden. Importöverskottet är mindre än i föregående variant, medan det statliga budgetunderskottet är större än i något tidigare fall.

På vilket sätt kan de nu presenterade varianterna på ett och samma abstrakta modellförlopp öka vår insikt i det som faktiskt sker inom den svenska ekonomin, när exportens volym av någon anledning går ned? Härom kan utan tvivel råda delade meningar. Å ena sidan kan det hävdas, att de förenklade förutsättningarna är så speciella att förloppens förklaringsvärde i detta hänseende måste bli tämligen ringa. Mot detta kan å andra sidan sägas, att förloppen framför allt avser att — på kvantitetssidan — renodla den kumulativa process, som en exportnedgång kan väntas ge upphov till. De kumulativa processerna spelar en central roll i flertalet moderna konjunkturförklaringar och multiplikatorbegrepp har — som framgår av not 3, s. 122 — kommit till flitig användning också vid analysen av utrikeshandelns inflytande på den interna ekonomin.

Accepterar man den allmänna uppläggningsen av den föregående analysen, belyser den på ett enkelt sätt å ena sidan hur verkningarna av en exportnedgång successivt sprids genom det ekonomiska systemet, å andra sidan hur olika interna faktorer verkar bromsande eller accelererande på denna spridning. Ju större läckagen

¹⁰ Det generella uttrycket för multiplikatorn blir i detta fall mera komplicerat. Vid dess härledning är det därför lättare att gå genvägen över det nya jämviktsvillkoret. Gör man det, och betecknar de marginella kvoterna inom investeringsproduktionen med i , erhålls med samma beteckningar som tidigare

$$\frac{\Delta B}{\Delta X} = 1 + \frac{(1 - m_x - s_x)(1 - u_p)(1 - s_p - t_p)(1 + s_c - s_i) + s_x [1 - (1 - u_p)(1 - s_p - t_p)(s_c - s_i + m_c - m_i + t_c)]}{[1 - (1 - m_c - s_c - t_c)(1 - u_p)(1 - s_p - t_p)](1 - s_i) - s_c(1 - m_i - s_i)(1 - u_p)(1 - s_p - t_p)}$$

i form av import, sparande eller skatter är, desto mindre blir multiplikatorn och desto snabbare bromsas den från exporten emanerande konjunkturnedgången. Detta belyses av de tre första varianterna (tabellerna 12 till 14), där bruttomultiplikatorn i tur och ordning har värdena 5,5, 1,67 och 1,33. Det förlopp, som återges i tabell 15, exemplifierar effekten av en mer aktiv finanspolitik och multiplikatorn sjunker där till 1,14. Ett beaktande av exportförändringens återverkningar på den privata investeringsverksamheten förstärker däremot den depressiva effekten och i förloppet i tabell 16 stiger multiplikatorn åter till 1,87.

Som ofta brukar framhållas och som redan tidigare antytts,¹¹ kan multiplikatorn också härledas direkt med hjälp av ett komparativt statistiskt resonemang. Vanligen ställs problemet därvid på följande sätt. Liksom vi har gjort i modellförloppen, förutsätts alla relevanta marginella benägenheter eller kvoter vara konstanta. Man antar, att det inträffar en viss given jämviktsrubbnings, som blir bestående. I vårt fall motsvaras detta av nedgången i exportens volym. Och man frågar sig, hur mycket övriga ekonomiska storheter måste förändras, för att det på nytt skall råda jämvikt i det ekonomiska systemet. Ur detta nya jämviktsvillkor kan man direkt härleda multiplikatorn, som är definierad som kvoten mellan bruttoproduktionens förändring och den primära jämviktsstörningen.

Om man så vill, kan man betrakta de föregående förloppen som en beskrivning av hur ett starkt förenklat ekonomiskt system kan tänkas röra sig från ett statistiskt jämviktsläge till ett annat. Det måste emellertid ännu en gång understrykas, att en renodling av det kumulativa elementet i den process, som följer på en exportnedgång, i de flesta fall tycks leda till en sprängning av utgångsläget fullständig jämvikt. Under förutsättning att de marginella kvoterna ej har alltför extrema värden, går visserligen de förlopp, som vi här studerat, mot ett nytt jämviktsläge, men detta är i regel endast partiellt. Det är partiellt i den meningen, att det endast omfattar den inhemska varumarknaden, men däremot blott i undantagsfall gäller arbetsmarknaden och utlandstransaktionerna.

De föregående resonemangen i detta avsnitt har genomgående tagit sin utgångspunkt i en nedgång i exportvolymen. En intern konjunkturnedgång kan i och för sig lika väl tänkas utlösa av en ökning i importvolymen. Om en sådan ökning uppträder som ett spontant fenomen, som inte har något samband med den interna ekonomiska utvecklingen, blir dess återverkningar i vårt förenklade analyschema i stort sett desamma som verkningarna av en exportminskning. En viss olikhet uppstår dock i början av förloppet. Exportnedgången återverkar på konsumtionsvarumarknaden först sedan nedgången i produktion och sysselsättning inom exportproduktionen påverkat hushållssektorn och lett till en minskning av dess efterfrågan på konsumtionsvaror. En lika stor spontan importökning, som det är enklast att tänka sig endast omfattar konsumtionsvaror, måste för att få plats inom ramen för en oförändrad inhemska efterfrågan undantränga inhemska konsumtionsvaror till samma värde. Importökningens primära genomslag på den inhemska konsumtionsvarumarknaden är följaktligen hundraprocentigt och dess

¹¹ Se not 10, s. 132.

samlade effekt, sådan den mäts av multiplikatorn, kan ej undgå att påverkas därav.¹²

Det kan emellertid inte hjälpas, att det på något sätt ter sig lättare att tänka sig, att en »spontan» volymförändring uppträder på exportsidan än på importsidan. Även om det i utgångsläget råder fullständig jämvikt i alla avseenden, möter det ingen svårighet att tänka sig, att vi vid oförändrade priser av någon anledning får avsättning för en ökad eller minskad kvantitet av våra exportvaror. Förändringen är här förlagd till utlandet. Skall däremot importens volym förändras i ett sådant perfekt jämviktsläge, vill man gärna tänka sig en orsak härtill, antingen en prisförändring utomlands eller någon intern efterfrågeförändring. I båda fallen kommer man emellertid i konflikt med förutsättningarna för de tidigare resonemangen. Antingen är det antagandet om priskonstans eller också är det antagandet om att det är importökningen, som är den utifrån givna, autonoma faktorn, som måste uppges.

3. Schematiskt konjunkturförlopp styrt av exportens variationer

En av standardinvändningarna mot den i det föregående använda multiplikator-tekniken är att den förutsätter konstanta marginella benägenheter, medan erfarenheten ger vid handen, att de kvoter det här är fråga om är i hög grad variabla med konjunkturen. För att i någon mån möta denna invändning skall som avslutning på detta kapitel presenteras ett förlopp, där vi sökt ta en viss, om än begränsad hänsyn till möjligheten av förändringar i de marginella benägenheterna. Samtidigt skall den primära exportförändring, som styr förloppet, ges en mer realistisk utformning än i föregående förlopp. I stället för att bygga förloppet kring en engångsförändring, som består oförändrad från period till period, skall vi inom ett och samma förlopp söka fånga återverkningarna av en successivt stigande, därefter stagnerande och slutligen fallande exportvolym. Som följd härav måste förloppet utsträckas över ett relativt stort antal perioder. Dessa antas fortfarande vara tämligen korta.

För att det hela inte skall bli för tungrott, skall vi denna gång nöja oss med att återge förloppet sådant det återspeglas i företagssektorn. Bakom detta öppet redovisade förlopp får man emellertid tänka sig, att det döljer sig däremot korresponderande förändringar inom hushållssektorn och den statliga sektorn. Variationsmöjligheterna härvidlag är stora och många olika förlopp hos dessa sektorer kan tänkas förenliga med det förlopp, som här redovisas för företagssektorn.

Det förlopp, som åskådliggörs i tabell 17 och diagram 7, s. 137 och 138, har fyra starkt stiliserade faser.

¹² Om vi jämför med den enklaste varianten, den som åskådliggörs i tabell 12, s. 125 ovan, får vi följande uttryck för multiplikatorn vid exportnedgång respektive importökning

$$\text{exportmultiplikator} = 1 + \frac{1 - m_x}{m_c},$$

$$\text{importmultiplikator} = \frac{1}{m_c}.$$

Under den första fasen, som omfattar perioderna 1—6 och som tänks starta i en situation med outnyttjad produktionskapacitet och arbetslöshet, stiger exportvolymen successivt med 500 enheter per period. Den marginella importbenägenheten antas vara låg, liksom också investeringslusten. Konsumtionsbenägenheten antas däremot på marginalen vara mycket hög. Flera goda skäl kan anföras för att dessa antaganden, som preciseras närmare i tablån på s. 136, är rimliga i början av ett konjunkturuppsving. I en mera realistisk teori hade det varit naturligt, att låta de olika benägenheternas värden variera under uppsvinget, men här har de för enkelhets skull hållits konstanta.

Under exportkonjunktursens kulmination, som omfattar perioderna 7—12, tänks däremot de marginella benägenheterna bli modifierade. Exportvolymen antas under denna tid stabiliserad på en hög och oförändrad nivå. Det interna konjunkturuppsvinget fortsätter, men bärs nu främst upp av investeringsverksamhetens ökning. Man antas här ha kommit närmare gränsen för produktionskapaciteten och investeringarna ökar avsevärt jämfört med föregående utvecklingsfas. I detta — liksom i de tidigare förloppen — förutsätts investeringsvolymens förändring under en period stå i en bestämd relation till bruttovinstens förändring under närmast föregående period. Men medan investeringsökningen under uppsvinget endast antogs motsvara en fjärdedel av bruttovinstökningen, antas den nu vara lika stor som bruttovinstförändringen under föregående period.¹³ Konsumtionen, som under uppsvinget antogs stiga lika mycket som sysselsättning och lönesumma, tänks nu stiga något svagare.

Den tredje fasen i utvecklingen innebär vad exporten beträffar raka motsatsen till den första. Den har många beröringspunkter med förloppen i föregående avsnitt av detta kapitel. Exportvolymen sjunker nu med 500 enheter per period. Inom exportproduktionen och på andra håll reducerar man emellertid inte sysselsättningen i lika snabb takt som man ökade den under uppsvinget. Konsumenterna antas också vara ovilliga att sänka sin konsumtion i takt med inkomstbortfallet. En betydande del av konjunkturedgången antas därjämte gå ut över importen. Alla dessa modifikationer i antagandena bidrar till att bromsa den interna konjunkturedgången och göra den mindre brant än det tidigare uppsvinget. Skillnaden i marginella benägenheter under nedgången respektive uppsvinget kan motiveras på flera sätt. Man kan betrakta den som en återspeglning av trögheten i den interna ekonomins reaktion. Men den kan också tänkas förklarad av en mer aktiv konjunkturpolitik under den senare fasen än i utgångsläget för uppsvinget.

Den fjärde och sista fasen har endast medtagits för att avrunda förloppet. Här låter vi exportminskningen upphöra men bibehåller i övrigt antagandena från närmast föregående period. Produktions- och sysselsättningsminskningen avstannar då snabbt och hela förloppet går mot ett gränsvärde, där alla förändringar är lika med noll.

¹³ I mera realistiska sammanhang måste man beakta, att detta antagande med all sannolikhet förutsätter en ökning av bankernas kreditgivning. Nedgången i investeringsverksamheten under nästa utvecklingsfas får å andra sidan tänkas ackompanjerad av en reduktion i de utestående bankkrediterna.

Nu berörda antaganden rörande olika marginella kvoter sammanfattas i nedanstående tablå. I motsats till vad som gällde för förloppen i föregående avsnitt, görs denna gång ingen skillnad mellan de marginella kvoterna inom olika produktionsgrenar.¹⁴ Differentieringen efter produktionsgren har ersatts med en differentiering i tiden. Nedanstående kvoter är följaktligen uttryckta i procent av det totala bruttoproduktionsvärdets förändringar.

	Uppsvinget	Kulmen	Tillbakagången
Marginell importkvot.....	10 %	20 %	30 %
Marginell lönekvot.....	50 %	50 %	30 %
Marginell bruttoparkkvot ¹⁵	40 %	30 %	40 %

Förändringarna i konsumtion och investering antas bestämda av följande relationer:

	Uppsvinget	Kulmen	Tillbakagången
Konsumtionens förändring i procent av löneinkomsternas förändring under samma period.....	100 %	80 %	33 ¹ / ₃ %
Investeringsförändring i procent av bruttovinstens förändring under föregående period.....	25 %	100 %	50 %

Liksom i förloppen i föregående avsnitt antas produktionens omfattning under en period bestämd av försäljningsresultatet under närmast föregående period. Konsumtionen bestäms å andra sidan — som framgår av antagandet här ovan — av inkomsten under samma period.¹⁶

¹⁴ Jämför s. 130 ovan.

¹⁵ Angående innebörden härav se s. 126 ovan.

¹⁶ De antaganden, som valts, och särskilt den omständigheten, att de olika benägenheterna förutsatts vara konstanta under varje fas, gör att förloppets utveckling under de olika faserna kan beskrivas med hjälp av ett antal enkla differensekvationer. Om bruttoproduktvärdets förändring mellan perioderna $t-1$ och t betecknas ΔB_t , blir dessa ekvationer och deras lösningar:

$$\text{Fas I} \quad \begin{cases} \Delta B_t = 500 + 0,5 \Delta B_{t-1} + 0,1 \Delta B_{t-2}, \\ (\text{uppsvinget}) \quad \Delta B_t = -1168 (0,653)^t - 82 (-0,153)^t + 1250. \end{cases}$$

$$\text{Fas II} \quad \begin{cases} \Delta B_t = 0,4 \Delta B_{t-1} + 0,3 \Delta B_{t-2}, \\ (\text{kulmen}) \quad \Delta B_t = 1160 (0,783)^t - 1 (-0,383)^t. \end{cases}$$

$$\text{Fas III} \quad \begin{cases} \Delta B_t = -500 + 0,1 \Delta B_{t-1} + 0,2 \Delta B_{t-2}, \\ (\text{tillbakagången}) \quad \Delta B_t = 760 (0,5)^t + 221 (-0,4)^t - 714. \end{cases}$$

$$\text{Fas IV} \quad \begin{cases} \Delta B_t = 0,1 \Delta B_{t-1} + 0,2 \Delta B_{t-2}, \\ (\text{avstannandet}) \quad \Delta B_t = -543 (0,5)^t - 158 (-0,4)^t. \end{cases}$$

De konstanta termerna i lösningarna (som i fas II och IV är lika med noll) anger de gränsvärden mot vilka ΔB konvergerar, om respektive fas utsträcks oändligt långt i tiden. Brutttoproduktionsvärdet, B , går därvid mot ett ändligt gränsvärde i fas II och IV, men mot plus respektive minus oändligheten i fas I och III.

Den som är intresserad av själva tillvägagångssättet vid ekvationernas lösning hänvisas exempelvis till W. J. Baumol, *Economic Dynamics*, New York, 1951, s. 161 ff.

Det bör slutligen observeras, att tabell 17 skiljer sig från övriga tabeller i detta kapitel i så måtto, att den anger förändringen från period till period i stället för den sammanlagda förändringen från period 0. De kumulerade förändringarna åskådliggörs i stället i diagram 7.

Tabell 17. Schematiskt konjunkturförlopp, styrt av exportens variationer.

Förändring från närmast föregående period.

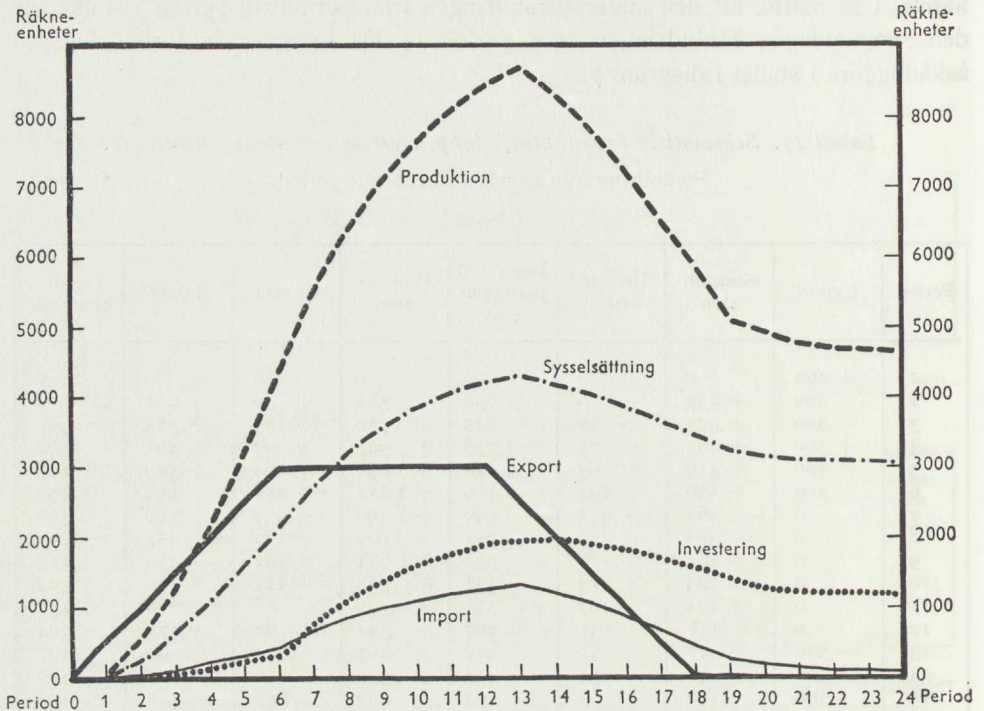
Företag

Period	Export	Konsumtion	Investering	Lager vid periodens slut	Produktion	Import	Löner	Bruttosparande
1	+ 500	0	0	— 500	0	0	0	0
2	+ 500	+ 250	0	— 750	+ 500	+ 10	+ 250	+ 200
3	+ 500	+ 375	+ 50	— 925	+ 750	+ 75	+ 375	+ 300
4	+ 500	+ 463	+ 75	— 1 038	+ 925	+ 92	+ 463	+ 370
5	+ 500	+ 519	+ 93	— 1 112	+ 1 038	+ 104	+ 519	+ 415
6	+ 500	+ 556	+ 104	— 1 160	+ 1 112	+ 111	+ 556	+ 445
7	0	+ 464	+ 445	— 909	+ 1 160	+ 232	+ 580	+ 348
8	0	+ 363	+ 348	— 711	+ 909	+ 182	+ 454	+ 273
9	0	+ 285	+ 273	— 558	+ 711	+ 142	+ 356	+ 213
10	0	+ 223	+ 213	— 436	+ 558	+ 112	+ 279	+ 167
11	0	+ 174	+ 167	— 341	+ 436	+ 87	+ 218	+ 131
12	0	+ 136	+ 131	— 267	+ 341	+ 68	+ 171	+ 102
13	— 500	+ 27	+ 51	+ 422	+ 267	+ 80	+ 80	+ 107
14	— 500	— 42	+ 54	+ 488	— 422	— 126	— 127	— 169
15	— 500	— 49	— 85	+ 634	— 488	— 147	— 146	— 195
16	— 500	— 63	— 97	+ 660	— 634	— 190	— 190	— 254
17	— 500	— 66	— 127	+ 693	— 660	— 198	— 198	— 264
18	— 500	— 69	— 132	+ 701	— 693	— 208	— 208	— 277
19	0	— 70	— 138	+ 208	— 701	— 210	— 210	— 281
20	0	— 21	— 141	+ 162	— 208	— 62	— 63	— 83
21	0	— 16	— 41	+ 57	— 162	— 49	— 48	— 65
22	0	— 6	— 33	+ 39	— 57	— 17	— 17	— 23
23	0	— 4	— 11	+ 15	— 39	— 12	— 12	— 15
24	0	— 2	— 8	+ 10	— 15	— 5	— 4	— 6

Medan det under uppsvinget är exporten, som bär upp expansionen, är det, som framgår av tabellen, investeringsverksamheten, som bär den vidare under kulminationsfasen. Stegningen i konsumtionsvaruproduktionen är också betydande under båda dessa avsnitt av förloppet, men så som modellen konstruerats framstår den som sekundär i förhållande till export- respektive investeringsökningen. Exportnedgången är den dominerande faktorn bakom produktionsnedgången under fas III. Som redan nämnts, är antagandena för denna fas så valda att de indirekta återverkningarna av exportens förändring denna gång blir mindre än under uppsvinget.

Resultatet av förloppet i tabell 17 åskådliggörs också i diagram 7. Här har emellertid de successiva förändringarna från period till period lagts samman, så att diagrammet till skillnad från tabellen belyser den sammanlagda förändringen i olika storheter från period 0 räknat. Om vi till premisen om konstanta löner lägger förutsättningen att lönerna är lika höga inom alla verksamhetsgrenar, kan vi

Diagram 7.

direkt översätta lönesummans förändringar i tabell 17 till förändringar i den totala sysselsättningen. Så har skett i diagrammet. Sysselsättningens följsamhet i uppsvinget och dess tröghet under tillbakagången framgår där klart. Likaså tendensen till exportöverskott i början och importöverskott i slutet av processen.

Det är onekligen frestande att i kommentaren till ett modellförlopp av detta slag söka öka dess tyngd och värde genom att svepa dess kantiga teoretiska skelett i en rikare konkret klädnad. Visserligen är förloppet hypotetiskt och avser endast att renodla en, om än mycket viktig sida av det ekonomiska skeendet. Men det borde ändå vara möjligt att komplettera det med en närmare karakteristik av utgångsläget och med en mera detaljerad och på empiriska data baserad beskrivning av de ekonomiska reaktioner och den ekonomiska politik, som skulle göra ett förlopp av detta slag sannolikt. Utgångsläget kunde härvid till exempel antas vara en depression med betydande arbetslöshet och stor utnyttjad kapacitet samt — och detta är inte minst viktigt — en passiv eller föga framgångsrik intern konjunkturpolitik. Exportuppsvingets avstannande skulle antingen kunna förklaras under hänvisning till en stabilisering av utlandets efterfrågan eller tänkas bero på att kapacitet eller råvaruresurser för exportproduktionen — i varje fall tills vidare — satt en rent fysisk gräns för expansionen. Den större motståndskraften mot depressiva tendenser under förloppets senare del skulle också kunna tänkas åter-

förd på en rad olika omständigheter, en förändring i konsumtions- och sparvanor, en mer aktiv sysselsättningspolitik eller en förändrad handels- eller valutapolitik.

Som de nu står, är de i detta kapitel redovisade förloppen endast några av en oändlig mängd tänkbara förlopp. Vad man kan hoppas är att de likväl skall ha fyllt sin uppgift och belyst några väsentliga drag i de kumulativa processer, som kan uppstå inom ett land vid förändringar i utlandstransaktionernas volym. Vad man kan önska är att det skulle bli möjligt att bygga under dem med empiriska undersökningar av de reaktionsmönster, som i verkligheten bestämmer de olika marginella benägenheterna och deras variationer.

DEL III

Utlandstransaktionerna och den ekonomiska politiken

KAPITEL 8

Några synpunkter på ekonomisk teori och ekonomisk politik

Vid den teoretiska analysen av utlandstransaktionernas inflytande på den svenska ekonomin i föregående del har den ekonomiska politiken i stort sett hållits utanför resonemangen. Eller det kanske är riktigare att säga, att möjligheten av förändringar i den ekonomiska politiken, av medvetna motåtgärder, hållits borta. Ett beaktande härav skulle ha öppnat så många alternativ att förloppsanalysen blivit ohanterlig och svåröverskådlig. Vi nöjde oss därför med att studera återverkningarna på den interna ekonomin av olika yttre förändringar under förutsättning att den ekonomiska politiken förblev oförändrad. I vissa fall förenklades framställningen därhän, att vi helt bortsåg från den offentliga sektorn och dess reaktioner.

Den föregående analysen har även i övrigt i flera fall arbetat med mycket snäva »allt annat oförändrat»-förutsättningar. I kapitel 6 analyserades sålunda återverkningarna av en prisstegring inom utrikeshandeln under förutsättning att produktionsstrukturen inte förändrades och i kapitel 7 studerades verkningarna av en nedgång i exportens volym under förutsättning av konstanta priser och löner. De snäva »ceteris paribus»-förutsättningarna i dessa två kapitel, liksom i kapitel 4, motiverades av analysens syfte. Som flera gånger framhållits, syftade de teoretiska modellförloppen till en renodling av vissa, som väsentliga betraktade element i den ekonomiska utvecklingen. Därav analysens ensidiga uppläggning.

I. De partiella teoriernas konsolidering

För att bli till nytta för den ekonomiska politikens uppläggning i olika konkreta situationer måste den föregående partiella analysen av olika element i utvecklingen konsolideras, samtidigt som den måste kombineras med en prövning av olika eko-

nomisk-politiska åtgärders verkningar. Konsolideringen kan tänkas försiggå på två vägar. Å ena sidan kan man försöka bygga upp en på en gång mer generell och mer realistisk dynamisk teori, där de tidigare redovisade förloppen får karaktären av specialfall. Tack vare sin allmängiltiga karaktär skulle en sådan teori sedan kunna läggas till grund för ekonomisk-politiska rekommendationer även i mycket artskilda ekonomiska lägen. Å andra sidan kan man i varje särskild konkret situation söka skapa en speciell, för denna situation gällande teori genom en kombination av de element, som då ter sig relevanta. I båda fallen måste tydligen de ekonomisk-politiska åtgärder, vars verkningar man vill bilda sig en uppfattning om, infogas i den teoretiska byggnaden.

Men man får inte glömma, att det vi sysslat med i den teoretiska delen av detta arbete endast är en sida av den ekonomiska utvecklingen, ett avsnitt av penningvärdeundersökningens omfattande problemkrets. Konsolideringsproblemet har därför större räckvidd. Det gäller inte blott att konsolidera de olika elementen i den föregående analysen; det är ytterst en fråga om att sammanfoga penningvärdeundersökningens olika delstudier till en helhetsbild av den svenska ekonomins funktionssätt. Hur en sådan konsolidering bäst skall genomföras skall inte här diskuteras. Det är en uppgift, som får lösas i annat sammanhang.

Så mycket kan emellertid sägas, att det knappast förefaller troligt att en konsolidering längs den första vägen — dvs. via en generell dynamisk teori — skall bli möjlig att genomföra. De generella dynamiska teorierna befinner sig ännu i sin linda. Skall dessa teorier göras något så när realistiska, blir de dessutom snabbt komplicerade och svåra att hantera.¹ Däremot ter sig utsikterna ljusare för en mera begränsad konsolidering, som tar sin utgångspunkt i en konkret ekonomisk situation och i de problem, som denna reser för den ekonomiska politiken. En förutsättning för att konsolideringsproblemet skall kunna lösas på detta sätt är att man med hjälp av ekonomisk statistik och på annat sätt kan få en någorlunda nöjaktig — och så långt möjligt kvantitativt preciserad — bild av det ekonomiska lägets allmänna karaktär och speciella särdrag. Har man fått detta, bör det vara möjligt att på grundval av element hämtade från penningvärdeundersökningens olika delstudier bygga upp en mera allsidig teori, som är tillämplig i den då aktuella situationen.

En sådan empiriskt förankrad syntes framstår som särskilt påkallad, om de ekonomiska teorierna skall tjäna syftet att vara vägledande vid de ekonomisk-politiska avgörandena. Så omfattande och mångsidigt som statsmakternas inflytande på den ekonomiska utvecklingen numera blivit, kan den statliga ekonomiska politiken nämligen inte längre uppfattas som enstaka, isolerade åtgärder på olika områden. Utvecklingen har i stället gått därhän, att intresset — i varje fall när det gäller offentliga åtgärder för att stabilisera priser och sysselsättning — alltmer kommit att koncentreras till den ekonomiska politikens samlade verkan.

¹ Denna fråga behandlas mera utförligt i fjärde kapitlet av Ragnar Bentzels arbete inom penningvärdeundersökningen, vilket väntas föreligga till hösten.

2. Den politiska värderingen av mål och medel

Beträffande den ekonomiska politikens mål och medel skall vi nöja oss med att framhålla ett par omständigheter, som förefaller ägnade att underlätta förståelsen av den aktuella debatten på detta område.² Som understrukits i flera olika sammanhang, finns det vid sidan av de allmänna målen full sysselsättning och stabilt penningvärde en rad andra mål för den ekonomiska politiken. Vi har tidigare i inledningen till detta arbete i samband med fastställandet av riktpunkterna för den teoretiska analysen pekat på inkomstfördelningen, produktionen och valutaställningen. Man kan lätt utvidga listan över mål för den ekonomiska politiken, om man går närmare in på den offentliga ekonomiska verksamheten, dess utformning och inriktning.

Ju konkretare målsättningarna blir, desto klarare kommer i regel de olika politiska partiernas skiljaktiga värderingar av dessa mål i dagen. Detta gäller i första hand vad man — utan att därmed i och för sig ange någon rangordning — skulle kunna kalla de sekundära målen. Däremot har företrädarna för olika intressegrupper ofta kunnat enas om de allmänna målen för den ekonomiska politiken, sådana dessa exempelvis sammanfattas i uttrycket full sysselsättning och samhällsekonomisk balans. Medlen att nå dessa allmänna mål har emellertid varit desto mer omstridda.

Flera omständigheter brukar anföras till förklaring av detta fenomen. De allmänna målen är ofta vagt formulerade och kan uppfattas på olika sätt, medlen är däremot i regel mer precist angivna. Då skilda medel dessutom vanligen har skilda verkningar på sekundära mål, blir medlen i verkligheten ofta föremål för mer skiftande värderingar än de allmänna målen. Lägg därtill, att man kan ha olika uppfattning om hur olika medel verkar, om det rådande ekonomiska lägets karaktär och om framtidsutsikterna. Under sådana omständigheter är det inte ägnat att förvåna, att meningsskiljaktigheterna om den ekonomiska politikens medel i praktiken är betydande. I ett demokratiskt samhälle är det i stor utsträckning dessa meningsskiljaktigheter, som tillsammans med konstitutionella regler och sedvänjor bestämmer vad som i varje särskild situation är »politiskt möjligt».

Hur problemställningen i praktiken gestaltar sig vid den ekonomiska politikens utformning kan kanske bäst belysas med ett exempel. Antag att det ser ut att inträffa en allvarlig störning av den interna ekonomiska jämvikten. Det problem som de, som har ansvaret för den offentliga ekonomiska politiken — dvs. ytterst regering och riksdag — då i vanliga fall står inför, är inte hur stor skatteförändring eller hur stor ränteförändring de skall vidta för att återställa jämvikten. Valet står i stället i regel mellan ett flertal kombinationer av olika åtgärder på skilda

² För en mera ingående teoretisk behandling av dessa problem hänvisas till Tor Fernholms och Bent Hansens arbeten inom penningvärdeundersökningen. Jämför även Gunnar Myrdal, *Vetenskap och politik i nationalekonomien*, Stockholm, 1930, och Erik Lundberg, *Studies in the Theory of Economic Expansion*, Stockholm, 1937, Chapter 8, samt J. Tinbergen, *On the Theory of Economic Policy*, Amsterdam, 1952. En kritisk inställning till mål/medelschemat redovisar Paul Streeten i sin artikel »Programs and Prognoses», *Quarterly Journal of Economics*, August 1954, s. 355—376.

områden. Urvalet av dessa åtgärder växlar från en situation till en annan. Vi skall inte här gå in på hur detta urval bestäms. För vårt ändamål räcker det att konstatera, att det härvidlag kan bli fråga om att mot varandra väga ett stort antal åtgärder av mycket växlande karaktär och räckvidd.

Om problemet ställs på detta sätt — och det är svårt att se hur det i praktiken skall kunna ställas på något annat sätt — blir det tydligen fråga om att i varje konkret situation finna den kombination av ekonomisk-politiska åtgärder, som bäst bidrar till realiserandet av de uppställda målen. På det teoretiska planet kan problem av denna art endast lösas, om det är möjligt att finna kvantitativa uttryck för de värderingar, som är knutna till olika mål och medel. Uttryckt på matematiskt språk betyder detta, att vi måste känna de restriktioner, som läggs på de berörda storheterna.³

Vid överväganden om den ekonomiska politikens utformning förblir många av dessa värderingar i praktiken outtalade eller undermedvetna. Samtidigt försvåras avgörandena av bristande kunskap om det aktuella lägets karaktär och ovisshet om den framtida utvecklingen. Trots detta måste emellertid beslut fattas och åtgärder vidtas av dem, som har makten och ansvaret. På detta sätt formas statsmakternas ekonomiska politik dag för dag, månad för månad. Samtidigt som den ekonomiska politikens utformning kan betraktas som en nära nog kontinuerlig process, är det dock klart att viktiga avgöranden ofta har en tendens att samlas kring vissa bestämda tidpunkter.

De ekonomiska teorierna blir till gagn för den ekonomiska politiken i den mån de klargör sammanhangen, systematiserar tankegångarna och påvisar, var det empiriska underlaget för det politiska handlandet behöver förstärkas. De kan även i större eller mindre grad påverka föreställningarna om den ekonomiska verklighetens beskaffenhet.

3. Avgränsning av problemkretsen

Som redan understrukits, måste de beslutande myndigheterna i stor utsträckning se på det allmännas ekonomiska politik i dess helhet, som en mer eller mindre odelbar enhet, vid vars utformning samtliga aktuella mål och medel vägs mot varandra. Med den arbetsfördelning, som råder inom penningvärdeundersökningen, är det å andra sidan naturligt, att i de ekonomisk-politiska avsnitten av varje enskild studie lägga särskild vikt vid de medel, som är specifika för det område av ekonomin, som står i centrum för intresset i respektive studie.

I vårt fall betyder detta, att vi i den följande diskussionen av olika ekonomisk-politiska medel kommer att lägga huvudvikten vid sådana åtgärder, som direkt och i första hand påverkar transaktionerna med utlandet. Det blir med andra ord tull-, handels- och valutapolitiken, som framför allt skall behandlas. Men samtidigt skall vi, så långt det går, söka ha ögonen öppna för de möjligheter, som

³ Jämför kapitel 1 i Bent Hansens tidigare omnämnda arbete.

finns att påverka utlandstransaktionerna på indirekt väg med sådana medel, som primärt verkar på den interna ekonomin.

Någon fast gränsdragning går inte att genomföra på denna punkt. En rad penning- och finanspolitiska åtgärder har till exempel direkta konsekvenser för utlandstransaktionerna. Ändringar i importtullar, exportavgifter och subventioner på utrikeshandelns område påverkar utlandstransaktionerna direkt, men är samtidigt en del av den allmänna finanspolitiken. Penningpolitiken har i regel ett omedelbart inflytande på importörers och exportörers handlande och en ränteförändring påverkar de utländska kapitalrörelserna. Valutapolitiken har konsekvenser för den interna monetära utvecklingen osv. Denna oundvikliga dubbelsidighet hos de medel, som sätts in i själva skarven mellan den svenska ekonomin och utlandet, gör att vi i det följande ej kan undgå att också komma in en del på den interna ekonomiska politiken. Härigenom skapas kontaktpunkter med övriga arbeten i penningvärdeundersökningen, vilket bör underlätta en senare konsolidering av utredningsresultaten.

Den nu genomförda — i och för sig tämligen godtyckliga — avgränsningen av problemkretsen är emellertid inte tillräcklig för våra syften. De senaste decenniernas utveckling på handels- och valutapolitikens område erbjuder en så rik provkarta på varierande åtgärder av skilda slag, att en ytterligare begränsning av urvalet måste genomföras. Men hur skall detta ske? Finns det några objektiva kriterier härför?

I sin generella form måste denna fråga med all sannolikhet besvaras nekande. Man kunde ha tänkt sig att här, liksom man ofta gör på andra områden, söka dra en gräns mellan »traditionella» medel och sådana åtgärder, som innebär mer vittgående förändringar av vad man med ett vagt uttryck kan kalla »den institutionella ramen» för det ekonomiska skeendet. Under normala förhållanden skulle man sedan kunna inskränka sig till att diskutera det förra slagets åtgärder. Endast i utpräglade krissituationer skulle större förändringar av den institutionella ramen bli aktuella.

En dylik gränsdragning visar sig emellertid alltför flytande, när den skall tillämpas för åtgärder på utlandstransaktionernas område. Förändringarna i den institutionella ramen har under efterkrigstiden — liksom tidigare under kriget — varit både omfattande och ofta förekommande. Å ena sidan har det varit fråga om ett inpassande av Sverige i det system för internationell handel och internationella betalningar, som successivt vuxit fram. Å andra sidan har dessa förändringar betingats av hänsyn till den interna ekonomiska utvecklingen eller till vår valutaställning.

Här liksom på andra områden gäller, att en ändring i den institutionella ramen ofta medför att ett nytt medel skapas eller att ett gammalt medel avförs från dagordningen. När Sverige på trettioalet övergav guldmyntfoten och riksbanken efter en tid gick in för att fixera växelkurserna, fick statsmakterna ett nytt ekonomiskpolitiskt medel i sin hand. Om man nu skulle övergå till fria, enbart av marknadsutvecklingen bestämda växelkurser, finge man därmed tillsvidare avstå från att

använda växelkursförändringar som medel i den ekonomiska politiken. Exemplet kan mångfaldigas. I och med att man inför ett system för importreglering eller valutakontroll får man nya ekonomisk-politiska medel. I och med att man liberaliserar, avsäger man sig ett medel att direkt påverka utlandstransaktionerna osv.

Inte heller är det utan vidare tillrådligt att utgå från just nu existerande institutionella förhållanden och endast diskutera de medel, som i detta läge står till statsmakternas förfogande. Utvecklingen skiftar alltför snabbt och möjligheterna till förändring i den ena eller den andra riktningen är alltför stora för att kunna hållas utanför resonemanget. I krissituationer aktualiseras dessutom, som redan antytts, åtgärder av annat omfång och annan räckvidd än under normala förhållanden. Den omständigheten, att det på en del punkter föreligger internationella bindningar av vår handlingsfrihet i form av ingångna avtal eller på annat sätt, gör dock att vissa åtgärder tillsvidare ter sig som tämligen uteslutna.

Dessa summariska synpunkter på de besvärliga värderings- och urvalsproblem, som varje analys av den ekonomiska politiken drar med sig, har inte lett fram till något bestämt ställningstagande. Detta har ej heller varit avsikten. Kan det sagda blott minska risken för missförstånd på det vanskliga gränsområde mellan ekonomi och politik, som nu skall beträdas, har det fyllt sin uppgift.

4. Disposition av den fortsatta diskussionen

En diskussion av olika ekonomisk-politiska åtgärder kan disponeras efter två linjer. Å ena sidan kan man ta upp olika medel i tur och ordning och diskutera effekten av varje enskilt medel för sig i olika tänkbara situationer. Men man kan också gå den motsatta vägen: så långt det går fixera ett antal mer eller mindre skiljaktiga ekonomiska situationer och sedan för varje sådan situation för sig pröva hur olika medel eller olika kombinationer av medel kan tänkas verka. Båda dessa vägar — liksom kompromisser dem emellan — är framkomliga. För våra syften är emellertid den senare metoden den lämpligaste, eftersom den stämmer bättre överens med den praktiska ekonomiska politikens problemställningar.

De problem, som utlandstransaktionerna reser för en ekonomisk politik, som vill stabilisera sysselsättning och penningvärde, är av starkt varierande natur och kan ses på många olika sätt. Om man ser på dessa spørsmål ur den samhällsekonomiska balansens synvinkel förefaller det emellertid som om man skulle kunna skilja på tre huvudfrågor, eller rättare sagt tre aspekter av ett och samma allmänna balansproblem.

Det första spørsmålet gäller hur man skall avskärma eller motverka sådana förändringar i utlandstransaktionerna, som kan väntas påverka den interna ekonomiska utvecklingen i ogynnsam riktning.

För det andra är det tänkbart, att utlandstransaktionerna, även om de inte påverkar den interna utvecklingen ogynnsamt, likväl förändras på ett sådant sätt, att bytesbalansen råkar ur jämvikt och valutaställningen försämras. Orsakerna här till kan vara att söka antingen inom eller utom landet; ofta är de att finna på båda

ställena. Vilka möjligheter finns det i en sådan situation att genom ekonomisk-politiska åtgärder återställa jämvikten i betalningarna med utlandet?

En tredje variant av problemet kan slutligen uppstå, om den svenska ekonomiska utvecklingen av interna skäl går i ogynnsam riktning. Det är nämligen då möjligt att de åtgärder, som behöver vidtas för att stabilisera den interna ekonomin, äventyrar jämvikten i utlandstransaktionerna. Hur skall man till exempel vid en intern konjunkturedgång skapa »internationellt utrymme» för en expansiv, konjunkturstödjande politik?

I det följande skall vi i tur och ordning ta upp dessa olika sidor av stabiliseringsproblemet till diskussion.

KAPITEL 9

Avskärmning av utländska störningar

I. Olika typer av yttre störningar

Antag för att skissera det allmänna utgångsläget för diskussionen i detta kapitel, att svenska folket genom ett politiskt principbeslut bestämt sig för att söka upprätthålla full sysselsättning och stabilt penningvärde. Och antag vidare, att det utomlands inträffar ekonomiska förändringar, som, om de ostört finge påverka den svenska utvecklingen, skulle förhindra uppnåendet av de uppställda målen.

Om man håller sig på ett teoretiskt plan och föreställer sig en situation, där det råder prisjämvikt och full sysselsättning inom landet, kan även enstaka och tämligen små förändringar i utlandstransaktionerna tänkas medföra en betydande störning av denna jämvikt. Redan obetydliga primärförändringar kan nämligen — om den teoretiska modellen har sådana egenskaper — ge upphov till kumulativa ekonomiska förlopp som allvarligt stör den inre jämvikten, ja som till och med i extrema fall kan komma hela modellen att »explodera». Rent logiskt kan resonemang efter dessa linjer, om de drivs till sin spets, tänkas leda till krav på att varje utifrån kommande förändring bör motarbetas i vad gäller dess jämviktsstörande effekt.

Ett så rigoröst betraktelsesätt för emellertid inte långt i praktiken. Det måste uppmjukas på olika sätt. I en faktisk ekonomisk utveckling får man vara beredd att tolerera avvikelser från teorins stringenta jämvikt. Men samtidigt kan man på goda grunder hoppas, att tröghetsmoment och motverkande faktorer på andra områden i regel skall vara tillräckliga för att hindra smärre primärförändringar att åstadkomma större jämviktsrubbingar. Om så är fallet, blir det lättare att acceptera det genomsnittstänkande, som så ofta anförs till försvar för den ekonomiska teorins totala kategorier. Vid ett resonemang, som förs i totala kategorier, accepterar man då att det i verkligheten äger rum ständiga förändringar av priser och omsatta kvantiteter vid transaktionerna med utlandet. Men så länge dessa förändringar lämnar sådana storheter som den genomsnittliga importprisnivån eller den genomsnittliga exportvolymen någorlunda oförändrade, föreställer man sig att effekten på den inhemska prisnivån respektive på den totala sysselsättningen inom landet måste bli ringa.

Det är emellertid lätt att se att detta inte kan gälla generellt. Oförändrade genomsnitt kan dölja starkt jämviktsrubbande faktorer. En oförändrad importprisnivå kan till exempel vara resultatet av fallande priser på importerade råvaror motvägda av stigande priser på färdigvaruimporten eller tvärtom. Vare sig den bakomliggande utvecklingen är den ena eller den andra, är det oundvikligt, att den måste öva inflytande på prisläge och vinstförhållanden inom de branscher, som använder de importerade råvarorna eller konkurrerar med de importerade färdigvarorna. På liknande sätt kan en oförändrad export- eller importvolym dölja en divergerande utveckling på olika delområden. Om till exempel exporten av relativt arbetskrävande produkter går ned, medan exporten av mindre arbetskrävande produkter stiger, är en oförändrad exportvolym liktydig med en minskad sysselsättning inom exportproduktionen.

Låt oss emellertid för ett ögonblick inskränka oss till variationerna i de totala kategorierna. För utlandstransaktionernas del har vi då att göra med fyra genomsnittstorheter: exportpris, exportvolym, importpris och importvolym. För var och en står tre möjligheter öppna: ökning, minskning eller ingen förändring alls. Antalet möjliga kombinationer är alltför stort för att kunna analyseras i sin helhet.¹ Vissa kombinationer kan emellertid beräknas medföra större jämviktsrubbingar än andra.

Bland de många olika sätt på vilka den svenska ekonomins jämvikt kan störas utifrån, är det ett par fall, som mot bakgrunden av tidigare erfarenheter ter sig särskilt betydelsefulla. Det första är när en kraftig och utbredd internationell prisstegring hotar vår interna prisstabilitet. Den internationella prishausen i samband med Koreakriget erbjuder ett näraliggande exempel på en sådan störning av osedvanlig styrka. Den ledde också snabbt till en osedvanligt kraftig försämring av penningvärdet. Går man längre tillbaka i tiden, kan man peka på den kraftiga prisstegringen inom utrikeshandeln i början av det andra världskriget. Andra exempel erbjuder den internationella prisstegringen i samband med högkonjunktursens kulmination på våren 1937 och efter den amerikanska priskontrollens upphävande på sommaren och hösten 1946.

Det andra huvudfallet uppträder när minskad efterfrågan på våra exportvaror och skärpt importkonkurrens hotar att framkalla prisfall och arbetslöshet inom landet. Kombinationen exportminskning/importökning är en typ av jämviktsstörning, som det är naturligt att associera med en depression i utlandet. Exemplet framför andra är den stora världsdepressionens inflytande på våra utlandstransaktioner under åren 1929—32. Den gången var det framför allt den starka nedgången i exportens volym och pris, som förmedlade de depressiva impulserna utifrån och medförde arbetslöshet och prisfall inom landet. Det betydligt kortvarigare konjunkturbakslaget 1938 hade — liksom den internationella konjunkturav-

¹ Det ligger nära till hands att på denna punkt jämföra med ett vanligt fotbollstips. För varje rad föreligger där tre möjligheter, 1, ×, 2. Om tipset endast omfattar 4 rader blir antalet teoretiskt tänkbara kombinationer liksom här $3^4 = 81$. En av dessa kombinationer, den där samtliga storheter är oförändrade, kan dock elimineras ur den ekonomiska analysen.

mattningen 1952 — i stor utsträckning karaktären av en stockningskris efter den tidigare inflationsvågen.² Prisreaktionen var mer markerad än volymnedgången och effekten på den totala sysselsättningen blev mindre.

Om man som här utgår från ett läge med full sysselsättning och prisjämvikt, har vi därmed angivit de två huvudsituationer, där yttre störningar skapar problem för en ekonomisk politik, som vill förena full sysselsättning med prisstabilitet. Vi skall beteckna den förra som inflationsfallet och den senare som depressionsfallet och diskutera dem i tur och ordning. Mot bakgrunden av efterkrigstidens erfarenheter är det berättigat att förlägga framställningens tyngdpunkt till inflationsfallet. Härför talar också den omständigheten, att utformningen av en depressionsavväjande politik varit föremål för kontinuerlig debatt ända sedan den stora världsdepressionen på trettioalet.

2. Inflationsfallet närmare preciserat

För att fixera problemställningen skall vi utgå från tämligen preciserade förutsättningar rörande den utländska prisstegringsvågens omfattning och varaktighet.

Till en början antas export- och importpriser stiga tämligen parallellt. Takten är rask, 3 å 4 procents genomsnittlig prisstegring per månad, vilket motsvarar cirka 50 procent per år. Prisuppgången kan beräknas pågå något sådant som 12 månader. Under senare delen av denna period accentueras exportprisstegringen.³ Våra »terms of trade» förbättras och valutareserven ökar. Ett väsentligt inslag i bilden är vidare, att prisutvecklingen är mycket ojämn; priskänsliga råvaror stiger mångdubbelt starkare än trögörliga färdigvaror.⁴ Slutligen ger erfarenheten vid handen, att en avsevärd del av den internationella prisuppgången som regel går tillbaka, när inflationsvågen brutits. Export- och importvolym tänkes för enkelhetens skull utveckla sig någorlunda parallellt. Vi skall senare modifiera denna förutsättning.

Därmed har vi beskrivit den »typiska» effekten på import- och exportpriser av en kraftig inflation i utlandet. Vi har vidare, som tidigare nämnts, förutsatt, att det råder full sysselsättning och prisstabilitet inom landet, när den utländska prisuppgången börjar. Det är lämpligt att dröja ett ögonblick vid dessa två premisser för det följande resonemanget, vilka båda innebär förenklingar jämfört med de situationer, vari den ekonomiska politiken vanligen måste föras.

Genom de detaljerade antagandena rörande störningens storlek och tidsutsträckning elimineras tills vidare åtskilligt av den ovisshet, som är ett så stort crux för den ekonomiska politiken, inte minst på utlandstransaktionernas område. Även om

² Se Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, Stockholm, 1953, s. 78.

³ Det bör dock i detta sammanhang nämnas, att importprisnoteringarna under det andra världskrigets avspärrningskris steg betydligt mer än exportprisnoteringarna. Kommerskollegii prisindexberäkningar, som likväl är mycket osäkra för dessa år, visar t. o. m. dubbelt så stark uppgång i importpriserna (cif), som i exportpriserna (fob). Den omständigheten att det den gången framför allt var importkostnaderna, som drevs i höjden, bidrog säkert till det starka betonandet av kostnadssidan vid uppläggnings av priskontroll och prispolitik.

⁴ Konkreta exempel härpå återfinns i exkurs 1, s. 203 ff.

man i tillgängliga indextal tämligen snabbt kan spåra en begynnande prisuppgång, vet man därmed inte något om dess varaktighet eller om dess eventuella tillbakagång. Det föreligger risk, att vi på detta sätt i stor utsträckning går förbi spörsmålet, om vilka indicier i form av statistiska data och mer eller mindre välgrundade prognoser om den framtida utvecklingen utomlands, som behövs som underlag för den ekonomiska politiken på detta område. Eftersläpningen i den ekonomiska statistiken och ovissheten om framtiden gör att man i praktiken sällan kan räkna med att de ekonomisk-politiska åtgärderna sätts in samtidigt med de primära störningarna. En större eller mindre försening är oundviklig och detta ökar i och för sig ovisshetens inflytande. Vore det så enkelt, att man kunde sätta in motåtgärderna samtidigt med förändringarna i de störande faktorerna, skulle ju ovissheten om de senares framtida utveckling inte spela någon roll för politikens uppläggning. Som det nu är, kan ovissheten tänkas medföra en preferens för sådana ekonomisk-politiska medel, som kan förändras successivt och inte har karaktären av engångsåtgärder.

Genom att utgå från ett internt jämviktsläge har vi gjort det lätt för oss i ett annat avseende. Vi har därigenom eliminerat de komplikationer för den ekonomiska politiken, som uppkommer, om det föreligger interna jämviktsstörningar i utgångsläget. Att detta är en omständighet, som inte bara försvårar den rent teoretiska analysen, utan också är av stor praktisk betydelse, framgick till exempel år 1950, då de uppdämda lönekraven markerade en sådan intern jämviktsrubbing. Genom att problemet isoleras på detta sätt, förenklas diskussionen i hög grad. Samtidigt kringgår vi de svårigheter som uppstår, när man skall ställa diagnos på det interna ekonomiska läget och de utvecklingsmöjligheter det rymmer.

Därmed har vi i huvudsak begränsat den följande prövningen av olika ekonomisk-politiska medel till att gälla en situation, där den yttre störningen är känd och där det råder intern jämvikt i utgångsläget.

All ovisshet är emellertid inte eliminerad i och med detta. Som framgått av den teoretiska analysen av olika prisförlopp i kapitel 6, kan en och samma yttre störning även under dessa omständigheter ge upphov till en mycket varierande utveckling inom landet. Eftersom vi där tänkte oss den offentliga ekonomiska politiken oförändrad, blev det pris- och lönebildningsantagandena, som kom att bestämma de alternativa förloppens utveckling. I en given, konkret situation är det sällan möjligt att med någon större precision förutsäga hur den svenska ekonomin skall reagera i dessa hänseenden, när det kommer en inflationspåfrestning utifrån. Det beror bland annat på företagares och konsumenters förväntningar, på förhandlingsläget på arbetsmarknaden och på andra svårfångade omständigheter. Ovissheten om den närmare utformningen av det förlopp, som den yttre störningen ger upphov till, spelar emellertid mindre roll i detta sammanhang. Såväl erfarenheterna från efterkrigsåren som den teoretiska analysen i kapitel 6 bestyrker, att en yttre störning av den storlek, som här diskuteras, kan befaras leda till en avsevärd penningvärdeförsämring, om tillräckliga motåtgärder inte vidtas. Koreainflationen, då konsumtionsprisnivån på två år steg med över 27 procent,

talat här sitt tydliga språk. Det räcker för våra ändamål, eftersom vi här i första hand är ute för att stämma i bäcken och inte i ån.

I det följande skall vi till en början diskutera de medel, som syftar till en direkt eliminering av den jämviktsstörning, som export- och importprisernas stegring innebär. Av dessa medel påverkar ett, växelkursförändring, samtliga utlands-
transaktioner i lika hög grad.⁵ De övriga, tullsänkningar, importsubventioner och exportavgifter, är specifika i den meningen, att de kan varieras från vara till vara.

I ett senare avsnitt skall den interna ekonomiska politiken och dess möjligheter att motverka inflationsstörningen tas upp till behandling.

3. Växelkurspolitik

När det gäller att eliminera inflytandet av en prisstegring i utlandet, är det naturligt att i första hand tänka på växelkursen mellan den svenska kronan och de utländska valutorna. Det är ju växelkursen, som länkar samman det svenska och de utländska prissystemen. Om kronkursen stiger eller apprecieras,⁶ medför detta att import- och exportpriser räknade i kronor inte stiger så mycket som i utländsk valuta. Höjs till exempel kursen lika mycket som den genomsnittliga exportprisstegringen, räknat i utländsk valuta, förblir — under förutsättning att ingenting annat sker — exportprisnivån räknad i kronor oförändrad. Innan vi går in på en närmare diskussion av möjligheterna att för Sveriges del med hjälp av växelkursvariationer utestänga en utländsk prisstegring, skall vi emellertid försöka se dessa problem i ett vidare sammanhang.

Olika typer av växelkurspolitik

I princip kan man skilja mellan tre olika sätt att sammanlänka olika länders valutor. Man kan ha ett system med fasta växelkurser, som över huvud taget ej är avsedda att ändras. Ett sådant system exemplifieras bäst av valutornas fasta anknytning till guld under guldmyntfotens storhetstid före det första världskriget. Karakteristiskt för guldmyntfotens sätt att fungera var, att en stor del av anpassningsbördan vid förändringar i utlandstransaktionerna föll på de olika ländernas interna ekonomi. Även om internationella kapitalrörelser spelade en viktig utjämnande roll, var variationer i intern prisnivå eller sysselsättning en nödvändig förutsättning för att systemet skulle fungera.

Det andra sättet att arrangera växelkurspolitiken är att låta centralbanken bestämma växelkurserna genom att själv uppträda på marknaden för utländska valutor. Genom att köpa och sälja valutor i tillräckligt stor omfattning kan centralbanken fixera de utländska växelkurserna på den nivå, som önskas. En förut-

⁵ Vi bortser här från möjligheten av dubbla eller flerdubbla växelkurser.

⁶ I Sverige noteras växelkurserna som priset i kronor räknat på olika utländska valutor. Vid en appreciering sjunker följaktligen dessa kurser; vid en depreciering stiger de. Vi skall emellertid i texten bibehålla den omvända definitionen på växelkurs, densamma som i exkurs 2. Jämför not 2, s. 221 i denna.

sättning härför är att banken har en så stor valutareserv, att den alltid kan tillfredsställa marknadens efterfrågan vid de kurser den vill upprätthålla. Det är detta system för kurssättning, som dominerat under efterkrigstiden. Det är också det system, som för närvarande tillämpas i Sverige. I växlande utsträckning har detta system kombinerats med direkt reglering av valutaaffärer och utrikeshandel. Härigenom har kursfixeringen underlättats och påfrestningarna på de ofta knappa valutareserverna minskats.

En tredje väg, slutligen, är att centralbanken avstår från intervention på valutamarknaden och lämnar växelkurserna att fluktuera fritt från dag till dag under inflytande av utbud och efterfrågan på valutor. Efter övergivandet av guldmyntfoten på 1930-talet slog flera länder — däribland för en tid även Sverige⁷ — in på denna väg. Även under efterkrigstiden har en del, mestadels utomeuropeiska länder låtit växelkurserna bestämmas av marknadsförhållandena utan större ingripanden av centralbanken. Särskild uppmärksamhet har Kanada tilldragit sig, som sedan hösten 1950 lyckats förena en fluktuerande växelkurs med fortsatt medlemskap i den internationella valutafonden.⁸

Terminologin i växelkursdiskussionen är ej klart fixerad. Tidigare skilde man i första hand mellan guldvalutor och fria valutor. Mot bakgrunden av de tre typfall, som ovan anförts, förefaller det numera lämpligare att skilja mellan fasta växelkurser, rörliga växelkurser och fria växelkurser. Det är i första hand när växelkurserna är rörliga, som de kan vara ett självständigt medel i den ekonomiska politiken.

I praktiken är en rad mellanformer mellan de tre typfallen möjliga. Så länge en rörlig växelkurs hålls konstant, är det föga skillnad mellan den och en fast växelkurs. En centralbanks uppträdande på valutamarknaden kan ta många olika former.⁹ Den kan, som redan nämnts, tillämpa absolut fixa kurser, dvs. alltid stå beredd att utjämna den skillnad mellan efterfrågan och utbud på valutor, som uppstår vid den fastställda kursen; eller den kan på förhand ange vissa gränser mellan vilka den överlåter kursbildningen åt marknaden. Den kan också avstå från att göra några bestämda förhandsdeklarationer om sitt uppträdande och endast ingripa, då den finner att förhållandena påkallar detta i varje särskilt fall. Om man rör sig längs denna skala i riktning mot avtagande intervention, blir den rörliga växelkursen mer och mer lik den fria. En helt fri växelkurs får man dock ej, förrän centralbanken deklarerar, att den ej ämnar uppträda på valutamarknaden och i konsekvens därmed upphör att hålla någon valutareserv.

⁷ Den stora devalveringen i samband med guldmyntfotens övergivande skildras på följande sätt på s. 15 i riksbankens årsbok för 1931: »När riksbanken den 27 september befriades från skyldigheten att inlösa sina sedlar med guld, hade dess behållning av utländska valutor nedgått till omkring 30 miljoner kronor. Med anledning härav ansåg sig riksbanken ej längre böra fastställa kurserna å utländska valutor. Noteringen överläts åt affärsbankerna. Vid dessas dagliga sammanträden företrädde dock riksbanken fortfarande av en representant, som ägde att köpa och sälja valutor.»

⁸ Jfr nedan s. 158.

⁹ I åtskilliga länder har det aktiva uppträdandet på valutamarknaden överlåtits till särskilt inrättade valutastabiliseringsfonder.

I det föregående har uttrycket »centralbankens intervention på valutamarknaden» givits en relativt begränsad innebörd. Det har endast avsett dess köp och försäljning av utländska valutor. En nära till hands liggande parallell är centralbankens operationer på kapitalmarknaden i syfte att påverka obligationskurserna och därmed räntenivån. Även i det fallet kan interventionen vara mer eller mindre omfattande.

Åtskilligt mer skulle kunna sägas om den principiella uppläggnings av växelkurspolitiken. Men innan vi kan gå närmare in på dess konkreta utformning i inflationsfallet, måste också några andra praktiskt betydelsefulla omständigheter beröras. I de närmast följande avsnitten skall först i största korthet skildras den växelkurspolitik, som förts sedan Sverige övergav guldmyntfoten på hösten 1931. Därefter skall ges en kortfattad översikt av den svenska valutamarknadens nuvarande struktur. Och slutligen skall de internationella bindningar behandlas, som för närvarande begränsar vår handlingsfrihet på detta område. Först därefter är vi mogna att knyta an till den röda tråden i detta kapitel och diskutera motiven för en appreciering i inflationsfallet.

Erfarenheter av tidigare växelkursförändringar

Sedan guldmyntfoten övergavs på hösten 1931, har Sverige i princip haft en rörlig växelkurs. I praktiken har dock kronkursen legat orörlig under långa perioder, därför att riksbanken tillämpat oförändrade kurser vid sina köp och försäljningar av valutor. Under denna mer än 20-åriga period har endast vidtagits tre större växelkursförändringar. Två gånger, vid guldmyntfotens övergivande och i september 1949, har vi följt med i vad som skulle kunna betecknas som ett allmänt jordskred, där en rad av våra viktigaste handelspartners växelkurser också sänktes. Den tredje gången däremot, i juli 1946, var Sverige jämte Kanada ensamt om att höja sin växelkurs. Lägg därtill perioden september 1931—juli 1933, då det rådde en fri, eller nästan fri kursbildning på kronan, den därpå följande anknytningen till pundet, samt övergången till konstant dollarkurs vid krigsutbrottet i augusti 1939,¹⁰ så är de viktigaste händelserna i kronans historia under denna tid angivna.

Betraktar man denna utveckling i dess helhet, får man ett starkt intryck av att stabilitet i växelkurserna är det som de ansvariga myndigheterna i regel eftersträvat. De kraftiga deprecieringarna 1931 och 1949 vidtogs under trycket av en internationell valutakris och båda gångerna följde den svenska kronan, liksom övriga skandinaviska valutor, i stort sett det engelska pundet. Endast vid två tillfällen, vid pundkursens »spikning» sommaren 1933 och vid kronans appreciering med 17 procent den 13 juli 1946, förefaller det ha varit fråga om en självständig valutapolitisk åtgärd av större räckvidd från svensk sida.

Anknytningen till pundet visade sig i efterhand innebära en undervärdering av kronan i så måtto, att det under en följd av år uppstod betydande överskott i bytes-

¹⁰ Pundet devalverades då med 13 procent gentemot dollarn.

balansen. Den kronkurs, som på kort sikt, dvs. under sommaren 1933, skapade jämvikt på valutamarknaden, visade sig på längre sikt vara för låg för att göra detta.¹¹ De ökade valutaköpen från riksbankens sida blev en av de viktigaste faktorerna bakom konjunkturuppgången under dessa år. Kronans undervärdering — den må ha varit avsiktlig eller ej — låg därför helt i linje med statmakternas allmänt expansiva politik under denna tid. Det var först i och med den internationella högkonjunktursens tillspetsning på våren 1937, som man på allvar ifrågasatte, om växelkursernas avvägning var den lämpliga. Vid de interna diskussioner, som då fördes inför regeringen och bankofullmäktige, förordade de deltagande national-ekonomerna¹² bestämt en höjning av kronkursen för att motväga den snabba export- och importprisstegringen. Inom de bestämmande instanserna lät man sig emellertid ej övertyga. Medan diskussionerna pågick, började för övrigt tendenser till ett omslag i den internationella prisutvecklingen att skönjas.

Apprecieringen av kronan 1946 var redan från början en mera omstridd åtgärd. Syftet med denna var främst att för Sveriges del neutralisera inflytandet av den prisstegring, som förutsågs bli följden av priskontrollens upphävande i Förenta staterna.¹³ Växelkursen användes här — för första gången frestas man att säga — medvetet som ett medel att nå ett internt mål, nämligen prisstabilitet. Trots den internationella prisuppgången medförde apprecieringen att export- och importpriser i kronor räknat höll sig någorlunda stabila till utgången av 1946. En bidragande orsak till denna stabilitet var också att man till en tid höll tillbaka prisstegringen på vissa skogsprodukter genom direkt priskontroll i anslutning till exportlicensgivningen. Att konsumtionsprisnivån likväl steg med ett par procent, berodde huvudsakligen på höjda livsmedelspriser. När den internationella prisuppgången fortsatte under 1947, började export- och importpriser på nytt att stiga.

Apprecieringens effekt på priserna i kronor räknat kan givetvis inte förnekas. Däremot är det fortfarande en omstridd — och outredd — fråga, i vilken utsträckning apprecieringen var orsak till det kraftiga valutautflöde, som följde. Kritikerna av åtgärden har dessutom hävdad, att apprecieringen genom att göra importvarorna billigare, ökade köpkraftstrycket inom landet. I sin onyanserade form tar dessa två argument i viss mån ut varandra. Importöverskottet måste i och för sig ha utjämnat spänningen mellan tillgång och efterfrågan. I den mån apprecieringen stjälpde den yttre jämvikten, måste den därför ha hjälpt den inre balansen. Då ligger det sannolikt mera i den kritik, som hävdad att felet med apprecieringen framför allt var att den inte åtföljdes och understöddes av en tillräckligt restriktiv politik inom landet.¹⁴

¹¹ Jfr Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, Stockholm, 1953, s. 141.

¹² Cassel, Heckscher och Lindahl.

¹³ Jfr *bankoutskottets utlåtande 1947: 29*, s. 5.

¹⁴ Jämför diskussionen om apprecieringen mellan Hammarskjöld och Lundberg i anslutning till den senares föredrag i Nationalekonomiska föreningen om »Inflationsfaran och den ekonomiska politiken» i mars 1947 (*Nationalekonomiska föreningens förhandlingar*, 1947, andra häftet). Se även A. Montgomery, »Hur en stark valuta förvandlas till en svag valuta», *Ekonomisk Revy*, april 1947, samt Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, Stockholm, 1953, s. 295—297.

Sammanfattande måste sägas, att våra konkreta erfarenheter av växelkursförändringar som medel i en ekonomisk stabiliseringspolitik är ytterst begränsade. De växelkursförändringar, som hittills vidtagits i vårt land, har varit få och haft karaktären av betydande förändringar av engångsnatur. Endast vid ett tillfälle, nämligen 1946, vidtogs en växelkursförändring i klart syfte att befrämja prisnivåns stabilitet på kort sikt. Den betydande interna jämviktsbrist, som då samtidigt förelåg, komplicerar i hög grad en bedömning av åtgärdens verkan. Om man med en avskärmande växelkurspolitik menar tätare förändringar i valutakurserna, avsedda att hålla import- eller exportprisnivån stabil vid inflation eller deflation i utlandet, ger de senaste decenniernas erfarenhet sålunda föga ledning.

Inte heller utomlands kan man under efterkrigstiden finna några exempel på en sådan systematiskt avskärmande, rörlig växelkurspolitik.

Den svenska valutamarknadens struktur

I den tidigare förda principiella diskussionen om växelkurspolitiken berördes inte alls valutamarknadens struktur. Centralbankens åtgärder för att påverka växelkurserna måste emellertid ses i sitt sammanhang med de institutionella förhållandena, som råder på valutamarknaden. De internationella betalningsförhållandena under efterkrigstiden har karakteriserats av att statsmakterna i de flesta länder ingripit direkt reglerande i utlandstransaktionerna på ett sätt, som i varje fall i vårt land saknade motstycke under mellankrigsperioden. Omfattningen och utformningen av den direkta kontrollen av valutatransaktionerna har varierat från land till land och från tid till annan. Allmänt sett har de kvantitativa valutarestriktionerna och de därmed sammanhängande handelsrestriktionerna numera uppmjukats avsevärt jämfört med förhållandena under kriget och den första efterkrigstiden. Men de utgör fortfarande ett så viktigt inslag i bilden att varje praktisk växelkursdiskussion, som ej tar hänsyn till dem, blir orealistisk.

Själva graden av kontroll över valutatransaktionerna behöver i och för sig inte påverka valet mellan de olika typer av växelkurspolitik, som tidigare diskuterats. Centralbanken kan lämna kurssättningen fri i en valutamarknad, där varje individuell transaktion är föremål för direkt kontroll. Men den kan också, om den har tillräckliga resurser, upprätthålla fasta kurser på en fullständigt okontrollerad valutamarknad. I praktiken är det emellertid endast länder med gynnsam bytesbalans och stark valutaställning, som i nuvarande läge helt kan släppa kontrollen över valutamarknaden.¹⁵ Länder med svag valutaställning finner det i regel nöd-

¹⁵ Det är i detta sammanhang värt att observera att Kanada, när det införde fria växelkurser, befann sig i en så stark valutaposition, att den fria kursen omedelbart steg cirka 5 procent och sedan dess fluktuerat kring en nivå som legat cirka 10 procent över den tidigare av centralbanken upprätthållna kursen. Den officiella kanadensiska valutabehållningen har endast förändrats obetydligt sedan kursen släpptes. Centralbanken har dock hela tiden stått beredd att ingripa på valutamarknaden och detta torde otvivelaktigt ha bidragit till den relativt stabila kursutvecklingen. Ett av de viktigaste motiven för kursens frisläppande var att myndigheterna ville motverka de inflationistiska påfrestningar, som följde av den betydande kortfristiga kapitalimporten och den därmed sammanhängande ökningen i valutareserven. Se Foreign Exchange Control Board, *Annual Report 1950*, s. 14—15. Jämför även S. I. Katz, »The Canadian Dollar: A Fluctuating Currency», *Review of Economics and Statistics*, August 1953, s. 236 ff.

vändigt att på en gång tillämpa valutarestriktioner och låta centralbanken inter-
venera på valutamarknaden för att stödja växelkurserna.

Sverige intar för närvarande en mellanställning mellan de två extremfall, som
nu berörts. Om man bortser från de skärpta importrestriktionerna i samband med
valutakrisen 1947, har utvecklingen sedan det andra världskrigets slut gått i rikt-
ning mot mindre stränga valutarestriktioner och ökad frigörelse av handeln. Vi
skall inte här gå närmare in på denna utveckling och dess internationella bakgrund,
endast i största korthet beröra det aktuella läget med hänsyn till de direkta kon-
trollerna över utlandstransaktionerna. Det är härvid lämpligt att skilja mellan tre
grupper av länder: EPU-länderna, länder tillhörande det s. k. dollarområdet och
de länder, med vilka vi har bilaterala handels- och betalningsförbindelser.

Den helt övervägande delen av våra löpande transaktioner med medlemmar i den
europeiska betalningsunionen¹⁶ är numera fria från kvantitativa begränsningar från
svensk sida. På exportsidan föreligger över huvud taget inga begränsningar. Cirka
90 procent av den totala varuimporten från EPU-länderna är frilistad. De vik-
tigaste undantagen utgörs av jordbruksprodukter och bilar. Flertalet »osynliga»
transaktioner som frakter, försäkringar och räntor är också fria. Tilldelningen av
turistvaluta har nyligen höjts till 3 000 kronor per person och år. För kapital-
transaktioner krävs däremot i regel särskilt tillstånd av myndigheterna. De ban-
ker, som handlar med valutor, har dock numera möjlighet att i viss utsträck-
ning fritt genomföra korta kapitaltransaktioner i samband med sina arbitrage-
affärer. Variationer i de korta kommersiella krediter, som har direkt samband med
varuhandeln, undandrar sig vidare av tekniska skäl valutakontroll.¹⁷ Långfristiga
kapitaltransaktioner prövas däremot i regel av valutakontoret från fall till fall
enligt en tämligen restriktiv praxis.

När det gäller dollarområdet, har intill helt nyligen all varuimport licensierats
och samtliga valutatransaktioner varit föremål för direkt kontroll. På exportsidan
föreligger generell hembudsskyldighet för all intjänad dollarvaluta. Detta innebär
att exportörerna är skyldiga att omedelbart växla in sina dollarinkomster till
kronor. Från och med den 1 oktober 1954 har emellertid regleringen av dollar-
importen uppmjukats och ett stort antal varor kan numera införas utan import-
licens och valutakontroll. Tilldelningen av turistvaluta uppgår numera till 1 500
kronor per person och år.

Våra transaktioner med länder i Östeuropa och Sydamerika regleras fortfarande
i stor utsträckning genom bilaterala handels- och betalningsavtal. Härvid är i regel
såväl export- som importsidan underkastade direkt administrativ kontroll från
svensk sida.

Därmed har vi i korthet karakteriserat den institutionella ram, som för närva-
rande avgränsar den svenska valutamarknaden.¹⁸

¹⁶ Denna omfattar även de utomeuropeiska länder, som ingår i franczonen och sterlingområdet.

¹⁷ Jämför redogörelsen härför i kapitel 2, s. 24 ff.

¹⁸ Här är ej platsen att ingå på den tekniskt betydelsefulla omdaning, som vidgandet av margi-
nalen mellan köp- och säljkurser och återinförandet av arbitrageaffärer inneburit. En bakgrund
till denna utveckling ges i Ebbe Wallenborg, »Den svenska terminsmarknaden i valutor», *Ekono-
misk Revy*, januari 1953, s. 31—38.

Internationella bindningar

All växelkurspolitik är till sin natur en reciprok affär. Politiken har alltid konsekvenser för flera parter och detta kan ej undgå att begränsa det enskilda landets handlingsfrihet. Bindningen av denna kan vara mer eller mindre formell och mer eller mindre långtgående. Den kan ta formen av direkta avtal mellan två eller flera länder eller den kan följa av medlemskapet i olika internationella organisationer. Den kan, som under guldmyntfotens tid, vara informell men så självklar, att den inte ifrågasätts annat än i extrema krislägen. För ett land med rörlig växelkurs kan den inskränka sig till den begränsning, som följer av att det är medvetet om att andra länder kan tillgripa motåtgärder, om deras intressen träds för nära.

De formella bindningar av vår handlingsfrihet på det valutapolitiska området, som för närvarande är aktuella för Sveriges del, sammanhänger i första hand med vårt medlemskap i den internationella valutafonden och i den europeiska betalningsunionen. I den mån våra bilaterala betalningsavtal också innehåller kursgarantier för eventuellt uppkommande saldon, kan detta också betraktas som en inskränkning i vår valutapolitiska handlingsfrihet.

Enligt valutafondens stadga¹⁹ skall fonden bland annat »främja växelkursstabilitet, upprätthålla ordnade valutaförbindelser mellan medlemmarna och förhindra valutadepreciering i konkurrenssyfte». En medlem av fonden får ej ändra, ja får ej ens föreslå en ändring av sin växelkurs »annat än för att rätta till en fundamental jämviktsrubbnings». Vad som skall menas med detta uttryck har varit föremål för mycken debatt, men preciseras ej närmare i själva stadgan. Innan en växelkursförändring företas, måste en medlem samråda med fonden. Avviker den föreslagna nya kursen ej mer än 10 procent från det ursprungliga parivärdet, är fonden skyldig att lämna sitt medgivande till åtgärden. Förslag till större växelkursförändringar kan däremot avvisas av fonden. Medlemmen ställs i så fall inför valet att utträda ur fonden eller avstå från växelkursförändringen.

En viss, om än begränsad flexibilitet i växelkurserna möjliggörs genom den bestämmelse i fondens stadga, som säger, att maximi- och minimikurserna vid avista-transaktioner får avvika från parivärdet med högst en procent. För terminsaffärer tolereras därutöver den marginal fonden finner skälig. En rad centralbanker, däribland den svenska, har under senare år utnyttjat denna möjlighet att vidga marginalen mellan köp- och säljkurser. Härigenom har en marknad för privata arbitrageaffärer skapats, samtidigt som omfattningen av centralbankernas egna valutatransaktioner minskat.

Överenskommelsen om den europeiska betalningsunionen²⁰ innehåller inga direkta bestämmelser om den växelkurspolitik, som deltagarländerna bör föra. Däremot innebär medlemskap däri givetvis att man binder sig för en multilateral utjämning av betalningarna till och från unionens länder. Även om någon formell

¹⁹ Jfr *Kungl. Maj:ts proposition 1950: 89*.

²⁰ Se *Kungl. Maj:ts proposition 1950: 257*, och H. Berg, *Den europeiska betalningsunionen*, Stockholm, 1954.

bindning inte existerar, är det dock åtminstone i vissa situationer sannolikt, att vår handlingsfrihet på det valutapolitiska området reellt sett påverkas av vårt medlemskap i EPU och OEEC.

Motiven för en appreciering

Framställningen kan nu åter knyta an till det inflationsfall, som beskrevs i avsnitt 2 av detta kapitel. Av det föregående har framgått att våra erfarenheter av en rörlig växelkurspolitik är minimala, samtidigt som hänsynen till det internationella valutasamarbetet på ett svåröverblickbart sätt hämmar vår rörelsefrihet på detta område.²¹ Om därtill läggs, att det alltid måste råda ovisshet om den framtida utvecklingen och att många tycks anse en konstant växelkurs som någonting i och för sig önskvärt, ja, som ett självständigt mål för den ekonomiska politiken, förstår man, att det krävs goda argument för att motivera en övergång till en rörlig växelkurspolitik. Vill man å andra sidan realisera den centrala målsättningen full sysselsättning och intern prisstabilitet vid en kraftig, utifrån kommande inflationspåfrestning, får man emellertid ej underlåta att pröva i vad mån en sådan politik — tillsammans med andra åtgärder — kan bidra härtill. Målet konstant växelkurs får därvid underordna sig målet stabilt penningvärde; kronans inre värde får gå före dess yttre. Med denna målsättning, som ligger till grund för hela penningvärdeundersökningen, ter det sig också följdriktigt att tillsvidare bortse från alla internationella bindningar och förutsätta att riksbanken har frihet och förmåga att sätta växelkursen, som den önskar.²²

Antag nu, att en internationell prisstegringsprocess väntas påverka Sveriges export- och importpriser efter de linjer, som skisserats i början av detta avsnitt.²³ Och antag vidare, att myndigheterna överväger att som avskärningsåtgärd tillgripa en appreciering av kronan. Följande fyra frågor måste då på ett eller annat sätt besvaras.

1. Vilka indikationer, i form av statistiska data eller prognoser, skall läggas till grund för åtgärden?
2. Hur skall växelkursförändringen genomföras, successivt eller på en gång?
3. Vad blir dess effekt i olika avseenden?
4. I vilken utsträckning behöver den kompletteras och stödjas av andra åtgärder?

²¹ Det bör nämnas, att vad man framför allt hade i tankarna, när reglerna för växelkursförändringar i valutafondens stadgar utformades, var 1930-talets devalveringskonkurrens och »beggar my neighbour»-politik. I den situation, vi här diskuterar, är det i stället fråga om en appreciering. Det är möjligt, att det är lättare att få fonden att godkänna en höjning än en sänkning av växelkursen.

²² Vi skall inte i detta sammanhang ta uppspörsmålet, huruvida denna nationellt begränsade målsättning för den ekonomiska politiken är berättigad i en värld, där de internationella ekonomiska förbindelserna har så stor betydelse som för närvarande. För en diskussion av dessa frågor kan hänvisas till Dag Hammarskjöld, »Internationell ekonomisk politik — och nationell», *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar*, 1951, tredje häftet.

²³ Här liksom i så många andra sammanhang antar vi, att den utländska ekonomiska utvecklingen, eftersom Sverige är ett så pass litet land, kan betraktas som i huvudsak oberoende av den svenska.

Svaren på dessa frågor, som alla hänger nära samman, måste i hög grad bli beroende av ur vilken synvinkel och i vilket tidsperspektiv man ser dem. Vi skall därför inte söka ge några generella och för alltid giltiga svar på dem, utan endast anföra några synpunkter, som kan tänkas vara till ledning för växelkurspolitiken i situationer av detta slag.

Ovissheten om framtiden

Redan den första frågan är en tankeställare för dem, som yrkar på en rörlig växelkurspolitik. Det krävs påtagliga och starka skäl, om man i ett läge, där det inte råder någon valutakris, skall övertyga dem, som har ansvaret för växelkurserna, att en ändring av dessa är påkallad. Växelkursen är visserligen rent tekniskt ett ytterst lättrorligt medel. Den kan ändras med ett penndrag, uppåt eller nedåt. Men samtidigt har den hittills — bland annat till följd av det värde man av olika skäl satt på dess konstans — i praktiken visat sig vara ett mycket trögrorligt medel.

Det första direkta indiciet på att en prisinflation är på väg utomlands är i regel en stark uppgång i de lättrorliga priserna på de internationella råvarumarknaderna. Denna uppgång återspeglas snart i de svenska export- och importprisindexen. Därutöver kan man på grundval av andra statistiska data och tidigare erfarenheter göra en prognos över den fortsatta ekonomiska utvecklingen ute i världen och dess inflytande på priserna i den svenska utrikeshandeln. Så svår att överblicka som den internationella ekonomiska utvecklingen är och så många ovisshetsmoment som där föreligger, kan det ej undgås, att alla prognoser på detta område blir mycket osäkra.

Som grund för ett apprecieringsbeslut kan man följaktligen räkna med att ha tämligen aktuella uppgifter om priserna i vår utrikeshandel och på olika internationella marknader samt en mer eller mindre osäker prognos om den framtida utvecklingen. Det bör understrykas, att vår statistiska information om prisutvecklingen i huvudsak är begränsad till varuhandeln. Beträffande priserna, i den mån man kan tala om sådana, vid övriga löpande transaktioner med utlandet vet vi i regel föga.

Även om de export- och importprisindexen, som föreligger, är behäftade med en viss osäkerhet, väger denna dock lätt mot den ovisshet, som är förknippad med en prognos över deras utveckling ett à två år framåt i tiden. Detta förhållande talar i och för sig till förmån för en successiv förändring av växelkursen, allteftersom nya data om prisutvecklingen i utrikeshandeln blir tillgängliga. Därmed är vi framme vid den andra frågan, om själva tillvägagångssättet vid växelkursförändringen.

Successiv förändring eller engångsåtgärd

Det är lämpligt att på denna punkt erinra om den tidigare skisserade bilden av en utländsk inflationsprocess' omedelbara återverkningar på de svenska utlands- transaktionerna. Vi tänker oss alltså, att vi står i början av en process, där export-

och importpriser stiger tämligen parallellt med 3 à 4 procent i månaden. På ett år betyder detta — om prisuppgången fortsätter i oförminskad takt — en femtio-procentig prisstegring. En appreciering kan då genomföras efter två linjer, antingen som en serie höjningar, säg från månad till månad, eller som en engångs-åtgärd, insatt vid en viss tidpunkt, i början, mitten eller slutet av förloppet. Kompromisser mellan dessa två handlingsalternativ är också möjliga, men vi skall nöja oss med att jämföra de renodlade fallen.

Vid valet mellan dessa två alternativ är det flera omständigheter, som spelar in. Det beror bland annat på med vilken grad av visshet man tror sig kunna förutse framtiden. Det beror också på vilka övriga åtgärder man är beredd att vidta för att värna den interna stabiliteten.

Känner man sig säker på att det är en omfattande utländsk prisuppgång, som förestår, och vill man på ett dramatiskt sätt bryta förväntningarna om en intern prisstegring, talar mycket för att man på ett relativt tidigt stadium bör företa en kraftig engångshöjning av kronkursen. Detta argument får ökad tyngd, om man misströstar om möjligheterna att med andra medel motverka den externa prisuppgången och bryta en intern inflationsprocess, när den väl kommit i gång. Engångsapprecieringen får dock inte sättas in så snabbt, att den skapar sysselsättningssvårigheter inom exportproduktionen, som inte hinner motverkas genom andra åtgärder.

Är man å andra sidan osäker, huruvida den externa prisuppgången skall fortsätta, och kan växelkursförändringen kombineras med andra åtgärder, som håller de inhemska prisstegringsförväntningarna i schack, ter sig en successiv appreciering mer tillräddig.²⁴ Vill man uppnå maximal avskärmning är en successiv appreciering under alla omständigheter att föredra.

Spekulationens inflytande

Man kan fråga sig, om inte en successiv växelkursförändring av det slag, som nu senast förordats, i vissa situationer kan befaras leda till en svärbemästrad valutaspekulation. Härtill kan svaras, att utrymmet för en internationell spekulation i den svenska kronan för närvarande är begränsat till följd av den direkta kontroll, som valutakontoret utövar över kapitaltransaktionerna med utlandet. Någon upprepning av trettioalets snabba förflyttningar av internationellt kapital behövs därför ej befaras. Däremot kan valutakontrollen svårligen hindra den spekulation i direkt anslutning till varu- och tjänstetransaktioner, som tar sig uttryck i en förskjutning i betalningsterminerna för dessa, i vad som i tidigare sammanhang kallats de kommersiella krediterna. En sådan spekulation uppkommer med all sannolikhet också kring en engångsjustering av växelkursen.

²⁴ Det kan vara värt att erinra om att det torde ha varit få personer, som i början av Korea-kriget på hösten 1950 förutsåg, vilken omfattning stegringen i de svenska export- och importpriserna skulle få. Det var först i och med det kinesiska ingripandet i konflikten i slutet av november och den därmed sammanhängande intensifieringen av den amerikanska krigsansträngningen, som risken för ett storkrig och inflationsfaran blev uppenbar för alla.

Även om det, som tidigare visats,²⁵ kan röra sig om förskjutningar på åtskilliga hundratals miljoner kronor i ena eller andra riktningen, sätter dock ingångna köp- och försäljningsavtal en gräns för denna spekulations totala omfattning. Då den kommersiella kreditgivningen i regel är kortfristig, måste vinsthemtagningen ske tämligen snart, varför vinsterna på spekuleringen sannolikt blir betydligt mindre vid successiva apprecieringar än vid en engångshöjning av växelkursen. Verkningarna av denna spekulering inom valutaregleringens ram är svåra att överblicka. Det finns tydligen incitament till den både hos svenska importörer och exportörer och hos deras motparter utomlands. Var vinsterna på spekuleringen hamnar, beror bland annat på i vilka myntslag köpekontrakten gjorts upp.

Det bör understrykas, att spekuleringen i många situationer lika väl kan vara till stöd som till hinder för en avskärmande växelkurspolitik, lika väl som den i en fri valutamarknad kan verka stabiliserande eller destabiliserande, allt efter omständigheterna. Men medan sammanhangen i det senare fallet är någorlunda väl utredda,²⁶ kan detsamma ej sägas rörande spekuleringen kring en rörlig växelkurspolitik i en mer eller mindre reglerad valutamarknad. De praktiska erfarenheterna härav är ju också utomordentligt begränsade. Mycket kommer sannolikt härvidlag att bero på valutamarknadens rent tekniska organisation, på graden av frihet ifråga om kapitaltransaktioner, på terminsmarknadens omfattning osv. Betydelsefullt blir vidare, vilka förväntningar, som skapas kring den rörliga växelkurspolitiken, och statsmakternas möjlighet att genom deklarationer påverka dessa.

Det bör även påpekas, att de olägenheter, som eventuellt kan vidlåda en spekulering i kronans appreciering, rimligen bör jämföras med de nackdelar, som kan vara förknippade med en spekulering i fortsatt import- och exportprisstegring. Mot en tekniskt begränsad spekulering i valutor har man att väga en icke begränsad spekulering i varor. I båda fallen sätter företagslikviditeten och bankernas kreditgivning en yttersta gräns för spekuleringen. Den osäkerhet, som successiva växelkursförändringar kan tänkas skapa inom näringslivet, får på ett liknande sätt vägas mot den instabilitet, som en fortgående stegring av den genomsnittliga export- och importprisnivån kan befaras ge upphov till. Osäkerheten beträffande valutakurserna kan för övrigt i betydligt större utsträckning elimineras genom terminsaffärer än osäkerheten beträffande varupriserna. I det senare fallet är antalet terminsmarknader, som svenska importörer har tillgång till, starkt begränsat. För våra viktigaste exportvaror saknas överhuvudtaget terminsmarknader.

Växelkurserna under kulmen och priset

När parallelliteten upphör och exportprisnivån börjar stiga starkare än importprisnivån, står växelkurspolitiken inför ett dilemma. Eftersom det i detta sammanhang inte ansetts realistiskt att diskutera dubbla växelkurser, måste ett val träffas. Skall kronkursen höjas så mycket, att den eliminerar den genomsnittliga

²⁵ Jfr kapitel 2, s. 24 och 25.

²⁶ Se exempelvis J. E. Meade, *The Balance of Payments*, Oxford, 1951, särskilt Chapter XVII, »The Rôle of Speculation».

exportprisstegringen eller skall den endast höjas i takt med importprisstegringen? Eller skall man till äventyrs gå en medelväg mellan dessa båda alternativ?

Detta är en fråga, som det knappast lönar sig att gå närmare in på i förväg. Svaret måste nämligen i hög grad bli beroende av den ekonomiska politik, som förs i övriga avseenden.

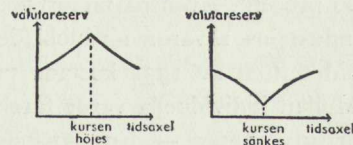
Bedömt enbart med utgångspunkt från den interna jämvikten skulle man kunna tro att en höjning av kronkursen till en nivå, som låge ungefär mitt emellan export- och importprishöjningen, vore att förorda. Men det måste alltid vara en svår uppgift att avväga kursen så, att prissänkningarna på importsidan motväger prishöjningarna på exportsidan och den utländska prisuppgångens nettoeffekt på den allmänna prisnivån blir minimal.

Alternativet att endast appreciera i takt med importprisstegringen har åtskilligt som talar för sig. Man riskerar då ej någon försämring i valutaställningen, utan får i stället en ökning av valutareserven, som kan komma väl till pass, när växelkursen senare skall sänkas vid prisstegringsvågens tillbakagång. För att detta alternativ skall leda till intern prisstabilitet krävs dock, att det kompletteras med åtgärder, som hindrar de höjda exportpriserna och de stegrade vinsterna inom exportproduktionen att driva upp den inhemska prisnivån.

Därmed är vi framme vid frågan om växelkurspolitikens utformning under den internationella prifallsperiod, som kan beräknas följa inflationsvågen i spåren. Antag för enkelhets skull, att såväl export- som importpriser i utländsk valuta räknat går tillbaka till en gemensam nivå, säg till exempel 25 procent över utgångsläget och att de tillsvidare stabiliseras kring denna nivå. På samma sätt som tidigare har man nu att välja mellan en serie successiva växelkursförändringar och en engångsförändring. Ovisshetsmomentet talar även nu till förmån för successiva förändringar. Men spekulationsmomentet talar denna gång till förmån för en så kraftig nedjustering av kronkursen, att förväntningarna om fortsatt depreciering bryts och eventuellt förbyts i sin motsats. Det föreligger nämligen en i praktiska sammanhang betydelsefull skillnad mellan en spekulation i appreciering och en spekulation i depreciering. Vid en fixerad växelkurs blir den omedelbara effekten av den förra alltid en ökning av valutareserven, medan den senare i första hand leder till en minskning av reserven.²⁷

Även om valutaställningen är stark, framstår det som onödigt att ta risken, att denna reservminskning i förening med växelkursens successiva sänkning skärper förväntningarna om fortsatt depreciering och därmed eventuellt försvårar en slutlig stabilisering av växelkursen. I ett läge med svag valutaställning får detta argument mot en successiv depreciering ökad tyngd. De prisstegringsimpulser, som en depreciering »i förtid» kan tänkas utlösa inom landet, får mötas med andra me-

²⁷ Ett enkelt principdiagram belyser i detta fall bättre än ord spekulationens inflytande på valutareserven vid appreciering, respektive depreciering:

del. Om den internationella pristrenden, som här, är kraftigt fallande, kan för övrigt dessa impulser knappast väntas bli särskilt starka.

De riktlinjer för en rörlig växelkurspolitik vid en utifrån kommande inflationspåfrestning, vilka därmed skisserats, kan sammanfattas sålunda.

Till en början successiv appreciering i takt med den genomsnittliga prisuppgången i utrikeshandeln.

Då prisuppgången kulminerar och exportpriserna går ifrån importpriserna, appreciering i takt med den genomsnittliga importprisstegringen.

Vid det följande internationella priset, depreciering med en gång till den nivå, där export- och importpriser väntas stabilisera sig.

Detta är ett principprogram och ett program på papperet. Det har dessutom gjorts upp med ett enda mål för ögonen: maximal avskärmningseffekt med växelkursen som enda medel. I vilken utsträckning det kan och bör realiseras i praktiken är tillsvidare en öppen fråga. Vi har tidigare pekat på tre omständigheter, som lägger hinder i vägen för en växelkurspolitik med så hög precisionsgrad, ovissheten om framtiden, de internationella bindningarna av vår handlingsfrihet och de krav, politiken ställer på valutareservens storlek. Därutöver finns emellertid en fjärde omständighet, som måste tillmätas stor betydelse. Den har att göra med själva effekten av växelkursförändringen.

Prissplittringens inflytande

De hittills förda resonemangen om växelkursens anpassning till de genomsnittliga förändringarna i export- och importprisinivå har skytt en väsentlig omständighet, nämligen de stora olikheter, som alltid föreligger i prisutvecklingen för individuella varor och varugrupper. Att diskussionen genomgående förts i totala kategorier har verksamt bidragit till det harmoniska resultatet. Vid fullständigt parallell pris- och växelkursutveckling skulle avskärmningen av den utländska prisinflationen kunnat göras hundra procentig. Export- och importpriser i kronor räknat skulle ha förblivit oförändrade. Full sysselsättning, inre och yttre jämvikt skulle utan svårighet ha bibehållits. Ingenting skulle ha hänt inom den interna ekonomin.

Redan en hastig blick på tillgängliga fakta, sådana de till exempel återges i diagram 1, s. 208 och tabellerna 3 och 5 i exkurs 1, grumlar denna klara bild. Dessa tabeller belyser hur mycket kraftigare prisuppgången var för råvaror än för andra varor under åren 1950—1951. Särskilt utpräglat var detta förhållande på export-sidan, där massa tredubblades och trävaror och papper fördubblades i pris, medan genomsnittspriset på verkstadsprodukter endast ökades med något sådant som 20 procent. Även på importsidan var prissplittringen betydande. Textil- och läderindustrins råvaror fördubblades i stort sett i pris, medan maskinimporten ännu vid mitten av 1951 kostade ungefär lika mycket som före Koreakrigets utbrott. Mellan individuella varor föreligger i många fall ännu mer markerade skillnader i prisutveckling. — En liknande ojämnheter utmärker prisbilden vid tidigare infla-

tionspåfrestningar, till exempel 1936—1937 och efter det andra världskrigets utbrott.

Denna starkt splittrade prisutveckling, som är en följd av den relativt höga råvaruandelen i den svenska utrikeshandeln, kan inte undgå att influera växelkursens användbarhet som avskärningsmedel. Antag att man i samband med Koreakrisen höjt kronkursen i takt med den genomsnittliga prisuppgången inom utrikeshandeln eller med cirka 50 procent. Detta skulle ändå ha lämnat kvar en kraftig prisuppgång i kronor räknat på skogsprodukterna. Samtidigt skulle kronpriserna för vår verkstadsexport ha sänkts drastiskt; kanske med hela 25 procent.²⁸ En prissänkning av denna omfattning och den därav följande räntabilitetsförsämringen skulle med all sannolikhet snabbt ha lett till betydande sysselsättningssvårigheter inom denna starkt specialiserade produktion. På importsidan skulle en avsevärd råvaruprisstegring ha kvarstått i kronor räknat, medan importerade färdigvaror skulle ha fallit i pris. Den inhemska färdigvaruproduktion, som konkurrerade med importen skulle därigenom ha kommit i kläm.²⁹

Slutsatsen av denna praktiska tillämpningsövning blir att växelkursen verkar ytterst ojämnt som avskärningsmedel på olika områden till följd av den starka prissplittring, som är utmärkande för utlandstransaktionerna. Samtidigt riskerar man vid en långt driven användning av detta medel att komma i konflikt med vårt andra fundamentala mål, den fulla sysselsättningen.

Det dilemma, som stabiliseringspolitiken därmed ställs inför, kan tänkas löst efter två linjer. Å ena sidan kan man hålla fast vid en växelkurspolitik av den typ, som tidigare skisserats, och komplettera den med sysselsättningspolitiska åtgärder på de områden, där räntabiliteten blir starkt försämrad och arbetslöshet hotar att uppstå. Å andra sidan kan man nöja sig med en mindre appreciering och som avskärningsmedel i stället använda ett system med exportavgifter och importsubventioner. Vore man tillräckligt förutseende, skulle man till exempel med en gång kunna appreciera, så att växelkursen kom att motsvara det läge, kring vilket export- och importpriser beräknas stabilisera sig efter den internationella inflationsvägen.

I den mån avskärningen blir otillräcklig, återstår som en sista försvarslinje finans- och penningpolitiska åtgärder, avsedda att motverka den interna prisstegringsprocess, som annars skulle uppstå. Vi återkommer till dessa frågor i senare avsnitt av detta kapitel.

På tal om prissplittringen bör till sist ännu en gång understrykas det speciella och relativt korta tidsperspektiv, som gällt för den nu förda växelkursdiskussionen. Växelkursen har prövats som ekonomisk-politiskt medel mot bakgrunden av en internationell prisstegringsvåg av ett par års varaktighet. Väsentligt i sammanhanget är också att prisstegringen i stor utsträckning gått tillbaka igen. En omdisponering av arbetskraft och varaktiga produktionsfaktorer med ledning av

²⁸ Härvid förutsätts att världsmarknadspriserna inte påverkas nämnvärt av svenska åtgärder.

²⁹ Det gör den även utan appreciering, men det blir då vid en högre prisnivå i kronor räknat, vilket sannolikt mildrar påfrestningen.

de prisrelationer, som råder på världsmarknaden vid inflationens kulmen, ter sig därför inte bara omöjlig med hänsyn till den korta tid, som står till förfogande, utan även onödig, eftersom dessa prisrelationer inte blir bestående.³⁰

Problemet kommer i en annan dager, om det i stället är fråga om en förskjutning i prisrelationerna, som blir bestående på lång sikt. Det ter sig då både möjligt och berättigat att överföra produktionsresurser till de områden, där prisstegringen är störst, och från de områden, där den är minst. Detta gäller såväl inom exportproduktionen som inom den hemmamarknadsproduktion, som konkurrerar med importen. Prisolikheterna blir under dessa omständigheter inte längre en störande faktor utan i stället vägledande för produktionsinriktningen.

Innan vi lämnar den rörliga växelkurspolitiken i inflationsfallet måste ännu ett par omständigheter framhållas.

Den kvarstående störningen

Den föregående diskussionen har enbart tagit sikte på att eliminera sådana direkta prisstörningar, som uppkommer vid en inflation i utlandet. Dessa har framstått som det primära hotet mot penningvärdet och växelkurspolitiken har tänkts upplagd uteslutande med hänsyn härtill. Ojämnheterna i prisutveckling på export- och importsidan gör emellertid, som ovan framhållits, att någon fullständig avskärmning av prisinflytandet aldrig kan nås. Därtill kommer, att export- och importvolym i praktiken sällan kan väntas utveckla sig parallellt under en inflationsprocess. Om exportpriserna stiger starkare än som motsvarar apprecieringen, bör det vid normala elasticitetsförhållanden uppstå en tendens till ökning av exportvolymen. På importsidan kan man under liknande förhållanden vänta sig en volymminskning. Men man kan också tänka sig fall, där förväntningarna är sådana, att importvolymen ökar starkare än exportvolymen. Över- eller underskott uppstår därigenom i bytesbalansen. Detta påverkar valutaställningen och stör samtidigt den interna jämvikten.

Karakteren hos den störning, som återstår, sedan huvudparten av den direkta prisstörningen eliminerats, växlar från situation till situation. Ett sammanfattande uttryck för denna störning har man i det saldo, som uppstår i bytesbalansen. I de förenklade ekonomiska teorier, som arbetar med totala kategorier, nöjer man sig också ofta med att enbart betrakta detta saldo. Endast i den mån utlandstransaktionerna leder till en förändring däri, antas de ha någon effekt på den totala interna ekonomiska utvecklingen. Parallellen med de finansteorier, som uteslutande eller huvudsakligen fäster sig vid budgetbalansen är uppenbar. Liksom en mer realistisk finansteori måste differentieras med hänsyn till olika typer av statsutgifter och statsinkomster,³¹ måste en mer verklighetstrogen teori för utlandstrans-

³⁰ Det kan i detta sammanhang vara värt att observera, att den totala exportvolymen endast steg med cirka 4 procent mellan 1950 och 1951, trots att exportprisnivån steg med över 50 procent. För massa var motsvarande siffror -4 och +142 procent. Själva stelheden i utbudet bidrog här verksamt till den snabba prisuppgången.

³¹ Jfr Bent Hansens arbete.

aktionernas inflytande också differentieras med hänsyn till de skiftande verkningarna av förändringar i olika poster på import- och exportsidan. I någon mån har vi sökt ta hänsyn till detta förhållande i den teoretiska analysen i föregående del.³² Ännu återstår dock ett omfattande såväl empiriskt som teoretiskt arbete på detta fält.

De medel, som man framför allt har att lita till för att motverka den del av inflationsimpulserna utifrån, som inte kan elimineras genom direkt prispåverkande åtgärder, är penning- och finanspolitiska åtgärder. Framställningen återkommer, som redan nämnts, senare därtill. Återverkningarna på valutaställningen kan — för den händelse de ej överensstämmer med målsättningen för valutareservens utveckling — i viss omfattning tänkas motvägda genom kapitaltransaktioner med utlandet.

Jämförelse med fri kursbildning

Det har sitt intresse att på denna punkt jämföra den tidigare skisserade rörliga växelkurspolitiken med funktionssättet hos en fri växelkurs. Den senare åstadkommer en kontinuerlig utjämning av utbud och efterfrågan på valutamarknaden. Några förändringar i den totala valutaställningen inträder ej och utlandstransaktionerna kan i denna mening sägas förbli neutrala i förhållande till penningmängd och inkomster inom landet. Det är därför inte ägnat att förvåna, att anhängare av den s. k. kvantitetsteorin också ofta blivit förkämpar för fria växelkursen.³³ Om man tillmäter penningmängden en avgörande betydelse som bestämningssfaktor för den interna jämvikten, ligger det nära till hands att uppställa som mål för växelkurspolitiken, att denna skall hindra utlandstransaktionerna att påverka den totala penningmängden inom landet. En fri växelkurs skulle — menar man — automatiskt uppfylla detta mål.

Mot bakgrunden av vad som tidigare sagts angående den resterande störningen vid rörlig växelkurspolitik bör det emellertid stå klart, att man inte heller genom en fri växelkurs eliminerar hela inflytandet av en inflationsprocess i utlandet. Om man går bakom de totala kategorierna, står det även i det senare fallet kvar en residual störning, i det att priser och kvantiteter av in- och utförda varor förändrats i starkt växlande grad. Dessa individuella förändringar, som bland annat är en konsekvens av den starka prissplittringen, kan på olika vägar ge upphov till processer, som stör den interna jämvikten. Det förefaller därför knappast möjligt att fälla något generellt omdöme om vilken typ av växelkurspolitik, en fri eller en rörlig, som ger den bästa avskärmningen. Det måste växla från fall till fall. En fri växelkurs är dock sannolikt för sin avskärmande effekt mer avhängig av att det förs en effektiv intern stabiliseringspolitik. Endast då kan man i vårt fall vara säker på att också den fria kronkursen apprecieras och på så sätt eliminerar

³² Se särskilt kapitel 4 och de helt olika reaktionsmönstren vid export- respektive importprisstegring i förloppsanalysen i kapitel 6.

³³ Jfr exempelvis Milton Friedman, »The Case for Flexible Exchange Rates» i *Essays in Positive Economics*, Chicago, 1953, s. 157—203.

en del av den direkta prisstörningen, samtidigt som den skapar jämvikt på valutamarknaden.

En extrem situation uppstår, om den internationella prisstegringen utlöser så starka förväntningar om varuknapphet eller intern prisuppgång, att importvolymen — trots prisstegringen — ökar så att det blir underskott i bytesbalansen. En fri kronkurs skulle i ett sådant läge sjunka och därmed förstärka export- och importprisuppgången mätt i kronor. En rörlig kurs, som apprecierades i takt med den internationella prisstegringen, skulle å andra sidan kunna befaras öka påfrestningen på valutaställningen.

4. Differentierade avskärningsåtgärder

I detta avsnitt skall vi diskutera möjligheterna att komplettera — eller eventuellt ersätta — en avskärmande växelkurspolitik med mer differentierade åtgärder i situationer, där det föreligger starka ojämnheter i export- och importprisstegringen. Tre slags åtgärder skall tas upp till behandling, tullförändringar, subventioner och avgifter.

I en principiell teoretisk diskussion skulle man kunna tänka sig att mot varandra ställa ett allomfattande system av avgifter och subventioner, som åstadkom en hundraprocentig eliminering av alla utländska prisförändringar, och en generell verkande, men ojämnt avskärmande växelkurspolitik. Redan de administrativa och tekniska svårigheter, som är förknippade med det förra systemet, gör att en renodlad jämförelse knappast kan väntas bli av större praktiskt värde. Det förefaller lämpligare att tänka sig de differentierade åtgärderna som ett komplement och inte som ett alternativ till växelkurspolitiken.

Till förmån för en politik, där man endast använder de differentierade åtgärderna för att kapa topparna i prisbilden, talar också en annan omständighet, nämligen att det framför allt är råvaror eller halvfabrikat, som svarar för dessa toppar. Åtgärderna koncentreras därmed till ett relativt begränsat antal, i kvalitetshänseende någorlunda enhetliga varor. Man undviker på detta sätt den stora massan av starkt skiftande och svårdefinierade färdigvaror. Även med denna förenkling måste man emellertid räkna med att de administrativa problemen vid en mer differentierad avskärningspolitik i många fall kan bli betydande. Dess genomförbarhet på olika områden är en praktisk fråga, som inte skall diskuteras i detta sammanhang.

Tullsänkningar

Den totala tulluppbörden har under senare år hållit sig kring 400 miljoner kronor per år, vilket motsvarar cirka fem procent av det totala importvärdet och närmare tio procent av den tullbelagda importens värde. I och för sig skulle sålunda en hel del vara att vinna — vi bortser här från den statsfinansiella sidan av saken — om man fritt kunde variera tullarna i prisnedhållande syfte. Tulltaxan

hör emellertid inte till de lätttrörliga ekonomisk-politiska medlen. Vid dess fastställande överväger långsiktssynpunkter. Flera årtionden brukar förflyta mellan mera omfattande revisioner av densamma.³⁴ Det finns vidare starka internationella bindningar på detta område. Dessa går visserligen i regel ut på att förhindra höjningar utöver en viss nivå, men hänsyn till den internationella förhandlingspositionen kan tänkas hämma beredvilligheten att företa sänkningar på kort sikt. Det kan nämligen visa sig svårt att sedan återgå till den tidigare, högre nivån.

Det sagda bör vara nog för att visa, att tullsänkningar under nuvarande omständigheter sannolikt endast i ringa omfattning kan beräknas komma till användning som avskärningsmedel på kort sikt. Därtill kommer — som en i den här diskuterade situationen avgörande omständighet — att det i de flesta fall inte utgår några tullar alls på de importerade råvaror och halvfabrikat, som kan väntas stiga mest i pris vid en internationell prisuppgång.

Våra erfarenheter av tullsänkningar, företagna i prisnedhållande syfte, är också utomordentligt begränsade. Åtgärder av detta slag övervägdes i samband med inflationspårestningen våren 1937,³⁵ liksom också vid den starka prisuppgången efter krigsutbrottet på hösten 1939. Några tullsänkningar kom dock ej till stånd vid dessa tillfällen. I samband med den utvidgade importsubventioneringen efter devalveringen i september 1949 genomfördes emellertid en tullsänkning, om också blott för en enda vara. Då överfördes nämligen tull, tilläggstull och skatt på kaffe till en särskilt inrättad clearingkassa.³⁶

Subventioner och avgifter

Då tullsänkningar sålunda kan väntas bli till ringa hjälp, återstår att diskutera subventioner och avgifter på enskilda varor som avskärningsmedel. Detta är en gammal tanke. Redan Wicksell förordade under det första världskriget, att man skulle införa ett system med exportavgifter och importpremier som medel mot dyrtiden.³⁷ Här har vi också mer av konkret erfarenhet att peka på.

Sålunda utbyggdes på trettioalet ett relativt omfattande system av subventioner och avgifter för utrikeshandeln med jordbruksprodukter. I detta fall ville man emellertid, som ett led i jordbruksregleringen, avskärma det svenska jordbruket från de fallande priserna på världsmarknaden. Följaktligen lade man den gången avgifter på importen, speciellt av fodermedel, och betalade ut subventioner vid export. I viss utsträckning har detta system bibehållits även under efterkrigstiden för att möjliggöra den inkomstlyftning, som man velat genomföra för jordbruksbefolkningens del. Men samtidigt har för vissa perioder och för vissa varor vidtagits åtgärder, som syftat till en avskärmning av den svenska marknaden från

³⁴ En allmän översyn av den svenska tulltaxan företas för närvarande av 1952 års tulltaxekommitté.

³⁵ Se *Kungl. Maj:ts proposition 1937: 318*.

³⁶ Se *Kungl. Maj:ts propositioner 1949: 215 och 217*.

³⁷ Jämför diskussionen härom mellan Davidson och Wicksell i *Ekonomisk Tidskrift* åren 1916 och 1917. Se även Ingvar Svennilson, »Penningpolitikens förhållande till försörjningspolitiken under en avspärrningskris», *Ekonomisk Tidskrift*, 1939, s. 189 ff.

inflytandet av de stigande priserna utomlands. Det är denna senare typ av avskärmning, som är av speciellt intresse i detta sammanhang, även om de tekniska och administrativa problemen i stort sett är desamma i båda fallen.

Subventionering av importpriserna började i liten skala redan 1946 och fick större omfattning efter devalveringen på hösten 1949. Det var dock fortfarande fråga om relativt begränsade »punktsubventioner». De omfattade hudar, bomull, kaffe och importerat hushållsbränsle. Även en del inhemska jordbruksprodukter subventionerades i detta sammanhang, bland annat fläsk, ost och havregryn. Syftet med den utökade subventioneringen, som sammanlagt för budgetåret 1949/50 kostade statsverket ett par hundra miljoner kronor, var att motverka den importprisuppgång, som blev en följd av devalveringen. Man ville hindra levnadskostnaderna att stiga och därigenom möjliggöra en fortsatt stabilisering av inkomstnivån. Utan dessa prisnedhållande åtgärder skulle det ha förelegat risk, att devalveringsbeslutet rivit upp den principuppgörelse om fortsatt inkomststabilisering under år 1950, som regeringen träffat med de stora löntagarorganisationerna någon vecka tidigare.³⁸

Under hela efterkrigstiden har riksdagen vidare varje år lämnat Kungl. Maj:ts bemyndigande att pålägga prisutjämningsavgifter på exportvaror, om behov därav anses föreligga ur prispolitisk synpunkt. Detta bemyndigande har utnyttjats vid flera olika tillfällen, men endast när det gäller skogsprodukter.³⁹ Under de första åren var det fråga om fasta avgifter, som fastställdes för ett år i sänder. Syftet angavs vara att ge stadga åt den då alltså gällande prisregleringen på hemmamarknaden för dessa produkter. Då systemet med prisutjämningsavgifter utbyggdes i samband med den våldsamma prisstegringen på massa och papper under åren 1950 och 1951, gick man emellertid för dessa varor över till ett system med rörliga avgifter, som justerades från kvartal till kvartal i viss relation till prisutvecklingen.

Under toppåret 1951 inbetalades över 700 miljoner kronor i prisutjämningsavgifter till riksgäldskontoret. Detta motsvarade ungefär en fjärdedel av den totala stegringen i exportvärdet på skogsprodukter från 1950 till 1951. I runt tal en tredjedel av de influtna avgifterna avsattes till olika fonder och stiftelser på det skogliga området. De återstående två tredjedelarna skall återbetalas till företagen under åren 1958—1963. Från och med fjärde kvartalet 1951 erlades statskatten på de senare medlen omedelbart genom direkt överföring från riksgäldskontoret till statsverket.

I och med det snabba prisfallet under 1952 avvecklades avgifterna.

Vi skall inte här gå närmare in på den tekniska utformningen av de överenskommelser mellan statsmakterna och branschorganisationerna, som bestämde prisutjämningsavgifternas utformning. Dessa överenskommelser bar i hög grad kom-

³⁸ Se *Kungl. Maj:ts proposition 1949: 215*, s. 7.

³⁹ För en översiktlig framställning av de åtgärder, som vidtagits i detta sammanhang, kan hänvisas till *Kungl. Maj:ts proposition 1953: 80*. Se även *riksgäldskontorets årsbok* för budgetåret 1953/54 s. 20 ff, samt artiklar i *Från departement och nämnder* av E. H. Dahlin (1950, nr 21/22 och 24) och C. G. Widell (1952, nr 4).

promissens prägel. Ur exportföretagens synpunkt tedde sig avgifterna närmast som en mellanform av skatt och räntefritt lån. De penning- och finanspolitiska konsekvenserna av åtgärder av denna typ berörs i andra delar av penningvärdeundersökningen. I den teoretiska diskussionen har man, som ovan antytts, pekat på möjligheten att koppla ihop exportavgifter och importsubventioner på ett sådant sätt, att de förra fick finansiera de senare. En del av de statsfinansiella betänkligheter, som brukar anföras mot subventioneringsåtgärder, skulle därigenom försvinna. Kvar står emellertid de invändningar av handelspolitisk natur, som kan riktas mot åtgärder av detta slag, vilka kan verka diskriminerande och leda till repressalier från andra länders sida.

En allmän synpunkt må till sist framhållas. Om man utgår från att det är möjligt, att ge exportavgifterna en sådan utformning att vinstökningen inom exportproduktionen dras in till statsverket, kan man fråga sig om inte detta i och för sig är tillräckligt för att bibehålla den interna balansen även utan importsubventionering. Så länge någon allmän inkomstökning inte kommer till stånd, skulle importvärdet inte kunna stiga nämnvärt. Importvolymen skulle följaktligen pressas ned. Den reala konsumtionsstandarden skulle komma att sänkas, medan valutareserven skulle stiga så mycket som svarade mot det ökade offentliga sparandet.

Om man i stället använder exportavgifterna för att subventionera importen, bibehålls konsumtionsstandarden, samtidigt som valutareserven förblir oförändrad. En »onödig» standardsänkning undviks.

5. Den interna ekonomiska politiken

De hittills diskuterade åtgärderna kan, som redan framhållits, visa sig otillräckliga för en fullständig avskärmning av inflationsstörningen. Eller situationen kan vara sådan, att man av olika skäl endast vill utnyttja dem delvis, eller eventuellt inte alls. Som en andra försvarslinje mot inflationspåfrestningen och penningvärdeförsämringen återstår då den interna ekonomiska politiken. Hur denna skall utformas för att möta utifrån kommande jämviktsstörningar är föremål för studium inom övriga delar av penningvärdeundersökningen. Här skall vi därför inte gå in på de olika spörsmål, som uppstår i detta sammanhang. Några allmänna reflexioner om den interna politikens uppläggning vid en kraftig, men kortvarig och till stor del övergående inflationspåfrestning utifrån må dock vara tillåtna. Dessa reflexioner syftar framför allt till att peka på anknytningspunkter med övriga arbeten inom penningvärdeundersökningen.⁴⁰ Särskilt gäller detta de studier, som arbetar med relativt kort tidsperspektiv, i detta fall främst de tre arbeten, som behandlar penningpolitiken, finanspolitiken och lönepolitiken.

Dessförinnan kan det vara värt att erinra om att de i föregående avsnitt behandlade avgifterna och subventionerna, om de förs över budgeten, givetvis får statsfinansiella konsekvenser i så måtto att de påverkar statens inkomster och

⁴⁰ Jämför vad som sagts härom i kapitel 8, s. 144 f.

utgifter och därmed budgetsaldot. Vi har i det föregående hela tiden stillatigande förutsatt, att dessa förändringar inte föranleder någon förändring i övriga finanspolitiska handlingsparametrar.⁴¹ Så länge man lyckas eliminera den yttre störningen, är — om ingenting annat händer — en i övrigt oförändrad finanspolitik tillräcklig för att bibehålla den interna jämvikten.⁴² Det är först i den mån den externa störningen ej elimineras i själva starten, som ytterligare motåtgärder aktualiseras.

Det är framför allt på denna punkt, som de teoretiska modellförloppen i kapitel 6 kan tjäna till ledning för den ekonomiska politikens uppläggning. Dessa förlopp sökte belysa vilka återverkningar en kraftig utländsk prisstörning kan väntas få i en ekonomi med full sysselsättning, om inga speciella motåtgärder vidtas. Utgångsläget och den yttre störningen var i stort sett desamma, som här diskuteras. I ett väsentligt avseende skiljer sig emellertid problemställningen. De teoretiska modellförloppen avsåg i första hand att belysa den privata sektorns reaktionssätt vid en utifrån kommande inflationspåfrestning. Den offentliga ekonomiska politiken antogs vara oförändrad.

Man kan säga att modellförloppen skildrade följderna av en »passiv» politik från statsmakternas sida. Men just genom denna sin uppläggning belyser de inte bara vad som kan väntas bli den »maximala» jämviktsrubningen inom landet, utan ger också viss anvisning om på vilka punkter interna motåtgärder bör sättas in för att bli mest effektiva.

Prisstegringsförloppen i kapitel 6 byggdes upp kring pris- och lönebildningsantagandena. De faktorer, som framför allt tillmättes strategisk betydelse, var vinstutvecklingen inom exportproduktionen och importprisernas inflytande på konsumtionsprinsnivån. Dessa faktorer antogs var för sig eller tillsammans bestämma lönekraven. Konsekvenserna av olika alternativa formuleringar av dessa krav — som alla förutsattes hundraprocentigt realiserade — prövades. Lönepolitiken blev på detta sätt explicit införd i modellförloppen.

Som redan framhållits i första kapitlet i denna del, är en mera långtgående konsolidering av penningvärdeundersökningens olika delstudier en uppgift, som får lösas i annat sammanhang. Mot bakgrunden av det ovan sagda kan det emellertid vara berättigat att redan i detta sammanhang beröra frågan, vilka möjligheter det kan finnas att med penning- och finanspolitiska medel motverka den utländska inflationsstörningens effekt på exportvinster och konsumtionsprinsnivå. Som redan nämnts, syns nämligen dessa två faktorer bära tillmätas en strategisk betydelse för lönebildningen och därmed för penningvärdets utveckling i ett samhälle med full sysselsättning.

Inom den interna ekonomiska politiken möter samma skillnad mellan generella och differentierade medel, som tidigare exemplifierats av växelkurs kontra avgifter och subventioner. Det brukar vara vanligt att betona differentieringsmöjlig-

⁴¹ Rörande innebörden i denna term se Bent Hansens arbete, kapitel II, avsnitt 3.

⁴² Sett ur den privata sektorns synpunkt kompenserar förskjutningen inom den statliga sektorn precis den externa störningen. Man har här ett skolexempel på hur föga upplysande ett isolerat betraktande av budgetbalansen i vissa situationer kan vara.

heterna hos finanspolitiken och kontrastera dem mot den mera generellt verkande penningpolitiken med räntan som främsta medel. Denna skillnad bör emellertid ej överbetonas. Åtskilliga finanspolitiska åtgärder, t. ex. allmänna skatter, är av generell natur i den meningen, att de träffar över ett mycket brett fält. Samtidigt har penningpolitiken, så som den numera förs med hjälp av överenskommelser om bankernas kreditgivning och om riktlinjerna för försäkringsbolagens placeringar, kommit att få en mera differentierad karaktär.

Även om man inte kan dra någon skarp gräns mellan differentierade eller specifika åtgärder och generella eller allmänt verkande medel, skall vi dock i det följande först peka på några specifika motåtgärder och därefter ange vilka generella medel, som skulle kunna tänkas motverka inflationspåfrestningen. Skillnaden mellan dessa två typer av åtgärder skulle därvid främst vara, att de förra primärt endast påverkar den företeelse man vill motverka, medan de senare redan primärt har effekter på en rad andra punkter inom ekonomin. De sekundära verkningarna, som i regel sprids över hela det ekonomiska systemet, blir i båda fallen av generell natur.

Specifika motåtgärder

De redan diskuterade exportavgifterna och importsubventionerna är goda exempel på specifika motåtgärder. Men man kan också tänka sig andra finanspolitiska åtgärder, som har en direkt effekt på exportvinster och importkostnader. Med den nuvarande utformningen av företagsbeskattningen kan man räkna med att inemot hälften av exportföretagens redovisade vinstökning absorberas av skatt till stat och kommun. Man kan tänka sig att gå längre och genom en mervinstbeskattning av krigskonjunkturskattetyper dra in en större del av, ja rent teoretiskt hela vinstökningen till statsverket. De olägenheter, som är förknippade med en så »utgiftsstimulerande» skatteform, gör emellertid att man i praktiken torde tveka att tillgripa den. Som ett alternativ har det ibland pekats på möjligheterna att beskatta de råvaror, som är speciella för exportproduktionen.

Därmed har vi angivit tre olika, specifika finanspolitiska medel att motverka exportvinstökningen, nämligen exportavgift, mervinstskatt och råvaruskatt. Vi skall inte i detta sammanhang gå in på deras effekt eller söka väga deras för- eller nackdelar mot varandra. Det skulle föra oss för långt in i finansteorin.

Att med enbart penningpolitiska medel direkt motverka vinststegringen inom exportproduktionen förefaller knappast möjligt. I den situation vi här tänker oss är nämligen vinstuppgången alltför stor och i alltför hög grad koncentrerad till vissa företag för att det i praktiken skall vara möjligt att med traditionella penningpolitiska medel öva något nämnvärt direkt inflytande på densamma, utan att de deflationistiska verkningarna på andra områden blir mycket stora. Däremot bör man med penningpolitiska medel på indirekt väg kunna hindra att exportvinsterna påverkar banklikviditeten. Likaså kan det tänkas att man med penningpolitiska medel skapar en »motkonjunktur» på andra områden av näringslivet, som balanserar expansionstendenserna inom exportproduktionen. Över huvud taget

framstår penningpolitiken som ett viktigt komplement till de direkt avskärmande åtgärderna. Framställningen återkommer till dessa spörsmål.

För fullständighetens skull bör som ett medel att begränsa vinststegringen inom exportproduktionen även nämnas kvantitativ exportkontroll. Denna kan användas för att begränsa exportens volym. Licensgivningen kan även kombineras med direkt priskontroll. Detta var till exempel fallet i Förenta staterna under det andra världskriget, då export endast tilläts under förutsättning, att exportpriset ej översteg hemmamarknadspriset. Beträffande vissa skogsprodukter tillämpades ett liknande förfarande i Sverige under en kort tid efter apprecieringen på sommaren 1946.

Vilka direkt verkande motåtgärder kan man tänka sig att sätta in för att hindra en stegring i konsumtionsvaruprisnivån vid en kraftig utländsk prisuppgång? Vi har redan diskuterat tullsänkningar och importprissubventioner. Under efterkrigstiden har även andra åtgärder prövats för att hålla tillbaka en utländsk prisstegring. Man kan peka på den prisclearing, som tillämpades på flera varuområden under kriget och de första efterkrigsåren. Under dessa år med stark varubrist gällde i många fall mycket olika priser vid import av en och samma vara från olika länder. Genom prisclearing skapades ett enhetligt pris på den svenska marknaden. Därigenom förhindrade man att de dyraste importpartierna kom att bestämma den inhemska prisnivån, något som annars lätt kunde blivit fallet i den utpräglade säljarmarknad, som då rådde. I vissa fall tillämpades också ett system, där beviljandet av importlicens gjordes beroende av att priset på den importerade varan ej översteg det av priskontrollnämnden godkända.

En statlig priskontroll kan också bidra till att dämpa och hålla tillbaka de sekundära verkningarna av en importprisuppgång och på så sätt dämpa konsumtionsprisstegringen. Det finns heller ingenting som säger att prissubventioneringen måste begränsas till importerade varor. På denna punkt kan erinras om den subventionering av rena hemmamarknadsvaror⁴³ och den skärpning av principerna för priskontrollen (tillfälligt frångående av återanskaffningsprisprincipen), som genomfördes efter devalveringen på hösten 1949. Tillfogas bör att en sänkning av de indirekta skatterna påverkar konsumtionsprisnivån räknad till marknadspris på samma sätt som en ökad subventionering.

Generella motåtgärder

Det återstår att antyda, hur generellt verkande åtgärder av typen ränteförändringar eller allmänna skatteförändringar kan bidra till att motväga den externa jämviktsstörningen. Avsikten är härvid inte att gå in på någon konkret prövning av olika medel utan endast att beröra olika tänkbara riktlinjer för den interna ekonomiska politiken. Som redan antytts i föregående avsnitt finns det skäl att ställa sig skeptisk till de praktiska möjligheterna att med huvudsaklig hjälp av generellt verkande medel motverka en relativt kortvarig extern störning av så be-

⁴³ Jämför s. 170 ovan.

tydande omfattning som här diskuterats. Detta inses lättast om man betraktar det renodlade fall, där inga avskärningsåtgärder eller specifika motåtgärder vidtas.

Låt oss först se till importsidan och till en början bortse från de komplikationer, som den samtida exportprisstegringen skapar.

För att den kraftiga importkostnadsökningen då skall rymmas inom ramen för en oförändrad intern prisnivå fordras inte bara en stark nedpressning av företagsvinsterna under den nivå, som skapade jämvikt i utgångsläget, utan med all sannolikhet även en betydande nedpressning av de inhemska produktionskostnaderna. Om den senare skall kunna realiseras, krävs i sin tur en sänkning av lönenivån inom hemmamarknadsproduktionen.

För att ge en idé om storleken av de förändringar det kan bli fråga om i detta sammanhang kan det vara lämpligt att hänvisa till de hypotetiska modellförloppen i kapitel 6, vilka alla tar sin utgångspunkt i den svenska nationalbokföringen för år 1950, det år då Koreainflationen satte in. Tag till exempel det förlopp, som redovisas i tabell 11 A—C, s. 115 ff. Det är där fråga om en importprisstegring på 80 procent, vilken enbart för konsumtionsvaruproduktionen medför en kostnadsstegring på 2,8 miljarder kronor.⁴⁴ Den totala behållna bruttovinsten inom konsumtionsvaruproduktionen uppgår till 2,2 miljarder kronor i utgångsläget. Nettot av ränte-, utdelnings- och vinstbetalningar från företag inom konsumtionsvaruproduktionen till hushållssektorn utgör 0,4 miljarder kronor. Lönesumman inom denna produktion har satts till 10 miljarder kronor. Även om fördelningen mellan de angivna posterna till en del är hypotetisk, bör det dock stå klart, att en vinst- och lönenedpressning av den storlek, som i detta fall skulle erfordras för att kompensera importkostnadsstegringen, ter sig tämligen utesluten i en ekonomi av svensk typ. Om man slog in på en sådan linje, skulle detta sannolikt leda till så stora sysselsättningsstörningar och så svåra konflikter på arbetsmarknaden, att politiken snabbt finge uppges.

Om man vill, kan man betrakta importprisstegringen som en produktivitetssänkning för folkhushållet. Kravet på konstans hos den interna prisnivån skulle då bli en parallell till Wicksells norm för penningpolitiken: konstant konsumtionsprisnivå oberoende av produktivitetens förändringar. Men man kan också i en sådan situation tänka sig en mindre långt gående målsättning efter Davidsons linjer, som går ut på att hålla den inhemska inkomstnivån konstant och låta prisnivån variera i omvänd proportion till produktiviteten.⁴⁵ Beroende på efterfrågeinriktningen skulle den fördyrade importen då sjunka mer eller mindre i volym, samtidigt som den i större eller mindre utsträckning trängde undan och ledde till prisförändringar på hemmamarknadstillverkningen. Om de produktionsfaktorer, som härigenom blev lediga, på kort sikt inte kan disponeras om till exportproduktion — något som med hänsyn till prisstegringen på detta område i och för sig vore berättigat — skulle risk för arbetslöshet uppstå.

Teoretiskt är det dock möjligt att konstruera ett specialfall, där den nominella

⁴⁴ Jämför tabell 9, s. 101.

⁴⁵ Jämför det första kapitlet i Ragnar Bentzels delstudie inom penningvärdeundersökningen.

efterfrågan inom landet förblir oförändrad, samtidigt som importvolymen sjunker i omvänd proportion till den genomsnittliga importprisstegringen. Man måste då samtidigt tänka sig, att hela vinstökningen inom exportproduktionen går till konsolidering eller att den motvägs av vinstminskningar på annat håll. Även om det under dessa ytterst speciella förutsättningar vore möjligt att upprätthålla full sysselsättning, skulle penningvärdet, mätt med sedvanliga prisindextal, ha försämrats väsentligt. Samtidigt skulle den reala konsumtionen och de reala investeringarna ha pressats ned på ett sätt, som i och för sig ter sig omotiverat vid en parallell import- och exportprisuppgång. I gengäld skulle man — vid oförändrade växelkurser — ha fått en opåkallad ökning av valutareserven utöver jämviktslägets nivå. De interna återverkningarna härav på kreditmarknaden skulle dock kunna ha motvägts genom exempelvis obligationsförsäljning från riksbankens sida.

I praktiken måste det alltid, så länge full sysselsättning upprätthålls, te sig föga realistiskt, att löntagarna skulle vara villiga att acceptera en »onödig» reallöneförsämring, samtidigt som företagsvinsterna inom exportproduktionen stiger kraftigt. Detta trots att vinsterna kan beräknas sjunka på andra områden. Det förefaller betydligt mer verklighetstroget att räkna med att löntagarna under sådana omständigheter skall vara i stånd att genomdriva en sådan lönehöjning att utgångslägets inkomstfördelning mellan företag och löntagare i huvudsak återställs.

Teoretiskt skulle man till exempel kunna tänka sig att lönehöjningarna koncentreras till just de företag, där de stegrade exportvinsterna uppkom. Vid parallell export- och importprisstegring skulle det då vara möjligt att uppnå ett nytt jämviktsläge, där den genomsnittliga inkomstnivån stigit precis så mycket, som behövdes för att absorbera en oförändrad volym av de fördyrade importvarorna.⁴⁶ Penningvärdeförsämringen skulle under dessa förhållanden bli större än i föregående fall. Men den skulle ej vara förenad med någon real konsumtionsminskning och valutareserven skulle förbli oförändrad. Den reala inkomstfördelningen mellan företag och löntagare skulle ej rubbas och sysselsättningen upprätthållas. Däremot skulle en omfördelning av inkomsterna ske mellan de löntagare, som var sysselsatta inom exportproduktionen, och de som arbetade inom annan produktion. De förra skulle få ökade realinkomster; de senare minskade.

Som ett alternativ kan man tänka sig, att en solidarisk lönepolitik tillämpas och att lönehöjningen blir densamma inom samtliga branscher. Den reala inkomstomfördelningen koncentreras då i stället till företagen. Exportföretagen får sin ställning förbättrad, medan de företag, som använder de fördyrade importvarorna, ser sitt vinstläge försämrats. Storleken av penningvärdeförsämringen blir i detta fall bland annat beroende av »konsekvensprisstegringarnas» omfattning.

I en mer realistisk analys måste man i båda de nu senast diskuterade fallen ta hänsyn till de sysselsättningsförändringar, som kan väntas följa av vinst- och löneförändringarna.

⁴⁶ Jämför på denna punkt resonemangen i *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A:19*, Stockholm, 1951, s. 79 ff.

Det nu sagda leder närmast till slutsatsen, att en generellt verkande, restriktiv ekonomisk politik kan väntas vara mindre lämplig än en kombination av direkt avskärmning och specifika motåtgärder. Denna slutsats tål emellertid ej att generaliseras, eftersom den delvis är betingad av att vi hela tiden diskuterat en övergående inflationspåfrestning av osedvanlig styrka. Vid måttliga eller bestående jämviktsstörningar utifrån kommer generella motåtgärder i bättre dager. Man har då större frihet att välja mellan olika former av ekonomisk politik, mellan avskärningspolitik och allmänt restriktiv politik.

6. Depressionsfallet

Detta skall behandlas mera kortfattat. Med hänsyn till det omfattande utredningsarbete som redan skett på detta område,⁴⁷ skall vi nöja oss med att anlägga några principiella synpunkter på problemet och i korthet diskutera de viktigaste typerna av avskärnings- och motåtgärder, som erbjuder sig i detta fall.

I mångt och mycket kan man se depressionsfallet som en spegling av inflationsfallet. På en avgörande punkt föreligger dock en betydelsefull skillnad. Om man som här utgår från ett läge med full sysselsättning, kan den totala sysselsättningen ej öka i inflationsfallet, medan det däremot inte finns någon liknande rent fysisk gräns för sysselsättningsminskningen i depressionsfallet. Även om sysselsättningen i inflationsfallet kan gå från »full» till »överfull», är det dock i detta fall framför allt påfrestningen på penningvärdet, som skapar problem för stabiliseringspolitiken. Vid en depression utomlands föreligger däremot risk för en dubbel avvikelse från målet full sysselsättning och stabilt penningvärde. Prisnivån tenderar att sjunka och arbetslöshet att uppstå.

För att fixera bakgrunden till den följande diskussionen behöver utgångsläge och störning preciseras. Utgångsläget inom landet antas liksom i inflationsfallet karakteriserat av full sysselsättning och prisstabilitet. En konjunkturavmattning utomlands antas medföra minskad efterfrågan och prisfall på våra exportvaror. Samtidigt antas utlandets utbud av de varor vi importerar öka vid fallande pris. Det är alltså fråga om en blandad pris- och kvantitetsreaktion inom utrikeshandeln.⁴⁸ Liksom i verkligheten antas betydande olikheter i pris- och kvantitetsutveckling föreligga mellan skilda varor.

Sedan den externa störningens allmänna karaktär därmed skisserats, skall möjligheterna att avskärma och motverka den i korthet kommenteras.

⁴⁷ Bland de utredningar, som i vårt land behandlat detta spörsmål kan, förutom arbetslöshetsutredningen, bl. a. nämnas den åren 1944 och 1945 verksamma kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering, 1950 års långtidsutredning och den 1952 tillsatta kommittén för produktionsfrämjande åtgärder vid vikande konjunkturer. De tre förstnämnda redovisade sina resultat i en serie tryckta betänkanden (arbetslöshetsutredningen *SOU 1931:20* och *21*, *1933:29*, *1934:1*, *2* och *12*; kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering *SOU 1944:7*, *12*, *57*, *1945:11*, *30*, *36*, *42*, *54*; 1950 års långtidsutredning *SOU 1951:30*). Den sista utredningen överlämnade i maj 1954 resultatet av sitt arbete till finansministern i form av ett antal stencilerade promemorior.

⁴⁸ Detta innebär en viktig modifikation i förhållande till inflationsfallet. Där lades huvudvikten vid prisstörningen och export- och importvolym antogs till en början förbli oförändrade.

Avskärningspolitik

Om man intar en rigorös ståndpunkt, när det gäller prisstabiliseringen, skulle man kunna hävda att de interna priserna borde höjas för att kompensera effekten på den allmänna prisnivån av nedgången i export- och importpriser. Å andra sidan är det troligt att de penningvärdeförbättringar, som eventuellt kan uppnås i samband med internationellt prisfall, i verkligheten endast kommer att betraktas som en välbehövlig, men otillräcklig motvikt mot den penningvärdeförsämring, som följer i spåren på internationell prisuppgång. Under dessa omständigheter förefaller det riktigast att inte dröja längre vid den avvikelse från prisstabilitet, som en eventuell förbättring av penningvärdet i depressionsfallet skulle innebära.⁴⁹

Genom att vi på detta sätt koncentrerar vårt intresse till kvantitetssidan, till den utländska depressionens återverkningar på aktivitet och sysselsättning, kan vi i den följande diskussionen också lättare anknypa till de teoretiska modellförloppen i kapitel 7. Dessa förlopp, som byggde på ytterst förenklade förutsättningar, avsåg att belysa återverkningarna av en bestående exportvolymminskning. Priser och löner antogs där förbli konstanta under hela den tid förloppen varade.

Kontentan av förloppen kan sammanfattas sålunda. En bestående minskning av exportvolymen (eller ökning av importvolymen) kan — under i övrigt oförändrade förutsättningar — beräknas ge upphov till en successiv sammankrympning av produktion och sysselsättning inom landet. Hur långt den sammankrympningen går, beror, förutom på den primära störningens omfattning, på de olika interna faktorer, som verkar bromsande eller accelererande på sammankrympningsprocessen. Det som verkar bromsande i de hypotetiska förloppen är främst att en del av den från utrikeshandeln härrörande inkomstminskningen leder till minskad import, mindre sparande och lägre skattebetalningar. Den effektiva efterfrågan på inhemska varor och tjänster reduceras därför inte lika mycket som totalinkomsterna i samhället. En del av inkomstminskningen »läcker ut» ur processen. Dras den inhemska investeringsverksamheten med i nedgången, förstärker detta däremot den depressiva effekten.⁵⁰

Om man accepterar den allmänna bild av de ekonomiska sammanhangens natur, som de hypotetiska modellförloppen givit, blir den centrala uppgiften för den ekonomiska politiken i första hand att avskärma den interna ekonomin från den utländska depressionsstörningen, i andra hand att hindra denna störning att ge upphov till en successiv hopkrympning av produktion och sysselsättning inom landet.

Prisavskärning

Avskärningspolitiken har, liksom i inflationsfallet, två fronter att arbeta på. Det gäller att förhindra, att exportvolymen sjunker och importvolymen stiger på

⁴⁹ Över huvud taget kan det ifrågasättas om inte en allmän prisnivå, som fluktuerar kring ett på längre sikt oförändrat medelläge, uppfyller målet stabilt penningvärde. Avvikelser från den fulla sysselsättningen ter sig i praktiken betydligt svårare att tolerera, främst därför att de endast kan gå åt ett håll: i riktning mot minskad sysselsättning och arbetslöshet.

⁵⁰ Jämför resonemangen på s. 130 ff. i kapitel 7.

ett sådant sätt, att detta skapar arbetslöshet inom landet. I den utsträckning dessa förändringar i utrikeshandelns volym är att betrakta som en intern reaktion på det internationella prisfallet, bör de tydligen kunna förhindras med samma medel som prisstegringsimpulserna i inflationsfallet. Växelkursjustering respektive avgifter och subventioner är de åtgärder, som även i detta fall i första hand kommer under övervägande. Med den skillnaden dock, att det nu är fråga om en sänkning av växelkursen i stället för en höjning och om subventioner till exporten och avgifter på importen i stället för tvärtom. På samma sätt träder tullhöjning i stället för tullsänkning.

En stor del av vad som i inflationsfallet sagts om växelkurspolitik i allmänhet och om direkt prisavskärmande åtgärder kan utan vidare överföras till depressionsfallet. Skiljaktig genomsnittlig import- och exportprisförändring och avsevärd splittring i prisutvecklingen för enskilda varor gör att man inte kan hoppas att uppnå någon fullständig avskärmning genom enbart växelkurspolitik. Sannolikt kan man nå längre i avskärmning genom en kombination av depreciering, importavgifter inklusive tullar, och exportsubventioner. Liksom i föregående fall kan man välja mellan att genomföra dessa åtgärder med en gång vid en viss tidpunkt eller successivt i takt med nedgången i export- och importpriser (räknade i utländsk valuta).

Vad själva växelkurspolitiken vid en utländsk depression beträffar, talar vissa skäl för att en eventuell depreciering genomförs med en gång ned till den nivå, som motsvarar det läge, där världsmarknadspriserna stabiliserar sig efter prisfallet. Om deprecieringen genomförs tillräckligt snabbt och beslutsamt, bör detta kunna förhindra att en spekulation i kronkursens fall leder till en sådan uttömning av valutareserven, att detta i sin tur förstärker spekulatören osv. i en »ond cirkel». Svårigheten vid en engångsåtgärd av detta slag ligger framför allt däri, att man i praktiken ej kan förutse på vilken nivå världsmarknadspriserna kommer att stabiliseras. Man kan inte ens vara säker på att de över huvud taget kommer att kvarligga så länge på en viss nivå, att det lönar sig att med en engångsåtgärd anpassa växelkursen till denna nivå.

Med risk att generalisera på ett otillåtet sätt skulle situationen kunna sammanfattas så, att spekulationsmomentet i depressionsfallet talar för en engångsförändring av växelkursen, medan ovisshetsmomentet talar till förmån för successiva förändringar.⁵¹ Säkert är detta dock långt ifrån. Spekulationens inflytande ter sig svårt att överblicka och kan väntas växla från en situation till en annan. Det är också möjligt, att ovissheten om den mera långsiktiga utvecklingen i vissa fall kan vara relativt mindre än ovissheten om utvecklingen på kort sikt. Men kvar står dock, att man alltid snabbare får visshet om vad som hänt på kort sikt, och alltså vid ett system med successiva växelkursförändringar lättare och snabbare kan revidera en »felaktig» kurssättning.

Hur långt en prisavskärmande politik kan och bör drivas i depressionsfallet är

⁵¹ Jämför vad som ovan, s. 162 f., sagts om växelkurspolitikens utformning på baksidan av den internationella prisstegringsvägen i inflationsfallet.

— som redan framgår av formuleringen — i hög grad en lämplighetsfråga. När det gäller differentierade avskärningsåtgärder för individuella varor, bestäms möjligheterna till prisavskärning i hög grad av tekniskt-administrativa förhållanden. När det gäller växelkurspolitiken, kan denna — åtminstone i teorin — alltid drivas så långt att man »i genomsnitt» erhåller en sådan avskärning på importsidan att utgångsläget importvolym bibehålls oförändrad. På exportsidan kan växelkurspolitiken däremot inte beräknas bli lika effektiv, eftersom man där i depressionsfallet måste räkna med att våra exportvaror kommer att möta kvantitativa importrestriktioner av sådan art, att de gör en prissänkning från svensk sida verkningslös.

Kvantitetsavskärning

Ett komplement eller alternativ till de prisavskärmande åtgärderna utgör de åtgärder, som direkt, dvs. utan att i nämnvärd grad verka via priserna, påverkar export- och importvolym.

Möjligheterna att direkt ingripa mot kvantitetsstörningen på exportsidan, dvs. mot själva bortfallet i efterfrågan på exportvaror, ter sig inte särskilt stora. Väl kan en del vinnas genom intensifierat försäljningsarbete och förbättrade försäljningsvillkor, eventuellt i förening med generösare kreditgivning, men på kort sikt måste nog möjligheterna att nå större resultat på denna väg betecknas som små. Till en tid kan vidare exportminskningens återverkningar på produktion och sysselsättning uppskjutas genom produktion på lager i de fall, där sådan låter sig arrangeras.

På importsidan ligger det annorlunda till. Där gäller det i första hand att utestänga det ökade utbudet av importvaror och därmed förhindra att sysselsättningen inom landet pressas ned. Den mest direkta vägen att göra detta på är att införa kvantitativa importrestriktioner.

En kvantitativ begränsning eller nedskärning av importen kan rent tekniskt genomföras på många olika sätt och principerna för densamma kan skifta, alltefter det mål man vill uppnå. Man kan ha ett system med valutatillstånd eller ett system med importtillstånd eller, som fallet är i Sverige, en kombination av dessa två system.⁵² Det kan inte bli tal om att i detta sammanhang gå närmare in på dessa frågor. En kortfattad översikt av de kvantitativa restriktioner, som för närvarande är i kraft på utlandstransaktionernas område, har redan givits i det tidigare avsnittet om den svenska valutamarknadens struktur.⁵³ Av denna översikt framgår, att de löpande transaktionerna med ett mycket stort antal länder numera är fria från kvantitativa begränsningar från svensk sida. Den administrativa kontrollorganisationen, särskilt handels- och industrikommissionen, har också reducerats väsentligt. Om därtill läggs, att en stor del av den svenska importen har långa

⁵² Vid lejdtrafiken under kriget var det själva transporttillståndet som var regleringsinstrument.

⁵³ Se s. 156 ovan.

och tidskrävande transportvägar, är det tydligt att en allmän importreglering är ett ekonomisk-politiskt medel, som kan bli effektivt först efter en viss tid. Erfarenheterna från 1947 bestyrker detta. Vill man undvika att ge de nya restriktionerna en så drakonisk utformning, att de leder till kontraktsbrott i mera betydande skala, torde man få räkna med att det dröjer något sådant som 4 à 6 månader, innan en ny importreglering kan väntas bli effektiv.

Importbegränsning kan, som redan nämnts, användas som avskärningsmedel antingen ensamt eller i kombination med de tidigare diskuterade prisavskärmande åtgärderna. Den kan drivas mer eller mindre långt. Bedömt enbart ur stabiliseringssynpunkt förefaller tre olika riktpunkter för importbegränsningen vara av speciellt intresse.

För det första kan man eftersträva en sådan utformning av importbegränsningen, att importens volym återställs till den nivå den hade i jämviktsläget; totalt och för varje enskild vara och tjänst. Den ökade importkonkurrensens omedelbara effekt på den inhemska sysselsättningen skulle därmed ha avskärmats. Om prisavskärningen samtidigt är ofullständig eller eventuellt ingen alls, kommer en volymmässigt oförändrad, men förbilligad import att verka expansivt på den interna ekonomin. Man kan driva detta resonemang längre och som ett andra fall tänka sig att importnedskärningen ges en sådan omfattning, att den expansiva effekten därav motväger depressionsimpulserna från exportsidan. Och man kan slutligen som ett tredje och sista fall gå så långt i importnedskärning, att inte bara depressionsimpulserna från exportsidan motverkas utan även den kumulativa nedgång i produktion och sysselsättning, som eventuellt kan ha kommit till stånd inom landet, innan motåtgärder hunnit vidtas.

Redan på det allmänna och principiella plan, där vi rör oss i detta sammanhang, måste det beaktas att en importnedskärning — särskilt om den drivs långt — kan befaras medföra en standardsänkning för landet i dess helhet. Att på ett teoretiskt oantastligt sätt bevisa detta — särskilt i ett fall där det som här samtidigt inträffar en förändring i prisrelationerna — torde vara mycket svårt. Man har här att göra med en variant av det klassiska problemet om vinsten av ett internationellt handelsutbyte. Vi skall ej här gå in på några välfärdsteoretiska överväganden, utan nöja oss med att hänvisa till de konkreta erfarenheterna från det senaste världskrigets handelsavspärrning. Omdisponeringen av resurser från civila till militära ändamål och utrikeshandelns starka sammankrympning var de utan gensägelse viktigaste faktorerna bakom den nedpressning av den allmänna levnadsstandarden, som då ägde rum. Önskan att undvika en standardsänkning kan följaktligen i praktiken väntas sätta en gräns för importnedskärningens omfattning.

Därtill kommer att en importnedskärning med den trögrörlighet, som föreligger bland olika produktionsfaktorer, inklusive arbetskraft, på kort sikt kan ge upphov till större eller mindre sysselsättningsstörningar och därmed för en tid komma i konflikt med det mål den vill befämja, nämligen den fulla sysselsättningen. Särskilt gäller detta, om den utsträcks till att omfatta importerade halvfabrikat och råvaror.

Internationella bindningar

En omständighet, som måste tillmätas betydligt större vikt i depressionsfallet än i inflationsfallet, är de internationella bindningarna av vår handlingsfrihet. Detta gäller såväl i fråga om de avtalsmässiga bindningarna som i fråga om den begränsning av vår rörelsefrihet, som följer av medvetandet om att andra länder kan vidta repressalier. Flera omständigheter bidrar till att förklara detta.

Såväl valutafondens stadga⁵⁴ som det allmänna tull- och handelsavtal (GATT),⁵⁵ som kommit att ersätta den oratificerade Havanastadgan, utformades med erfarenheterna från 30-talets depression i friskt minne och vid en tidpunkt, då man ännu fruktade en stor efterkrigsdepression. Det är signifikativt, att GATT helt går ut på att främja tullsänkningar och förhindra tullhöjningar, kvantitativa importrestriktioner och andra mot utrikeshandeln riktade specifika åtgärder. Fri handel utan diskriminering är idealet. I princip får endast underutvecklade länder och länder med betalningsbalanssvårigheter tillgripa kvantitativa restriktioner. I det senare fallet är bestämmelserna i GATT sammankopplade med valutafondens stadgar. Man måste ha fondens sanktion för att få tillgripa — eller bibehålla — kvantitativa restriktioner. Vidare bör nämnas, att Sverige genom sitt medlemskap i OEEC tillsvidare också är bundet av de regler för handelspolitiskt uppträdande, som utarbetats i anslutning till EPU-överenskommelsen och intagits i den s. k. liberaliseringskoden.⁵⁶

Alldeles bortsett från alla internationella regler för handels- och valutapolitikens utformning måste man räkna med att motståndet mot avskärningsåtgärder från individuella länders sida är betydligt starkare i depressionsfallet än i inflationsfallet. I varje fall gäller detta på importsidan. I depressionsfallet är det fråga om åtgärder avsedda att fördyra och utestänga importen. I inflationsfallet går avskärningspolitiken däremot ut på att hindra importen att stiga i pris i kronor räknat. Mot importhämmande åtgärder i det förra fallet står importfrämjande i det senare. De förra tenderar att minska den internationella handelsvolym, de senare hindrar den från att falla. På exportsidan är våra utländska handelspartners intressen inte lika klart uppdelade. Appreciering och exportavgifter kan där i vissa lägen te sig som ett försök att re-exportera inflationen; depreciering och exportsubventioner kan å andra sidan betraktas som ett försök att exportera arbetslöshet.

Redan denna summariska diskussion bör ha visat varför de internationella bindningarna av vår handlingsfrihet är större i depressions- än i inflationsfallet. Att

⁵⁴ Jfr ovan s. 158.

⁵⁵ Den ursprungliga texten till avtalet, vilket biträdades av Sverige år 1950, återfinns i *Kungl. Maj:ts proposition 1950: 52*. Förhandlingar om en revision av GATT i syfte att jämna väg för en allmän valutakonvertibilitet har nyligen avslutats. Det bör understrykas, att det reella innehållet i en överenskommelse av detta slag i hög grad är beroende av hur det tillämpas. Det torde vara riktigt att säga att tillämpningen av GATT hittills varit betydligt mjukare än vad som omedelbart framgår av fördragstexten. Vid de aktuella diskussionerna har åsikterna också gått isär om det bästa sättet att effektivisera överenskommelsen. Somliga har velat ha nya och skärpta avtalsregler, andra har velat skärpa tillämpningen av redan gällande regler. Proposition om det reviderade avtalet kommer att föreläggas riksdagen.

⁵⁶ Se *Code of Liberalization*, Paris, 1952.

kvantitativt precisera detta omdöme är av naturliga skäl omöjligt. Att skillnaden kan vara betydande torde dock stå klart.

Mot denna bakgrund får den interna ekonomiska politikens möjligheter att motverka en depressionsstörning utifrån särskilt intresse.

Intern ekonomisk politik

Om det av olika skäl inte är möjligt att genomföra en effektiv avskärningspolitik, återstår — liksom i inflationsfallet — den interna ekonomiska politiken som en andra försvarslinje. I princip bör denna tydligen jämfört med utgångsläget läggas om i expansiv riktning på ett sådant sätt, att de depressiva impulserna motverkas, men utan att någon överkonjunktur skapas. Detta problem behandlas i de delar av penningvärdeundersökningen, som sysslar med den interna ekonomiska politikens utformning. Anknytningen till dessa studier har redan diskuterats i inflationsfallet och vi kan i stor utsträckning hänvisa till vad som där sagts.⁵⁷

Liksom tidigare har man att välja mellan specifika och generella medel. Det bör i detta sammanhang nämnas, att åtskilliga specifika interna åtgärder med protektionistisk verkan är föremål för internationell bindning i de tidigare berörda avtalen. Dessa bindningar går bland annat ut på att hindra en ökad diskrimination gentemot importvaror till förmån för den inhemska produktionen av samma varor. Ju längre bort från den primära störningen de specifika motåtgärderna sätts in, desto mindre torde dock — allmänt sett — risken för internationella repressalier vara.

Några avtalsmässiga hinder för en intern stabiliseringspolitik med generella finans- eller penningpolitiska medel finns ej. Här liksom i det fall, där specifika motåtgärder vidtas, måste hänsyn emellertid tas till valutaställningen. Om den interna ekonomiska politiken är framgångsrik, så att den trots depressionen utomlands lyckas upprätthålla produktion och sysselsättning inom landet, uppkommer vid oförändrad växelkurs med all sannolikhet ett underskott i bytesbalansen. Hur länge ett sådant underskott kan tolereras, beror bland annat på valutareservens storlek och möjligheterna till kapitalimport. I och med att valutareserven sjunker, blir de internationella bindningarna av vår handlingsfrihet svagare. Vi kan då åberopa betalningsbalanssvårigheter och på detta sätt lösas från våra avtalsmässiga förpliktelser och vinna bättre förståelse för en restriktiv importpolitik eller en devalvering. Ett framgångsrikt insättande av generella motåtgärder vid en depressionsstörning skulle på denna väg vidga registret för den ekonomiska politiken och möjliggöra mera av direkt avskärning och specifika motåtgärder.

7. Sammanfattning

Den föregående diskussionen av möjligheterna att med olika ekonomisk-politiska medel motverka yttre störningar av den interna jämvikten har koncentrerats till två speciella situationer. Dels har prövats vilka motåtgärder, som kan tänkas insatta

⁵⁷ Jfr s. 171 ff. ovan.

mot en mycket kraftig, men delvis övergående utländsk prisstegring, dels har undersökts vad som skulle kunna göras för att förhindra de ogynnsamma återverkningarna av en depression i utlandet. Även om dessa situationer kan betraktas som två huvudfall, täcker de dock på intet vis den mångfald av olika typer av yttre störningar, som kan beräknas inträffa. Varför diskussionen lagts upp på detta sätt har motiverats i kapitel 8.⁵⁸ Det kan ej hjälpas att vad som eventuellt vunnits i åskådlighet med denna uppläggning, delvis förlorats i allsidighet. Diskussionen har emellertid ej syftat till bestämda och allmängiltiga rekommendationer om olika medels för- och nackdelar. Detta måste till sist i stor utsträckning bli en politisk bedömningsfråga. Den har endast velat belysa hur olika medel kan tänkas verka på de mål, som i detta sammanhang är de primära, dvs. den fulla sysselsättningen och penningvärdets stabilitet.

Resultatet kan summeras sålunda. I inflationsfallet förefaller avskärmning och specifika motåtgärder bättre ägnade att motverka den yttre störningen än en generell restriktiv ekonomisk politik. I depressionsfallet däremot förefaller en allmänt expansiv politik vara att föredra i första rummet. I båda fallen kompletterar de två typerna av politik varandra. En framgångsrik stabiliseringspolitik kan i inflationsfallet beräknas leda till förbättrad valutaställning, i depressionsfallet till valutautflöde. Det senare kan väntas medföra en uppmjukning av de internationella bindningarna av vår handlingsfrihet när det gäller avskärningsåtgärder.

⁵⁸ Se s. 146.

KAPITEL 10

Den yttre jämvikten

I föregående kapitel sågs utlandstransaktionerna och deras förändringar ur den interna ekonomins synpunkt. Intresset var koncentrerat till sådana förändringar, som innebar en störning av den interna ekonomins jämvikt, och till möjligheterna att avskärma eller motverka sådana störningar. Härvid förutsattes hela tiden att betalningsbalansens utveckling inte lade hinder i vägen för avskärningspolitiken och den interna stabiliteten. Detta betydde dock ej, att vi hela tiden utgick ifrån, att det rådde yttre jämvikt i den meningen att bytesbalansen vägde jämnt.¹ Det innebar endast, att vi tillsvidare bortsåg från effekten på den yttre jämvikten.

Den yttre jämvikten är nära sammanvävd med den inre. Sedan gammalt har dock frågan kring den yttre jämvikten — inte minst i den teoretiska litteraturen — betraktats som en tämligen skarpt avgränsad problemkrets.² Oberoende av hur man avgränsar problemkretsen, är det emellertid tydligt, att den i detta avseende starkt ensidiga framställningen i kapitel 9 behöver kompletteras med en diskussion om den yttre jämvikten och de problem, som störningar av densamma reser för den ekonomiska politiken.

Det yttre jämviktsproblemet borde egentligen ses i sitt internationella sammanhang och angripas som ett multilateralt problem omfattande ett flertal länder. Detta skulle emellertid här föra för långt. I det följande skall vi nöja oss med att se problemet ur ett enskilt lands synpunkt. Eftersom de teoretiska modellförlöppen i del II i första hand lagts upp för att belysa utlandstransaktionernas effekt på den interna jämvikten, har vi inte samma stöd av dem som i föregående kapitel. Kapitel 10 har därför fått en mer allmänt resonerande karaktär än kapitel 9, som kunde byggas kring tämligen noga preciserade tyfäll.

¹ När det gäller bytesbalansens jämvikt, är man i regel beredd att tolerera rätt betydande avvikelser från den kontinuerliga stabiliteten. Man kräver i allmänhet inte att bytesbalansen skall gå jämnt ut i varje ögonblick utan endast att den skall väga jämnt över en längre period, till exempel ett år eller en konjunkturcykel. Jämför bland andra R. Nurkse, »Conditions of International Monetary Equilibrium», *Essays in International Finance. No 4*, Princeton, 1945. (Omtryckt i *Readings in the Theory of International Trade*, Philadelphia, 1949.)

² Jämför den traditionella uppläggningsen av diskussionen om växelkursförändringars effekt på den yttre jämvikten, sådan denna diskussion redovisas i exkurs 2, s. 220.

1. Om inre och yttre jämvikt

När det gäller den inre jämvikten, har det i det föregående med hänsyn till penningvärdeundersökningens uppdrag tett sig självklart att lägga tyngdpunkten vid prisstabiliteten och den fulla sysselsättningen. Alla förändringar av utlands-transaktionerna, som lett till störningar härav, har betraktats som något, som borde avskämmas eller motverkas. Detta har gällt såväl pris- och kvantitetsförändringar som den därmed sammanhängande förändringen i bytesbalansens saldo.

Hur bör nu den yttre jämvikten uppfattas i detta sammanhang? Om man utslutande fäster sig vid intern prisstabilitet och full sysselsättning skulle man strängt taget kunna beteckna alla de konstellationer av utlandstransaktioner, som är förenliga med denna målsättning, som situationer med yttre jämvikt. Den yttre jämvikten blir i detta fall helt avledd ur den inre.

Men man kan också ställa sig på en annan och vanligare ståndpunkt och betrakta bytesbalansens jämvikt som ett självständigt mål för den ekonomiska politiken, jämställt med intern prisstabilitet och full sysselsättning. Man kan t. o. m. gå ännu längre och betrakta jämvikt i bytesbalansen som ett kriterium på fullständig intern jämvikt.³ Vilket av dessa två betraktelsesätt man anlägger spelar mindre roll, huvudsaken är att målet för den allmänna ekonomiska politiken blir tredubbelt.

I och med att den yttre jämvikten får karaktären av en självständig målsättning, bör den lämpligen också bestämmas på ett sådant sätt att den blir definitions-mässigt oberoende. En fristående formulering av begreppet yttre jämvikt är emellertid förenad med vissa svårigheter.

För det första måste man skilja mellan situationer med fri eller rörlig växelkurs å ena sidan och fast eller orörlig växelkurs å andra sidan. Är växelkursen fri, finns det i regel alltid en kurs på svenska kronor, som skapar jämvikt mellan köp och försäljning av utländska valutor.⁴ Förekommer inga kapitaltransaktioner med utlandet eller väger dessa jämnt, skapar valutamarknadens jämviktskurs tydligen också jämvikt i bytesbalansen.

Vill man däremot av olika skäl upprätthålla en fast eller orörlig växelkurs, får kravet på jämvikt i utlandstransaktionerna en annan innebörd. Man har då inte

³ 1950 års långtidsutredning förefaller att ha varit inne på denna tankegång, då den hävdade, att det i princip bör råda jämvikt i bytesbalansen under förutsättning att samhällsekonomisk jämvikt upprätthålls i landet. (Jfr *SOU 1951:30*, s. 92.) De fem nationalekonomer, som år 1949 studerade sysselsättningsproblemet för Förenta nationernas räkning, hade en annan uppfattning. (Se *National and International Measures for Full Employment*. U. N. Publications 1949. II. A. 3, s. 69 o. 94.) De underströk det relativa i problemet och betonade den yttre jämviktens beroende av den ekonomiska utvecklingen i andra länder. Om blott varje land förde en framgångsrik »fullsysselsättningspolitik», menade de emellertid att alla länder mer eller mindre automatiskt skulle uppnå jämvikt i bytesbalansen.

En tredje ståndpunkt till detta problem har intagits av den amerikanske ekonomen Jacob Viner, som i en tidskriftsartikel i anslutning till FN-utredningen hävdade, att det vore möjligt att skriva en intressant studie om möjligheterna till bristande jämvikt i de internationella betalningarna trots fullständig intern jämvikt i samtliga länder. (Se »Full Employment at Whatever Cost», *Quarterly Journal of Economics*, 1950, s. 400.) Han torde därvid närmast ha syftat på att den starkt skiljaktiga takten i den ekonomiska utvecklingen i olika länder kan tänkas skapa problem för de internationella betalningarnas balansering.

⁴ Att detta inte gäller generellt framgår bland annat av exkurs 2, s. 230.

längre tillgång till det automatiskt jämviktsskapande medel, som en fri växelkurs kan sägas utgöra. Bytesbalansens saldo får under dessa förhållanden en residual karaktär, påminnande om budgetens över- eller underskott. Saldot blir ett resultat av hela den ekonomiska processen.

Ser man saken på detta sätt, kan man inte utan fog fråga sig varför det — i det trots allt ganska kortsiktiga perspektiv, som vi här anlägger — skall råda jämvikt i de löpande transaktionerna med utlandet. Varför skulle Sverige inte under ett antal år kunna ha ett permanent över- eller underskott i bytesbalansen, om detta visar sig bättre förenligt med den interna stabiliteten?

Denna fråga öppnar perspektiv, som faller utanför ramen för denna undersökning. Det blir ett spörsmål om mera långsiktiga problem än de vi här behandlat, om kapitalexport eller kapitalimport och de former denna skall ta och om taktiken i den ekonomiska utvecklingen i olika länder. Detta är frågor, som inte kan avgöras ensidigt från ett lands sida. Om kapitalexport eller kapitalimport skall bli ett bestående inslag i våra utlandstransaktioner, fordras att även våra handelspartners accepterar detta. Oberoende av i vilken finansiell klädnad en kapitalexport sker, innebär det därmed associerade exportöverskottet en belastning på det exporterande landets resurser. Omvänt medför det importöverskott av varor och tjänster, som i regel åtföljer kapitalimport, ett tillskott till det importerande landets försörjning.

Antag emellertid att Sverige av någon anledning — kanske just av hänsyn till den långsiktiga ekonomiska utvecklingen eller för att inte bli för beroende av andra länder — vill upprätthålla en oförändrad förmögenhetsställning gentemot utlandet. Är denna målsättning tillräckligt preciserad för att medge en entydig bestämning av den yttre jämvikten?

Rent formellt kan svaret på denna fråga endast bli jakande. Men samtidigt bör man ha klart för sig, att en på detta sätt definierad målsättning är tämligen blottad på konkret innehåll. Den är helt indifferent till den nivå vid vilken jämvikten kommer till stånd. Om jämvikten nås vid hög eller låg utrikeshandel spelar ingen roll. Målsättningen är uppfylld t. o. m. i den extrema situation, då allt utbyte av varor och tjänster med utlandet upphör. Det är vidare uppenbart, att det bakom en på detta sätt definierad total yttre jämvikt kan dölja sig mycket betydande pris- och volymförändringar på olika områden.⁵

Den nivå vid vilken utrikeshandelsjämvikt nås, är av betydelse framför allt ur välfärds- och produktivitetssynpunkt. Den centrala frågan är här i vilken utsträckning ett enskilt land genom att delta i det internationella bytet av varor och tjänster kan höja sin produktivitet och sin levnadsstandard. Ur dessa synpunkter är det av vikt att skilja mellan »balansering uppåt», dvs. i riktning mot ökad utrikeshandel och »balansering nedåt», dvs. i riktning mot minskad omslutning i bytesbalansen. Om det inträffar en störning av bytesbalansens jämvikt, som tar

⁵ Av denna anledning skulle man kunna tänka sig att kvalificera den yttre jämvikten till att gälla en situation med »full» utrikeshandelsvolym och stabila import- och exportpriser. Svårigheten ligger emellertid i att fastställa vad som skall menas med »full» volym.

sig uttryck i ett importöverskott, kan detta motvägas genom åtgärder, som antingen leder till en ökning av exporten eller en minskning av importen eller båda-dera. Omvänt kan ett exportöverskott avlägsnas genom att exporten minskar eller importen ökar.

Under efterkrigstiden, då man i olika länder haft erfarenheterna från krigsårens avspärrning och den successiva sammankrympningen av världshandeln under 1930-talets depression i friskt minne, har man i det internationella ekonomiska samarbetet i princip varit inställd på att söka åstadkomma en »balansering uppåt» vid yttre jämviktsbrist. I varje fall har motståndet mot en långt driven »balansering nedåt» varit starkt. Bakom denna attityd har sannolikt legat svårpreciserade, men inte desto mindre praktiskt relevanta föreställningar om att utrikeshandeln ännu inte nått den omfattning, som ur olika synpunkter framstår som önskvärd.

I de följande resonemangen kommer vi inte att gå närmare in på den komplicerade nivåfrågan. Vi förutsätter med andra ord att utrikeshandelns nivå i de jämviktslägen som jämförs inte skiljer sig mer än att man kan bortse från effekten härav på produktivitet och levnadsstandard. Däremot kommer vi att beakta de standardförändringar, som sammanhänger med variationer i bytesbalansens saldo.

2. Orsaker till bristande yttre jämvikt

En bristande yttre jämvikt kan uppstå på grund av många olika orsaker; ensamma eller i samverkan. I den allmänna ekonomiska debatten under efterkrigstiden har det varit vanligt att skilja mellan fyra typfall, vilka anges härnedan tillsammans med sina sannolika återverkningar. För enkelhets skull betraktar vi blott effekten på bytesbalansens saldo, som antas befinna sig i jämvikt i utgångsläget.

	Export	Import	Bytesbalansens saldo
Inflation i Sverige	—	+	—
Deflation i Sverige	+	—	+
Inflation utomlands	+	—	+
Deflation utomlands	—	+	—

Vid inflation i Sverige eller deflation utomlands blir bytesbalansens saldo negativt. Bibehålls växelkursen oförändrad i en sådan situation, leder detta till en nedgång i valutaservan, eventuellt kombinerad med en ökning av den långfristiga utländska skuldsättningen. Är växelkursen helt fri, sjunker kronkursen. Är det å andra sidan deflation i Sverige eller inflation utomlands, blir resultatet det motsatta. Valutaställningen förbättras eller kronkursen stiger.

Trots sin starkt stiliserade karaktär — eller kanske just på grund därav — har det ovan redovisade schemat flitigt använts i diskussionen av efterkrigstidens betalningsbalansproblem. Som ofta framhållits, men som också ofta glömts bort, måste det emellertid tolkas relativistiskt och kompletteras med hänsynstagande till flera andra faktorer, om det skall tillämpas i praktiken. Det är inte inflation eller deflation i och för sig, utan snarare den relativa graden av inflation eller deflation

jämfört med omvärlden, som förändrar ett enskilt lands yttre jämviktsläge. Men utlandstransaktionerna påverkas också av långsiktiga faktorer, som befolkningsutveckling, olika takt i löne- och produktivitet utveckling, osv. Engångs betonade, strukturella förskjutningar i utbud och efterfrågan för olika varor inträffar vidare från tid till annan såväl i Sverige som utomlands. Under efterkrigstiden har dessutom tillkommit återverkningarna av den desorganisation och förstöring, som det andra världskriget drog med sig på det ekonomiska området.

Mot bakgrunden av det nu anförda kan man inte utan skäl fråga sig, hur det över huvud taget är möjligt att uppnå och bibehålla ett tillstånd av yttre jämvikt vid oförändrad växelkurs. Förklaringen härtill får sökas efter flera olika linjer.

För det första tar en hel del av de här diskuterade faktorerna ut varandra, därigenom att de påverkar den yttre jämvikten i olika riktning. Somliga leder till avvikelser uppåt, andra till avvikelser nedåt från jämviktsläget. Särskilt om man betraktar förhållandena under en längre tidsperiod och har en jämviktsdefinition, som rymmer kortsiktiga avvikelser från den kontinuerliga jämvikten, kan denna mer slumpartade utjämning av de jämviktsstörande faktorerna spela en väsentlig roll.

För det andra är de internationella konjunktur rörelserna fortfarande i rätt stor utsträckning synkroniserade, så att deflation och inflation uppträder samtidigt i en rad länder.

För det tredje kan man i betydande utsträckning — om än inte undantagslöst — räkna med att en rubbning av den yttre jämvikten mer eller mindre automatiskt sätter motverkande krafter i rörelse.

Och slutligen tillkommer som en fjärde jämviktsskapande faktor den ekonomiska politiken, som på olika vis kan varieras så att den yttre jämvikten åter förbättras. Det är möjligheterna i detta senare avseende som speciellt intresserar oss i detta sammanhang. Först dock ett par ord om de mer automatiskt verkande krafterna.

3. Teorier rörande balansmekanismen vid oförändrad växelkurs

Inom nationalekonomin har man i huvudsak gått fram på två vägar för att förklara bytesbalansens tendens till jämvikt. Å ena sidan har prisernas förändringar tillmätts stor betydelse, å andra sidan variationerna i realinkomst och sysselsättning. Vi skall i största korthet återge huvudtankegången i de två vanligaste förklaringarna av balansmekanismen.

Den klassiska teorin för bytesbalansens jämvikt, som ända sedan början av 1800-talet och fram i våra dagar spelat en dominerande roll, lägger huvudvikten vid prisförändringarna. Man utgår från två länder och antar, att det ena landet av en eller annan anledning får ett underskott i sin bytesbalans med det andra. Under förutsättning av fast växelkurs leder detta förr eller senare till en guld- eller valutaströmning. Denna minskar penningtillgången i underskottslandet och ökar den i överskottslandet. Som följd härav sjunker priser och kostnader i det

förra men stiger i det senare. Det blir billigare att köpa i underskottslandet och dyrare att köpa i överskottslandet. Det förra landets export ökar, det senares minskar och denna process pågår enligt den klassiska teorin ända till dess jämvikten i bytesbalansen återställts.

Redan inom den klassiska teorins ram fanns det åtskilliga varianter, som underströk inkomst- och sysselsättningsförändringarnas betydelse för balanseringen av ett lands utlandstransaktioner. Men det var först på 1930-talet, när den keyneska sysselsättningsteorin och multiplikatorbegreppet började tillämpas på utrikeshandeln, som dessa förändringar medvetet ställdes i förgrunden, samtidigt som prisförändringarna tilldelades en mera blygsam roll eller lämnades helt obeaktade. Den mekanism genom vilken jämvikten tänktes återställd var densamma som den som tidigare exemplifierats i modellförloppen i kapitel 7.

I starkt koncentrat kan den nya teorin — som i sin enkla form förutsätter oförändrade priser och ett utgångsläge med outnyttjade resurser — beskrivas sålunda. Två länder befinner sig i yttre jämvikt, men av någon anledning ökar det ena landet sin import från det andra. Den därmed sammanhängande exportökningen i det senare landet leder till ökad sysselsättning och ökade inkomster inom exportproduktionen. Expansionen sprids undan för undan till ett allt större fält av den interna ekonomin. Även importen ökar och expansionen pågår tills ett nytt jämviktsläge småningom uppnås, där inkomsttillskottet från exporten precis »utsläcks» av den lika stora importökningen. I det förra landet, det som ursprungligen hade importöverskott, äger i stället en kontraktionsprocess rum, som reducerar dess import och ökar dess export.

Denna kortfattade beskrivning av vad som skulle kunna kallas de två uppfattningarnas teoretiska skelett gör ingen av dem rättvisa. För att göra det, skulle man behöva ge sig in på en betydligt mer ingående beskrivning av de två teorierna och av alla de kvalifikationer, som knutits till dem. Det nu sagda torde emellertid vara tillräckligt för att fixera de i detta sammanhang väsentliga egenskaperna hos själva balansmekanismen. Detta kan bäst ske genom att utgå från ett enkelt tyfäll.

Antag att det inträffar en sådan förändring av betingelserna för ett lands utrikeshandel att det — vid oförändrad växelkurs — uppstår en brist i bytesbalansen och en nedgång i valutareserven. Låt oss för att fixera tankegången anta, att det är fråga om en försämring av avsättningsmöjligheterna för exporten. För hela folkhushållet är detta i allmänhet liktydigt med en standardsänkning. Enligt det klassiska betraktelsesättet åstadkoms denna standardsänkning — vid bibehållen full sysselsättning — genom en allmän sänkning av priser och nominella inkomster inom landet. Importen trängs härigenom tillbaka, medan exporten befrämjas. Enligt det andra betraktelsesättet åstadkoms standardsänkningen — vid oförändrad pris- och lönenivå — genom minskad ekonomisk aktivitet och sänkt sysselsättningsgrad. Medan standardsänkningen i det förra fallet blir mera jämnt utbredd, bärs den i det senare fallet framför allt av de arbetslösa.

Beträffande båda de nu diskuterade balansmekanismerna gäller, att de verkar genom intern deflation eller inflation relativt till andra länder. Redan däri ligger,

att det finns föga spelrum för dem så länge man vill och lyckas upprätthålla intern prisstabilitet och full sysselsättning. Men samtidigt är det klart, att man i praktiken många gånger får vara beredd att tolerera tillfälliga avvikelser från ett hundraprocentigt realiserande av de tre mål, som här diskuteras. Vid smärre yttre störningar borde det följaktligen vara möjligt att i viss omfattning lita till de två av teorin anvisade automatiska utjämningsmekanismerna. Däremot ter det sig inte lämpligt att under nuvarande förhållanden lita till dessa vid mera omfattande yttre störningar. Den interna pris- och lönenivån är alltför trögrörlig nedåt, samtidigt som kravet på full sysselsättning är alltför starkt, för att en »tillräcklig» intern deflation skall komma till stånd. En intern inflation är av erfarenheten under efterkrigstiden att döma lättare åstadkommen, men skulle även den strida mot målsättningen för den ekonomiska politiken.

I de fall däremot, där den yttre och inre jämviktsbristen har en gemensam orsak, t. ex. ett allmänt efterfrågeöverskott, ligger bytesbalansens »automatik» helt i linje med den interna stabiliseringspolitiken.

4. Motåtgärder vid bristande yttre jämvikt

Först må två omständigheter framhållas, som båda bidrar till att begränsa den följande diskussionen av olika ekonomisk-politiska åtgärder mot yttre jämviktsbrist.

Den första har sitt ursprung i det lika banala som betydelsefulla påpekandet att motåtgärderna måste bli beroende på vad som ligger bakom jämviktsbristen. För att ge stadga åt den fortsatta diskussionen är det därför nödvändigt att — om också blott i allmänna ordalag — precisera utgångslägets och jämviktsstörningens natur.

Det andra, som bör understrykas, är den bristande symmetrin mellan det fall, där den yttre jämviktsstörningen leder till ett överskott i bytesbalansen, och det fall, där den leder till ett underskott. I och för sig kan de interna återverkningarna av den yttre jämviktsstörningen tänkas bli lika omfattande. Men ett överskott i bytesbalansen är lättare att tolerera än ett underskott. Det senare minskar vår internationella likviditet, försämrar vår förhandlingsposition och kan, om det varar tillräckligt länge, leda till en kris i våra internationella betalningar.

Den följande diskussionen tar i första hand sikte på en situation, där det i ett utgångsläge med inre och yttre jämvikt inträffar en sådan försämring av de yttre betingelserna för vår utrikeshandel, att det uppkommer ett deficit i bytesbalansen. Vilka möjligheter finns det att motverka detta och samtidigt bibehålla den interna stabiliteten? I det följande skall fyra olika metoder att komma till rätta med en sådan situation behandlas, nämligen växelkursförändring, variationer i valuta-reserven, importreglering och omläggning av den interna politiken.

Växelkursförändring

En växelkursförändring påverkar i första hand priserna på export- och importvaror. Det är därför inte ägnat att förvåna att nationalekonomer, som be-

handlat frågan om en växelkursförändrings effekt på ett lands betalningsbalans, i stor utsträckning byggt på priselasticiteter.⁶ En redogörelse för den ekonomiska teorin på detta område, dess premisser och dess praktiska tillämplighet lämnas i exkurs 2, s. 220. Det centrala innehållet i denna teori kan beskrivas sålunda.

För att en växelkursförändring skall kunna eliminera ett underskott i bytesbalansen, krävs i första hand att den påverkar de exporterade och/eller de importerade kvantiteterna av varor och tjänster. Ju starkare dessa kvantiteter reagerar för prisförändringar, dvs. ju större priselasticiteterna är, desto större är i regel möjligheterna att genom en växelkursförändring påverka saldot i önskad riktning. Desto mindre växelkursförändring krävs för att uppnå önskad effekt.

Om priselasticiteterna är någorlunda stora,⁷ är en devalvering, en sänkning av kronkursen, den åtgärd som ännu målar sig i det här diskuterade fallet. Alltefter utbuds- och efterfrågeförhållanden leder detta till en större eller mindre höjning av export- och importpriser i kronor räknat. Räknat i utländsk valuta inträffar i stället en sänkning; eventuellt förblir priserna oförändrade, om det land, som devalverar, är så litet att dess åtgärder inte påverkar världsmarknadsläget. Inom landet leder de höjda exportpriserna till ett större exportutbud, som möter en på grund av den »yttre» prissänkningen ökad efterfrågan. Importen har å andra sidan fördyrats och en mindre kvantitet efterfrågas därför, trots att de utländska säljarna eventuellt gått ned i pris i sin valuta räknat. Effekten på bytesbalansen av dessa förändringar blir tydligen större, ju större elasticiteterna är, dvs. ju större kvantitetsförändringarna blir. Detta framgår på ett mera precist sätt av formlerna i exkurs 2.

Är elasticiteterna små, kan det inträffa att exportinkomsterna i utländsk valuta sjunker mer än importkostnaderna. Deprecieringen ökar under dessa omständigheter underskottet i bytesbalansen och förvärrar därmed läget. I en sådan situation är den logiska åtgärden en appreciering. Den frampressar ökade exportinkomster i utländsk valuta räknat, utan att samtidigt öka importen i större utsträckning. Även den senare är nämligen i detta fall okänslig för prisförändringar.

Som närmare utvecklas i det sista avsnittet i exkurs 2, stöter en praktisk tillämpning av den nu refererade teorin på stora svårigheter. Vi saknar i stort sett närmare kännedom om storleken av de relevanta elasticiteterna. Det kan till och med ifrågasättas, om det över huvud taget är möjligt att på ett invändningsfritt sätt beräkna totala elasticiteter för hela exporten och hela importen av det slag det här är fråga om. Vidare tar denna teori för en växelkursförändrings effekt på

⁶ Med priselasticitet menas kvoten mellan den relativa förändringen i kvantitet och den relativa förändringen i pris, dvs.

$$e = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{\frac{\Delta P}{P}}$$

⁷ För det exakta villkoret se exkurs 2, s. 225.

bytesbalansen, lika litet som den tidigare berörda klassiska teorin för betalningsbalansens jämvikt, någon hänsyn till inkomst- och sysselsättningsförändringar.

När det gäller själva genomförandet av en depreciering i syfte att förbättra den yttre jämvikten har man att välja mellan två tillvägagångssätt. Är man övertygad om att det existerar ett nytt jämviktsläge för växelkursen och är man beredd att löpa linan ut i deprecieringsavseende, kan man släppa kursen helt fri. Centralbanken avstår då från intervention på valutamarknaden och kursen blir helt bestämd av det utbud och den efterfrågan, som gör sig gällande på marknaden. Det andra sättet är att centralbanken bestämmer sig för en ny, lägre kronkurs, som den upprätthåller genom att sälja eller köpa utländska valutor. Sätts denna nya kurs högre än jämviktskursen, fortsätter valutautströmningen, men i långsammare takt än tidigare. Sätts den lägre, förbyts underskottet i bytesbalansen i överskott och valutareserven börjar åter öka.

Det hittills förda resonemanget rörande växelkursförändringar som medel att återställa en rubbad yttre jämvikt har haft en utpräglad statisk karaktär. Innan det kan överföras på en verklighet, som är stadd i kontinuerlig förändring, måste tidsfaktorn beaktas. Man kommer då in på sådana frågor som själva gången i det ekonomiska förloppet, ovissheten om framtiden, den tidigare diskuterade frågan om engångsförändring kontra kontinuerlig förändring m. m. Då dessa spörsmål dryftats tämligen utförligt i föregående kapitel, skall vi inte här ta upp dem på nytt. En omständighet av central betydelse för växelkurspolitikens effektivitet i den här diskuterade situationen måste dock framhållas.

Deprecieringen är för sin effekt på bytesbalansen beroende av den prishöjning (i inhemskt mynt räknat) på export- och importvaror, som den framkallar. Det är denna förändring i prisrelationerna, som driver fram den om disponering av resurser, som i sin tur leder till bytesbalansens förbättring. Men samtidigt innebär export- och importprishöjningen en störning av den inre jämvikten. I en ekonomi med full sysselsättning kan detta beräknas leda till höjda löner och höjda nominella inkomster inom landet.⁸ Om motåtgärder inte vidtas, kan på detta sätt uppstå en intern inflationsprocess, som mer eller mindre snabbt eliminerar den externa effekten av devalveringen.

Orsaken härtill kan djupare sett sägas vara att löntagarna vägrar att acceptera den standardsänkning, som annars vid oförändrade nominella inkomster skulle drabba dem på grund av importens minskning och fördyring. Om den privata konsumtionen inte skärs ned, kan exportökning respektive importminskning endast åstadkommas genom minskad investeringsverksamhet eller minskad offentlig konsumtion. I utgångsläget rådde nämligen full sysselsättning och fullt resursutnyttjande. Minskas inte de interna resursanspråken på någon punkt, blir resultatet av devalveringen förfelat. Den leder i så fall endast till en höjning av den inhemska pris- och kostnadsnivån, medan underskottet i bytesbalansen kvarstår oförändrat eller till och med ökas.

Det måste tydligen i hög grad bli en bedömningsfråga hur långt man i en kon-

⁸ Jämför på denna punkt de teoretiska modellförloppen i kapitel 6.

kret situation kan driva en depreciering, utan att den får de nu senast berörda återverkningarna på den inhemska pris- och inkomstnivån. Man skulle också kunna uttrycka saken så, att likaväl som det i varje situation finns ett visst, givet internationellt utrymme för en intern konjunkturpolitik, likaväl finns det ett visst givet internt utrymme för en effektiv växelkurspolitik. Drivs en devalvering utöver denna gräns, sätter den krafter i rörelse, som mer än motväger dess primära effekt på bytesbalansen. Det bör tillfogas, att var denna gräns går givetvis i hög grad beror på den ekonomiska politik, som statsmakterna är beredda att föra.

Fluktuerande valutareserv

Är man på grund av olika skäl inte beredd att använda växelkursförändring som medel mot en yttre balansbrist, växer kravet på valutareserv.

Det konventionella i avgränsningen av begreppet valutareserv bör understrykas. Vanligen menar man härmed centralbankens innehav av guld och valutor, dvs. nettot av dess kortfristiga utländska fordringar. Härtill läggs ibland också affärsbankernas nettoinnehav av valutor.

Ett underskott i bytesbalansen kan emellertid täckas på många andra sätt än genom ett utnyttjande av de nu nämnda, lättast mobiliserade tillgodohavandena. Sålunda föreligger för Sveriges del en avsevärd »dold» valutareserv i den automatiska överdragningsrätt, som vi har inom den europeiska betalningsunionen och i mindre skala i en del bilaterala betalningsavtal. Under vissa omständigheter kan man också räkna med att få utnyttja en del av den internationella valutafondens resurser. Möjligheten av kommersiella krediter och lång upplåning i utlandet bör också ingå i bilden.

I extrema krislägen kan dessutom, som fallet var under kriget i många länder, såväl statliga som privata tillgodohavanden i utlandet realiseras för att möjliggöra nödvändig import. Nämnas bör också att rena gåvor, särskilt från Förenta staternas sida, utgjort ett viktigt inslag i krigsårens och efterkrigstidens internationella transaktioner.

Det nu anförda visar, att ett underskott i bytesbalansen kan tänkas finansierat ur många andra källor än ur den centrala valutareserven. Samtidigt bör det stå klart, att möjligheten att dra på en central valutareserv av tillräcklig storlek i regel ger myndigheterna i ett enskilt land betydligt större handlingsfrihet än om de är hänvisade till andra finansieringskällor.

Ett praktiskt betydelsefullt avvägningsproblem är, hur stor valutareserv ett enskilt land bör ha. Man får nämligen inte glömma att uppbyggandet av denna, liksom av andra reserver i form av lager och extra kapacitet, innebär en belastning på landets ekonomi, varför den inte bör tillåtas att bli för stor. Själva hållandet av valutareserv har för övrigt som regel haft den smått paradoxala konsekvensen, att mindre och finansiellt svagare länder lämnat en stående kredit till större och finansiellt starkare. Såväl Förenta staterna som Storbritannien hade sålunda i slutet av 1954 kortfristiga valutaskulder till andra länder på över 10 miljarder

dollar vardera, medan deras tillgodohavanden av främmande valutor rörde sig om någon eller några miljarder dollar.⁹

Den centrala svenska valutareserven uppgick vid årsskiftet 1954/55 till cirka 2¹/₂ miljarder kronor. Den helt övervägande delen, över 2 miljarder, bestod av guld och dollar. Det är en öppen fråga huruvida detta skall betraktas som en optimal storlek på vår valutareserv. Svaret på denna fråga beror bland annat på vilka påfrestningar reserven kan väntas bli utsatt för i framtiden. Av stor betydelse är också vilket spelrum för en oberoende intern ekonomisk politik man eftersträvar och vilka uppoffringar man är beredd att göra för den skull.

Vad de framtida påfrestningarna beträffar, har man att räkna med, att de kan komma att öka, om en mera fullständig konvertibilitet genomförs mellan de europeiska valutorna och dollarn. En påfrestning av den storlek, som inträffade åren 1946 och 1947, då reserven gick ned med över 2 miljarder kronor, framstår emellertid som föga sannolik. Redan för att på ett betryggande sätt möta normala säsongmässiga växlingar i utlandsbetalningarna och tillfälliga förskjutningar i betalningsvanorna, ter sig en valutareserv på mellan ¹/₂ och 1 miljard kronor behövlig. Hur mycket som därutöver behövs är svårare att säga. I den mån det över huvud taget kan ges ett entydigt svar på denna fråga, måste detta bli beroende av alla de olika omständigheter som nys berörts.

Importreglering

Om ett land anser sig förhindrat att tillgripa en depreciering och om valutareserven är otillräcklig för att rida ut den yttre jämviktsrubbnings, återstår som ett tredje medel kvantitativ nedskärning av importen. Detta har varit det medel, som olika länder — däribland även Sverige — framför allt litat till under efterkrigsårens betalningsbalanskriser. Genom att skära ned importen till exportens nivå eller ännu något lägre, har man framtvingat den standardsänkning, som varit ett nödvändigt element i återställandet av bytesbalansens jämvikt. I regel har man sökt lägga importnedskärningen så att den drabbat konsumtionen och särskilt den del därav, som betraktats som mera umbärlig.

Tidsfaktorn komplicerar på flera sätt användningen av kvantitativa importrestriktioner som medel mot yttre balansbrist. Det tar sålunda, som redan tidigare framhållits,¹⁰ rätt lång tid innan en nedskärning blir effektiv. Om den interna ekonomin under tiden assimilerat importöverskottet, så att det råder intern jämvikt före importnedskärningen, är det oundvikligt att denna jämvikt störs genom nedskärningen. En oförändrad efterfrågan kommer nämligen i så fall att möta en reducerad mängd varor och tjänster. Spänningen mellan efterfrågan och utbud kan då tänkas leda till intern prisuppgång. Denna kan i sin tur leda till en omdisponering av resurser från export till hemmamarknad. Ett nytt underskott i bytesbalansen kan på detta sätt uppstå och i sin tur framtvinga en ytterligare skärpt importreglering.

⁹ Se *International Financial Statistics*, January 1955.

¹⁰ Se ovan s. 181.

Slutsatsen av det nu sagda blir, att en kvantitativ importreglering likaväl som en växelkursförändring behöver stödet av en restriktiv ekonomisk politik inom landet.

Innan diskussionen övergår härtill, måste tidsperspektivets betydelse ännu en gång understrykas. En kortvarig importnedskärning, som i första hand kanske endast resulterar i en lagerreduktion inom landet, måste bedömas på ett helt annat sätt än en långvarig begränsning, som leder till en omfattande omDispositionering av produktiva resurser. Betänkligheterna mot en importreglering blir därför större i det senare fallet. Risken för repressalier ökar, i den mån andra länder blir mera permanent träffade av regleringen, samtidigt som en »oekonomisk» inriktning av produktionen tenderar att bli bestående.

Omläggning av den interna politiken

En omläggning av den interna ekonomiska politiken i restriktiv eller expansiv riktning ter sig givetvis särskilt påkallad i de fall, där den yttre och inre jämviktsbristen kan återföras på en och samma grundläggande orsak. Detta gäller vare sig det är fråga om ett allmänt efterfrågeöverskott, som leder till importöverskott och överansträngning av tillgängliga resurser, eller ett allmänt efterfrågeunderskott, som leder till arbetslöshet och exportöverskott. Situationer av detta slag kan strängt taget endast uppkomma, om den interna stabiliseringspolitiken — i varje fall temporärt — misslyckats. I princip är rekommendationen i en sådan situation enkel: för en expansionistisk politik inom landet, så elimineras exportöverskottet; för en deflationistisk, så elimineras importöverskottet. I praktiken står man i båda fallen inför de tekniska och politiska problem, som en allmän stabiliseringspolitik reser.

Vad som — sett ur den interna ekonomiska politikens synpunkt — gör det yttre balansproblemet speciellt besvärligt, är att det kan uppkomma underskott i bytesbalansen, samtidigt som det fortfarande råder intern jämvikt i den meningen, att prisstabilitet och full sysselsättning upprätthålls. Särskilt allvarligt blir detta problem, när man vid en depression utomlands vill bibehålla full sysselsättning inom landet.

I en sådan situation kan en allmänt deflationistisk politik inte lämpligen komma i fråga som botemedel mot den yttre störningen, eftersom den kan befaras leda till sysselsättningsrubbingar och arbetslöshet. Teoretiskt skulle man visserligen som ett extremfall kunna tänka sig att en sådan allmänt efterfrågereducerande politik, förd med exempelvis finanspolitiska medel, enbart ledde till ett bortfall i efterfrågan på importvaror. I vanliga fall måste man emellertid räkna med att efterfrågeminskningen träffar även hemmamarknadsproduktionen. Med den betydande stelhets i löner och kostnader som råder i praktiken, kan man befara att denna efterfrågeminskning leder till produktionsinskränkning och sysselsättningsminskning. Det blir en mängreaktion i stället för en prisreaktion.

Saken kommer i ett annat läge, om det vore möjligt att vid bibehållen full sysselsättning genomföra en allmän reduktion av de nominella inkomsterna inom

landet. Denna inkomst- och kostnadssänkning, som skulle kunna betraktas som ett accepterande av de försämrade utrikeshandelsbetingelserna, skulle möjliggöra en ökning av exporten och medföra en minskning av importen. Åtgärden skulle ha ungefär samma effekt på de relativa priserna som en depreciering. En ur penningvärdesynpunkt väsentlig skillnad skulle dock vara, att det denna gång är hemmamarknadspriserna, som sänks, medan det vid en depreciering är utrikeshandelspriserna, som höjs i kronor räknat.

En allmän inkomst- och kostnadssänkning av det slag, som nu diskuterats, skulle i första hand gå ut över den privata konsumtionen. Sambandet på denna punkt är uppenbart. Detta är också den främsta anledningen till att man har att räkna med så starkt motstånd mot en åtgärd av detta slag.

Förutom genom konsumtionsbegränsning kan den yttre jämvikten tänkas återställd genom åtgärder som begränsar investeringsverksamheten eller den offentliga konsumtionen. I det förra fallet blir den omedelbara effekten på levnadsstandarderna ingen, däremot sänks framstegstakten och därmed den framtida levnadsstandarderna. En förutsättning för en framgångsrik effekt på bytesbalansens saldo är i båda fallen, att de produktionsresurser, som frigörs, kan utnyttjas antingen för export eller för att ersätta import. Mycket beror härvidlag på företagens känslighet för prisförändringar och produktionsfaktorernas rörlighet.

Mycket mer skulle i och för sig vara att säga om detta spörsmål. Då det först och främst är en fråga om den interna politikens allmänna utformning, hör det emellertid hemma inom penningvärdeundersökningens övriga studier. I detta sammanhang kan också hänvisas till den diskussion, som fördes på 1930-talet om det internationella utrymmet för en aktiv konjunkturpolitik.¹¹

5. Sammanfattning

Liksom den föregående diskussionen måste denna bli allmänt hållen. Problemet att återställa en rubbad yttre jämvikt är inte av den karaktären, att det lämpar sig för generella rekommendationer. Lösningen måste varieras från fall till fall, allt efter omständigheterna och de bakomliggande orsakerna till jämviktsbristen. Sammanhänger denna med ett allmänt efterfrågeöverskott är det i första hand detta som bör elimineras. Är det däremot fråga om en förändring i de yttre betingelserna för vårt varuutbyte med utlandet, måste en anpassning till dessa ändrade betingelser ske förr eller senare. En sådan anpassning påkallas fortare men är samtidigt svårare att genomföra, då det föreligger underskott än då det föreligger överskott i bytesbalansen.

Tar sig den yttre jämviktsbristen uttryck i bytesbalansunderskott, måste anpassningen på kort sikt vara förenad med en standardsänkning för landet i dess helhet. Kravet på full sysselsättning och den avsevärda trögrörlighet nedåt, som utmärker priser och löner, gör att man endast i begränsad omfattning kan räkna

¹¹ Se särskilt Gunnar Myrdal, *PM angående verkningarna på den ekonomiska konjunkturutvecklingen i Sverige av olika åtgärder inom den offentliga hushållningens område* (Bilaga III till 1933 års statsverksproposition), s. 4 och s. 13 ff.

med att den ekonomiska teorins »automatiska» jämviktsmekanismer skall fungera. De fyra sätt att möta en yttre jämviktsbrist, som i stället diskuterats, har varit depreciering, valutareservfluktuationer, importreglering och omläggning av den interna politiken. Beträffande samtliga dessa medel sätter hänsynen till andra mål och andra länder vissa gränser för användningen. Det förefaller därför som om det, i varje fall vid allvarigare jämviktsstörningar, vore säkrast att lita till en kombination av två eller flera av dessa medel. I denna kombination måste den interna politiken i regel ingå. Såväl depreciering som importreglering kan bli verkningsslösa, om det inte samtidigt förs en därtill anpassad restriktiv ekonomisk politik inom landet.

Vilken kombination av olika medel som skall väljas, blir vidare beroende på störningens omfattning och tidsutsträckning. En kortvarig och liten störning är lätt att fånga upp med valutareserven, en långvarig och stark störning kräver mer genomgripande motåtgärder.

Om den med anpassningen förenade standardsänkningen tack vare förekomsten av lager eller valutareserv kan utsträckas över en längre tidrymd, motvägs den av produktivitetens allmänna stegring och blir därigenom lättare att assimilera inom samhällsekonomin. Det blir då i de flesta fall aldrig fråga om en standardsänkning utan endast fråga om en dämpning av takten i framåtskridandet.

Inte minst ur välfärdssynpunkt förefaller det viktigt att jämvikten i bytesbalansen så långt som möjligt återställs genom balansering »uppåt» i stället för »nedåt». Detta förutsätter i sin tur, att våra utländska handelspartners är villiga och i stånd att ta emot en ökad svensk export. Ett enskilt lands yttre balansproblem blir därför till sist blott en del av det större problemet om jämvikten inom den internationella handeln och de internationella betalningarna.

EXKURS 1

Pris- och kvantitetsförändringar inom den svenska utrikeshandeln

I skilda avsnitt av denna undersökning har stor vikt lagts vid två omständigheter. För det första har de skiljaktiga återverkningarna av pris- respektive volymförändringar inom utlandstransaktionerna belysts. För det andra har de för utrikeshandeln karakteristiska, stora olikheterna i utveckling för enskilda varor och varugrupper starkt understrukits. En begränsad statistisk primärundersökning på material hämtat från några typiska efterkrigsår har ansetts erforderlig för att närmare belysa dessa omständigheter och ge en säkrare grund för de teoretiska resonemangen.

1. Problemställning

Syftet med de i det följande redovisade beräkningarna kan helt allmänt sägas ha varit att tränga in något djupare bakom de av konjunkturinstitutet beräknade pris- och volymindextal för utrikeshandeln.¹ Institutets årliga indexberäkningar, vilka är de enda vi skall befatta oss med i detta sammanhang och som omfattar i runt tal 70 procent av import- respektive exportvärdet, sker enligt Fischers indexformel. Indexentalen beräknas som tvåårsänkar, vilka kedjas samman från år till år. Förutom totalindexental beräknas delindexental för ett tiotal varugrupper på export- och importsidan. Samtliga dessa indexental kan betraktas som medeltal för de relativa pris- och kvantitetsförändringarna mellan olika år. Men att enbart beräkna ett medeltal är ett torftigt sätt att karakterisera en så pass föränderlig och oregelbunden fördelning, som det här är fråga om. Ytterligare karakteristika behövs. Då räknearbetet vid bestämmandet av högre moment är relativt betungande, har kalkylerna i det följande begränsats till spridningsmått och korrelationskoefficienter. De förra ger ett kvantitativt uttryck för olikheterna i utveckling för enskilda varor, de senare mäter samvariationen mellan pris- och kvantitetsföränd-

¹ Dessa indexental beskrivs närmare i *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A:17*, Stockholm, 1949, s. 60 ff.

ringar. Tillsammans kan de användas för att närmare karakterisera skillnaden mellan Laspeyres' och Paasches indexformler.²

Endast två tidsperioder har betraktats, å ena sidan förändringen mellan 1948 och 1950, å andra sidan utvecklingen från 1950 till 1951. Ur den förra jämförelsen kan man bland annat hoppas utläsa något om effekten av 1949 års devalvering, den senare bör spegla inflytandet av den internationella prisinflation, som följde i Koreakrigets spår.

2. Statistiskt material

Primärmaterial för kalkylerna var i stort sett identiskt med det vid konjunkturinstitutets indexberäkningar använda. Det utgjordes av värde- och kvantitetsuppgifter för de största och som mest homogena bedömda varupositionerna i den årliga handelsstatistiken.³ Antalet medtagna varupositioner varierade en del från den ena jämförelseperioden till den andra. 1948—50 var det 153 för exporten och 270 för importen. 1950—51 var motsvarande siffror 182 och 280. Hela antalet positioner i handelsstatistiken är över 2 000, men de i jämförelsen 1948—50 medtagna positionerna representerade likväl 70 procent av det totala exportvärdet år 1950. För importen var motsvarande procenttal också 70. En mera utförlig bild av omfattning och representativitet hos beräkningarna för åren 1948—50 erhålls ur nedanstående tabell. För importen har så långt detta varit möjligt genomförts en gruppering efter varornas användning för konsumtion respektive investering. För exporten har den traditionella uppdelningen på industrigrupper tillämpats.

Som synes är representativiteten tämligen hög även i de flesta undergrupperna. De viktigaste undantagen från denna regel är maskiner och övriga varor på importsidan och jordbruksprodukter, kemiska produkter och övriga varor på exportsidan. På dessa punkter vilar de i det följande redovisade siffrorna, liksom också konjunkturinstitutets indextal, på ett smalt och bräckligt underlag.

En omständighet, slutligen, som aldrig får glömmas vid tolkningen av statistiska beräkningar grundade på handelsstatistiken, är att innehållet i enstaka statistiska nummer ofta är mycket blandat och omfattar ett flertal olika varor. När man för ett sådant nummer dividerar importvärde med importkvantitet och betecknar resultatet som ett pris samt jämför dessa priser för två olika år, bortser man följaktligen inte bara från alla kvalitetsförändringar hos de enskilda varorna utan också från effekten av alla förskjutningar i varusammansättningen. Rätteligen bör

² Som redan Bortkiewicz visat är nämligen

$$\frac{P_{ot}^{Paasche}}{P_{ot}^{Laspeyres}} = 1 + V_{qt} \cdot V_{pt} \cdot r_{qt} \cdot \frac{p_t}{q_0} \cdot \frac{p_t}{p_0}$$

där såväl variationskoefficienterna som korrelationskoefficienten är vägda med de olika varornas andelar i det totala export- eller importvärdet under period 0. Se L. v. Bortkiewicz, »Zweck und Struktur einer Preisindexzahl I», *Nordisk Statistisk Tidskrift*, 1923, s. 375.

³ *SOS Handel*, 1948, 1950, 1951.

Tabell 1. Representativitet hos beräkningarna för åren 1948—50.

Varugrupp	Totalt värde 1950 milj. kronor	Antal med- tagna varu- positioner	Medtagna varupositio- ners värde i % av total- värdet
<i>Import</i>			
1. Konsumtionsvaror, icke varaktiga	1 056	43	59
2. Konsumtionsvaror, varaktiga	401	15	75
3. Råvaror för konsumtionsvaruproduktion	1 584	64	75
4. Råvaror för kapitalvaruproduktion	875	48	70
5. Råvaror, övriga	334	22	50
6. Maskiner m. m.	696	56	46
7. Drivmedel och bränsle	1 055	9	94
8. Övriga varor	101	13	40
Samtliga	6 102	270	70
<i>Export</i>			
1. Trävaror	667	21	83
2. Pappersmassa	1 119	6	100
3. Papper och papp m. m.	635	8	78
4. Järnmalm	396	1	93
5. Oädla metaller och manufaktur	662	32	59
6. Maskiner och instrument	787	53	53
7. Transportmedel	444	6	91
8. Jordbruksprodukter	481	7	21
9. Kemiska produkter	149	8	38
10. Övriga varor	366	11	28
Samtliga	5 707	153	70

båda dessa faktorer elimineras för att prisjämförelsen mellan två år skall bli korrekt. Intetdera går emellertid att genomföra i praktiken, varför det får räcka med denna allmänna reservation.

3. Beräkningarnas utförande

Beräkningarna genomfördes i stort sett efter samma schema som en vanlig korrelationsräkning. Följande storheter beräknades, totalt och för varje grupp:

$$Q_{ot}^{La} = \text{det vägda medeltalet av de relativa kvantitetsförändringarna} \left(\frac{q_t}{q_0} \right),$$

$$P_{ot}^{La} = \text{det vägda medeltalet av de relativa prisförändringarna} \left(\frac{p_t}{p_0} \right),$$

$$V_{q_t} = \text{den vägda variationskoefficienten för de relativa kvantitetsförändringarna,}$$

$$V_{p_t} = \text{den vägda variationskoefficienten för de relativa prisförändringarna,}$$

$$r_{q_t, p_t} = \text{den vägda korrelationskoefficienten för de relativa pris- och kvantitetsförändringarna.}$$

Vikterna utgjordes i samtliga fall av de olika varupositionernas andelar i det totala import- eller exportvärdet under basåret. Nämnas bör dock att dessa andelar för varje enskild position multiplicerades upp så att de överensstämde med totalandelen för varje särskild undergrupp i konjunkturinstitutets gruppering.

4. Resultat

Huvudresultaten av kalkylerna sammanfattas i tabellerna 2—5 här nedan. Tabellerna, som alla är lika uppställda, redovisar först volym- och prisindextal beräknade enligt Laspeyres' formel, dvs. med vikter hämtade från det första av de båda jämförelseåren.⁴ Därefter följer de vägda variationskoefficienterna för kvantitets- respektive prisförändringarna. Variationskoefficienten är ingenting annat än standardavvikelsen dividerad med medelvärdet.⁵ Den ger följaktligen en uppfattning om hur mycket de enskilda varornas pris- och kvantitetsutveckling avviker från medeltalet sådant detta mäts av respektive indextal. Om pris- och kvantitetsförändringarnas fördelning är någorlunda normal och antalet varor inte är alltför litet, kan man beräkna att ungefär två tredjedelar av varorna faller inom det intervall som begränsas av medeltalet gånger ($1 \pm$ variationskoefficienten).

Vidare anges i tabellerna värdena för korrelationskoefficienten, som ger ett mått på den linjära samvariationen mellan pris- och kvantitetsförändringarna. Har de varor som stigit relativt mycket i pris också ökat relativt mycket i kvantitet, blir korrelationen positiv. Förhåller det sig tvärtom, blir den negativ. I det förra fallet ger Paasches formel högre värden på den genomsnittliga pris- och kvantitetsförändringen än Laspeyres' formel. Detta är ej svårt att inse. Paasches formel innebär nämligen att vikterna hämtas från den senare jämförelseperioden, Laspeyres' att de tas från den förra. Är det nu så att de varor som stigit mest i pris också ökat mest i kvantitet, får dessa varor förhållandevis större andel i totalvärdet under den senare perioden än under den förra. Därmed får de också större vikt i en Paasche-index än i en Laspeyres-index, och i och med att de starkast expanderande varorna väger tyngst i Paasche-indexen får denna ett högre värde än Laspeyres-indexen. Är det i stället fråga om prisfall och volymkrampning, får tydligen de starkast nedåtgående varorna mindre vikt i Paasche-indexen än i Laspeyres-indexen och även detta bidrar till att ge den förra ett högre numeriskt värde. Ett analogt resonemang kan föras i de fall, där samvariationen mellan pris- och kvantitetsförändringar är negativ. Laspeyres' index blir då alltid högre än

$${}^4 Q_{ot}^{La} = \frac{\sum p_o q_t}{\sum p_o q_o} = \frac{\sum p_o q_o \frac{q_t}{q_o}}{\sum p_o q_o}, \quad P_{ot}^{La} = \frac{\sum p_t q_o}{\sum p_o q_o} = \frac{\sum p_o q_o \frac{p_t}{p_o}}{\sum p_o q_o}.$$

$${}^5 V_{q_t} = \frac{\frac{\sigma_{q_t}}{q_o}}{Q_{ot}^{La}}.$$

Tabell 2. Importens förändringar 1948—50.

Varugrupp	Volymindex $100 \frac{Q_{ot}^{La}}{q_0}$	Prisindex $100 \frac{P_{ot}^{La}}{p_0}$	Kvantitetsförändringarnas spridning $V \frac{q_t}{q_0}$	Prisförändringarnas spridning $V \frac{p_t}{p_0}$	Korrelationskoefficient $r \frac{q_t}{q_0}, \frac{p_t}{p_0}$	Kvot mellan Paasches och Laspeyres' indextal $\frac{P_{ot}^{Pa}}{P_{ot}^{La}} = \frac{Q_{ot}^{Pa}}{Q_{ot}^{La}} = 1 + V \frac{q_t}{q_0} \cdot V \frac{p_t}{p_0} \cdot r$
1. Konsumtionsvaror, ej varaktiga . . .	117	126	0,73	0,30	-0,13	0,97
2. Konsumtionsvaror, varaktiga . . .	249	118	0,83	0,05	-0,42	0,98
3. Råvaror för konsumtionsvaru- produktion	108	118	1,27	0,22	-0,12	0,97
4. Råvaror för kapitalvaruproduk- tion	102	106	0,55	0,19	0,08	1,01
5. Råvaror, övriga	91	102	0,33	0,33	0,00	1,00
6. Maskiner m. m.	86	110	0,55	0,28	0,24	1,04
7. Drivmedel och bränsle	108	108	0,21	0,11	-0,11	1,00
8. Övriga varor	118	107	0,53	0,25	0,03	1,00
Samtliga	108	113	0,88	0,24	-0,03	0,99

Tabell 3. Importens förändringar 1950—51.

Varugrupp	Volym-index	Pris-index	Kvantitetsförändringarnas spridning	Prisförändringarnas spridning	Korrelationskoefficient	Kvot mellan Paasches och Laspeyres' indextal
1. Konsumtionsvaror, ej varaktiga ..	105	112	0,29	0,14	— 0,08	1,00
2. Konsumtionsvaror, varaktiga	116	111	0,47	0,09	— 0,71	0,97
3. Råvaror för konsumtionsvaruproduktion	114	135	0,37	0,19	— 0,51	0,96
4. Råvaror för kapitalvaruproduktion	114	143	0,32	0,15	— 0,02	1,00
5. Råvaror, övriga ..	123	156	0,25	0,33	— 0,17	0,99
6. Maskiner m. m. ..	139	110	0,37	0,15	— 0,10	0,99
7. Drivmedel och bränsle	119	133	0,11	0,12	— 0,19	1,00
8. Övriga varor	114	109	0,29	0,24	0,39	1,03
Samtliga	117	127	0,33	0,21	— 0,21	0,99

Tabell 4. Exportens förändringar 1948—50.

Varugrupp	Volym-index	Pris-index	Kvantitetsförändringarnas spridning	Prisförändringarnas spridning	Korrelationskoefficient	Kvot mellan Paasches och Laspeyres' indextal
1. Trävaror	139	104	0,32	0,08	— 0,22	0,99
2. Pappersmassa ...	125	91	0,07	0,01	0,23	1,00
3. Papper, papp m. m.	123	86	0,10	0,05	0,05	1,00
4. Järnmalm	110	134	—	—	—	—
5. Oädla metaller o. manufaktur	139	104	0,41	0,11	— 0,44	0,98
6. Maskiner och instrument	130	106	0,30	0,13	— 0,33	0,99
7. Transportmedel .	160	100	0,27	0,16	— 0,22	0,99
8. Jordbruksprodukter	328	109	1,48	0,24	— 0,60	0,79
9. Kemiska produkter	99	100	0,48	0,21	0,12	1,01
10. Övriga varor	148	117	0,61	0,29	— 0,28	0,95
Samtliga	138	101	0,78	0,17	— 0,17	0,98

Paasches. I båda resonemangen får man hålla i minnet att det är fråga om de relativa förändringarna.

Vad kan nu utläsas ur tabellerna 2 till 5? Först och främst en stark splittring i utvecklingen mellan och inom olika grupper. Medan maskinimportens volym sjönk med 14 procent mellan 1948 och 1950, steg importvolymen av varaktiga konsumtionsvaror med inte mindre än 150 procent. Till en del får denna senare stegring ses som en reaktion efter den hårda importregleringen på detta varuumråde under 1948. Jordbruksexportens volym mer än tredubblades mellan 1948 och 1950.

Tabell 5. Exportens förändringar 1950—51.

Varugrupp	Volym-index	Pris-index	Kvantitetsförändringarnas spridning	Prisförändringarnas spridning	Korrelationskoefficient	Kvot mellan Paasches och Laspeyres' indextal
1. Trävaror	111	157	0,37	0,07	0,04	1,00
2. Pappersmassa . . .	96	242	0,07	0,41	— 0,24	0,99
3. Papper, papp m. m.	104	200	0,11	0,13	— 0,92	0,99
4. Järnmalm	115	122	—	—	—	—
5. Oädla metaller o. manufaktur	110	119	0,19	0,11	— 0,55	0,99
6. Maskiner och instrument	119	111	0,26	0,09	— 0,30	0,99
7. Transportmedel . .	85	115	0,28	0,05	0,07	1,00
8. Jordbruksprodukter	99	123	0,72	0,17	— 0,51	0,94
9. Kemiska produkter	114	128	0,23	0,14	— 0,43	0,99
10. Övriga varor	87	137	0,32	0,29	0,19	1,02
Samtliga	104	157	0,31	0,34	— 0,19	0,98

Exporten av transportmedel, där fartyg dominerar, steg samtidigt med 60 procent, medan exporten av kemiska produkter låg praktiskt taget oförändrad.

Även i fråga om priserna är skiljaktigheterna i utveckling mellan olika grupper betydande, ehuru i regel inte så markerade som för volymutvecklingen. Massa- och pappersprisernas lättrorlighet kommer tydligt fram. Trots devalveringen av den svenska kronan under 1949 sjönk dessa priser i genomsnitt med omkring 10 respektive 15 procent mellan 1948 och 1950. Järnmalmens pris däremot steg med närmare 35 procent. Inflationsperioden 1950—1951 karakteriseras — trots att det här endast är fråga om den genomsnittliga förändringen mellan två intill varandra liggande år — av kraftiga prisstegringar för importen och ännu kraftigare stegringar för exporten. Massan leder med en ökning av den genomsnittliga prisnivån från det ena året till det andra med närmare 150 procent, närmast följd av papper och papp, som ungefär fördubblas i pris. Å andra sidan finns det varugrupper som maskiner och transportmedel vilka endast stigit med 10 à 15 procent i pris mellan 1950 och 1951.

Den individuella spridningen av pris- och kvantitetsförändringarna inom varje enskild varugrupp, liksom inom hela materialet, återspeglas i variationskoefficienterna. Dessa är ofta mycket höga, särskilt för kvantitetsförändringarna. Sålunda var den totala vägda variationskoefficienten för kvantitetsförändringarna 1948—50 inte mindre än 0,9 för importen och 0,8 för exporten, medan motsvarande koefficienter för prisförändringarna höll sig vid 0,2. Exportutvecklingen 1950—51 företer ett unikt inslag så till vida att spridningen i prisförändringarna då var något större än spridningen i kvantitetsförändringarna. Jämfört med 1930-talet, då kvantitetsdispersionen i regel — som senare skall visas — synes ha varit betydligt större än prisdispersionen, innebar utvecklingen mellan 1950 och 1951 en ny er-

farenhet. Men så var det också mellan dessa år fråga om en prisstegring av exceptionell styrka och utbredning.

Vad slutligen korrelationskoefficienterna beträffar, har dessa med några undantag mycket låga värden. Koefficienterna för »hela» exporten och importen är genomgående negativa och minustecken dominerar också bland de enskilda grupperna på såväl export- som importsidan.

Som framgått redan av tabell 1, s. 201, är det antal varupositioner som ligger till grund för beräkningarna inom olika undergrupper ofta ringa. Representativiteten, mätt som de medtagna varornas andel av gruppens totalvärde, är i vissa fall låg. Detta gör att de i tabellerna 2—5 redovisade värdena för flera av de enskilda grupperna måste bedömas som osäkra, och detta inom mycket vida marginaler. Att genomföra en på sannolikhetsteoretiska överväganden grundad tillförlitlighetsberäkning förefaller emellertid varken möjligt eller motiverat. De nödvändiga premisserna för en sådan beräkning föreligger knappast i fråga om det här behandlade statistiska materialet. För att de tidigare presenterade beräkningsresultaten inte skall överskattas, skall i stället två varnande exempel anföras.

Som en kontroll — utöver de sedvanliga — på själva räknearbetets korrekthet jämfördes de här enligt Laspeyres' formel beräknade pris- och volymindexalen med motsvarande indexal enligt konjunkturinstitutets årliga indexberäkningar för utrikeshandeln. Som redan nämnts beräknas institutets prisindexal som en kedjeindex enligt Fishers formel. Volymindexalen erhåller institutet sedan på indirekt väg genom att dividera prisindexalen i en index för det *totala* export- eller importvärdet för den varugrupp det är fråga om. Även om urvalet av varupositioner i stort sett är detsamma, gör dessa olika beräkningsmetoder att någon exakt överensstämmelse mellan de två beräkningarna ej är att påräkna. Skillnaderna mellan respektive indexal översteg emellertid endast i undantagsfall en eller annan procent. För totalindexalen gav jämförelsen följande resultat.⁶

Procentuell förändring

	Export		Import	
	1948—50	1950—51	1948—50	1950—51
<i>Prisindex</i>				
enligt konjunkturinstitutet.....	— 1	+ 56	+ 14	+ 27
enligt våra beräkningar.....	+ 1	+ 57	+ 13	+ 28
<i>Volymindex</i>				
enligt konjunkturinstitutet.....	+ 44	+ 4	+ 9	+ 18
enligt våra beräkningar.....	+ 38	+ 4	+ 8	+ 17

Som synes är det egentligen endast indexalen för exportens volymförändring mellan 1948 och 1950, som avviker nämnvärt i de båda beräkningarna. En när-

⁶ Uppgifterna om konjunkturinstitutets indexal är hämtade ur *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A:25*, Stockholm, 1954, s. 172 ff.

mare granskning visar, att större delen av denna skillnad kan lokaliseras till de tre sista grupperna i exportberäkningen, nämligen jordbruksprodukter, kemiska produkter och övriga varor. Dessa är, som framgått av tabell 1, alla grupper med mycket få varupositioner och låg värdemässig representativitet.

Då exporten av jordbruksprodukter företedde en särskilt stark expansion från den låga nivån under 1948, gjordes i kontrollsyfte en alternativ beräkning för densamma. Antalet varupositioner, som ursprungligen varit 7 eller detsamma som i konjunkturinstitutets beräkning av prisindexlänken 1948—49, ökades till 15, i det att de positioner medtogs, som ingick i institutets prisindexlänk 1949—50. Resultatet av de olika beräkningarna framgår av nedanstående tablå.

Exporten av jordbruksprodukter⁷

Index för 1950, om 1948 = 100

	Värde	Volym	Pris
Konjunkturinstitutets beräkning.....	335	370	93
Vår beräkning: alternativ I.....	283	328	109
alternativ II.....	342	515	94

Utvidningen från alternativ I till alternativ II fördubblade såväl antalet varupositioner som dessas andel i gruppens totala exportvärde. Värde- och prisindex-talen stämmer, som synes, rätt nära för konjunkturinstitutets beräkning och vårt alternativ II. Genom varuurvalets utvidgning har värdeutvecklingen i alternativ II, trots att detta endast omfattar ungefär hälften av den totala jordbruksexportens värde, kommit att överensstämma tämligen väl med institutets värdeindex, som är baserad på totalvärdets utveckling. Att prisindex-talen bringats så nära varandra beror åtminstone delvis på att i alternativ II liksom i institutets kedjelänk 1949—50 ingår ett par nya varor, som fallit relativt starkt i pris under den betraktade perioden, främst torrmjök och rov- och rapsolja.

Den avsevärt kraftigare volymstegringen enligt alternativ II beror framför allt på att Laspeyresindexen här ger ett starkt utslag för den 300- och 400-dubbling, som exporten av råg respektive rapsfrö undergick mellan 1948 och 1950. Effekten härav dämpas i konjunkturinstitutets volymindex, vilken, som redan nämnts, erhålls genom division av det totala exportvärdet med prisindexen. I vårt alternativ I ingår varken råg eller rapsfrö och volymindexen blir där ännu lägre än institutets.

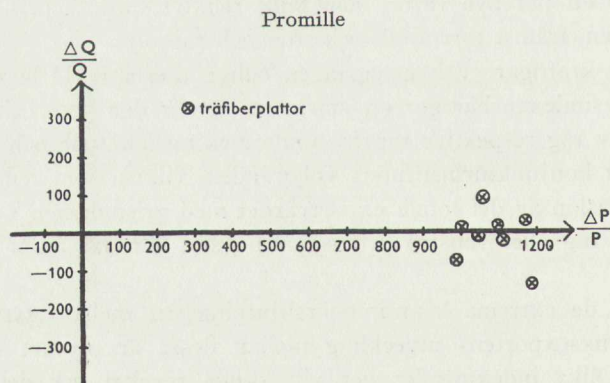
Till följd av de extrema kvantitetsförskjutningarna mellan 1948 och 1950 är tydligen jordbruksexportens utveckling mellan dessa år mycket svår att fånga indexmässigt. Olika indexformler ger vitt skilda resultat och det ter sig svårt att förlika dem. Ja, man kan väl över huvud taget ifrågasätta det meningsfulla i att beräkna medelvärden för någonting så disparat som jordbruksexportens kvantita-

⁷ Till jordbruksprodukter räknas i detta sammanhang enligt konjunkturinstitutets praxis. även fisk och choklad.

tiva förändringar mellan dessa år. Den starka dispersionen i förening med den negativa korrelationen mellan pris- och kvantitetsförändringarna gör att Paasches indexformel i alternativ I ger 20 procent och i alternativ II hela 30 procent lägre resultat än Laspeyres'. Fischers formel, som ju är så konstruerad att den ger ett resultat ungefär mittemellan Laspeyres' och Paasches formler, skulle följaktligen tillämpad på hela tvåårslänken 1948—50 i bägge alternativen ge resultat, som låg 10 à 15 procent under Laspeyres' index. Överensstämmelsen mellan konjunkturinstitutets och alternativ II:s prisindextal i den föregående tablan framstår i ljuset härav som än mer tillfällig.

Ett annat exempel på hur tillfälliga kastningar i det statistiska materialet kan påverka resultatet av de här redovisade beräkningarna erbjuder utvecklingen av gruppen papper, papp m. m. mellan 1950 och 1951. Det är den grupp, som har den numeriskt högsta korrelationskoefficienten ($r = -0,92$) av alla. I beräkningen representeras denna grupp visserligen endast av 9 varupositioner, men dessa motsvarar tillsammans omkring 80 procent av det totala exportvärdet för hela gruppen. Det ligger följaktligen nära till hands att utan djupare överväganden betrakta korrelationen som signifikativ. Ser man närmare efter, finner man emellertid att det höga värdet på korrelationskoefficienten huvudsakligen beror på att i denna grupp också medtagits träfiberplattor. Medan de relativa pris- och kvantitetsförändringarna för papper och papp ligger väl samlade kring sitt medelvärde, företer exporten av träfiberplattor en helt annan utveckling, med betydligt mindre prisstegring och betydligt starkare volymuppgång. Det är detta extremvärde, som ger upphov till den höga korrelationskoefficienten. Elimineras träfiberplattor ur gruppen, sjunker värdet på r till $-0,35$. Detta illustreras i nedanstående diagram.

Diagram 1. Pris- och kvantitetsförändringar inom exporten av papper och papp inkl. träfiberplattor 1950—1951.

5. Jämförelse med exportutvecklingen under 1930-talet

De i det föregående redovisade beräkningarna har avsett två relativt korta perioder under den av en rad speciella omständigheter präglade efterkrigstiden. Det

framstår därför som angeläget att jämföra de hittills funna resultaten med erfarenheterna från mellankrigsperioden. Detta inte så mycket för att denna period med dess starka konjunkturväxlingar representerar något, som numera skulle kunna betraktas som normalt, utan i främsta rummet helt enkelt för att vidga vårt erfarenhetsunderlag. När det gäller exporten, finns en möjlighet härtill tack vare de korrelationsberäkningar för perioden 1930—36, som på sin tid utfördes inom konjunkturinstitutet.

Institutets beräkningar skedde efter samma mönster, som det här använda. De omfattade 147 varupositioner, men dessa var denna gång hämtade från månadsstatistiken över handeln, vilken jämfört med årsstatistiken innehåller en del sammanslagningar. De medtagna positionerna motsvarade i runt tal tre fjärdedelar av det totala exportvärdet under de studerade åren. Tre perioder undersöktes, konjunkturedgången 1930—32, uppsvinget 1932—36 samt den totala förändringen från 1930 till 1936. Resultaten av institutets beräkningar sammanfattas i tabellerna 6—8 här nedan.

Tabell 6. Exportens förändringar 1930—32.

Varugrupp	Volym-index	Pris-index	Kvantitetsförändringarnas spridning	Prisförändringarnas spridning	Korrelationskoefficient	Kvot mellan Paasches och Laspeyres' indextal
1. Jordbruksprodukter.....	67	70	0,54	0,18	— 0,23	0,98
2. Mineral och arbeten därav.....	31	84	0,60	0,08	0,08	1,00
3. Trävaror.....	73	74	0,25	0,04	0,36	1,00
4. Pappersmassa....	79	79	0,22	0,09	0,19	1,00
5. Papper, papp....	107	85	0,17	0,06	— 0,01	1,00
6. Järn och stål....	101	91	1,18	0,17	— 0,43	0,92
7. Övriga varor....	74	94	0,39	0,16	0,10	1,01
Samtliga.....	74	81	0,61	0,14	— 0,06	0,99

Tabell 7. Exportens förändringar 1932—36.

Varugrupp	Volym-index	Pris-index	Kvantitetsförändringarnas spridning	Prisförändringarnas spridning	Korrelationskoefficient	Kvot mellan Paasches och Laspeyres' indextal
1. Jordbruksprodukter.....	134	132	4,47	0,24	— 0,15	0,84
2. Mineral och arbeten därav.....	327	110	0,62	0,10	0,61	1,04
3. Trävaror.....	113	113	0,27	0,08	0,04	1,00
4. Pappersmassa....	187	98	0,90	0,03	— 0,37	0,99
5. Papper, papp....	128	83	0,25	0,10	0,66	1,02
6. Järn och stål....	166	112	0,49	0,22	— 0,43	0,96
7. Övriga varor....	135	96	1,54	0,23	— 0,00	1,00
Samtliga.....	157	104	1,48	0,21	— 0,06	0,98

Tabell 8. Exportens förändringar 1930—36.

Varugrupp	Volym-index	Pris-index	Kvantitetsförändringarnas spridning	Prisförändringarnas spridning	Korrelationskoefficient	Kvot mellan Paasches och Laspeyres' indextal
1. Jordbruksprodukter.....	84	87	5,12	0,15	— 0,08	0,94
2. Mineral och arbeten därav.....	104	94	0,32	0,09	0,35	1,01
3. Trävaror.....	82	85	0,32	0,05	0,03	1,00
4. Pappersmassa....	140	77	0,33	0,08	0,11	1,00
5. Papper, papp....	138	71	0,28	0,08	0,63	1,01
6. Järn och stål....	157	98	0,59	0,22	— 0,24	0,97
7. Övriga.....	106	90	1,52	0,23	— 0,15	0,95
Samtliga.....	112	85	1,50	0,16	— 0,07	0,98

Det skulle föra för långt att mer ingående kommentera resultaten från 1930-talet. Ett par omständigheter bör dock framhållas. Sålunda är prisernas utveckling under denna tid genomgående mera enhetlig och mera samlad än kvantiteternas. Prisförändringarnas variationskoefficienter — såväl totalt som för olika varugrupper — är mindre än kvantitetsförändringarnas. Vidare kan konstateras att korrelationskoefficienterna för olika grupper har växlande tecken och i regel små numeriska värden. De totala korrelationskoefficienterna håller sig av en tillfällighet vid — 0,06 för alla tre perioderna.

Det är tacksamt att kontrastera exportens utveckling 1932—36 med dess utveckling 1950—51, sådan den senare framgick av tabell 5, s. 205. I båda fallen inträffade en stark ökning i utlandets efterfrågan på våra exportprodukter. Men i det förra fallet blev det en utpräglad mängdreaktion, i det senare en lika utpräglad prisreaktion. Förklaringen härtill får i första hand sökas i olikheten i utgångsläge. 1932 rådde depression med arbetslöshet och outnyttjad kapacitet, 1950 var det full sysselsättning. Den omständigheten, att den förra perioden var betydligt längre, gjorde vidare att de investeringar hanns med, som var nödvändiga för exportproduktionens expansion. Mellan 1950 och 1951 var någon större kapacitetsutvidgning däremot icke möjlig.

Kontrasten mellan de två perioderna blir, som man kunde vänta, speciellt markant för pappersmassegruppen. Mot en volymökning med 87 procent och ett prisfall på 2 procent mellan 1932 och 1936 står en volymnedgång på 4 procent och en prisstegring med 142 procent från 1950 till 1951.

Sammanfattande kan sägas, att exporten under såväl konjunkturbakslaget som konjunkturuppsvinget på 1930-talet reagerade starkare med kvantiteter än med priser. Särskilt utpräglat var detta under uppsvinget 1932—36. Detta omdöme bör dock kompletteras med påpekandet att år 1937, då högkonjunkturen kulminerade och kapacitetsgränsen nåddes inom flera av våra viktigaste exportindustrier, steg konjunkturinstitutets exportprisindex med 17 procent, samtidigt som exportvolym-

men endast ökade med 12 procent.⁸ Procenttalen avser i båda fallen den genomsnittliga förändringen mellan 1936 och 1937.

6. Korrelation kontra elasticitet

I det föregående har utvecklingen inom den svenska utrikeshandeln sammanfattats med gängse statistiska metoder. Medeltal och spridningsmått har beräknats för de relativa pris- och kvantitetsförändringarna och dessas samvariation har mätts med hjälp av korrelationskoefficienter. Inom den ekonomiska teorin är det emellertid ojämförligt mycket vanligare att sambandet mellan prisers och kvantitetens förändringar karakteriseras med elasticitetstermer. Den begreppsapparat, som används för växelkursdiskussionen i exkurs 2, bygger också genomgående på priselasticiteter. Det förefaller därför påkallat att i detta sammanhang dröja något vid förhållandet mellan korrelation och priselasticitet.

Priselasticiteten för en vara kan definieras som kvoten mellan den relativa kvantitetsförändringen och den relativa prisförändringen

$$e = \frac{\frac{\Delta q}{q}}{\frac{\Delta p}{p}}$$

Följande beteckningar införs

$$\frac{p_t}{p_0} = 1 + \frac{\Delta p}{p} = x, \quad \frac{q_t}{q_0} = 1 + \frac{\Delta q}{q} = y.$$

Insätts x och y i uttrycket för elasticiteten erhålls

$$e = \frac{y - 1}{x - 1},$$

eller

$$y = ex + 1 - e.$$

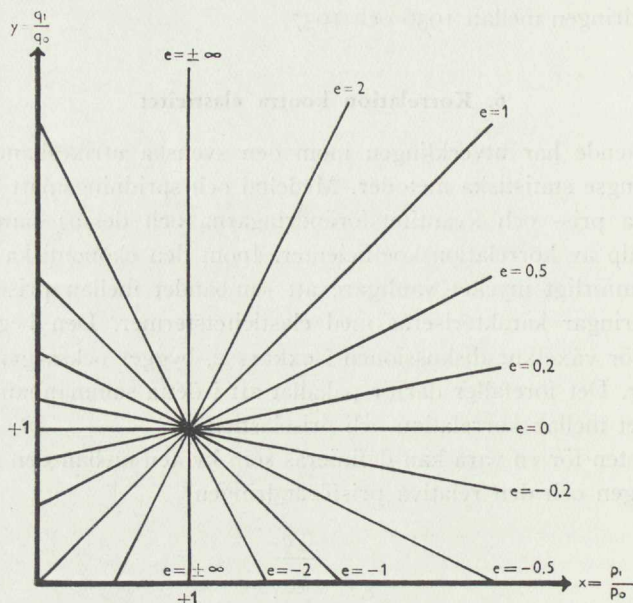
Detta är ekvationen för en rät linje, som går genom punkten (1,1) och vars vinkelkoefficient är lika med e .⁹ När värdet på e går från $-\infty$ till $+\infty$, vrider sig denna linje ett varv runt den fasta punkten (1,1). Då varken pris eller kvantitet kan sjunka längre än till 0, håller vi oss hela tiden i den positiva kvadranten. Allt efter värdet på e motsvarar ovanstående ekvation någon av linjerna i strålknippen i nedanstående diagram.

Om man nu gör det i och för sig tämligen djärva antagandet, att den linjära elasticiteten för varje enskild vara är konstant, vare sig det är fråga om stora eller små förändringar, kan man tydligen bakom varje tänkbar konstellation av pris- och kvantitetsförändringar för en given grupp varor tänka sig ett strålknippe

⁸ Jfr *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A:3*, Stockholm, 1938, s. 44.

⁹ Om resonemanget i stället baseras på punktelasticiteten medför detta inga väsentliga förändringar. Det linjära sambandet mellan x och y ersätts då av en potensfunktion av typen $y \cdot x^{-e} = 1$.

Diagram 2.

av det slag som återfinns i figuren. Utan närmare kunskap om elasticitetsegenskaperna hos olika varor förefaller det emellertid svårt att dra några bestämda slutsatser om korrelationsförhållandena.

Bedöms till exempel vid ett resonemang på tillräckligt lång sikt positiva förändringar vara lika vanliga som negativa, förefaller det dock sannolikt, att korrelationen mellan pris- och kvantitetsvariationen borde vara positiv. Varorna, som faller i den kvadrant som befinner sig ovanför och till höger om punkten (1,1), bör då ha en tendens att dominera över de andra. De befinner sig i ett område, som är oändligt i två riktningar, medan de band, som ligger till vänster ($0 \leq x \leq 1$) och under ($0 \leq y \leq 1$) detta område, endast är oändliga i en riktning. Den återstående kvadranten ($0 \leq x \leq 1, 0 \leq y \leq 1$) är ändlig.¹⁰ Mer än ett allmänt omdöme om korrelationskoefficientens tecken kan det dock aldrig bli fråga om.

När det gäller ett litet lands utrikeshandel, vars inflytande på världsmarknaden är ringa, förefaller ett sådant aprioristiskt resonemang kunna föras ett steg längre. För exportens del borde alla prisförändringar — vid fasta växelkurser — kunna betraktas som utifrån givna, och alla pris- och kvantitetsförändringar tänkas äga rum längs de inhemska utbudskurvorna för de enskilda varorna. Priselasticiteterna borde då regelmässigt vara positiva, dvs. ett högre pris locka fram ett ökat utbud, och vi skulle befinna oss i den övre högra eller nedre vänstra kvadranten i figuren. Alldeles oberoende av de numeriska värdena på elasticiteten för olika

¹⁰ I och för sig skulle denna bristande symmetri kunna hävas, om vi i stället betraktade prisförändringarnas logaritmer. Anknytningen till de vanliga indexformlerna skulle emellertid då brytas.

varor borde vi då alltid få en positiv korrelation mellan de relativa pris- och kvantitetsförändringarna. Förutsatt, nota bene, att prishöjningar är ungefär lika vanliga som prissänkningar.

För importen skulle förhållandena däremot ställa sig annorlunda. Även här skulle visserligen utlandspriserna och deras förändringar te sig som utifrån givna, men vi skulle nu i stället röra oss längs de av inhemska omständigheter bestämda efterfrågekurvorna. Dessas priselasticitet borde under normala förhållanden vara negativ. Detta innebär att den efterfrågade kvantiteten ökar då priset faller, men minskar när priset höjs. De möjliga värdena för de relativa pris- och kvantitetsförändringarna skulle därmed begränsas till den övre vänstra och nedre högra rektangeln i diagrammet. Korrelationen borde följaktligen bli negativ.

Enligt det nu förda resonemanget skulle följaktligen vissa sannolikhetsskäl tala för positiv korrelation mellan pris- och kvantitetsförändringar på exportsidan och negativ korrelation på importsidan. Men resonemanget byggde på två premisser, vilka sällan är uppfyllda i verkligheten. Den första var att prishöjningar och prissänkningar hade någorlunda likartad frekvens. Den andra, minst lika svepande förutsättningen var att de exporterade och importerade kvantiteterna av varje enskild vara entydigt bestämdes av världsmarknadspriset på denna vara. Sambandet mellan priser och kvantiteter preciserades ytterligare: konstanta, positiva utbudselasticiteter på exportsidan, konstanta, negativa efterfrågeelasticiteter på exportsidan.

I realiteten är de internationella prisrörelserna ofta enkelriktade; perioder av allmän prisstegring omväxlar med perioder av allmänt prisfall. Ett konjunkturuppsving i utlandet leder på samma sätt ofta till en allmän höjning av de exporterade kvantiteterna, ett konjunkturbakslag till en nedgång över hela linjen. I verkligheten är det därför inte så ovanligt, att de observerade värdena på $\frac{q_t}{q_0}$ och $\frac{p_t}{p_0}$ koncentreras till en enda kvadrant. Även om vi i en sådan situation kände priselasticiteten för varje enskild vara, som ingår i den svenska utrikeshandeln, skulle detta icke medge några slutsatser om korrelationen mellan pris- och kvantitetsförändringarna.

Låt oss anta, att det är fråga om en allmän prisstegring ute i världen på våra exportvaror. Vid givna, positiva utbudselasticiteter kommer då samtliga tänkbara värden på $\frac{q_t}{q_0}$ och $\frac{p_t}{p_0}$ att motsvaras av punkter i den övre högra kvadranten i figuren på s. 212. Men hur de kommer att fördela sig i denna kvadrant är helt beroende av den nya priskonstellation på världsmarknaden, som den svenska exporten ställs inför. Denna priskonstellation kan, förefaller det, lika väl vara sådan att korrelationen blir positiv som att den blir negativ. Likartade betraktelser över en rad analoga situationer med enkelriktade prisrörelser på importsidan bestyrker ytterligare tesen, att även en fullständig kännedom om elasticitetsförhållandena i regel inte medger något omdöme om hur korrelationen kan komma att gestalta sig. Vid givna elasticiteter bestäms korrelationens tecken och numeriska storlek med

här valda förutsättningar helt av förändringarna i priskonstellationen på världsmarknaden. Härom kan föga av värde sägas på aprioristiska grunder.

Endast under mycket speciella elasticitetsförhållanden blir korrelationen oberoende av priskonstellationen. Så är till exempel fallet, om elasticiteten för samtliga varor är en och densamma. Hur den internationella priskonstellationen än förändras, kommer alla punkter då att falla på en och samma utbuds- eller efterfrågelinje. Linjens lutning avgör om r får värdet $+1$ eller -1 .

Den andra premisen för de tidigare förda resonemangen, den om konstant priselasticitet hos de enskilda export- och importvarorna, innebär på en gång en stark abstraktion och en betydande ensidighet. Under förutsättning att allt annat är oförändrat, förefaller det visserligen i hög grad rimligt att anta att utbudselasticiteten för enskilda exportvaror är positiv, lika rimligt som att anta att efterfrågeelasticiteten för enskilda importvaror är negativ. Om man dessutom begränsar resonemanget till att gälla mycket små variationer, möter det heller inga större svårigheter att tänka sig dessa elasticiteter konstanta inom det intervall som betraktas. I all sin ensidighet konstituerar dessa två premisser en enkel modell för hur utifrån kommande prisförändringar påverkar export och import av enskilda varor.

En konfrontation av denna modell med verkligheten, sådan den representeras av det här behandlade statistiska materialet, kan dock knappast väntas ge någon högre grad av överensstämmelse. Detta framgår redan av nedanstående tabell. Den visar i vilken riktning pris- och kvantitetsförändringarna gått för de statistiska varupositioner, som medtagits i korrelationsberäkningarna. För enkelhets skull har varje enskild varuposition vid sammanräkningen för tabellen givits vikt en ett.

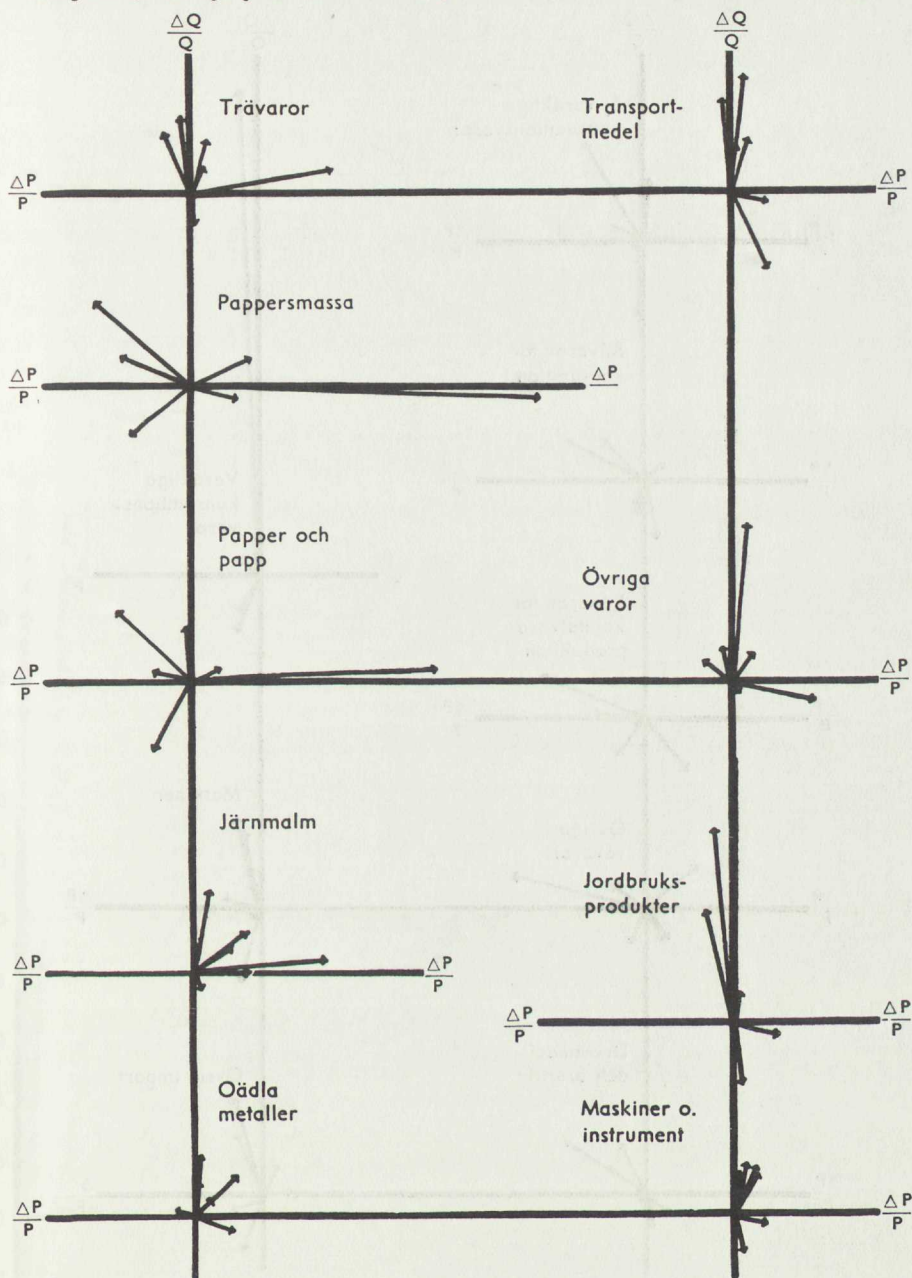
Tabell 9. De enskilda varupositionernas fördelning på olika typer av pris- och kvantitetsförändringar.

Procent

	Kvantitet + Pris -	Kvantitet + Pris +	Kvantitet - Pris +	Kvantitet - Pris -
<i>Export</i>				
1948—1950.....	33	50	12	5
1950—1951.....	7	56	36	1
<i>Import</i>				
1948—1950.....	16	35	31	18
1950—1951.....	11	61	26	2

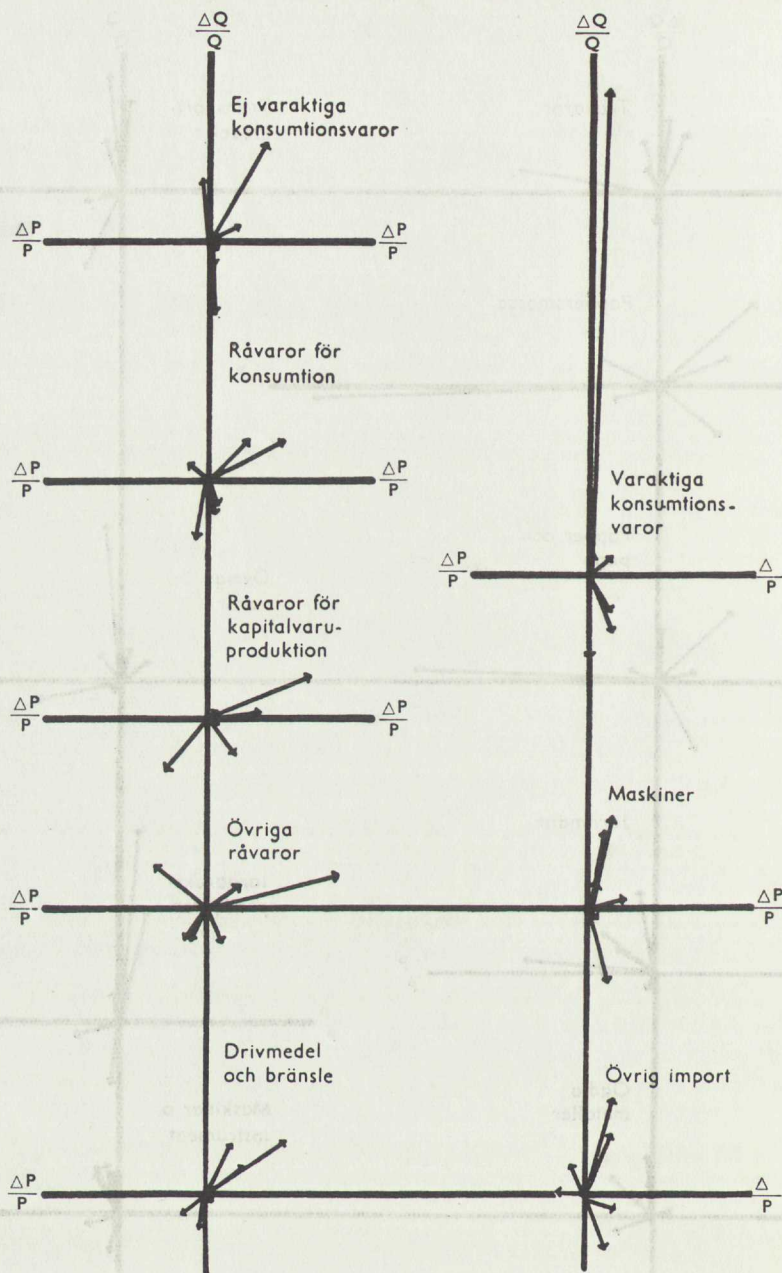
På exportsidan har de kombinationer, som enligt elasticitetsöverbågandena borde dominera, en knapp majoritet. Stigande pris, stigande kvantitet, respektive fallande pris, fallande kvantitet, karakteriserar ca 55 procent av de i korrelationsräkningarna medtagna varupositionerna. Men samma kombination har majoritet också på im-

Diagram 3. Årliga pris- och kvantitetsförändringar inom exporten 1947—1953.

portsidan, där alla elasticitetsskäl talar för att stigande pris, fallande kvantitet, respektive fallande pris, stigande kvantitet borde vara det vanliga. Över huvud taget gör tabell 9 ett mycket blandat intryck och bestyrker oregelbundenheten och splittringen i de enskilda varupositionernas pris- och kvantitetsutveckling. Det är

Diagram 4. Årliga pris- och kvantitetsförändringar inom importen 1947—1953.

tydligt att en rad andra faktorer än de som ligger bakom de gängse elasticitetsantagandena påverkat den faktiska utvecklingen under de här betraktade åren. Det får räcka med påpekandet, att importens nivå och sammansättning år 1948 i hög grad influerades av den allmänna importreglering, som införts på våren

Diagram 5. Pris- och kvantitetsförändringar från 1947 till 1951 för olika huvudgrupper inom export och import.

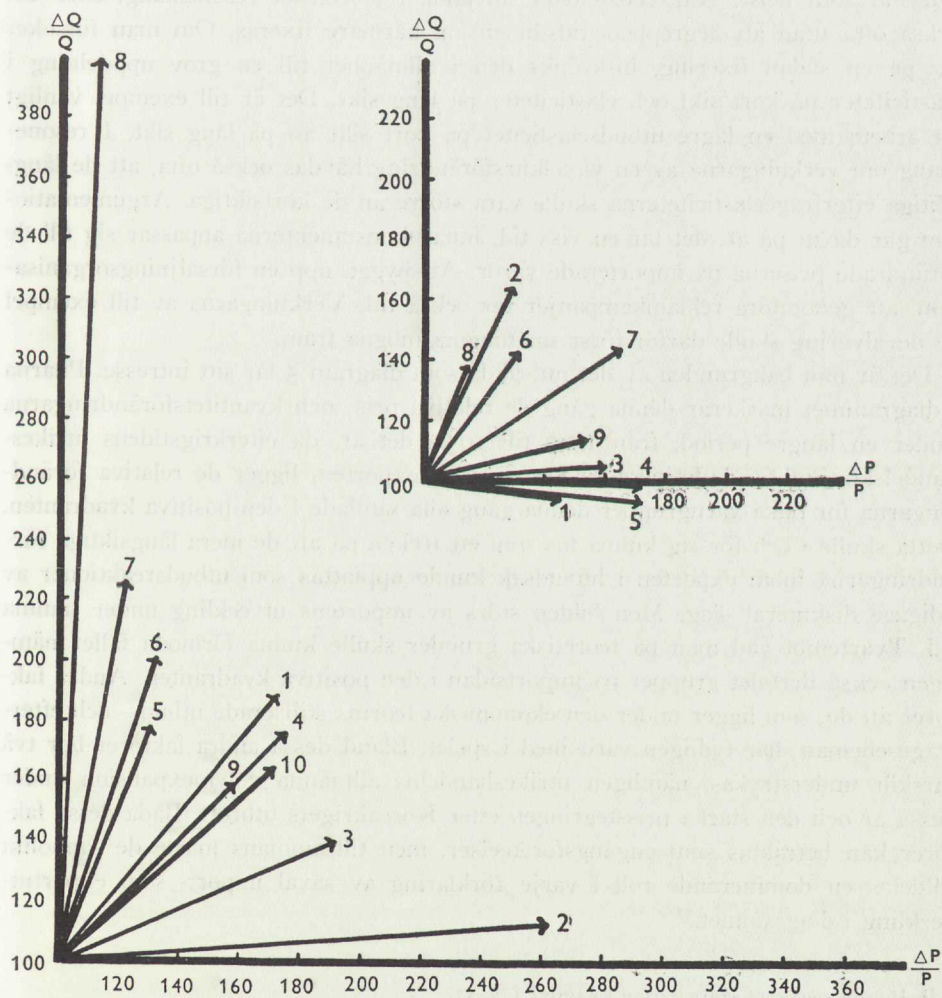
Procent

Export

Import

1. Trävaror
2. Pappersmassa
3. Papper och papp
4. Järnmalm
5. Oädla metaller och metallmanufaktur
6. Maskiner och instrument
7. Transportmedel
8. Jordbruksprodukter
9. Övrig export
10. Total export

1. Konsumtionsvaror, ej varaktiga
2. Konsumtionsvaror, varaktiga
3. Konsumtionsråvaror
4. Råvaror för kapitalvaruproduktion
5. Övriga råvaror
6. Maskiner
7. Drivmedel och bränsle
8. Övrig import
9. Total import

1947, samt en erinran om att såväl importens som exportens utveckling mellan 1950 och 1951 präglades av den prisinflation, som följde i Koreakrigets spår. Tillfogas bör måhända också att det i båda de här diskuterade fallen rör sig om relativt kortsiktiga jämförelser, där rent tillfälliga faktorer ofta kan tänkas spela en stor roll för resultatet.

Den kortsiktiga utvecklingens splittrade karaktär belyses också i diagram 3 och 4. Pilarna i diagrammen, som bygger på konjunkturinstitutets årliga pris- och volymindexberäkningar, anger pris- och volymindextalens relativa förändring från ett år till nästa under perioden 1947—53. Det skulle föra för långt, att här för varje enskild varugrupp närmare undersöka och söka förklara avvikelserna från ett »normalt» elasticitetsbeteende.

En fråga, som ofta lämnas obesvarad vid elasticitetsresonemang, är det tidsperspektiv som avses. I teorin kan elasticitetsdefinitionen tillämpas över vilken tidrymd som helst. När elasticiteter används i teoretiska resonemang, sker det också ofta utan att begreppets tidsdimension närmare fixeras. Om man försöker sig på en sådan fixering, inskränks den i allmänhet till en grov uppdelning i elasticiteter på kort sikt och elasticiteter på lång sikt. Det är till exempel vanligt att arbeta med en lägre utbudselasticitet på kort sikt än på lång sikt. I resonemang om verkningarna av en växelkursförändring hävdas också ofta, att de långsiktiga efterfrågeelasticiteterna skulle vara större än de kortsiktiga. Argumentationen går då ut på att det tar en viss tid, innan konsumenterna anpassar sig till de förändrade priserna på importerade varor. Att bygga upp en försäljningsorganisation, att genomföra reklamkampanjer tar också tid. Verkningarna av till exempel en devalvering skulle därför först småningom mogna fram.

Det är mot bakgrunden av det nu sagda som diagram 5 får sitt intresse. Pilarna i diagrammet markerar denna gång de relativa pris- och kvantitetsförändringarna under en längre period, från 1947 till 1951, det år, då efterkrigstidens utrikes-handelskonjunktur kulminerade. Ser man på exporten, ligger de relativa förändringarna för olika varugrupper denna gång alla samlade i den positiva kvadranten. Detta skulle i och för sig kunna tas som ett tecken på att de mera långsiktiga förändringarna inom exporten i huvudsak kunde uppfattas som utbudsreaktioner av tidigare diskuterat slag. Men bilden störs av importens utveckling under samma tid. Tvärtemot vad man på teoretiska grunder skulle kunna förmoda faller nämligen också flertalet grupper på importsidan i den positiva kvadranten. Andra faktorer än de, som ligger under den ekonomiska teorins stiliserade utbuds- och efterfrågescheman, har tydligen varit med i spelet. Bland dessa andra faktorer bör två särskilt understrykas, nämligen utrikeshandels allmänna volymexpansion under dessa år och den starka prisstegringen efter Koreakrigets utbrott. Båda dessa faktorer kan betraktas som engångsföreteelser, men tillsammans måste de sannolikt tilldelas en dominerande roll i varje förklaring av såväl import- som exportutveckling i diagrammet.¹¹

¹¹ Jämför vad som sagts härom i kapitel 3, s. 33.

Det statistiska material, som redovisats i det föregående, är begränsat och hänför sig till en tid under vilken utvecklingen uppvisat flera exceptionella drag. Man får därför akta sig att dra för vittgående slutsatser av dessa data. De har emellertid visat, att den enkla elasticitetsmodell, som vi utgick ifrån, icke var förenlig med här föreliggande fakta. Detta gällde såväl de mera kortsiktiga förändringarna från år till år som utvecklingen mellan 1947 och 1951. Något annat var ej heller att vänta. Men detta resultat bör likväl stämma till eftertanke vid bedömningen av de mera teoretiska resonemangen om effekten av en växelkursförändring i exkurs 2. En grundläggande förutsättning för dessa resonemang är nämligen, att effekten av en växelkursförändring, i varje fall i första hand, helt bestäms av de som »normala» uppfattade elasticitetsförhållandena inom utrikeshandeln.

EXKURS 2

Om verkningarna av en växelkursförändring¹

Hur påverkar en växelkursförändring ett lands betalningsbalans? Detta är en fråga, som de, som har ansvaret för landets valutapolitik, ofta skulle vilja veta svaret på. Ställer man den till en nationalekonom, kan man vara säker på att denne i nio fall av tio börjar tala om elasticiteter. Man kan ha olika meningar om hur fruktbart »the elasticities approach» är i detta sammanhang, men man kan inte komma ifrån att det ända sedan Marshall uppställde sina s. k. kritiska elasticiteter dominerat ekonomernas behandling av detta problem. En översiktlig framställning av grunderna för den ekonomiska teorin på detta område och ett försök att kritiskt värdera de resultat, som hittills nåtts, ter sig därför påkallade.

Det har ej kunnat undvikas, att den följande framställningen kommit att tyngas av en hel del matematiska härledningar, om än av relativt enkelt slag. Dessa är i huvudsak koncentrerade till avsnitt 2 och 3. Den läsare, som ej är intresserad av härledningarna, kan utan nämnvärd olägenhet hoppa över dem och nöja sig med att betrakta diagrammen och den text, som ackompanjerar dessa.

I. Problemställning

Spörsmålet om en växelkursförändrings effekt på betalningsbalansen skall i det följande behandlas under starkt förenklade och delvis mycket speciella förutsättningar. De viktigaste av dessa är:

a) Vi betraktar endast de löpande posterna i betalningsbalansen, dvs. själva bytesbalansen. Den senares saldo förutsätts utjämnat genom »compensatory official financing» för att använda den internationella valutafondens terminologi.

b) De löpande transaktionerna på export- respektive importsidan antas kunna uppdelas entydigt i en priskomponent (P) och en kvantitetskomponent (Q). De därmed sammanhängande indexproblemen förutsätts med andra ord lösta. Om man så vill kan man, utan att förlora nämnvärt i abstraktionsgrad, i stället förutsätta att det endast finns en exportvara och en importvara.

c) Priselastisiteten hos utbud och efterfrågan på export respektive import antas vara, om inte konstant, så dock känd inom hela det intervall, som berörs av växelkursförändringen.

¹ Denna exkurs har tidigare tryckts som uppsats i *Ekonomisk Tidskrift*, 1954, s. 249—269.

d) Framställningen tar till en början endast hänsyn till de primära priseffekterna och bortser tillsvärdare helt från växelkursförändringens sekundära verkningar på sysselsättning och inkomster.

Med dessa förutsättningar kan saldot i ett enskilt lands, t. ex. Sveriges, bytesbalans under en viss period uttryckas på följande sätt i inhemsk valuta

$$(1) \quad S = P_x \cdot Q_x - P_m \cdot Q_m,$$

där x betecknar export och m import.

Under i övrigt oförändrade omständigheter genomförs en förändring av växelkursen — varmed i detta sammanhang skall menas priset på svensk valuta i utländskt mynt — från r till $r + \Delta r$.² Efter en viss tid, vars längd beror på hur kort- eller långsiktiga elasticiteter vi vill använda, har bytesbalansen förändrats till

$$(2) \quad S + \Delta S = (P_x + \Delta P_x) (Q_x + \Delta Q_x) - (P_m + \Delta P_m) (Q_m + \Delta Q_m),$$

varur genom subtraktion av (1)

$$(3) \quad \Delta S = P_x \Delta Q_x + Q_x \Delta P_x + \Delta P_x \Delta Q_x - P_m \Delta Q_m - Q_m \Delta P_m - \Delta P_m \Delta Q_m.$$

Detta uttryck för ΔS , som ännu så länge är rent formellt, mäter närmast den omedelbara nettoeffekten av växelkursförändringen på den interna ekonomin. Ser vi däremot till den yttre effekten, sådan den återspeglas i valutaställningen, är det $\Delta S'$, förändringen i utländsk valuta, som vi vill ha reda på. Vi har i utgångsläget

$$(4) \quad S' = r \cdot S$$

och efter växelkursförändringen

$$(5) \quad S' + \Delta S' = (r + \Delta r) (S + \Delta S),$$

varur efter subtraktion av (4)

$$(6) \quad \Delta S' = \Delta r \cdot S + (r + \Delta r) \Delta S$$

eller, om $\frac{\Delta r}{r}$ sätts = k ,

$$\Delta S' = r [kS + (1 + k) \Delta S]^3.$$

Redan ur dessa enkla formler, som gäller generellt oberoende av om förutsättningarna a) till d) är uppfyllda, kan vissa slutsatser dras rörande en växelkursförändrings effekt räknad i inhemsk respektive utländsk valuta.

Om jämvikt råder i utgångsläget, är $S' = S = 0$ och formel (6) bestyrker då en i och för sig närmast självklar sak, nämligen att förhållandet mellan eventuellt uppkommande saldon i utländsk och inhemsk valuta är proportionellt mot den nya växelkursen.

² Den här valda definitionen på växelkurs motsvarar det inverterade värdet av bankernas noteringar men har den fördelen att en appreciering tar sig uttryck i ett höjt r -värde, en depreciering i ett sänkt.

³ Omvänt gäller $\Delta S = \frac{\Delta S' - k \cdot S'}{r(1 + k)}$.

Föreligger importöverskott, är S negativt och termen $\Delta r \cdot S$ blir vid en depreciering positiv och förstärker den »normala» eller försvagar den »perversa» effekten av en depreciering, när saldot mäts i utländsk valuta. Vid ett stort importöverskott och en någorlunda betydande depreciering är det därför osannolikt att denna effekt inte blir positiv, dvs. verkar i riktning mot förbättrad yttre jämvikt.

I fall av exportöverskott och appreciering är $\Delta r \cdot S$ positivt och försvagar därigenom den eventuella reduktionen i det yttre saldot.

Av det nu sagda får man emellertid ej förledas till slutsatsen, att en depreciering från ett underskottslands sida skulle vara mera effektiv än motsvarande appreciering från överskottslandets sida. Formel (6) gäller visserligen för båda operationerna, men den skenbara paradoxen upplöses därigenom att det inte är fråga om samma

Δr i de två fallen. En appreciering med $k = \frac{\Delta r}{r}$ i det ena landet motsvarar en växelkursförändring med $\frac{-k}{1+k}$ i det andra landet. Är exempelvis Δr i apprecieringslandet lika med r , blir det i deprecieringslandet lika med $-\frac{r}{2}$.

Med hjälp av formel (6) kan en saldförändring i inhemsk valuta lätt förvandlas till motsvarande förändring mätt i utländsk valuta. I det följande skall vi i första hand behandla saldförändringen i inhemsk valuta, ΔS .

Om de totala utbuds- och efterfrågeelasticiteterna för export och import är kända, kan man med hjälp av dessa elasticiteter uttrycka samtliga Δ -termer i högra ledet av (3) som funktioner av P , Q och k . Är utgångsläget, dvs. värdena på P och Q , givet, bestäms växelkursförändringens effekt helt av elasticiteterna. Vid härledningen av formler för detta samband kan vi vandra på väl upptrampad mark.⁴

Eftersom vi i första hand intresserar oss för effekten av en någorlunda väsentlig växelkursförändring, skall vi emellertid — till skillnad från flertalet av dem som hittills sysslat med dessa spørsmål — tänja ut elasticitetsbegreppet. I stället för en infinitesimal förändring skall vi betrakta en avsevärd förskjutning längs utbuds- eller efterfrågekurvorna. Två förenklande antaganden skall i det följande göras rörande formen hos dessa kurvor. I ett första avsnitt antas de vara räta linjer, i ett andra exponentialkurvor med konstant punktelasticitet.

⁴ Detta spørsmål har behandlats av ett stort antal författare av vilka följande må nämnas:

A. Marshall, *Pure Theory of Foreign Trade and Pure Theory of Domestic Values*, 1879, reprinted London, 1930.

C. F. Bickerdike, »The Instability of Foreign Exchange», *Economic Journal*, 1920, s. 118—122.

Joan Robinson, »The Foreign Exchanges», i *Essays in the Theory of Employment*, London, 1937. Se särskilt s. 194 (omtryckt i *Readings in the Theory of International Trade*, Philadelphia, 1949).

A. J. Brown, »Trade Balances and Exchange Stability», *Oxford Economic Papers No 6*, April 1942, s. 57—75.

Lloyd A. Metzler, »The Theory of International Trade» i *A Survey of Contemporary Economics*, Philadelphia, Toronto 1948, s. 225 ff.

Albert O. Hirschman, »Devaluation and the Trade Balance: A Note.», *Review of Economics and Statistics*, 1949, s. 50—53.

Karl-Olof Faxén och Kurt Savosnick, »Nationalinkomst, växelkurs och handelsbalans» *Ekonomisk Tidskrift*, 1949, s. 168—184.

2. Det linjära fallet

Den i detta fall tillämpliga definitionen på elasticitet,

$$(7) \quad e = \frac{\frac{\Delta Q}{Q}}{\frac{\Delta P}{P}}$$

kan också, om man ersätter Δ -uttrycken med skillnaderna mellan de nya och de gamla P - och Q -värdena, skrivas

$$e = \frac{\frac{Q - \bar{Q}}{\bar{Q}}}{\frac{P - \bar{P}}{\bar{P}}},$$

vilket, om e är konstant, tydligen inte är något annat än ekvationen för den räta linjen

$$(8) \quad Q - \bar{Q} = e \cdot \frac{\bar{Q}}{\bar{P}} (P - \bar{P}).$$

Om vi på vanligt sätt ritar upp ett utbuds/efterfrågediagram för exporten, blir en växelkursförändring liktydig med en vridning av efterfrågelinjen kring dess skärningspunkt med Q -axeln. Analogt återspeglas en växelkursförändring i ett diagram över importen som en vridning av utbudslinjen kring dess skärningspunkt med Q -axeln. Det hela ter sig på ungefär följande sätt (diagram 1 och 2). Beteckningarnas innebörd torde framgå ur diagrammen.

Ytan av de i diagrammen inritade rektanglarna motsvarar export- och importvärdet före, respektive efter växelkursförändringen. Skillnaden mellan dessa ytor går igen i formel (3), s. 221. Den kan algebraiskt beräknas på följande sätt.

Om vi betecknar prisen i utländskt mynt med ett prim, är de fyra i detta fall aktuella elasticiteterna:

<i>Sverige</i>	<i>Resten av världen</i>
$u_x = \frac{\frac{\Delta Q_x}{Q_x}}{\frac{\Delta P_x}{P_x}} \text{ (utbudselasticitet för vår export)}$	$u_m = \frac{\frac{\Delta Q_m}{Q_m}}{\frac{\Delta P'_m}{P'_m}} \text{ (utbudselasticitet för vår import)}$
$e_m = - \frac{\frac{\Delta Q_m}{Q_m}}{\frac{\Delta P'_m}{P'_m}} \text{ (efterfrågeelasticitet för vår import)}$	$e_x = - \frac{\frac{\Delta Q_x}{Q_x}}{\frac{\Delta P'_x}{P'_x}} \text{ (efterfrågeelasticitet för vår export)}$

A. C. L. Day, »Devaluation and the Balance of Payments», *Economica*, 1950, s. 431—437.

Arnold C. Harberger, »Currency Depreciation, Income, and the Balance of Trade», *Journal of Political Economy*, 1950, s. 47—60.

Martin Bronfenbrenner, »Mathematical Supplement (to Exchange Rates and Exchange Stability, by P. T. Ellsworth)», *Review of Economics and Statistics*, 1950, s. 12—16.

Diagram 1.

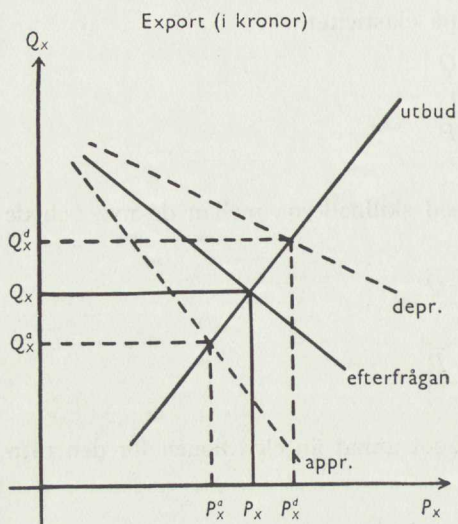
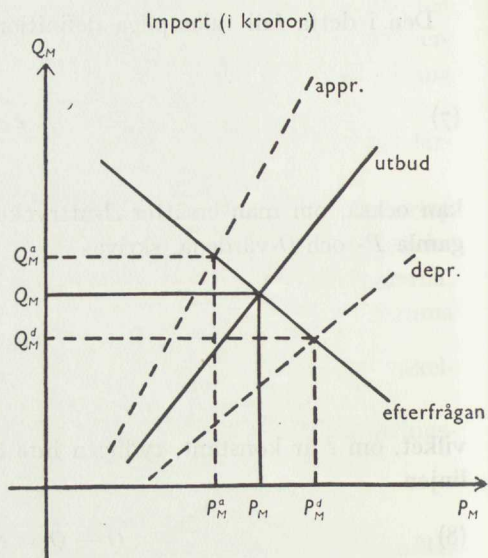

Diagram 2.

Om priset på svensk valuta i utländskt mynt är r , har vi

$$P'_x = r \cdot P_x \quad P'_m = r \cdot P_m.$$

Nu förändras r till $r + \Delta r$ och vi får

$$\Delta P'_x = r \cdot \Delta P_x + P_x \Delta r + \Delta r \Delta P_x, \quad \Delta P'_m = r \cdot \Delta P_m + P_m \Delta r + \Delta r \Delta P_m.$$

Dividera med de två tidigare ekvationerna och sätt $\frac{\Delta r}{r} = k$.

$$\frac{\Delta P'_x}{P'_x} = \frac{\Delta P_x}{P_x} (1 + k) + k, \quad \frac{\Delta P'_m}{P'_m} = \frac{\Delta P_m}{P_m} (1 + k) + k.$$

Insätts dessa uttryck i elasticitetsdefinitionerna, bildar de senare ett system med fyra ekvationer och fyra obekanta Δ , vilka utlösta blir

$$\left\{ \begin{array}{l} \Delta P_x = -P_x \cdot \frac{ke_x}{u_x + e_x + ke_x} \\ \Delta P_m = -P_m \cdot \frac{ku_m}{e_m + u_m + ku_m} \\ \Delta Q_x = -Q_x \cdot \frac{ku_x e_x}{u_x + e_x + ke_x} \\ \Delta Q_m = Q_m \cdot \frac{ku_m e_m}{e_m + u_m + ku_m} \end{array} \right.$$

Samtliga Δ i formel (3) s. 221, kan nu elimineras och då erhålls

$$(9) \quad \Delta S = -kP_x Q_x \left[\frac{e_x(u_x + 1)}{u_x + e_x + ke_x} - \frac{ke_x^2 u_x}{(u_x + e_x + ke_x)^2} \right] - \\ - kP_m Q_m \left[\frac{u_m(e_m - 1)}{e_m + u_m + ku_m} - \frac{ku_m^2 e_m}{(e_m + u_m + ku_m)^2} \right].$$

Om k är mycket litet och man endast är intresserad av tecknet på ΔS , kan man bortse från de två andragradstermerna. Försummar vi även termerna ke_x och ku_m i förstgradsuttryckens nämnare, får vi

$$(10) \quad \Delta S = -k \left[P_x Q_x \frac{e_x(u_x + 1)}{u_x + e_x} + P_m Q_m \frac{u_m(e_m - 1)}{e_m + u_m} \right],$$

vilket är identiskt med den av bl. a. Joan Robinson härledda formeln för en liten växelkursförändrings effekt på bytesbalansen.⁵

Om vi antar att $P_x Q_x = P_m Q_m$, dvs. att jämvikt råder i utgångsläget, kan formel (9) efter uppmultiplikering av första och tredje termerna skrivas

$$(11) \quad \frac{\Delta S}{P_x Q_x} = -k \frac{e_x e_m (1 + u_x + u_m + ku_m) + u_x u_m (e_m + e_x + ke_x - 1)}{(u_x + e_x + ke_x)(e_m + u_m + ku_m)} + \\ + k^2 \left[\frac{e_x^2 u_x}{(u_x + e_x + ke_x)^2} + \frac{u_m^2 e_m}{(e_m + u_m + ku_m)^2} \right].$$

Bortsett från ku_m - och ke_x -termerna är första termen i detta uttryck identisk med den av exempelvis Metzler⁶ angivna varianten av uttrycket för växelkursförändringens effekt. Med våra beteckningar blir nämligen den senare

$$(12) \quad \frac{\Delta S}{P_x Q_x} = -k \frac{e_x e_m (1 + u_x + u_m) + u_x u_m (e_m + e_x - 1)}{(u_x + e_x)(e_m + u_m)}.$$

I detta sammanhang skall också tas upp några specialfall. Låter man utbudselasticiteterna, u_x och u_m , gå mot oändligheten i formel (9), övergår denna i

$$(13) \quad \lim_{\substack{u_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \Delta S = -kP_x Q_x e_x - kP_m Q_m \left[\frac{e_m - 1}{1 + k} - \frac{ke_m}{(1 + k)^2} \right].$$

Om jämvikt, $P_x Q_x = P_m Q_m$, råder i utgångsläget och k är litet, övergår detta uttryck i den välkända formeln för Marshalls s. k. kritiska elasticiteter

$$(14) \quad \lim_{\substack{u_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \Delta S \simeq -k \cdot P_x Q_x (e_x + e_m - 1).$$

Är å andra sidan utbudet av såväl export- som importvaror fullständigt oelastiskt, blir u_x och u_m båda noll och hela formel (9) reduceras till

$$(15) \quad \lim_{\substack{u_x \rightarrow 0 \\ u_m \rightarrow 0}} \Delta S = \frac{-k}{1 + k} \cdot P_x Q_x.$$

⁵ a.a., s. 194.

⁶ a.a., s. 226.

Det enda som inträffar under dessa förutsättningar är att exportvärdet i kronor räknat varierar i omvärd proportion till växelkursförändringen.

Av större intresse för ett litet land som Sverige är det gränssfall, där exportefterfrågans och importutbudets priselasticiteter är oändliga. Detta motsvarar en situation, där det svenska inflytandet på världsmarknaden är så ringa, att export- och importpriser räknade i utländskt mynt kan betraktas som givna oberoende av den svenska ekonomiska utvecklingen.

Om vi låter efterfrågeelasticiteten för exporten, e_x , och utbudselasticiteten för importen, u_m , gå mot oändligheten i formel (9), erhålls

$$(16) \quad \lim_{\substack{e_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \Delta S = -kP_x Q_x \left[\frac{u_x + 1}{1+k} - \frac{k u_x}{(1+k)^2} \right] - kP_m Q_m \left[\frac{e_m - 1}{1+k} - \frac{k e_m}{(1+k)^2} \right],$$

vilket efter förlängning blir

$$(17) \quad \lim_{\substack{e_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \Delta S = -kP_x Q_x \frac{u_x + 1 + k}{(1+k)^2} - kP_m Q_m \frac{e_m - 1 - k}{(1+k)^2}.$$

Detta uttryck kan också skrivas

$$(18) \quad \lim_{\substack{e_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \Delta S = -\frac{k}{1+k} (P_x Q_x - P_m Q_m) - \frac{k}{(1+k)^2} (P_x Q_x u_x + P_m Q_m e_m).$$

Råder jämvikt, $P_x Q_x = P_m Q_m$, i utgångsläget, reduceras (18) till

$$(19) \quad \lim_{\substack{e_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \Delta S = -kP_x Q_x \frac{u_x + e_m}{(1+k)^2}.$$

Eftersom u_x och e_m definierats så att de i allmänhet är positiva och nämnaren i bråket alltid är positiv, leder tydligen en växelkursförändring under dessa förutsättningar alltid till en förändring i motsatt riktning i bytesbalansens saldo.

Hittills har vi uteslutande hållit oss till växelkursförändringens effekt på S , dvs. det yttre saldot mätt i inhemsk valuta. De ovan framräknade uttrycken för ΔS kan emellertid lätt insättas i den generella formeln (6) för sambandet mellan saldoförändringen mätt i inhemsk respektive utländsk valuta. Gör vi det med det fullständiga uttrycket (9) för ΔS , erhålls

$$(20) \quad \Delta S' = -rkP_x Q_x \left[\frac{u_x(e_x - 1)}{u_x + e_x + ke_x} + \frac{k u_x^2 e_x}{(u_x + e_x + ke_x)^2} \right] - rkP_m Q_m \left[\frac{e_m(u_m + 1)}{e_m + u_m + k u_m} + \frac{k e_m^2 u_m}{(e_m + u_m + k u_m)^2} \right].$$

Om man så vill kan man verifiera formel (20) genom att låta Sverige och utlandet byta plats och i stället för en appreciering med k sätta in motsvarande depreciering

$\frac{-k}{1+k}$. Platsbytet innebär att P_x och Q_x byts mot P_m och Q_m , e_x och u_x mot e_m

och u_m , att r sätts lika med 1 samt att man byter tecken för hela $\Delta S'$. Formel (20) övergår då till formel (9), vilket är som det skall vara. Förändringen av det svenska saldot i utländskt mynt skall ju så när som på tecknet överensstämma med förändringen av utlandets saldo i eget mynt.

Formel (6) för saldot i utländskt mynt kan även skrivas

$$\Delta S' = r [k(P_x Q_x - P_m Q_m) + (1 + k) \Delta S].$$

Insätts gränsvärdet för ΔS enligt (18) häri, tar de två första termerna inom parentesen ut varandra och vi får kvar

$$(21) \quad \lim_{\substack{e_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \Delta S' = - \frac{rk}{1+k} (P_x Q_x u_x + P_m Q_m e_m).$$

Uttrycket inom parentesen är med här valda förutsättningar i regel alltid positivt. En depreciering påverkar följaktligen saldot i utländskt mynt i positiv riktning, en appreciering i negativ. Detta gäller oberoende av om jämvikt råder i utgångsläget eller ej.

Tillämpar man formel (6) på det oelastiska gränsfallet (15) erhålls

$$(22) \quad \lim_{\substack{u_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \Delta S' = - rk P_m Q_m.$$

Påverkan på saldot mätt i utländskt mynt inskränker sig i detta fall till en med växelkursförändringen proportionell förskjutning av importvärdet.

3. Konstant punktelasticitet

Om man låter ΔP och ΔQ i (7) gå mot noll, blir elasticitetsdefinitionen infinitesimal och vi får

$$(23) \quad e = \frac{\frac{dQ}{Q}}{\frac{dP}{P}} = \frac{d(\log Q)}{d(\log P)}.$$

Är e konstant, kan den differentialekvation, som (23) utgör, lösas och vi får

$$(24) \quad \log Q = e \cdot \log P + \log a,$$

där a är en ny konstant.

I ett dubbellogaritmiskt diagram ter sig följaktligen de efterfråge- och utbudsfunktioner, som uppfyller villkoret om konstant punktelasticitet, som räta linjer.⁷

En växelkursförändring återspeglas under dessa premisser som en parallellförflyttning av den efterfråge- eller utbudslinje den berör. Se diag. 3 o. 4 Algebraiskt ter sig det hela på följande sätt. Våra fyra elasticitetsdefinitioner blir denna gång

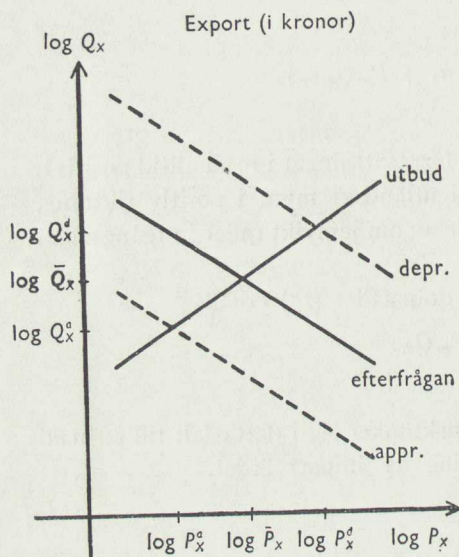
⁷ Alternativt kan (24) skrivas $P^{-e} \cdot Q = a$, vilket i ett vanligt koordinatsystem ger potensfunktioner av parabel- eller hyperbeltyp.

Sverige

$$u_x = \frac{d(\log Q_x)}{d(\log P_x)}$$

$$e_m = -\frac{d(\log Q_m)}{d(\log P_m)}$$

Diagram 3.

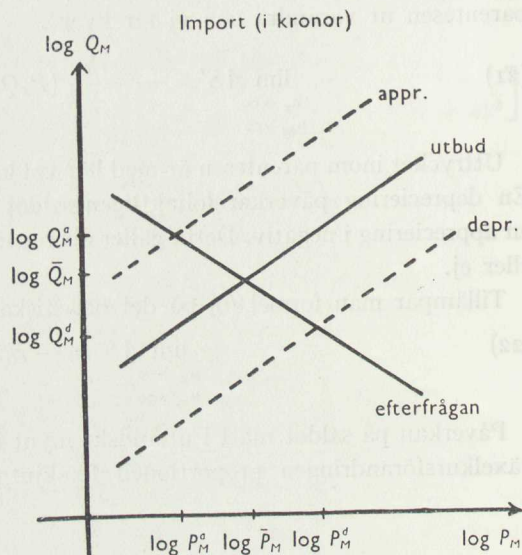

Resten av världen

$$u_m = \frac{d(\log Q_m)}{d(\log P_m)}$$

$$e_x = -\frac{d(\log Q_x)}{d(\log P_x)}$$

Diagram 4.

För både export och import gäller

$$P' = r \cdot P \text{ eller } \log P' = \log r + \log P.$$

Om vi till en början endast betraktar exporten, får vi ur elasticitetsdefinitionerna, i analogi med (23) och (24), följande två ekvationer

$$(25) \quad \begin{cases} \log Q_x = u_x \log P_x + a \\ \log Q_x = -e_x (\log P_x + \log r) + b. \end{cases}$$

Dessa ekvationer motsvarar de ursprungliga utbuds- och efterfrågelinjerna för exporten i diagram 3 och 4. Löses (25), erhålls koordinaterna för linjernas skärningspunkt

$$(26) \quad \begin{aligned} \log \bar{P}_x &= \frac{b-a}{e_x + u_x} - \frac{e_x \log r}{e_x + u_x} \\ \log \bar{Q}_x &= \frac{u_x b + e_x a}{e_x + u_x} - \frac{e_x u_x \log r}{e_x + u_x}. \end{aligned}$$

Tänker vi oss nu, att en växelkursförändring av den relativa storleken k genomförs, ändras efterfrågeekvationen i (25) till

$$(27) \quad \log Q_x = -e_x [\log P_x + \log r + \log (1+k)] + b.$$

Kombinerat med den oförändrade utbudsekvationen ger detta den nya skärningspunkten

$$(28) \quad \begin{aligned} \log P_x &= \frac{b-a}{e_x + u_x} - \frac{e_x [\log r + \log (1+k)]}{e_x + u_x} \\ \log Q_x &= \frac{u_x b + e_x a}{e_x + u_x} - \frac{e_x u_x [\log r + \log (1+k)]}{e_x + u_x}. \end{aligned}$$

Med hjälp av (26) och (28) kan vi nu bilda logaritmen för kvoten mellan det nya och det gamla exportvärdet, varvid flertalet termer tar ut varandra och vi får

$$\log \frac{P_x Q_x}{\bar{P}_x \bar{Q}_x} = \log P_x - \log \bar{P}_x + \log Q_x - \log \bar{Q}_x = -\frac{e_x(u_x + 1)}{e_x + u_x} \cdot \log (1+k)$$

eller

$$(29) \quad \frac{P_x Q_x}{\bar{P}_x \bar{Q}_x} = (1+k)^{-\frac{e_x(u_x+1)}{e_x+u_x}}.$$

Den relativa förändringen i exportvärdet kan således uttryckas som en funktion av växelkursförändringen k och de givna elasticiteterna.

På importsidan är det i stället utbudsekvationen, som förändras med växelkursen, och vi har att kombinera den oförändrade efterfrågeekvationen

$$\log Q_m = -e_m \log P_m + c$$

först med

$$\log Q_m = u_m (\log P_m + \log r) + d$$

och sedan med

$$\log Q_m = u_m [\log P_m + \log r + \log (1+k)] + d.$$

Detta ger

$$\left\{ \begin{aligned} \log \bar{P}_m &= \frac{c-d}{e_m + u_m} - \frac{u_m \log r}{e_m + u_m} \\ \log \bar{Q}_m &= \frac{u_m c + e_m d}{e_m + u_m} + \frac{e_m u_m \log r}{e_m + u_m} \\ \log P_m &= \frac{c-d}{e_m + u_m} - \frac{u_m [\log r + \log (1+k)]}{e_m + u_m} \\ \log Q_m &= \frac{u_m c + e_m d}{e_m + u_m} + \frac{e_m u_m [\log r + \log (1+k)]}{e_m + u_m}. \end{aligned} \right.$$

Logaritmen för den relativa förändringen i importvärdet blir

$$\log \frac{P_m Q_m}{\bar{P}_m \bar{Q}_m} = \frac{u_m(e_m - 1)}{e_m + u_m} \cdot \log (1+k),$$

varur

$$(30) \quad \frac{P_m Q_m}{\bar{P}_m \bar{Q}_m} = (1+k)^{\frac{u_m(e_m-1)}{e_m+u_m}}.$$

Låt oss till en början betrakta det *relativa* i stället för det *absoluta* saldot i bytesbalansen. Om kvoten mellan export- och importvärde betecknas med S_r , fås genom division av (29) med (30) följande uttryck härför

$$(31) \quad \frac{S_r}{\bar{S}_r} = \frac{\frac{P_x Q_x}{P_m Q_m}}{\frac{\bar{P}_x \bar{Q}_x}{\bar{P}_m \bar{Q}_m}} = (1+k) \left[\frac{e_x(u_x+1)}{e_x+u_x} + \frac{u_m(e_m-1)}{e_m+u_m} \right].$$

Antar man att e_x och u_m går mot oändligheten i ovanstående formel, erhålls

$$(32) \quad \lim_{\substack{e_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \frac{S_r}{\bar{S}_r} = (1+k)^{-u_x-e_m} = \frac{1}{(1+k)^{u_x+e_m}}.$$

Om vi för enkelhetens skull kallar exponenten för $1+k$ för E , kan formel (31) skrivas

$$S_r = \bar{S}_r \cdot (1+k)^{-E}$$

eller

$$(33) \quad \log S_r = -E \cdot \log(1+k) + \log \bar{S}_r.$$

Deriveras (33) med beaktande av att $\log \bar{S}_r$ är en konstant, erhålls

$$(34) \quad \frac{d \log S_r}{d \log(1+k)} = -E.$$

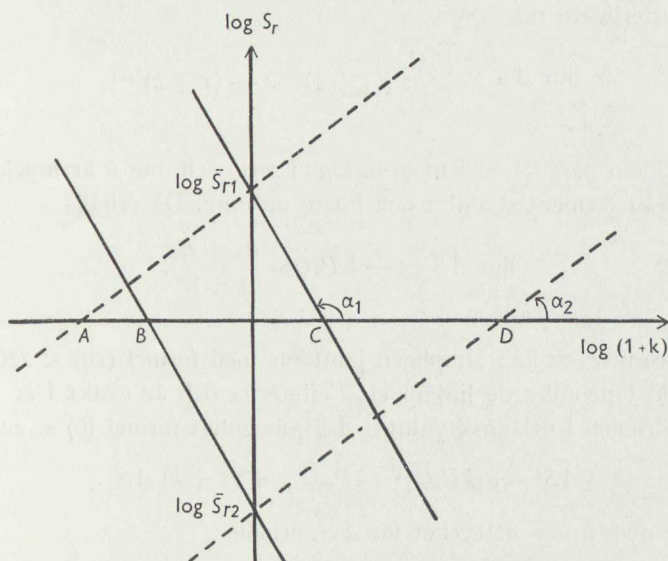
Exponenten $-E$ mäter med här valda premisser exportkvotens punktelasticitet inför en växelkursförändring. Rent formellt är uttrycket för $-E$ i (31) identiskt med den Metzlerska varianten för en växelkursförändrings effekt på bytesbalansens absoluta saldo. Jämför (12) s. 225. Innebörden i (31) är dock en annan och mera precis. Sambandet mellan växelkursförändring och relativt saldo i bytesbalansen åskådliggörs i diagram 5.

Diagrammet belyser två alternativ. I det första föreligger exportöverskott i utgångsläget. \bar{S}_{r1} är då > 1 och $\log \bar{S}_{r1}$ följaktligen > 0 . I det andra fallet har vi importöverskott att börja med, \bar{S}_{r2} är < 1 , $\log \bar{S}_{r2} < 0$. Ekvationen (33) definierar då två knippen av räta linjer. Det ena sammanstrålar i punkten $\log \bar{S}_{r1}$ och det andra i punkten $\log \bar{S}_{r2}$ på den vertikala axeln. Tangenten för den vinkel de olika linjerna bildar med den horisontella axeln är lika med $-E$. I diagrammet har endast inritats två par linjer. Det ena (heldragna) illustrerar ett fall då $E > 0$ och $\text{tg } \alpha_1$ följaktligen < 0 . För det andra (streckade) är $E < 0$ och $\text{tg } \alpha_2 > 0$.

De heldragna linjerna ($E > 0$) avser att belysa fall, som — med rätt eller orätt — anses ha större relevans. En appreciering leder där till en minskning av det relativa exportöverskottet, \bar{S}_{r1} , och en depreciering till en minskning av det relativa exportunderskottet, \bar{S}_{r2} . Linjernas skärningspunkter B och C med den horisontella axeln motsvarar stabila jämviktsslagen för växelkursen.

De streckade linjerna ($E < 0$) illustrerar fall, där växelkursförändringens effekt är den motsatta. För att minska \bar{S}_{r1} krävs här en depreciering, medan \bar{S}_{r2} reduceras

Diagram 5.

genom en appreciering. Skärningspunkterna *A* och *D* markerar även här ett slags jämviktsväxelkurser, men dessa är instabila och en avvikelse från jämviktsläget kan inte — som i föregående fall — beräknas sätta några korrigerande krafter i rörelse.

Till sist två specialfall.

Om $E = 0$, är det relativa saldot i bytesbalansen helt oelastiskt för växelkursförändringar och linjerna blir parallella med den horisontella axeln.

Om $E = \infty$, sammanfaller linjerna med den vertikala axeln. Den ursprungligen rådande växelkursen är då indifferent i den meningen, att den är förenlig med vilket som helst saldo i bytesbalansen.

Innan vi lämnar det relativa saldot, bör för säkerhets skull påpekas, att detta — i motsats till det tidigare behandlade absoluta saldot — är oberoende av i vilket myntslag det mäts, eftersom det är en kvot.

Under förutsättning av konstant punktelasticitet kan förändringen i bytesbalansens absoluta saldo i inhemsk valuta bestämmas med hjälp av (29) och (30) här ovan.

$$\Delta S = P_x Q_x - P_m Q_m - (\bar{P}_x \bar{Q}_x - \bar{P}_m \bar{Q}_m),$$

$$(35) \quad \Delta S = \bar{P}_x \bar{Q}_x \left[(1+k)^{-\frac{e_x(u_x+1)}{e_x+u_x}} - 1 \right] - \bar{P}_m \bar{Q}_m \left[(1+k)^{\frac{u_m(e_m-1)}{e_m+u_m}} - 1 \right].$$

Även här kan det ha sitt intresse att betrakta specialfallet, då e_x och u_m går mot oändligheten. Vi får då

$$(36) \quad \lim_{\substack{e_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \Delta S = \bar{P}_x \bar{Q}_x [(1+k)^{-u_x-1} - 1] - \bar{P}_m \bar{Q}_m [(1+k)^{e_m-1} - 1].$$

Råder därtill jämvikt i bytesbalansen i utgångsläget så att $\bar{P}_x \bar{Q}_x = \bar{P}_m \bar{Q}_m$, för-
enklas (36) ytterligare till

$$(37) \quad \lim_{\substack{e_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \Delta S = \frac{\bar{P}_x \bar{Q}_x}{1+k} [(1+k)^{-u_x} - (1+k)^{e_m}].$$

Uttrycken inom parentesen kan utvecklas i serie och, om k är mycket litet, kan man bortse från termer av andra och högre ordning. Då erhålls

$$(38) \quad \lim_{\substack{e_x \rightarrow \infty \\ u_m \rightarrow \infty}} \Delta S \simeq -k \bar{P}_x \bar{Q}_x \cdot \frac{u_x + e_m}{1+k}.$$

Detta senare uttryck kan lämpligen jämföras med formel (19) s. 226, en formel, som emellertid innehåller de linjära elasticiteterna och är exakt i k .

Saldoförändringen i utländsk valuta, $\Delta S'$, är enligt formel (6) s. 221

$$\Delta S' = r [k \bar{P}_x \bar{Q}_x - k \bar{P}_m \bar{Q}_m + (1+k) \Delta S].$$

Insätts det nyss funna uttrycket för ΔS , erhålls

$$(39) \quad \Delta S' = r \bar{P}_x \bar{Q}_x \left[(1+k)^{-\frac{u_x(e_x-1)}{e_x+u_x}} - 1 \right] - r \bar{P}_m \bar{Q}_m \left[(1+k)^{\frac{e_m(u_m+1)}{e_m+u_m}} - 1 \right].$$

Om vi låter Sverige och utlandet byta plats och utbyter apprecieringen mot motsvarande depreciering eller vice versa, övergår (39) på nytt i (35). Jämför vad som tidigare (s. 226) sagts om formlerna (20) och (9).

För den händelse att växelkursförändringen, k , skulle vara mycket liten, kan man finna närmevärden för ΔS och $\Delta S'$ genom att utveckla exponentialuttrycken i (35) och (39) i en lämplig serie, till exempel Taylors. Tar vi endast med två termer i serien, går den första av dessa bort mot ettan inom parenteserna, och vi får kvar

$$(40) \quad \Delta S \simeq -k \left[\bar{P}_x \bar{Q}_x \cdot \frac{e_x(u_x+1)}{e_x+u_x} + \bar{P}_m \bar{Q}_m \cdot \frac{u_m(e_m-1)}{e_m+u_m} \right]$$

och

$$(41) \quad \Delta S' \simeq -rk \left[\bar{P}_x \bar{Q}_x \cdot \frac{u_x(e_x-1)}{e_x+u_x} + \bar{P}_m \bar{Q}_m \cdot \frac{e_m(u_m+1)}{e_m+u_m} \right].$$

Formellt är (40) identisk med (10), men innebörden i elasticiteterna är där, som redan framhållits, något skiljaktig. Här är det fråga om konstant punktelasticitet, där är det den linjära elasticiteten, som är konstant.

4. Sambandet mellan utlandspriser, växelkurs och betalningsbalans

Hittills har vi uteslutande behandlat spørsmålet om en växelkursförändrings effekt på bytesbalansens saldo. Liksom i den inledningsvis citerade litteraturen har resonemanget främst tagit sikte på en situation, där det är aktuellt att genom en växel-

kursförändring söka återställa en rubbad jämvikt i bytesbalansen.⁸ Men man kan också ställa sig problemet, i vad mån en prisrörelse utomlands, som hotar att störa den interna prisnivåns stabilitet, skall kunna motverkas genom en växelkursförändring. Vi skall därför till sist se, hur detta spörsmål ter sig under samma starkt förenklade förutsättningar, som gällt för den föregående analysen. För att ytterligare förenkla det hela skall vi, med Sverige i tankarna, endast ta upp det specialfall, där priselasticiteten för utlandets efterfrågan på exportvaror och utbud av importvaror antas vara oändlig. Vidare antar vi, att punktelasticiteten för det svenska exportutbudet och den svenska importefterfrågan är konstant inom det intervall, som betraktas.

Utbudsfunktionen för exporten och efterfrågefunktionen för importen kan med dessa antaganden skrivas (jfr not 7 s. 227)

$$P_x^{-u_x} \cdot Q_x = A \quad P_m^{e_m} \cdot Q_m = B.$$

I båda dessa ekvationer är priserna räknade i svenska kronor. Om vi som vanligt betecknar priserna i utländsk valuta med ett prim, har vi i utgångsläget

$$\bar{F}_x = \frac{\bar{P}'_x}{r} \quad \bar{P}_m = \frac{\bar{P}'_m}{r}.$$

Nu tänker vi oss, att det inträder en relativ förändring i export- och importprisnivån, mätt i utländskt mynt, med a respektive b . Samtidigt antas växelkursen förändrad i relationen 1 till $1 + k$. Detta ger

$$(42) \quad P_x = \bar{P}_x \cdot \frac{1+a}{1+k} \quad P_m = \bar{P}_m \cdot \frac{1+b}{1+k}$$

och

$$Q_x = \bar{Q}_x \cdot \left(\frac{1+a}{1+k}\right)^{u_x} \quad Q_m = \bar{Q}_m \cdot \left(\frac{1+b}{1+k}\right)^{-e_m}.$$

Insätts dessa värden i det relativa saldot, fås följande uttryck för dettas förändring

$$\frac{S_r}{\bar{S}_r} = \frac{\frac{P_x Q_x}{P_m Q_m}}{\frac{\bar{P}_x \bar{Q}_x}{\bar{P}_m \bar{Q}_m}} = \frac{\frac{P_x Q_x}{\bar{P}_x \bar{Q}_x}}{\frac{P_m Q_m}{\bar{P}_m \bar{Q}_m}}$$

eller

$$(43) \quad \frac{S_r}{\bar{S}_r} = \frac{\left(\frac{1+a}{1+k}\right)^{1+u_x}}{\left(\frac{1+b}{1+k}\right)^{1-e_m}},$$

⁸ Med hänsyn till att framställningen i så pass stor utsträckning behandlat infinitesimala förändringar kan den alternativt uppfattas som ett försök att närmare karakterisera olika jämviktlägen hos bytesbalansen.

vilket också kan skrivas

$$(44) \quad S_t = \bar{S}_t \frac{(1+a)^{u_x+1} (1+b)^{e_m-1}}{(1+k)^{u_x+e_m}}.$$

Eftersom u_x och e_m , så som de här definierats, i regel kan förutsättas positiva, kan en rad enkla slutsatser dras om sambandet mellan förändringarna i relativt saldo, priser och växelkurs. Vi skall emellertid avstå härifrån, då flertalet av slutsatserna direkt framgår av formel (44), och i stället övergå till att betrakta förändringen i bytesbalansens absoluta saldo. Denna förändring kan, som tidigare, skrivas

$$\Delta S = P_x Q_x - P_m Q_m - [\bar{P}_x \bar{Q}_x - \bar{P}_m \bar{Q}_m].$$

Detta ger efter insättning av värdena på $P_x Q_x$ och $P_m Q_m$ enligt (42)

$$(45) \quad \Delta S = \bar{P}_x \bar{Q}_x \left[\left(\frac{1+a}{1+k} \right)^{1+u_x} - 1 \right] - \bar{P}_m \bar{Q}_m \left[\left(\frac{1+b}{1+k} \right)^{1-e_m} - 1 \right].$$

Accepterar man de stela statistiska premisserna bakom denna formel, kan den användas för att belysa flera olika problem.

Antag till exempel, att det inträffar en utländsk prisstegring, som man vill motverka genom en höjning av kronans värde. Man känner då a och b och kan därmed, förutsatt att elasticiteterna u_x och e_m är bekanta, beräkna vilken effekt olika stora k -värden har på ΔS . Man kan därigenom tänkas få en viss uppfattning om vad prisstabilisering genom växelkurspolitik »kostar» i form av nettoförändring i bytesbalansen. I viss mening medger formel (45) en jämförelse mellan olika stora växelkursförändringars pris- och inkomsteffekter. Men det bör understrykas, att det härvid endast är fråga om den primära nettoinkomstförändringen. Ett hänsynstagande till sekundära inkomstförändringar skulle föra oss utanför den här begagnade enkla elasticitetsmodellen.

Vid givna värden på a och b kan man vidare efter behag välja olika värden på ΔS och sedan lösa den ekvation i k , som (45) utgör. Man lämnar därvid den interna prisförändringen därhän och bestämmer växelkursförändringen uteslutande med hänsyn till det mål, som uppsatts för bytesbalansens nettoförändring.

Om det råder jämvikt i bytesbalansen i utgångsläget, förenklas (45) till

$$(46) \quad \Delta S = \bar{P}_x \bar{Q}_x \left[\left(\frac{1+a}{1+k} \right)^{1+u_x} - \left(\frac{1+b}{1+k} \right)^{1-e_m} \right].$$

Ur denna relation kan den nya jämviktswäxelkursen bestämmas. ΔS skall då vara 0 och härför krävs att

$$\left(\frac{1+a}{1+k} \right)^{1+u_x} = \left(\frac{1+b}{1+k} \right)^{1-e_m},$$

vilket ger

$$(47) \quad k = \sqrt[1+u_x]{\frac{(1+a)^{1+u_x}}{(1+b)^{1-e_m}}} - 1.$$

Om export- och importprisförändringen råkar vara lika stor, ser man lätt att (47) ger

$$k = a = b$$

och därmed bekräftas ännu en gång det välkända förhållandet, att en växelkursförändring, som är proportionell mot prisförändringen, isolerar den interna ekonomin från de utländska prisvariationerna.

5. Resultatens praktiska räckvidd

Vilken nytta har man nu av en exercis av det slag, som här genomförts, när det gäller att i praktiken fatta beslut om växelkurspolitiken? Klyftan mellan den föregående analysens starkt förenklade begreppsapparat och de skiftande och komplicerade sammanhang, som kan antas föreligga i verkligheten, är onekligen djup. Som en första kartläggning av sammanhangen kan analysen dock ha sitt värde och vi har också i det föregående sökt antyda hur den eventuellt skulle kunna tillämpas på svenska förhållanden. Till sist skall nu några av de omständigheter, som är ägnade att begränsa de erhållna resultatens praktiska användbarhet, i korthet beröras.

Redan det förhållandet, att själva frågeställningen i första hand tar sikte på bytesbalansens saldo men lämnar därhän på vilken nivå detta saldo uppnås, medför en viss skevhet i uppläggningsen. I praktiken är det i regel av stor betydelse om jämvikt i bytesbalansen kommer till stånd genom expansion eller genom kontraktion av handeln. Då varje sal doförändring i det föregående implicerar en viss förändring av utrikeshandelns omfattning, behöver dock denna invändning kanske inte tas så hårt.

Betydligt mera allvarlig är den ensidighet, som följer av att alla inkomst- och sysselsättningsförändringar hållits utanför resonemanget. Det förefaller a priori väl tänkbart att de sekundära inkomst- och sysselsättningsförändringar, som induceras av en växelkursförändring, är minst lika betydelsefulla för bytesbalansens utfall som de primära priseffekterna.⁹ För att möta denna invändning behöver den mycket enkla modell, som ligger bakom antagandet om de totala utbuds- och efterfrågeelasticiteternas konstans, byggas ut till att omfatta även inkomstförändringarna. Det hela blir då genast betydligt mera invecklat. De modellkonstruktioner, som gjorts med detta syfte för ögonen av bland andra Meade och Stuvell¹⁰,

⁹ Jfr T. Balogh, P. P. Streeten, »The Inappropriateness of Simple Elasticity Concepts in the Analysis of International Trade» och samma författares »Exchange Rates and National Income», *Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics*, March resp. April 1951. För en mera översiktlig diskussion av en växelkursförändrings verkningar se Sidney S. Alexander, »Effects of a Devaluation on a Trade Balance», *IMF Staff Papers*, April 1952, s. 263—278.

¹⁰ J. E. Meade, *The Balance of Payments*, Oxford, 1951. Se särskilt »Mathematical Supplement», s. 124 ff. och G. Stuvell, *The Exchange Stability Problem*, Oxford, 1951. Meades modellkonstruktion har utsatts för en tämligen hårdhänt kritik av Harry G. Johnson i decembernumret av *Economic Journal* 1951. (»The Taxonomic Approach to Economic Policy.»)

visar, att man för att komma fram på denna väg måste göra ytterligare en serie speciella antaganden. Meade utgår ursprungligen från 26 jämviktsekvationer, som han småningom genom olika förenklande antaganden reducerar till 6, vilkas derivator han sedan manipulerar på olika sätt. Stuvell startar med 16 ekvationer över de marginella förändringarna och bringar sedan ned ekvationernas antal till 11. Ur dessa deducerar han fram en lång och svåröverskådlig formel för växelkursförändringens effekt, där han sedan utan någon egentlig materialkritik sätter in numeriska värden på olika parametrar, värden som huvudsakligen hämtats från beräkningar av Colin Clark och Tse Chun Chang.¹¹ I vissa fall förefaller det som om premisserna för Stuvells modellkonstruktion varit andra än de som legat till grund för Changs beräkningar.

Avgörande för de i det föregående behandlade formlernas praktiska användbarhet blir till sist, om konstanta elasticiteter ger en god approximation av verkligheten och om det är möjligt att empiriskt beräkna sådana elasticiteter för total-export respektive totalimport. Vad utbudselasticiteterna beträffar förefaller det över huvud taget ej att ha gjorts några allvarligare försök att empiriskt bestämma dessa. Över efterfrågeelasticiteten hos den totala importen och exporten finns däremot ett flertal beräkningar för olika länder, däribland även för Sverige. Dessa beräkningar har emellertid från matematisk-statistiska utgångspunkter utsatts för en, som det vill synas, tämligen förintande kritik av Guy H. Orcutt.¹²

Därtill kommer svårigheter på ett mera ekonomiskt-teoretiskt plan. Teorins »allt annat oförändrat»-förutsättning råkar i konflikt med tidsdimensionen hos det statistiska materialet. I praktiken är det nämligen oundvikligt, att observationerna över exporterade och importerade kvantiteter hänför sig till bestämda tidsperioder, de må sedan vara långa eller korta, närbelägna eller avlägsna i tiden. Bygger man beräkningarna på de kortsiktiga förändringarna, riskerar man att de erhållna värdena på elasticiteterna inte gäller på längre sikt. Ju längre och mer avlägsna perioder man jämför, desto svårare är det å andra sidan att upprätthålla fiktionen om att allt annat är oförändrat. I praktiken har man »löst» denna svårighet genom att nära nog genomgående basera alla elasticitetsberäkningar för utrikeshandeln på de årliga förändringarna i priser och kvantiteter. På det teoretiska planet åter har man sökt skilja mellan den mera omedelbara, partiella elasticiteten, bestämd under förutsättning att allt annat förblir oförändrat, och den totala elasticiteten, som anger förhållandet mellan kvantitets- och prisförändring sedan alla indirekta återverkningar ägt rum och ett nytt jämviktsläge uppnåtts.¹³ Men därmed har man egentligen formulerat om hela problemet.

¹¹ Se Colin Clark, *The Conditions of Economic Progress* (revised edition), London, 1951, och Tse Chun Chang, *Cyclical Movements in the Balance of Payments*, Cambridge, 1951.

¹² Guy H. Orcutt, »Measurement of Price Elasticities in International Trade», *Review of Economics and Statistics*, May 1950, s. 117—132. Orcutts artikel innehåller också en bibliografi över olika teoretiska och empiriska studier i ämnet.

¹³ Jfr Sidney Alexander, *a. a.*, s. 264, där han går så långt att han påstår att »the statement that the effect of a devaluation depends on the elasticities boils down to the statement that it depends on how the economic system behaves».

Man kan till sist fråga hur det kommer sig, att den här behandlade teorin är så svår att tillämpa på den ekonomiska verkligheten, och varför de resultat, som därvid erhålls, måste förses med så många reservationer. Men är något annat att vänta, när en så utpräglat statisk teori tillämpas på något så utpräglat dynamiskt som utlandstransaktionerna? Så länge vi inte har någon allmänt accepterad dynamisk teori för växelkurserna, får vi emellertid nöja oss med »the elasticities approach». Den senare teorins betydande pedagogiska förtjänster bör emellertid ej få skymma det faktum, att den utgör en mycket bräcklig grund för praktiska rekommendationer om växelkurspolitiken.

EXKURS 3

Nationalbokföring för åren 1938/39, 1946—1952

Sifferuppgifterna, som ligger till grund för tabellerna i denna exkurs, är hämtade ur *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A: 25*, Stockholm, 1954, s. 153 ff. Uppdelningen av företagarinkomsterna på jordbrukare och övriga och uppdelningen av de offentliga inköpen av varor och tjänster på konsumtion och investering har gjorts med ledning av primärmaterialet till institutets beräkningar.

En utförlig redogörelse för tillvägagångssättet vid nationalbokföringen lämnas i *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B: 13*, Stockholm, 1951. Av denna redogörelse framgår, att många poster i nationalbokföringen är ytterst osäkra och att en del av dem endast är gissningar. Siffrorna i det följande måste därför bedömas med tillbörlig reservation.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Alexander, S. S., *Effects of a Devaluation on a Trade Balance*, IMF Staff Papers, April 1952.
- Bagge, G., *Orsaker till arbetslöshet*. (Arbetslöshetsutredningens betänkande, Bilagor Bd 1. SOU 1931: 21.)
- Balogh, T. & Streeten, P. P., "The Inappropriateness of Simple 'Elasticity' Concepts in the Analysis of International Trade", *Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics*, March 1951.
- "Exchange Rates and National Income", *Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics*, April 1951.
- Baumol, W. J., *Economic Dynamics*, New York, 1951. The Macmillan Company.
- Bentzel, R., Hansen, B., »Om simultanitet i ekonomiska modeller», *Ekonomisk Tidskrift* 1953, s. 81—99.
- Berg, H., *Den europeiska betalningsunionen*, Stockholm, 1954.
- Bickerdike, C. F., "The Instability of Foreign Exchange", *Economic Journal* 1920, s. 118—122.
- Bortkiewicz, L. v., »Zweck und Struktur einer Preisindexzahl I», *Nordisk Statistisk Tidskrift*, 1923, s. 369—408.
- Bronfenbrenner, M., "Mathematical Supplement" (to Exchange Rates and Exchange Stability by P. T. Ellsworth), *Review of Economics and Statistics* 1950, s. 12—16.
- Brown, A. J., "Trade Balance and Exchange Stability", *Oxford Economic Papers* No 6, April 1942, s. 57—75.
- Canadian Foreign Exchange Control Board, *Annual Report*, 1950.
- Cederwall, G., »Utrikeshandeln», *Meddelanden från konjunkturinstitutet*, Serie A: 15, Stockholm, 1948.
- Chang, Tse Chun, *Cyclical Movements in the Balance of Payments*, Cambridge University Press, 1951.
- Clark, C., *The Conditions of Economic Progress*, revised edition, London, 1951. MacMillan & Co.
- "Determination of the Multiplier from National Income Statistics", *Economic Journal* 1938, s. 435—448.
- Dahlgren, E. Se Lindahl, E.
- Dahlin, E. H., »Prisregleringar och priser på skog och skogsprodukter», *Från departement och nämnder*, 1950, nr 21/22 och 24.
- Davidson, D., »Om exportavgifter och annat», *Ekonomisk Tidskrift* 1916, s. 268—277.
- »Om exportavgifter och importpremier såsom botemedel mot dyrtiden», *Ekonomisk Tidskrift* 1916, s. 347—350.
- »Ännu några ord om Wicksells botemedel mot dyrtiden», *Ekonomisk Tidskrift* 1916, s. 374—378.

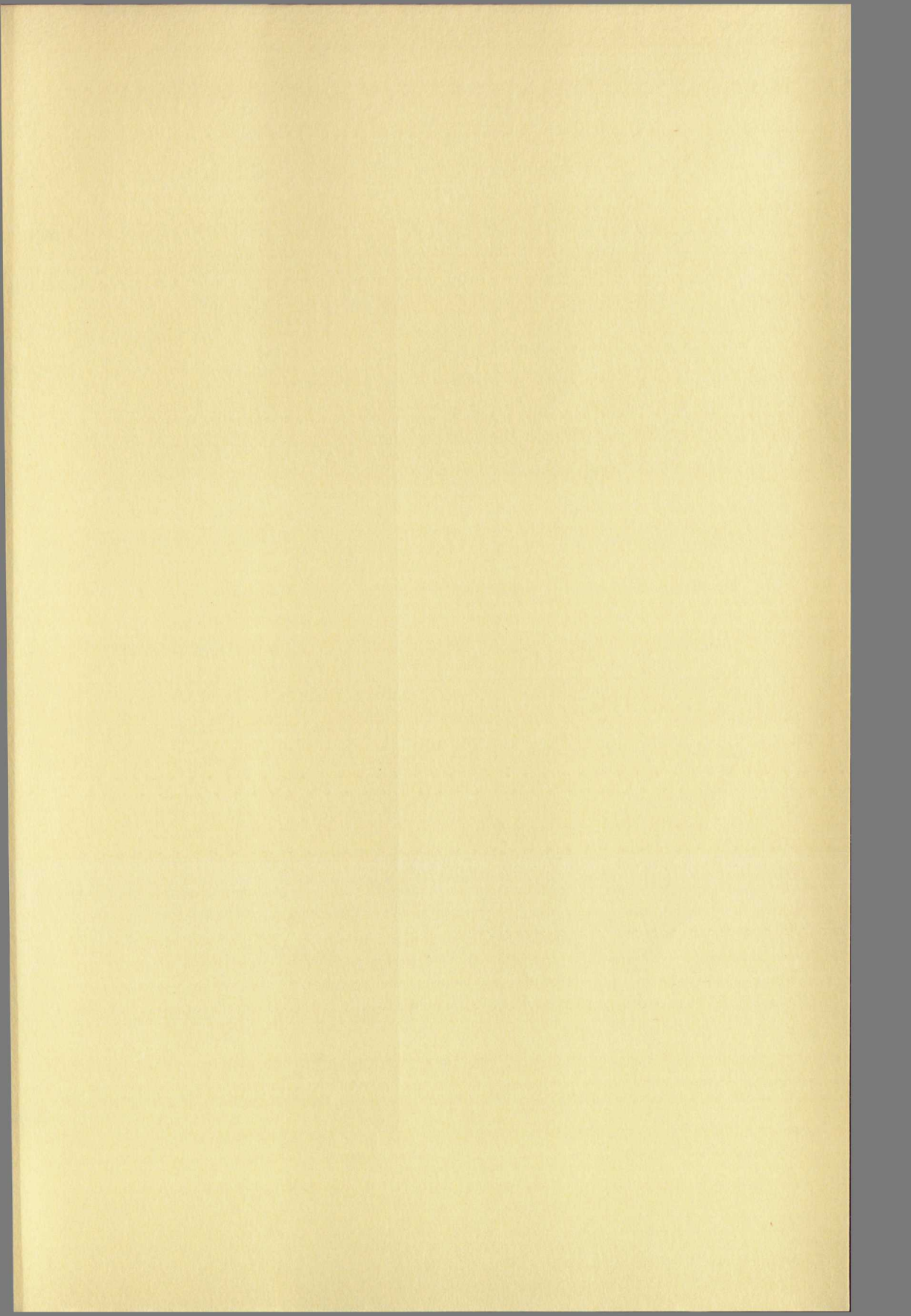
- Day, A. C. L., "Devaluation and the Balance of Payments", *Economica* 1950. s. 431—437. *The Economic Report of the President*, January 1953, Washington D. C., 1953. U. S. Government Printing Office.
- Faxén, K. O., Savosnick, K., »Nationalinkomst, växelkurs och handelsbalans», *Ekonomisk Tidskrift* 1949, s. 168—184.
- Friedman, M., "The Case for Flexible Exchange Rates", *Essays in Positive Economics*, Chicago, 1953, s. 157—203. The University of Chicago Press.
- Gerhard, I., *Sveriges Bytesbalans 1948*, Göteborg, 1951.
- Hammarskjöld, D., »Internationell ekonomisk politik — och nationell», *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar*, 1951, Tredje Häftet.
- *Konjunkturspridningen*. (Arbetslöshetsutredningens betänkande, Bilagor Bd 1. SOU 1933: 29.)
- Hansen, B. Se Bentzel, R.
- Harberger, A., "Currency Depreciation, Income and the Balance of Trade", *Journal of Political Economy* 1950, s. 47—60.
- Harrod, R. F., *International Economics*, Cambridge, 1933. Nisbet & Co Ltd & Cambridge University Press.
- *The Trade Cycle*, Oxford, 1936. At the Clarendon Press.
- Hegeland, H., *The Multiplier Theory*, Lund, 1954.
- Hirschman, A. O., "Devaluation and the Trade Balance: A Note", *Review of Economics and Statistics* 1949, s. 50—53.
- Internationella valutafonden (IMF), *Balance of Payments Manual*, Washington, January 1950.
Balance of Payments Yearbook, Volume 3, Washington, 1951.
Balance of Payments Yearbook, Volume 5, Washington, 1954.
International Financial Statistics, January 1955.
- Johansson, A., *Löneutvecklingen och arbetslösheten*. (Arbetslöshetsutredningens betänkande, Bilagor Bd 3. SOU 1934: 2.)
- *Betänkande angående bostadsproduktionens förutsättningar efter ett vapenstillestånd*. (Utredningar ang. ekonomisk efterkrigsplanering I, SOU 1944: 7.)
- Johnson, H. G., "The Taxonomic Approach to Economic Policy", *Economic Journal* 1951, s. 812—832.
- Kahn, R. F., "The Relation of Home Investment to Unemployment", *Economic Journal* 1931, s. 173—198.
- Katz, S. I., "The Canadian Dollar: A Fluctuating Currency", *Review of Economics and Statistics*, August 1953.
- Keynes, J. M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London, 1936. MacMillan & Co.
- *The Means to Prosperity*, London, 1933. MacMillan & Co.
- Kock, K. Se Lindahl, E.
- Lindahl, E., *Studies in the Theory of Money and Capital*, London, 1939. Allen & Unwin.
- »Sveriges penning- och prispolitik efter kriget», *Ekonomisk Tidskrift* 1943, s. 91—105.
- Lindahl, E., Dahlgren, E., Kock, K., *National Income of Sweden 1861—1930, Part II*, Stockholm, 1937.
- Lindahl, O., »Nationalräkenskap för Sverige 1949—52», bilaga till *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A: 23*, Stockholm, 1953.
- Lindstrand, M., »Utrikeshandeln», *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A: 18*, Stockholm, 1950.
- Lundberg, E., »Inflationsfaran och den ekonomiska politiken», *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar*, 1947. Andra Häftet.

- *Konjunkturer och ekonomisk politik*, Stockholm, 1953.
- *Konjunkturläget hösten 1937*, Stockholm, 1938. (Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A:1.)
- *Studies in the Theory of Economic Expansion*, Stockholm, 1937.
- Machlup, F., *International Trade and the National Income Multiplier*, Philadelphia, 1943. The Blakiston Company.
- Marshall, A., *Pure Theory of Foreign Trade and Pure Theory of Domestic Values*, 1879, reprinted London 1930.
- Meade, J. E., *The Balance of Payments*, Oxford University Press, 1951.
- Metelius, B., *Priser och kostnader under krigsåren*, Stockholm, 1945. (Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B:4.)
- »Prisläget våren 1946», *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B:6*, Stockholm, 1946.
- Metzler, L. A., "The Theory of International Trade", *A Survey of Contemporary Economics*, Philadelphia, Toronto, 1948, s. 210—254. The Blakiston Company.
- "Underemployment Equilibrium in International Trade", *Econometrica*, Volume 10, Number 2, April 1942.
- Montgomery, A., »Hur en stark valuta förvandlas till en svag valuta». *Ekonomisk Revy*, april 1947.
- Myrdal, G., *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*. (Arbetslöshetsutredningens betänkande, Bilagor Bd 2. SOU 1934:1.)
- *PM angående verkningarna på den ekonomiska konjunkturutvecklingen i Sverige av olika åtgärder inom den offentliga hushållningens område*. (Bilaga III till 1933 års statsverksproposition.)
- *Vetenskap och politik i nationalekonomien*, Stockholm, 1930.
- National and International Measures for Full Employment*, UN Publications, 1949, II. A. 3.
- Nurkse, R., "Conditions of International Monetary Equilibrium", *Essays in International Finance*, No 4. Princeton, 1945. (Omtryckt i Readings in the Theory of International Trade, Philadelphia, 1949.)
- Odhner, C. E., *Jordbruket vid full sysselsättning*, Stockholm, 1953.
- Ohlin, B., *Penningpolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslöshet*. (Arbetslöshetsutredningens betänkande, Bilagor Bd 4. SOU 1934:12.)
- Ohlsson, I., »Nationalbokföring för åren 1938/39 och 1946—1950», *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B:13*, Stockholm, 1951.
- »Samhällsekonomiskt bokslut för perioden 1946—1953», *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A:25*, Stockholm, 1954.
- Orcutt, G. H., "Measurement of Price Elasticities in International Trade", *Review of Economics and Statistics*, May 1950.
- Organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete, (OEEC), *Code of Liberalization*, Paris, 1952.
Statistics of National Product and Expenditure 1938, 1947 to 1952, Paris, 1954.
- Pettersson, B., »Utrikeshandeln», *Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie A:23*, Stockholm, 1953.
- Robertson, D. H., "Mr Clark and the Foreign Trade Multiplier", *Economic Journal* 1939, s. 354—356.
- Robinson, J., "The Foreign Exchanges", *Essays in the Theory of Employment*, London, 1937, s. 183—209. Mac Millan & Co. (Omtryckt i Readings in the Theory of International Trade, Philadelphia, 1949.)
- Savosnick, K. Se Faxén, K. O.

- Streeten, P., "Programs and Prognoses", *Quarterly Journal of Economics* August 1954.
— Se Balogh.
- Stuvel, G., *The Exchange Stability Problem*, Oxford, 1951. Basil Blackwell.
- Svennilson, I., »Penningpolitikens förhållande till försörjningspolitiken under en avspärrningskris», *Ekonomisk Tidskrift* 1939, s. 189—199.
- *Strukturella inslag i de senare årens ekonomiska utveckling*, Stockholm, 1939. (Meddelanden från konjunkturinstitutet, Serie B: 1.)
- Tinbergen, J., *On the Theory of Economic Policy*, Amsterdam, 1952. North Holland Publishing Company.
- Wallenborg, E., »Den svenska terminsmarknaden i valutor», *Ekonomisk Revy*, januari 1953.
- Westerlind, E., *Sysselsättningen under och närmast efter kriget*. (Utredningar ang. ekonomisk efterkrigsplanering XIII, SOU 1945: 54.)
- Wicksell, K., *Geldzins und Güterpreise*, Jena 1898. Verlag von Gustav Fischer.
- »Medel mot dyrtiden», *Ekonomisk Tidskrift* 1916, s. 304—308.
- »Strödda reflexioner», *Ekonomisk Tidskrift* 1917, s. 81—90.
- Widell, C. G., »Konjunkturutmätningarna vid export av skogsprodukter», *Från departement och nämnder*, 1952, nr 4.
- Viner, J., "Full Employment at Whatever Cost", *Quarterly Journal of Economics* 1950, s. 385—407.
- Östlund, A., *Det privata näringslivets dynamik*, Stockholm, 1946.

I texten förekommer ytterligare ett stort antal hänvisningar till det offentliga trycket. Citat och uppgifter har hämtats ur betänkanden, propositioner och utskottsutlåtanden. Vidare har bland annat utnyttjats riksbankens och riksgäldskontorets årsböcker, konjunkturinstitutets rapporter och den officiella ekonomiska statistiken.

1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1955

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.
Vidlyftiga rättegångar. [10]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.
Bostadskollektiva kommittén. 3. Tvätt. [8]
Penningvärdeundersökningen. 1. Utlandstransaktionerna
och den svenska ekonomin. [13]

Hälso- och sjukvård.
Statens sjukhusutredning av år 1943. 8. Rationalisering
av sjukhusdriften. [12]

Allmänt näringsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binäringar.

Lag om jordbrukskasserörelsen m.m. [1]
Prissättningen på jordbruksprodukter. Bilaga 1. [5]
Det mindre jordbrukets möjligheter att uppnå bättre lönsamhet. [7]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.
Vattenvården. [6]
Frågan om statsinlösen av stamaktierna i LKAB. [9]

Industri.

Handel och sjöfart.
Stöd åt den mindre och medelstora skeppsfarten. [2]

Kommunikationsväsen.

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.
Psykologisk utbildning och forskning. [11]

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.
Nordiska parlamentariska kommittén. 9 och 10. Nordiska
post- och teletaxor. [3 o. 4]